

XXXVII • 1992/1-2

IDRIJSKI

RAZGLEDI

Idrijski razgledi XXXVII, 1992/1-2
Izdal Mestni muzej Idrija
Idrija 1993

Uredniški odbor:

Jože Bavcon, Jurij Bavdaž, Samo Bevk, Jože Čar, Jože Janež, Franjo Jereb, Janez Kavčič, Ivana Leskovec, Rudi Skočir, Igor Šebenik, Filip Šemrl in Milan Trušnovec

Glavni urednik: Ivana Leskovec

Odgovorni urednik: Samo Bevk

Literarni urednik: Jože Janež

Tehnična urednika: Franjo Jereb in Rudi Skočir

Lektorica: Slavica Makuc-Bric

Naslov: Idrijski razgledi, 65280 Idrija, Prelovčeva 9, p.p. 11. Tekoči račun pri SDK Idrija
št. 52020-603-30832

Grafična izvedba: Franjo Jereb

Naklada: 1000 izvodov

Idrija 1993

P

489

37.1992

67 18.935

1993

Naslovnica:

Rafael Terpin: »Od Padarije do Magazina, Idrija, okrog 1870. leta«, EA 7/7, 1984, linorez

Po mnenju Ministrstva za informiranje Republike Slovenije spada revija med proizvode, od katerih se plačuje davek po 5% stopnji. Odločba št. 23/84-92.

MILAN CVELBAR

90-LETNICA REALKE IN ŠTIRIDESET LET RAZVOJA GIMNAZIJE V IDRIJI

Tradicije šolstva na Idrijskem segajo nekaj stoletij nazaj, saj beležimo prve zahteve po uvedbi srednje šole že pred 275 leti. Zavest o pomenu znanja je bila stalno prisotna in šele uvedba prve slovenske realke pred 90 leti je tudi malemu človeku odprla vrata v svet znanja v domačem kraju.

Zavest in izkušnje, ki so jih Idrijčani pridobili z uvedbo realke, so po vojni vodile v bitko za ponovno pridobitev srednje šole. Po vseh prizadevanjih krajanov in organov oblasti je Sekretariat za prosveto in kulturo 26. junija 1952 izdal odločbo o ustanovitvi Višje gimnazije v Idriji. Ta je tako že jeseni istega leta vpisala prvo generacijo srednješolcev.

Začetki so bili težki, saj je bila šola brez ustreznih materialnih, prostorskih in kadrovskih pogojev. Ponovno se je pokazala iznajdljivost idrijskega človeka. Višjo gimnazijo so oprli na nižjo, ki je delovala z osmimi oddelki v prostorih realčne stavbe. Pouk je tako potekal pod isto steho, poučevali pa so tudi isti učitelji.

S časom se je število oddelkov višje gimnazije povečevalo, kar je zahtevalo nove pogoje za delo. Od ustanovitve dalje lahko spremljamo skrb za urejanje materialnih razmer, pri čemer je imela gimnazija podporo občine in Rudnika živega srebra. Istočasno se je oblikovala kot samostojna vzgojnoizobraževalna in kulturna ustanova. Pri slednjem je šlo za razvejane dejavnosti,

Odbor za praznovanje 90-letnice realke so sestavljali ugledni predstavniki politike, gospodarstva, kulture in šolstva

kar je šoli dajalo poseben pečat in jo povezovalo z ožjim in širšim okoljem.

S šolsko reformo leta 1958 je bila uvedena enotna osemletka, kar je narekovalo programsko in tudi prostorsko ločitev višje in nižje gimnazije. To je pomenilo tudi zmanjšanje števila učencev in oddelkov ter ogrozilo obstoj gimnazije, kajti v zaostrenih pogojih financiranja je bilo postavljeno vprašanje njene družbene koristnosti.

V reševanje nastale situacije so bile vključene občinske in okrajne institucije, ki so iskale najustreznejše rešitve. Na posvetovanjih so obravnavali rezultate anket in raziskav ter poskušali najti program, ki bi dolgoročno zadovoljeval kadrovske potrebe gospodarstva. Skupna

ugotovitev je bila, da je za kraje, kakršna je Idrija, najprimernejši splošen program, ki daje temeljna znanja za različne študije. Takšen pa je bil gimnazijski program, zato je bila končna odločitev, da je potrebno razvijati gimnazijo s konceptom, ki bo prilagojen specializaciji za potrebe domačega gospodarstva. Razvoj je zaradi tega potekal v smeri poudarka naravoslovju in tujim jezikom.

Gospodarstvo in javne službe so občasno izkazovale potrebe po absolventih za določene strokovne službe, zato je v letu 1962 začel delovati dislocirani oddelek Ekonomske srednje šole iz Ajdovščine. Začetek 60. let je bil v znamenju prenove gimnazije in zagotavljanja verifikacijskih pogojev. Največ zapletov je nastajalo zaradi kratkih rokov in nekaterih neuspešnih rešitev pri izvajanju praktičnega pouka pri RŽS. Vseeno pa je učiteljskemu zboru in vodstvu šole, z manjšo zamudo, uspelo opraviti potreben postopek, tako da je bila Gimnazija Jurija Vege v Idriji verificirana 26. junija 1963.

Z uvedbo prenovljene gimnazije in velikih možnosti nadaljnega študija na različnih smereh je prišlo do ustanavljanja gimnazij tudi v sosednjih občinah. Zaledje se je zmanjšalo, kar je vidno iz vpisa – v letu 1965 je bilo na šoli 251 dijakov, pet let pozneje pa le še 198. Vpis je bilo možno obnoviti le s kvaliteto dela, česar se je zavedal celotni učiteljski zbor, ki je z uvajanjem novih oblik dela s poudarkom na kabinetnem pouku postavljaj trdne temelje nadaljnega razvoja. To mu je uspevalo ob podpori gospodarstva, ki je veliko vlagalo v posodabljanje učne tehnologije.

Stalne težave pri vpisu in na drugi strani veliko otrok, ki so se zaposlovali takoj po končani osnovni šoli, je bilo vodilo pri razmišljanjih, kako vključiti čimvečji delež populacije v izobraževanje. Po vseh variantah so se pokazale možnosti, da se poleg gimnazije oblikujejo šole, ki bodo upravičevale kadrovske potrebe in interese mladine. V letu 1971 je bila sprejeta odločitev za odprtje vzgojiteljske in administrativne šole. To je zahtevalo veliko angažiranost šolskega kolektiva. Za ustanovitev obeh novih usmeritev ima največ zaslug takratna ravnateljica prof. Marija Bavdaž, ki je z veliko zavzetostjo uspela zagotoviti vsa potrebna soglasja in tudi pogoje za delo večjega števila oddelkov.

Gimnazija je z uvedbo dodatnih programov razširila svojo dejavnost, zato je bilo pričakovati organizacijske, kadrovske in materialne težave. Delna rešitev je bila v oblikovanju šol v izobraževalni center, kar je podprla tudi občinska skupščina z odločbo dne 7. julija 1971. Mladina je s tem dobila več možnosti za izobraževanje v domačem kraju. V šolskem letu 1971/72 je bil vpis nad vsemi pričakovanji. Šolski prag je prvič prestopilo kar 147 dijakov, preko 50 pa jih je pridobilo mesta v prenovljenem dijaškem domu.

S tako velikim vpisom je zaživelo tudi delo v Pionirskem domu, ki je z urami pravljic, tujimi jeziki, baletom in drugimi področji razvijal ustvarjalnost najmlajših. V njem so potekali nastopi učenk vzgojiteljske šole, tako da je bila to tudi pripravljalnica za njihovo bodoče delo.

Šolski center je koval nove načrte, ki so bili obetavni, saj v njih najdemo ideje o razširitvi dijaškega doma, posodabljanju predmetnih področij in možnosti uporabe prostorov v stari osnovni šoli.

Ob oceni potreb po kadrih za naslednje srednjeročno obdobje je vodstvo šole 24. maja 1972 naslovilo na Sekretariat za prosveto zahtevo, da se na osnovi obstoječih možnosti organizira strojna tehnična šola v Idriji. Dopisu je bila priložena obrazložitev, da gre za probleme izobraževanja pretežno delavske in kmečke mladine in za posledice socialne diferenciacije sicer nadarjenih otrok. Zahteva je bila realizirana s šolskim letom 74/75, ko je bila vpisana prva generacija strojnih tehnikov v dislocirani oddelek EGSC Branko Brelih iz Nove Gorice. Že v naslednjem letu je bilo na šoli kar 21 oddelkov rednega izobraževanja s 584 dijaki. Vzgojiteljska šola je bila popolna in je imela vseh pet letnikov. To je povzročalo prostorsko stisko, zato je bil pouk v dveh izmenah. Nastajale so kadrovske težave, ki jih je šola dokaj uspešno reševala tudi s honorarnimi zaposlitvami.

Z zapiranjem rudnika in prestrukturiranjem gospodarstva so se pojavljale vedno nove potrebe podjetij po izobraževanju že zaposlenih. Za zadovoljevanje teh je bila v letu 1978 ustanovljena Enota za izobraževanje odraslih.

V predhodnem obdobju usmerjenega izobraževanja v osemdesetih letih so v severnoprimerški regiji pote-

kala intenzivna dogovarjanja o matičnih programih, ki naj bi jih šole izvajale v prihodnje. V osnovnem konceptu je bila za Idrijo dogovorjena naravoslovno-matematična dejavnost in preko tega je šola pridobila pri Izobraževalni skupnosti Slovenije sredstva za opremljanje kabinetov fizike, kemije in biologije. Na ta način so bila ta področja posodobljena in tudi danes nudijo učencem veliko možnosti pri realizaciji njihovih interesov.

Z uvedbo usmerjenega izobraževanja in uvajanjem dislokacij v šolsko mrežo so se začeli intenzivni pogovori s predstavniki podjetij o zagotavljanju pogojev za izvajanje programa oblikovalec kovin. Po doseženem soglasju vseh zainteresiranih je bila za potrebe praktičnega pouka opremljena šolska delavnica pri Eti v Cerknem. V letu 1982 so že bili vpisani prvi dijaki v strojno usmeritev.

Celotni sistem usmerjenega izobraževanja je bil v fazi iskanja in preoblikovanja, kar je povzročalo stalne spremembe tako programov kot njihovih vsebin. To je zahtevalo ponovno verifikacijo, ki je bila rešena z odločbo Republiškega komiteja za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo pod št. 022-77/83 z dne 28. marca 1984. Šolski center se je preimenoval v Naravoslovno-matematično šolo. Z dodatnim družboslovnim programom v letu 1985 se je ime še razširilo in bilo pozneje skrajšano v Srednjo šolo Jurija Vege.

Zaradi presežka kadrov vzgojitelj predšolskih otrok se je morala šola pod zunanjim pritiskom odpovedati temu programu, tako da je zadnja generacija zaključila izobraževanje v šolskem letu 1987/88. Z zapiranjem vzgojiteljske šole se je bistveno zmanjšalo število oddelkov. S pojavom gospodarske krize in neprestanimi spremembami v šolstvu so se podobno kot drugod začele pojavljati težave. Te so bile vezane na nadaljnji obstoj šole, ker je sistem financiranja temeljil izključno na številu vpisanih dijakov.

Izhod iz krize je bil možen v urejanju notranjih odnosov, zagotavljanju osnovnih pogojev za delo in vzpodbujanju učiteljev v iskanju novih oblik dela z učenci. Te cilje je bilo moč realizirati ob sodelovanju obojih in ob podpori Skupščine občine Idrija in domačih podjetij, ki so z vloženimi sredstvi omogočile realizacijo. Danes lahko ocenjujemo, da imajo dijaki in profesorji mož-

nost, da skozi vrsto aktivnosti najdejo skupen interes, kar dokazuje prav v zadnjem letu velik odziv na raziskovalnem področju s petnajstimi raziskovalnimi in šestindvajsetimi seminarskimi nalogami. Te so bile predstavljene na občinskem nivoju in po izboru je bilo na republiško srečanje uvrščenih štirinajst raziskovalnih nalog, od teh so bile kar tri najvišje ocenjene. Veliko možnosti je tudi pri izbirnih vsebinah, kjer učenci razvijajo svoje interese in ustvarjalnost. S premiki na vzgojnoizobraževalnem področju smo uspeli Gimnaziji vrniti ugled, ki ga je že imela pred leti, utrdili pa smo tudi pomen srednje šole za ožje in širše okolje.

Bili smo med tistimi, ki so videli rešitev težav srednjega šolstva v uvedbi splošno-izobraževalne šole kot pripravljalnici za nadaljnji študij. Sklep Skupščine Izobraževalne skupnosti z dne 9. februarja 1989, ki je uvedel splošno-izobraževalni program, smo sprejeli z olajšanjem, saj se je predmetnik približal nekdanji gimnaziji. Program je bil sprva namenjen le šolam z manjšim vpisom, vendar so ga takoj osvojile še ostale, ki so do takrat izvajale naravoslovni, družboslovni in pedagoški program.

Celoten sistem usmerjenega izobraževanja je doživljal vse več kritik. Z namenom postopne preнове programov je Strokovni svet za vzgojo in izobraževanje 14. maja 1990 sprejel sklep o združitvi naravoslovnega, družboslovnega in pedagoškega programa v gimnazijskega. Dijaki so se prvič vpisovali v nov program v šolskem letu 1990/91, šola pa se je po sklepu občinske skupščine, številka 022-11/82 z dne 26. 4. 1990, preimenovala v GIMNAZIJO JURIJAJE VEGE IDRİJA.

Uvedba tega programa je pomenila za učiteljski zbor nov izziv in možnost usmerjanja energije v oblikovanje koncepta gimnazije in kvalitetno delo z mladimi. Te naše dobre namene žal včasih zmotijo administrativni ukrepi republiških institucij, ki v imenu racionalizacij v šolstvu ne upoštevajo posebnosti posameznih okolij in prizadenejo tiste, ki delajo in hočejo delati. Tako je prav v letu devetdesetletnice prve slovenske realke Izvršni svet Republike Slovenije sprejel sklep o ukinitvi dislociranega oddelka programa oblikovalca kovin v Idriji. Gre za program, ki ima poleg gimnazije še največ perspektiv in je njegovo izvajanje glede potrebnih pogojev v skladu z zakonom. Nadaljevanje tega

IZOBRAŽEVANJE IN GOSPODARSTVO

izobraževanja je v interesu večine podjetij v občini, omogoča pa tudi šolanje dela mladih, ki bi zaradi različnih razlogov ostali doma. Občinska skupščina je na svoji seji problematiko obravnavala in sprejela sklep, da bo oddelek sama financirala.

Prav skrb celotnega šolskega kolektiva za kvalitetno delo in življenje v prostorih stare realčne stavbe je pripomoglo, da smo uspeli vpis razširiti na logaško, vrhniško in ajdovsko občino kljub bližini drugih šol. Trenutno je na šoli 410 dijakov, ki so razvrščeni v 15 oddelkov. Celoten pouk je enoizmenski in ga izvajamo v sodobno opremljenih prostorih z bogato opremljeno knjižnico. Jeseni, ko smo obeležili 40-letnico delovanja gimnazije, so dijaki dobili možnost uporabe manjše telovadnice in jedilnice v prenovljenih kletnih prostorih.

Ob tem kratkem pregledu zgodovine lahko ugotovimo, da je Idrija stalno čutila potrebo po izobraževanju, da je bila vanj vedno pripravljena vlagati in da se je podobno kot v času realke tudi v zadnjih štiridesetih letih vedno borila za ohranitev šol. Tako je bilo mnogim omogočeno, da so prišli do poklica, saj je bilo v tem času v različnih programih kar 2883 maturantov. Glede rezultatov dela smo ponosni na šolo, ki se lahko primerja z drugimi, morda bolj znanimi gimnazijami. Prepričani smo, da administrativni ukrepi šole ne morejo postaviti na noge, če za njo ne stojita učitelj in učenec. Prav zavedanje tega daje možnosti za ustvarjalnost in zadovoljevanje potreb po iskanju novega vsakomur, ki to želi.

V okviru praznovanja 90-letnice realke je na naši šoli in v sami Idriji potekala vrsta prireditvev in srečanj.

Med prvimi je bila na gimnaziji 7. junija 1991 organizirana okrogla miza z naslovom Izobraževanje in gospodarstvo. Jeseni smo slavnostno otvorili dva prelepa zgrafita – delo domačih avtorjev – v avli naše šole, odprli priložnostno razstavo, višek slavja pa je bilo srečanje maturantov vseh generacij na sklepni prireditvi 21. septembra.

Vprašanje razmerja med izobraževanjem in gospodarstvom se postavlja, odkar sta se ti dve sferi začeli ločevati. To pomeni, da odkar se je izobraževanje preselilo z gradov in obrtnih delavnic v šole, sploh pa, od kar je postalo obvezno za vse, tudi za otroke delavcev in kmetov. Čim bolj sta se sferi izobraževanja in proizvodnje osamosvajali, tem pogosteje je bilo slišati vprašanja, ali šola daje mladi generaciji ustrezna znanja za delo, pa tudi, ali se iz profitne sfere usmerjajo v izobraževanje zadostna sredstva za izpolnitev vseh pričakovanj, ki jih je bilo vedno več.

Konec dvajsetega stoletja niso navedena vprašanja nič manj aktualna, kot so bila kdajkoli prej. Le bolj zapletena postajajo. Zakaj?

Če se ne boš učil, boš moral delati!

Te besede najbrž še danes zvenijo v ušesih marsikateremu izobražencu, pa tudi tistim, ki jim za izobraževanje ni bilo posebej mar. Ta zahteva je prežemala družbeno klimo pri nas nekako do sredine sedemdesetih let, ko se je tudi izobrazbena raven razmeroma hitro dvigala. Kulturna revolucija sredi sedemdesetih let je uveljavila drugo maksimo: Ni pomembna izobrazba, ampak delo! Od takrat dalje Slovenija nezadržno drsi v izobrazbeno katastrofo, ki jo označujejo:

- razbitje univerze na občinske šole sredi sedemdesetih let;
- zgrešena šolska reforma na začetku osemdesetih let;
- upočasnjeno dviganje izobrazbene ravni, pri čemer se je povprečno število let šolanja od 1984. do 1990. leta podaljšalo samo od 10 na 10,4 let in to predvsem na račun mlade generacije;
- znižanje deleža narodnega dohodka za izobraževanje pod raven vseh razvitih držav, to je pod 4%;
- skoraj popoln propad izobraževanja odraslih;
- zmanjševanje obsega izobraževanja v podjetjih;
- vprašljiva kvaliteta znanj in podobno.

Izjava »če se ne boš učil, boš moral delati!« je resnična v tem smislu, da ob intelektualizaciji proizvodnje za

neizobražene posameznike in narode ostaja na voljo predvsem človeško in ekonomsko manjvredno delo. In še tega vse bolj primanjkuje, saj ga opravljajo avtomati. Medtem ko se je pri nas politika ukvarjala z vprašanjem, kako uspeti brez vlaganja v znanje, so se v razvitem svetu razmere spremenile predvsem v dveh smislih:

– izobrazba ni več zadosten, je pa vse bolj nujen pogoj za zaposlitev in uspešno delo. Zato je vlaganje naporov in sredstev v izobraževanje naloga, ki si jo zastavljajo tako posamezniki kot javne službe in politika. Izobrazbeni standard za mladino je najmanj srednja izobrazba;

– konkurenca med posamezniki, podjetji in narodi se je s področja proizvodnje in tehnologije prenesla na področje znanja, kar je povzročilo, da je izobraževanje izgubilo značaj enkratnega dejanja v posameznikovi mladosti in postalo njegova permanentna aktivnost. To pa ima izreden vpliv ne le na izobraževalne procese in izobraževalne institucije, pač pa na naravo družbenega in gospodarskega življenja sploh. Navedimo nekaj najbolj značilnih posledic.

Razmah institucij za izobraževanje odraslih in neinstitucionalnega izobraževanja

Težišče proizvodnje se s kapitala in dela prenaša na znanje. Slednje je pri ustvarjanju družbenega proizvoda v razvitih deželah udeleženo z več kot 50%. Iz tega izhaja potreba po nenehnem obnavljanju in izpopolnjevanju znanja. Ljudje naj bi v času svoje delovne kariere večkrat zamenjali poklic. To ne pomeni le, da je v šolah vse večji delež mlade generacije, pač pa tudi, da se izobražuje vse več odraslih, predvsem brezposelnih, tistih, katerih zaposlitev je ogrožena, in tudi drugih vse do tretjega življenjskega obdobja.

Masovnega izobraževanja odraslih šole za izobraževanje mladine običajno ne morejo izvajati. Po eni strani nimajo zadosti kapacitet, po drugi strani pa je način izobraževanja odraslih bistveno drugačen. Zato so v razvitih deželah razvili posebne šole za izobraževanje odraslih, na primer ljudske oziroma delavske univerze, komunalne kolidže, odprte univerze in podobno. Na Švedskem imajo poseben sistem izobraževanja za trg delovne sile. Vse bolj pa podpirajo tudi izobraževanje posameznikov, na primer z davčnimi olajšavami in

razne polformalne oblike izobraževanja, kot so študijski krožki.

Po naših podatkih Slovenija ni v valu masovnega izobraževanja. Celo nasprotno. Leta 1984 je bilo v šole vpisanih 11,2% prebivalcev v starosti nad 15 let, leta 1990 pa samo še 8,3%. Raznovrstne tečaje je v letu 1989 obiskovalo 19,2% prebivalcev v starosti nad 15 let, v letu 1990 pa se je njihov delež zmanjšal na 13,5%.

Glede na potrebe po permanentnem izobraževanju in glede na razmah izobraževanja odraslih nastaja vprašanje, kakšno naj bo v prihodnje izobraževanje mladine. Ali se prav zato povečuje pomen splošnega izobraževanja? Ali ni predvsem pomembno naučiti mlade, kako si lahko pridobijo dodatno znanje? Ali ni ključno dvigniti aspiracije po izobraževanju, ki so tem večje, čim višjo stopnjo izobrazbe si nekdo pridobi? Če lahko na navedena vprašanja odgovorimo pritrdilno, in zdi se da, potem bo vse lažje razreševati problem razmerja med kulturnim poslanstvom izobraževanja in njegovo vlogo usposabljanja za delo. Poudarek naj bi bil na prvem. Slednje pa naj bi se pojavljalo predvsem na koncu programov izobraževanja mladine in v izobraževalnih programih za odrasle.

Učeče organizacije

V izobraževanje odraslih se vse bolj vključujejo tudi podjetja. Deloma tako, da finančno in z organizacijskimi prijemi podpirajo izobraževanje svojih delavcev, deloma pa tako, da zanje sama izvajajo programe izobraževanja in usposabljanja. S čim bolj zahtevno tehnologijo upravljajo podjetja, tem večji delež svojih delavcev vključujejo v izobraževanje.

Masovno izobraževanje pa ne pomeni le količinske spremembe. Priča smo kakovostni spremembi, ki sodobne industrijske in druge organizacije pretvarja v učeče se organizacije. To pomeni, da je pridobivanje novega znanja postal osnovni organizacijski princip. V upravljanju teh organizacij izkoriščajo vse možnosti za učenje: učenje v učilnicah, učenje z delom, učenje s premišljevanjem, učenje s poučevanjem in učenje z izmenjavo izkušenj. Ne gre le za to, da organizacije zaposlujejo specialiste za izobraževanje in da odpirajo in širijo svoje izobraževalne centre, temveč gre tudi za

organizacijo dela, ki omogoča sprotno izobraževanje zaposlenim bodisi na delovnih mestih ali z občasno odsotnostjo. Bistvena naloga vodij je poučevanje in inštruiranje podrejenih.

Podjetja so vse bolj zainteresirana za izobraževanje, ker tako dajo svojim delavcem tiste sposobnosti, ki jim jih ne morejo dati šole. Z razvijanjem in posredovanjem specifičnih znanj pridobivajo prednost pred konkurenti.

Poučen je primer organizacije, ki jo je opisal eden od direktorjev Danskega inštituta za tehnologijo Nielsen. Podjetje zaposluje 18 delavcev: direktorja, ki je hkrati

Na okrogli mizi o odnosu izobraževanje-gospodarstvo so sodelovali tudi ministri Izidor Rejc, Jožica Puhar in Peter Vencelj

lastnik, 4 inženirje, 1 komercialista, 2 tajnici, 3 tehnike, 1 hišnika in 6 KV delavcev. Direktor je član kluba direktorjev, ki se skupaj izobražujejo 2 dni na mesec. Njihove žene so ustanovile študijski krožek in se z namenom izobraževanja redno sestajajo. Inženirji so vključeni v Euro-PACE izobraževalno mrežo. Poleg tega imajo enkrat mesečno srečanje z enim od univerzitetnih profesorjev z njihovega strokovnega področja, za kar ga podjetje posebej plačuje. Vsi razen direktorja in hišnika se redno sestajajo s specialistom za aplikacije, ki prihaja s tehnične šole. Tako je sicer majhno podjetje, ki je tudi prostorsko odmaknjeno od večjega centra, oblikovalo pogoje za stalno učenje vseh zaposlenih in za stalen dotok najnovejših tehnoloških, ekonomskih in drugih informacij.

Neskladje med tehnološkimi in izobraževalnimi cikli

Čeprav je bila v zadnjih letih za razlago razvojnih sprememb pogosto navajana Kondratijeva teorija dolgih tehnoloških ciklov, empirični podatki kažejo, da se tehnološki cikli nenehno skrajšujejo. Na najbolj propulzivnih področjih, kot je na primer računalništvo, se nove generacije tehnologije pojavijo že vsakih par let. Le redko kje je mogoče tehnološki cikel meriti z desetletji. Kdor hoče zagotavljati vrhunsko kvaliteto, dvigati produktivnost, uvajati nove proizvode, ki jih zahteva trg in tako ostati v konkurenci dobrih, če že ne najboljših, mora menjati obstoječo tehnologijo ob pojavu nove, ne glede na to, da je stara morda še v odličnem stanju.

Navedeni problem pa ni v prvi vrsti ekonomski, saj je dobro ohranjene stroje in naprave običajno mogoče prodati. Problem je predvsem v tem, ali smo obstoječo tehnologijo znali v zadostni meri obvladati in iz nje potegniti vsaj toliko kot naši glavni konkurenti. Še več, ali smo sposobni sprejeti novo tehnologijo, jo v čim krajšem času uporabiti v redni proizvodnji in jo morda celo izpopolniti? Nove tehnologije so po znanju vedno zahtevnejše. Zato so priprave na njihov sprejem in obvladovanje v smislu izobraževanja in usposabljanja vse večjega števila delavcev vse daljše.

Vodilna svetovna podjetja dajejo za izobraževanje svojih delavcev že okrog 5% sredstev, ki jih namenjajo za plače, pri njihovih investicijah porabijo tudi do četrtno sredstev za usposabljanje zaposlenih, njihovi izobraževalni centri pa predstavljajo univerze v malem.

Izobraževalni paradoks

Med učenci in študenti se ohranja stara domislica. Čim več vem, tem več pozabim. Čim več pozabim, tem manj znam. Zakaj bi se torej učil? Ta domislica pa ni daleč od resničnega izobraževalnega paradoksa, ki bi ga lahko izrazili takole: Čim več znam, tem manj me drugi razumejo. Čim manj me drugi razumejo, tem bolj sem izoliran in tem manj lahko uporabim svoje znanje. Zakaj naj bi si zanj prizadeval?

Navedeni paradoks ni toliko zanimiv na individualni kot na strukturni ravni. Ko gre za razmerje med izobraževanjem in gospodarstvom, ga lahko izrazimo tudi

s konceptom tako imenovane vodene glave. Opozarja nas namreč na to, da za razvoj neke družbe in gospodarstva še posebej vrhunsko znanje nima pravega pomena, če ga niso sposobni sprejeti in uporabljati široki sloji prebivalstva. Ta problem so najprej opazili v deželah v razvoju, kot je Indija, ki ima na eni strani centre z vrhunskimi strokovnjaki, ki obvladajo najmodernejšo tehnologijo, na drugi strani pa mase nevednega prebivalstva, ki jim vrhunska znanost ne najde poti iz revščine. V veliki meri pa se bodo s tem paradoksom srečevale vse tiste dežele, ki si ne prizadevajo zadosti za dvig splošne izobrazbene ravni vsega prebivalstva. Povedano z drugimi besedami: Znanje ima lahko ustrezno veljavo le, če ima veljavo javne dobrine.

Izobraževalni paradoks se prav tako kaže na ravni podjetij. Z neuravnoteženo izobrazbeno strukturo ne morejo doseči dobre izkoriščenosti niti tehnologije niti delovnih potencialov. Zaradi premajhnega vlaganja v znanje in sposobnosti vseh zaposlenih često ostaja delo razvojnih oddelkov sterilno. V proizvodnih oddelkih niso sposobni vpeljati tehničnih izboljšav, razvojno delo ne dobi prave potrditve, pa tudi do predlogov, ki prihajajo iz drugih oddelkov, postajajo indiferentni. Zaradi prepada v znanju ni prave komunikacije.

Na ta način bi lahko pojasnjevali tudi veliko število presežnih delavcev v naših podjetjih. Številna podjetja s starimi proizvodnimi programi ne morejo preživeti. Za prehod na nove programe, ki zahtevajo veliko dodatnega znanja pa večina delavcev ni usposobljena, saj so podjetja v njihovo znanje zelo malo vlagala. Med brezposelne prehaja največ delavcev, ki so brez poklicev. Nova podjetja nastajajo iz manjših jeder usposobljenih delavcev, ki sodijo, da so se sposobni prilagoditi novim razmeram. Seveda pa bodo tudi ta podjetja trčila ob resne omejitve, če se bodo želela širiti. Za njihove proizvodne programe ustrezno usposobljenih delavcev ne bo v izobilju na prostem trgu.

V najtežjem položaju so delavci brez poklicne usposobljenosti. Ti najhitreje zgubljajo delo in brez usposobitve nimajo nobenih izgledov, da bi dolgoročno ostali zaposleni. Naše raziskovanje ne govori njim v prid. Sicer izražajo pripravljenost, da bi delali več, njihova pripravljenost za izobraževanje pa je zelo nizka. Toda če naj bi v Sloveniji brez dodatnega izobraževanja dolgo-

ročno poskušali zagotoviti delo za kakih 30% sedaj zaposlenih, ki so brez poklica, in za prav toliko mlade generacije, ki vsako leto ne pridobi niti poklicne izobrazbe, se bo Slovenija pospešeno spreminjala v tehnološko in ekonomsko kolonijo. Celó v tem primeru so njene konkurenčne možnosti majhne zaradi cenene delovne sile azijskih in afriških dežel.

Izobraževanje kot delo

S širjenjem izobraževanja mladine in odraslih in z uveljavljanjem permanentnega izobraževanja se bistveno spreminja njegov družbeni pomen. To ni več le priprava na delo ali za poklic. Izobraževanje dobiva enak pomen in enak status kot delo samo. Če to še ne drži za izobraževanje mladine in le ponekod za izobraževanje na univerzah, se razmere hitro spreminjajo pri izobraževanju odraslih. Zaposlenim, ki se izobražujejo, podjetja to navadno štejejo kot opravljanje normalnih delovnih obveznosti. Delavci, katerih zaposlitev je ogrožena ali so brezposelni, običajno uživajo vse ugodnosti iz delovnega razmeja, če se vključijo v izobraževanje. To velja tudi v primerih, kadar pridobivajo višje stopnje izobrazbe, na primer na univerzi. Sredstva za izobraževanje in za plače gredo iz javnih fondov.

Zaključek je lahko povsem kratek. Izobraževanje vsega prebivalstva v mnogo večjem obsegu kot sedaj bi morala biti strateška usmeritev za Slovenijo. To je za enakopravno vključevanje v Evropo mnogo pomembnejša naloga od vseh ostalih, ki jih prevzema država. S povečanjem deleža narodnega dohodka za izobraževanje vsaj na 5% z razvijanjem institucij in programov za izobraževanje odraslih ter z drugimi ukrepi za pospeševanje izobraževanja bi morali počasi odpraviti 20 do 30-letni zaostanek za razvitimi državami. Sicer ne bomo sposobni konkurirati tujcem niti na trgu blaga niti na trgu delovne sile. To je naloga vseh: države, podjetij in posameznikov.

ZGRAFITA V AVLI GIMNAZIJE JURIJA VEGE

Jesenski program prireditev ob 90-letnici prve slovenske realke se je pričel 5. septembra 1991, ko sta bila v preddverju šolske stavbe slovesno odkrita zgrafita dveh idrijskih umetnikov – nekdanjih dijakov idrijske gimnazije, akademskega slikarja Rudija Skočirja in slikarja Nandeta Rupnika. Častljivo realčno poslopje, ki še vedno čaka na prepotrebno prenovo glavne fasade, je sicer v zadnjih letih že doživelo korenito funkcionalno preureditev in posodobitev notranjih prostorov, z jubilejnima zgrafitoma pa se je tudi trajno likovno oplemenitilo. Vhodna veža je postala svetla in zračna, vizualno višja in predvsem slovesna. Zdi se, da nago-varja obiskovalca k spoštljivemu odnosu do ustanove, ki že od začetka stoletja opravlja v kraju in širšem prostoru dragoceno kulturno poslanstvo.

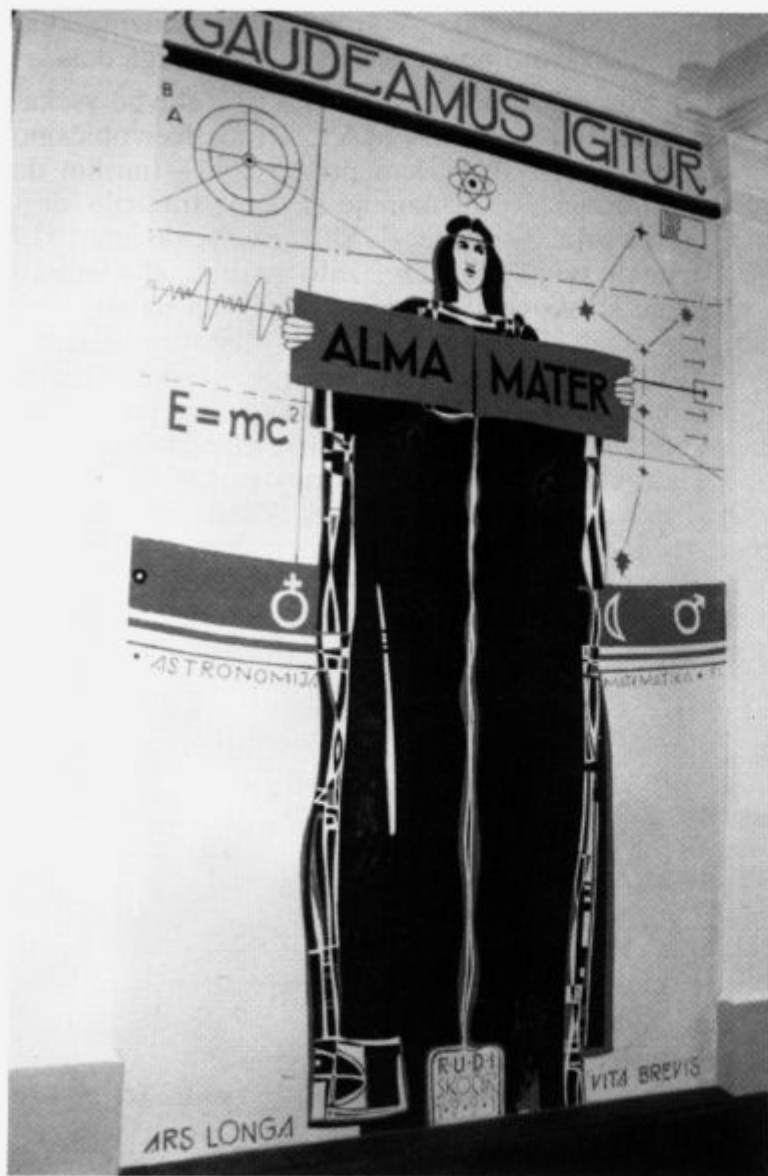
Tehnika zgrafita spada med zvrsti monumentalnega stenskega slikarstva in se tako po svojem značaju vsekar ujema z ambientom zgradbe, ki se uvršča med najvidnejše idrijske kulturnozgodovinske spomenike. Tudi 90-letna tradicija idrijskega srednjega šolstva vsebuje sporočila in vrednote monumentalnih razsežnosti. Med njimi velja opozoriti na delež nekdanje realke in poznejše gimnazije pri razvoju slovenske likovne umetnosti, zlasti likovnega pouka. Rudi Skočir in Nande Rupnik sta se dostojno oddolžila spominu kakih petindvajsetih priznanih mojstrov upodablajočih umetnosti, ki so v raznih obdobjih kot profesorji ali dijaki stopali skozi portal Jurija Vege. Prav je, če se jih spomnimo tudi v pričujočem zapisu.

Že v letih 1902–1906 je na idrijski realki poučeval uveljavljeni likovni pedagog Vinko Levičnik, ki je v Izvestju za šolsko leto 1903/1904 priobčil kar 57 strani teksta in skic obsegajočo temeljito razpravo pod naslovom Začetni pouk v prostem risanju na realkah. Kot profesor ga je nasledil Ivan Vavpotič (v Idriji od 1906 do 1910), slovenski slikar, ilustrator ter mojster reprezentivnih portretov, pejsažev in tihožitij. Po prvi svetovni vojni je na realki služboval Avgust Bucik (1919–1920), odličen risar, portretist in zagovornik kla-

Nande Rupnik: MAGNA PARENS RERUM

sične estetike. Za njim je prišel Alojzij Špacapan (1921–1923), izrazit modernist in sopotnik avantgardnih gibanj. Pomemben je bil še Cvetko Ščuka (1922–1923), diplomant Umetnostne akademije v Firencah. Podobno kot seznam profesorjev – umetnikov je bogat tudi seznam realčnih dijakov, ki so v življenju napravili umetniško kariero. Vihra prve svetovne vojne je iz šolskih klopi iztrgala Rudija Kogeja, bodočega akademskega slikarja, ki je pozneje študiral

Rudi Skočir: ALMA MATER

v Firencah in postal kot mojster akvarelov pesnik narave. V februarju 1918 je na realki maturiral Božidar Jakac, akademik, eden največjih slovenskih slikarjev in grafikov vseh časov. Znano je, da je Jakac kot maturant že veliko ustvarjal in v jeseni 1918 tudi razstavljal dela iz »idrijskega« obdobja v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani. Na Idrijo je ostal navezan vse življenje in leta 1986, ob odkritju spominske plošče, podaril gimnaziji dragoceno sliko Divjega jezera iz leta 1956. Jakčev

sošolec in prijatelj je bil naš Albin Vončina, dolgoletni popularni učitelj in slikar idrijskih vedut. Leta 1921 sta realko končala domačin Nikolaj Pirnat, ki se je do svoje prezgodnje smrti (1948) uvrščal med najplodovitejše slovenske grafike in ilustratorje ter kot privatist Tržičan Robert Hlavaty, kasnejši slikar in zdravnik. Realčana sta bila bodoča slikarja Julče Božič in Viktor Birsa. Z generacijo idrijskih maturantov iz leta 1923 je odšel v svet tudi znani tržaški slikar, ilustrator, publicist in izumitelj Milko Bambič. Po dokončni ukinitvi slovenske realke (1926) se je v poslopje za poldrugo desetletje nastanil italijanski »Avviamento«, ki ga je do odhoda v partizane (1942) obiskoval Ivan Seljak-Čopič, pristni Idričan, neutrudni ilustrator in mojster stenskih kompozicij.

Po drugi svetovni vojni so na idrijskih šolah nadaljevali s tradicijami kvalitetnega likovnega pouka. Na nižji gimnaziji in poznejši osemletki so poučevali Janko Trošt (slikar, maketar, muzealec), Albin Polajnar, Albin Vončina in Milan Trušnovec. Ob gimnaziji se je za poldrugo desetletje zelo uveljavila srednja vzgojiteljska šola, ki je uspela pritegniti izvrstne učne moči. Delo je zastavil celo sam Avgust Černigoj, utemeljitelj slovenskega konstruktivizma. Sledili so mu slikarji Staš Potočnik, Lojze Čemažar in Breda Jontes, kiparka Dubravka Sombolac ter najdlje slikar in grafik Rudi Skočir. Iz vrst gimnazijskih maturantov je izšel najprej mojster fotografije Rafael Podobnik, za njim pa akademski slikarji Rafael Terpin, Rudi Skočir, Jurij Pfeifer ter slikar in oblikovalec Nande Rupnik.

Oglejmo si zdaj zamisel in realizacijo jubilejnih zgratov.

Oba ustvarjalca sta z ozirom na prostorske možnosti oblikovala vsak svoje delo v smislu triptiha z osrednjim motivom, ki ga kompozicijsko in vsebinsko dopolnjujeta stranski krili. Zgrafita sta izdelana iz štirih barvnih plasti ometa. Spodnja črna plast je nevtralna, sledijo pa ji rdeča, rumena in bela plast, ki simbolizirajo idrijsko mestno zastavo. Leva in desna stena se vsebinsko navezujeta, kajti zgrafit Rudija Skočirja simbolično predstavlja naravoslovne znanosti, zgrafit Nandeta Rupnika pa družboslovne vede in lepe umetnosti.

Delo Nandeta Rupnika gradi v osrednjem polju velika ženska figura s ščitom, na katerem izstopa napis

MAGNA PARENS RERUM (Narava, velika mati stvari). Ta rek smiselno nadaljuje spodnji zapis MENS AGITAT MOLEM (Duh giblje snov). V centralni figuri so vkomponirani simboli nekaterih najpomembnejših svetovnih civilizacij – filozofij, religij, ki so odločilno vplivale na razvoj družboslovnih znanosti, kot npr. kitajska, krščanska, islamska, židovska, vzhodnoazijska in azteška. Na levem krilu triptiha, ki ponazarja lepe umetnosti, si od spodaj navzgor sledijo kiparstvo – arhitektura (kaneliran steber), literatura (Brižinski spomeniki), film (celuloidni trak), gledališče (maska) in glasba (strune). Desno krilo simbolično nakazuje razvoj človeške vrste od kromosomov preko različnih stopenj v procesu evolucije do sodobnega človeka, ki ga ponazarjajo elementi psihometričnih testov (psihologija). Nato sledita še tehtnica (pravo) in računalo (ekonomija). V celotni kompoziciji so poleg omenjenih ikonografskih sestavin zastopane tudi etnologija (obleke in frizure), zgodovina (ščiti) in pedagogika (latinski reki). Zgrafit Rudija Skočirja temelji na mogočni centralni ženski postavi, oblikovani v značilnem secesijskem slogu, ki je obvladoval naš prostor v času gradnje realčne stavbe (1902–1903). Figura nosi tabli z napisom ALMA MATER (Mati vse duhovne hrane). Na zgornjem robu zgrafita izstopata začetka obeh kitic značilne maturantske himne GAUDEAMUS IGITUR – VIVAT ACADEMIA, VIVANT PROFESORES. Spodaj je dodan zapis, ki je za srednješolce še posebej pomenljiv: ARS LONGA, VITA BREVIS (Dolga je pot do umetnosti-znanja, kratko je življenje). Monumentalni lik alme mater je z uporabo preišljenih likovnih elementov vpet v planetarne in celo kozmične razsežnosti. Iz postave izhaja rumen trak – krožnica z alkimističnimi znaki elementov oziroma planetov, med katerimi vidno izstopa MERKUR, simbol živega srebra in Idrije. V ozadju so nakazane naravoslovne vede, zlasti astronomija, fizika, matematika in kemija (jesensko enakonočje, ozvezdje »male medvedke«, Pitagorov izrek, $E = mc^2$, kroženje delcev itd.). Preko ženske figure se vodoravno prebija fatalna linija, ki se sprva pojavlja kot abstrakcija – sinusoida, nato preide v življenjski utrip in dobi človeško razsežnost, slednjič pa se skozi prizmo razprši v neskončnost. Razveseljivo je, da je Skočir kot mojster grafike tudi pri zahtevni tehniki zgrafita, s katero se je srečal prvič, zelo večje

uporabil številne zapise – grafizme in letrizme, kar nedvomno dodatno bogati kvaliteto njegovega dela.

Največji vtis na obiskovalca gimnazijske stavbe vseka-kor ustvarja napis ALMA MATER, ki sicer običajno označuje univerzo, v našem primeru pa – mislim da povsem upravičeno, zaznamuje 90-letne tradicije idrijske srednje šole. Znano je, da Slovenci vse do leta 1919 nismo imeli svoje univerze, zato so naši akademsko izobraženi strokovnjaki pogosto predavali na gimnazijah in realkah. Tako je tudi na prvi slovenski realki v Idriji službovalo mnogo profesorjev, ki so imeli doktorske naslove. Novoustanovljena Univerza v Ljubljani je po letu 1919 precej svojih predavateljev dobila iz vrst bivših idrijskih realčnih profesorjev in kasneje tudi iz vrst idrijskih realčnih maturantov. Zato lahko upravičeno trdimo, da je bila šola s portalom Jurija Vege nekakšna predhodnica slovenske univerze, saj je vzgojila znaten del našega tedanjega izobraženstva. To odgovorno poslanstvo ji seveda pripada tudi danes in v bodoče.

BRANKO KALAN

RAZSTAVA

OD REALKE DO GIMNAZIJE

Ob razmišljanju o načinu praznovanja 90-letnice idrijske realke se je porodila zamisel, da bi to visoko obletnico obeležili tudi s pripravo spominske razstave. Njen namen naj bi bil slikovito prikazati ustanovitev prve slovenske realke in razvoj srednjega šolstva v Idriji. Podrobneje naj bi predstavila čas realke, ki je znanstveno že obdelan, obenem pa smo hoteli evidentirati in s tem zaščititi še nekatere materialne in pisne zgodovinske vire, pomembne za razvoj pričevanj nekaterih nekdanjih realčanov, katerih vrste žal čas neusmiljeno redči. Zaradi popolnejše slike smo se odločili podati tudi pregled kasnejšega obdobja, ki še ni celovito znanstveno obdelano. V tem pregledu smo posebej poudarili mejnike, pomembne za razvoj gimnazije. Pregled naj bi se zaključil s predstavitev dogodkov, ki so

V Galeriji so bila razstavljeni tudi stara učila in šolska oprema iz nekdanje realke

se odvijali na gimnaziji Jurija Vege v sklopu praznovanj ob 90-letnici realke.

Kot organizator razstave sem se zavedel, da je ta lahko le plod skupinskega dela. Zato sem se povezal s poznavalcem zgodovine šolstva v Idriji, avtorjem knjige »Prva slovenska realka«, prof. Janezom Kavčičem, vodjo idrijskega oddelka Zgodovinskega arhiva Ljubljana prof. Janezom Pircem ter slikarjem Nandetom Rupni-

kom. Prvi dogovori med nami so stekli junija leta 1991, ko smo si tudi že razdelili konkretne naloge. Prof. Janez Kavčič je prevzel skrb za predstavitev realčnega obdobja, prof. Janez Pirc za arhivski material, Nande Rupnik za celovito podobo razstave, sam pa za usklajevanje dela, za povojno zgodovino srednjega šolstva in za pripravo različnih realčnih učil, knjig in drugih materialnih ostankov. Delo je potekalo brez problemov, kljub burnim časom, ki smo jih takrat doživljali, in je bilo končano v izredno kratkem času.

Razstavo smo popestrili z likovnimi deli slikarjev, risarjev, grafikov in fotografov, ki so bili nekdanji dijaki ali profesorji na naši šoli. Tako bi se želel zahvaliti likovnim ustvarjalcem, ki so prispevali svoja dela, in posthumno ustvarjalcem, katerih dela smo si sposodili za razstavo. To so umetniki Nande Rupnik, Rudi Skočir, Jurij Pfeifer, Rafael Podobnik, Rafko Terpin, Ivan Seljak-Čopič, Albin Vončina, Božidar Jakac, Nikolaj Pirnat, Milko Bambič, Avgust Bucik, Ivan Vavpotič in Rudi Kogej. Čipkarska šola, ki deluje v sklopu gimnazije, se je predstavila s svojimi prefinjenimi izdelki. Zahvaljujem se tudi vsem, ki so omogočili uporabo svojega fotografskega in pisnega materiala. Ekspoziti so bili namreč last idrijske gimnazije, idrijskega arhiva, Mestnega muzeja in zasebnikov.

Razstava je bila odprta 19. septembra 1991. Uvodni nagovor ob otvoritvi je imel ravnatelj gimnazije Jurija Vege dipl. oec. Milan Cvelbar, ki je tudi sprožil začetno idejo za razstavo in mu gre zasluga, da je do nje tudi prišlo. Slavnostni govornik je bil minister za šolstvo in šport Republike Slovenije dr. Peter Vencelj. Prof. Lidija Kleindienst je ob tej priložnosti predstavila Zbornik ob 90-letnici idrijske realke. Strokovno predstavitev razstave je izčrpno opravil prof. Janez Kavčič. V kulturnem programu pa je nastopil naš rojak, tenorist Dušan Kobal.

Razstava v Galeriji Idrija je bila odprta en mesec. Ogladalo si jo je okoli 500 obiskovalcev. Ker smo videli, da je zanimanje zanjo prisotno tudi izven idrijskega področja, se je porodila zamisel, da bi jo prenesli v glavno mesto. Direktorica Šolskega muzeja v Ljubljani, prof. Slavica Pavlič, nekdanja profesorica na naši gimnaziji, je pobudo z veseljem sprejela. Tako smo 20. novembra 1991 v prostorih Šolskega muzeja svečano

odprli razstavo. Zaradi manjših prostorskih možnosti je bila nekoliko skrčena, vendar kljub temu ni izgubila na svoji vrednosti. Na ogled je bila vse do 5. februarja 1992 in v tem času si jo je ogledalo 1735 obiskovalcev.

LIDIJA KLEINDIENST

OSREDNJA PROSLAVA OB 90-LETNICI PRVE SLOVENSKE REALKE

Osrednji dogodek ob 90-letnici prve slovenske realke je bila sklepna prireditev z družabnim srečanjem maturantov vseh generacij. Načrtovali smo jo za soboto, 21. septembra 1991. Celotno pripravo in režijo centralne proslave je organizacijski odbor zaupal Lidiji Kleindienst in Silviju Šinkovcu. Želja avtorjev je bila na čim bolj izviren način predstaviti nastanek, razvoj in pomen, ki ga ima naša realka v vseslovenskem prostoru, hkrati pa poudariti vlogo, ki jo je imela srednja šola kot nadaljevalka realke v Idriji po vojni in jo ima tudi danes.

Kakšen je bil vsebinski koncept proslave? Najprej smo predstavili družbeno vzdušje na prehodu v naše stoletje, kot so ga čutili tedanji politični veljaki Krek, Kristan, Lončar. V trenutkih velike politične razkosanosti in neenotnosti je namreč občinski zastop mesta Idrije 18. avgusta leta 1900 sklenil uresničiti navdih, porojen davnega julija 1716, ko je na cesarski Dunaj romala prva prošnjka Idrijčanov za dvorazredno gimnazijo. S kratkimi utrinki spremljamo nato otvoritev prve slovenske realke, gradnjo novega realčnega poslopja in njegovo predajo namenu. Poudarimo vsestranski razvoj realke, njen utrip v mestu, ki je opazen na vsakem koraku. Idrijčani gostoljubno sprejemajo medse tudi dijake iz drugih slovenskih krajev.

Podržavljenje realke leta 1909 v ničemer ne spremeni pristnih vsebinskih in človeških vezi med mestom in šolo.

V sprehodu skozi zgodovino realke se nato ustavimo ob žalostnih dogodkih prve svetovne vojne, ko je bilo mnogo dijakov mobiliziranih in je bila realčna stavba

spremenjena v vojaško bolnišnico. Leta 1919 preide realka v roke italijanske države. Kot edina slovenska srednja šola že drugič odigra častno vlogo v slovenskem prostoru vse do leta 1926, ko se njena vrata zapro. S tem se konča prvo poglavje v zgodovini idrijskega srednjega šolstva. Avtorja proslave pa sva želela prikazati tudi razvoj srednje šole po drugi svetovni vojni, saj smo obenem praznovali tudi 35-letnico prve povojne mature. Potreba po srednji šoli je namreč zakoreninjena globoko v duši Idrijčana, zato se že prve povojne dni pojavi vztrajna zahteva po gimnaziji, ki se uresniči

Nastopajoči na prireditvi so bili predstavniki vseh generacij maturantov idrijske gimnazije

leta 1952, ko začne z delom višja gimnazija. Poudariti je treba, da je bila šola okrajna ustanova. Obiskujejo jo dijaki z vse Primorske. Iz nje izide mnogo sposobnih, ustvarjalnih mladih ljudi. Skupaj z realčani je dala šola okrog 2000 maturantov, ki so trdna veja na narodovem drevesu, krepka korenina naše mlade države.

Sklepni akord prireditve je bil namenjen pogledu v prihodnost, spoznanju, da Idrija tudi v bodoče brez srednje šole na može živeti.

Omenjena zgodovinska dejstva, ki sva jih črpala največ iz dela Prva slovenska realka, avtorja prof. Janeza Kavčiča, in citate slovenskih političnih veljakov sva skušala popestriti z odlomki iz slovenskega leposlovja. Izvedba opisanega vsebinskega koncepta ni bila lahka.

Avtorja proslave sva se odločila povabiti k sodelovanju predstavnike vseh petintridesetih povojnih generacij. Izbrani bivši in sedanji dijaki so se povabilu radi odzvali. Kot že velikokrat so tudi tokrat pokazali svojo iskreno in močno navezanost na šolo. Tako smo se zbrali predstavniki vseh povojnih generacij, najrazličnejših poklicev od blizu in daleč, a z eno samo željo – pokazati, kako ponosni smo, da smo učenci naše, idrijske gimnazije.

Prijetno in hkrati ganljivo je ob maturantski himni izzvenel naš nastop pred nabito polno dvorano, pred uglednimi gosti, med katerimi je bil tudi predsednik slovenske vlade, g. Lojze Peterle, ki je nato nastopil kot slavnostni govornik.

Sledila je še podelitev priznanj bivšim ravnateljem, nakar se je začelo družabno srečanje z maturantskim plesom.

LIDIJA KLEINDIENST

ZBORNİK OB 90-LETNICI PRVE SLOVENSKE REALKE

Organizacijski odbor za praznovanje 90-letnice je v program obeleževanja jubileja uvrstil tudi izdajo priložnostnega zbornika.

K sodelovanju smo povabili naše bivše učence, ugledne strokovnjake, tako da je pred nami delo z dokaj pestro vsebino. Poglejmo, kaj nam Zbornik ponuja v branje. Janez Podobnik, dr. med. in predsednik Skupščine občine Idrija razmišlja o častitljivem jubileju kot o priložnosti in izzivu, da »preko vseh možnih poti uveljavljamo zahtevo, porojeno v idrijskih razmerah, da mora srednješolski program gimnazije, ki se izvaja v manjših slovenskih krajih, dobiti formalno, vsebinsko in tudi materialno uveljavitev v novi slovenski ustavi. »Za zgled postavlja vztrajnost in odločnost idrijskega župana Dragotina Lapajneteta, ki se je vrsto let boril za ustanovitev prve slovenske realke. Živa prisotnost realke in kasnejše gimnazije, pa tudi drugih oddelkov daje Idriji kot mestu z bogato tradicijo srednjega šolstva poseben pečat.

Na otvoritvi spominke razstave o gimnaziji je Lidija Kleindienst predstavila tudi Zbornik, ki je izšel ob tej priložnosti

Janez Kavčič, profesor, kustos Mestnega muzeja v Idriji, avtor obsežne in zanimive knjige Prva slovenska realka, predstavlja v svojem prispevku šolske tradicije v najstarejšem slovenskem rudarskem mestu. Idrijčani so se namreč že davno zavedali, da je izobrazba najboljšo orožje proti zaostalosti in edina pot, ki vodi k napredku. Avtor posveča pozornost razvoju osnovnega šolstva, ki ga lahko sledimo od protestantskih časov dalje in ima pomembno vlogo za zahteve po

srednji šoli, ki segajo že v leto 1716. Največ pozornosti posveča nastanku in razvoju prve slovenske realke, ki je »častno izpolnila svoje poslanstvo v slovenski nacionalni zgodovini«.

Sedanji ravnatelj, dipl. oec. Milan Cvelbar je avtor članka Od realke do gimnazije, v katerem predstavi povojna prizadevanja za ustanovitev višje gimnazije v Idriji, njen razvoj, probleme, s katerimi se je šola srečevala in se srečuje, posebej pa se ustavi ob možnostih, ki jih vidi za šolo v majhnem kraju danes. Dipl. sociologinja Viktorija Gorjup govori v članku Zapisani gimnaziji predvsem o večni želji Idrijčanov po izobrazbi, po šoli, četudi so si s tem vedno znova nakopali jezo oblasti. Iz zapisanega izvemo, kako so idrijski rudarji, za razliko od drugih, ki so se šolskih stroškov otepali, prostovoljno prepuščali del zaslužene mezde šolskemu skladu, pa tudi o tem, kako težak je bil boj za program naravoslovno-matematične tehnologije v času reforme usmerjenega izobraževanja, ki je iz šolskega sistema dokončno želela izbrisati gimnazijo.

Dr. Ivan Svetlik razmišlja v prispevku Izobraževanje in gospodarstvo o vprašanju razmerja med izobraževanjem in gospodarstvom. Na osnovi svojih raziskovanj opaza, da Slovenija nezadržno drsi v izobrazbeno katastrofo, kar skuša tudi ustrezno argumentirati. Izobraževanje je po avtorjevem mnenju izgubilo značaj enkratnega dejanja v posameznikovi mladosti in postalo njegova permanentna aktivnost. To ima izreden vpliv ne le na izobraževalne procese in izobraževalne institucije, pač pa tudi na naravo družbenega in gospodarskega življenja sploh. Avtor dalje govori o razmahu institucij za izobraževanje odraslih in neinstitucionalnega izobraževanja v razvitem svetu, o učečih organizacijah, o neskladju med tehnološkimi in izobraževalnimi cikli, o izobraževalnem paradoksu ter o izobraževanju kot delu. Dr. Marko Kerševan ponuja ponovno v premislek stare šolske teme in dileme o šoli in religiji, svetovno nazor-ski nevtralnosti ali opredeljenosti in zavzetosti šole,

o razmerju med vzgojo in izobraževanjem sploh. Skratka teme, ki so v zadnjih letih ponovno oživele.

Prim. dr. Jože Felc podaja v prispevku z naslovom Bolezen kot zadnja instanca v službi človekove varnosti aktualno razmišljanje slovenskega psihiatra v usodnem letu 1991. Gre za obsežno in zanimivo študijo o človeku, ki ostaja glede varnosti kljub navidezni dobri zaščiti s svojo biološko, psihološko in socialno razsežnostjo še zmeraj v zelo vprašljivem, majavem položaju. Kakšna je vloga zdravnika-psihiatra, ki se glede na svoje poslanstvo mora še posebej spraševati, kako služiti človekovim naporom pri vzdrževanju, vzpostavljanju in ohranjanju varnosti?

Dr. Jože Čar predstavlja Prispevek idrijskega rudnika in Idrije k slovenski tehniški in prirodoslovni zgodovini. V študiji spregovori o vplivu podržavljenja idrijskega rudnika na njegov strokovni in znanstveni razvoj, predstavlja pa tudi Idrijo v prirodoslovni in tehniški literaturi.

Akademski slikar Rafael Terpin je za Zbornik prispeval literarni sestavek Jutro. V metaforično bogatem, izvirnem jeziku sledimo prebujanju jutranje pokrajine, hkrati pa tudi prebujanju umetnikove občutljive notranjosti.

Dipl. ing. Ignacij Pišlar podaja v šegavi obliki utrinke iz življenja na idrijski gimnaziji malo po njenem povojnem ponovnem rojstvu. S hvaležnostjo se spominja tedanjih učiteljev, ki so, kot pravi avtor, pomagali oblikovati osebnosti svojih učencev. Zbornik vsebuje še predstavitve povojnih ravnateljev šole, seznam učnega osebja in zunanjih sodelavcev ter sezname maturantov vseh programov šole od leta 1955–1991.

Zbornik je opremljen s fotografijami mojstra fotografije dr. Rafaela Podobnika, likovna oprema in oblikovanje sta delo priznanega idrijskega umetnika Nandeta Rupnika.

»PETSTO LET IDRIJE«

Likovne priloge so delo učencev OŠ Cerčno in OŠ Idrija. Skupna razstava, posvečena 500-letnici Idrije, je bila v Mestni galeriji Idrija od 22. 4. do 9. 5. 1991. Pod mentorstvom likovnih pedagogov Rafka Terpina (OŠ Cerčno) in Milana Trušnovca (OŠ Idrija) so učenci luščili drobce iz življenja prednikov po idrijskih bregovih in grapah, iz podzemnih rogov idrijskega rudnika, iz stvaritev znamenitih mož, iz šeg in navad...

Razstava je dostojno, celovito in poglobljeno odrazila človeka v tem kraju. Učenci so se pripravljali nanjo dve leti. Uporabljali so vse tehnike in vsa likovna področja.

Kot priznanje za kakovost je povabilo na predstavitev celotne razstave v Ljubljani.

ČAS – NAŠ GOSPODAR, lepljenka
ŽIKA JERAM, 8. r., 1990/91, OŠ Cerkn

HE-TREBUŠA, lepljenka
ANČKA MAVRIČ, 7. r., 1987/88, OŠ Cerkn

RUDAR, šablonski tisk
ALEŠ ŠKVARČA, 5. r., 1989/90, OŠ Cerkn

ČIPKA, flomaster
KLAVDIJA KLAVŽAR, 6. r., OŠ Idrija

KARBIDOVKA IN LATERNA, perorisba
ALENKA KRIVEC, 7. r., OŠ Idrija

KOLO, tuš, tempera
SAŠA PAJNTAR in ERIKA BEVK, 6. r., OŠ Cerkn

RUDARJI, tempera
PRIMOŽ ERJAVEC, 5. r., 1990/91, OŠ Idrija

IDRIJSKA HIŠA, tempera, tuš
MARKO REJC, 6. r., 1983/84, OŠ Cerkn

GASA, oglje
ERVIN ŠULIGOJ, 8. r., OŠ Idrija

MOJE OKNO, linorez
VESNA JEREB, 8. r., 1989/90, OŠ Idrija

EKSLIBRIS, linorez
IZTOK DANEU, 7. r., 1990/91, OŠ Idrija

ČIPKA – SLOVENSKA ORNAMENTIKA, tuš
URŠKA KOSMAČ, 8. r., 1990/91, OŠ Cerkn

ČAS – NAŠ GOSPODAR, lepljenka
BERNARDA TUŠAR, 8. r., 1990/91, OŠ Cerkn

FRANC MOČNIK, MATEMATIK IN PEDAGOG

Ob stoletnici njegove smrti

MILAN HLADNIK

Franc Močnik je najbolj znan kot matematik in pisec matematičnih učbenikov za osnovne in srednje šole. Kot tak si je v drugi polovici 19. stoletja pridobil velik ugled, ki je presegal okvire tedanje evropske velesile Avstrije oziroma kasneje Avstro-Ogrske. Upravičeno ga lahko štejemo med tedaj najpomembnejše pedagoge matematične stroke v Srednji Evropi [28]. Za napredek računstva v ljudskih šolah in za posodobitev pouka matematike v srednjih šolah ima velike zasluge. V bistvu se je šele z njegovim delom v avstrijskih nižjih in srednjih šolah matematika uveljavila kot učni predmet v modernem pomenu, namreč kot predmet, ki razvija natančnost in logično doslednost v mišljenju. Vpliv njegovih idej, izražen v številnih ponatisih, prevodih in predelavah njegovih učbenikov, je trajal še desetletja po njegovi smrti tja do trideset let našega stoletja, pač vse dokler so izdajali in prirejali njegove knjige.

Poleg strokovnega (matematičnega) pa ima njegovo delo tudi izrazit narodni pomen. V splošno slovensko kulturno zgodovino se je zapisal kot reformator in organizator osnovnih in srednjih šol. Zgodaj je spoznal pomen izobraževanja za napredek dežele. Čeprav je sam vse življenje pisal in se izražal v nemščini, je kot deželni svetnik in nadzornik ljudskih šol vzpodbujal, uvajal in tudi uvedel v ljudske šole slovenščino kot učni jezik, enakopraven z nemščino. V isti vlogi se je tudi zavzemal za izboljšanje materialnega položaja šol in učiteljsva. Poleg tega je še drugače skrbel za slovensko učiteljsvo, vzpodbujal je mlajše kolege k zavzetemu delu za narodno šolo ter pisanju učbenikov in drugih koristnih knjig.

Poskušajmo v nadaljevanju opisati življenje in prizadevanje tega moža, ki zasluži, da bi bil bolj znan med svojimi sonarodnjaki. Predvsem pa poskušajmo podrobneje utemeljiti pomen njegovega dela, kot smo ga na kratko nakazali v prvih dveh odstavkih.

Življenje in delo

Življenjski podatki, ki so ugotovljeni in na razpolago, so skopi in ne razkrivajo dovolj motivov in razlogov, ki so botrovali ključnim odločitvam v Močnikovem življenju.

Rojen je bil Franc Močnik 1. oktobra 1814 v Cerknem kot drugi izmed treh sinov kmeta in gostilničarja Andreja Močnika in Mar-

jane Sedej. Starejši brat Jakob je kasneje postal gospodar, mlajši Anton pa je šel za duhovnika. V družini Andreja Močnika so se rodile tudi tri hčere, vendar so zgodaj umrle. Najstarejši otrok, Mica, je umrla v starosti treh let, njeni sestri, Ana in Katarina, pa nista dočakali niti dveh mesecev [16]. Iz nekaterih podatkov (opomba v rojstni knjigi ob rojstvu Jakoba leta 1811 [16] in v ohranjenem Močnikovem pismu domačemu župniku leta 1843 [26] se da sklepati, da je bil oče Andrej nekaj časa tudi župan Cerknega, vsekakor pa ugleden Cerkljan. Zagotovo je bil za časa francoske okupacije vsaj na listi kandidatov za cerkljanskega župana [41].

Ljudsko šolo je po znanih podatkih [9] Franc obiskoval v Idriji (najbrž v letih 1821–1824).¹ Ker je bil nadarjen, je doma hitro dozorel sklep, da pošljejo Franca v »latinske šole«. Odločiti se je bilo treba med Gorico in Ljubljano. Z obema gimnazijskima centroma so bile cestne povezave slabe, z Gorico še slabše kot z Ljubljano. Ceste po dolini Idrijce takrat še ni bilo, zgradili so jo šele okrog leta 1880.

Gimnazijo (4 gramatikalne in 2 humanistična razreda) in licej (2 leti filozofije) je tako opravil v Ljubljani v letih od 1824² do 1832. Na liceju je imel dobre učitelje, med njimi jezikoslovca **Matijo Čopa** (1797–1835) in **Frana Metelka** (1789–1860), fizika **Janeza Krstnika Kersnika** (1783–1850), botanika **Franca Hladnika** (1773–1850), ki je bil tudi gimnazijski prefekt, in druge. Za matematiko pa je Močnika navdušil izvrstni profesor matematike **Leopold Karol Schulz pl. Strassnitzki** (1803–1852) iz Krakova, ki je ravno v teh letih služboval v Ljubljani. Le-ta matematičnega znanja ni podajal mehanično, ampak je želel matematiko narediti zanimivo.³ Tudi Močnik, ki je bil njegov najboljši učenec, ga je cenil kot dobrega pedagoga [27]. Verjetno izvira od Schulza kasnejša Močnikova skrb za razumljivo in korektno podajanje matematike ter za poudarjanje njene uporabne vrednosti, ki je tako značilna za vse Močnikove knjige.

Zakaj po končanem liceju ni šel takoj šudirat matematike kljub izkazanemu zanimanju zanjo, ostaja skrivnost. Dejstvo je, da je leta 1832 vstopil v goriško bogoslovje. Je bila to želja staršev? Vpliv ali zgled kakšnega od učiteljev? In zakaj ni teološkega študija nadaljeval v Ljubljani, ki je je bil že vajen? Tega najbrž nikdar ne bomo zagotovo vedeli.⁴ Kot kaže, pa se tudi z duhovniškim poklicem ni mogel sprijazniti. Najbrž ga je preveč vlekel v matematiko in pedagoško službo. Vsekakor po končanem semenišču leta 1836 ni

F. Močnik

Najbolj znana podoba dr. Franca Močnika (1814–1892)

bil posvečen v duhovnika (za to je bil takrat tudi premlad), pač pa je nastopil službo učitelja v 4. razredu goriške normalke. Življenjska odločitev, da se posveti šoli in ne duhovnemu poslanstvu, je morala biti zanj precej težka, povezana morda tudi z določenim občutkom krivde. V pismu prijatelju in učiteljskemu kolegu duhovniku **Matevžu Hladniku** (1806–1865)⁵ iz leta 1937 [2] se nekako opravi-

čuje za ta korak, obenem pa močno poudarja pomen vzgojnega in izobraževalnega dela, »ne toliko za pridobitev raznih spretnosti in znanj kot za utrditev značaja mladih ljudi, ki naj postanejo nosilci blaginje bodočega srednjega razreda«.

Na goriški normalki je Močnik učil deset let, od 1836 do 1846. V tem času se je matematično neprenehoma izpopolnjeval. Na graškem vseučilišču je 1839 in 1840 opravljajl izpite iz elementarne matematike, fizike, uporabne matematike, teoretične in praktične filozofije ter zgodovine. Dne 14. aprila 1840 je promoviral za doktorja filozofije.

Na odločitev za resnejše ukvarjanje z matematiko je verjetno vplivalo tudi Močnikovo znanstvo z enim največjih matematikov vseh časov, francoskim matematikom **Augustinom Cauchyjem** (1789–1857). Spoznal ga je osebno med svojim bivanjem v Gorici. Cauchy je kot zvest privrženec Bourbonov leta 1830 namreč pustil svoje mesto profesorja matematike na pariški politehniko in sledil pregnanemu kralju Charlesu X. v tujino. Nekaj časa se je preživljal tudi kot vzgojitelj kraljevega vnuka, mladoletnega bordojskega vojvode, v Pragi in v Gorici. Cauchy je bil v tem času že zelo slaven. V svojih številnih razpravah iz matematike se je ukvarjal s kombinatoriko in še zlasti z analizo, ki jo je postavil na rigorozne temelje.

Močnik je tedaj (verjetno v neposrednem razgovoru s Cauchyjem) spoznal njegovo splošno metodo o numeričnem reševanju enačb.⁶ To ga je vzpodbudilo, da je tudi sam napisal svojo (edino) znanstveno razpravo »Theorie der numerischen Gleichungen mit einer Unbekannten. Mit besonderer Rücksicht auf die neueste von Cauchy erfundene allgemeine Auflösungs-methode« in jo leta 1839 izdal na Dunaju pri Heubnerju. S svojo razpravo je Močnik hotel prikazati Cauchyjevo metodo v nemščini v dostopnejši obliki. V ta namen je izpeljal potrebno teorijo enačb in splošno teorijo diferencialnega računa, vključno s Taylorjevim razvojem. Značilno za njegovo pedagoško žilico in sposobnost preproste razlage je dejstvo, da je v dodatku obdelal Cauchyjevo metodo na povsem elementaren način, ki bi bil dostopen tudi v srednji šoli. S to razpravo si je Močnik nedvomno pridobil velik ugled v matematičnih krogih, saj je dokazal sposobnost originalnega raziskovanja. Zaradi nje ni imel težav pri doktoratu, od takrat so ga vsi priznavali za dobrega matematika.

Pravo Močnikovo poslanstvo pa je le bilo v zvezi s šolo. Po podatkih, ki so na voljo (glej npr. [27] ali [9]), je bilo stanje matematičnega pouka v avstrijskih ljudskih šolah tedaj precej klavrno. Pouk je temeljil na mehničnem ponavljanju obrazcev brez ustrezne razlage, primernih učbenikov ni bilo in tudi učitelji niso imeli vedno dovolj znanja. Močnik je stanje poznal, saj je imel sam že kar nekaj pedagoških izkušenj. Potreba po uspešnejšem pouku računstva ga je pripeljala do tega, da je leta 1840 napisal svojo prvo metodično knjižico »Lehre von den vier Rechnungsarten, aus deren Begriffe und dem Wessen unseres Zahlensystems entwickelt«. Namenil jo je tako učencem kot učiteljem kot priročnik pri računskem pouku. Prvi knjižici je leta 1843 sledilo še eno metodično navodilo o praktičnem računstvu, »Anleitung zur gesammten Rechenkunst«. Obe knjižici je izdal ljubljanski tiskar

IN I. GRAMMATICAE CLASSE.

IN I. SECTIONE.

Praemia donati sunt:

OSTERMANN GEORGIUS Carn. Pölland. *ex. a did.*
 OMEIZ FRANCISCUS Carn. Mannsburg. *ex. a did.*
 PEHARZ SIMON Carn. Neofor. *ex. a did.*

His proxime accesserunt:

BREZELNIK JOSEPHUS Styv. Graec. *ex. a did.*
 URBANZHIH FERDINANDUS Carn. Höllein. *rep.*
 BREGAR STEPHANUS Carn. Zheruzh. *ex. a did.*
 PRESCHER MATTHEUS Carn. Wochein. *ex. a did.*

Adscribi meruerunt Classi ex	Mo- ribus.	Do- ctri- nae Re- lig.	Lang. lati- nae Stu- dio.	Geo- gra- phia.	Arith- me- tica.
Achzin Ant. Carn. Seisenberg. <i>rep.</i>	1	tem.	1	1	1
Aichholzer Henric. Carn. Labac. <i>rep.</i>	1	tem.	1	tem.	1ac.
Andolschek Maximil. Carn. Madiped. <i>rep.</i>	1	1	1	1	1
Balanzh Jos. Carn. e fano St. Leonardi <i>ex. a did.</i>	1ac.	1ac.	1	1	1
Bals Sigmund. Carn. Labac. <i>rep.</i>	1	1ac.	tem.	tem.	tem.
Baumgartner Benedict. Tergest.	1	1ac.	3	2	1
Bernard Marc. Carn. Wocheinervellach.	1	2	3	2	1
Bidmar Jos. Carn. Labac.	1	1	2	2	1
Bruschich Georg. Veglian.	1	1	1	1	1ac.
Christian Joan. Tergest.	1ac.	1ac.	1	1ac.	1
Cozzi Ferdinand. Tergest.	1ac.	tem.	1	1	1
Dejak Carol. Carn. Senosezh. <i>ex. a did.</i>	1ac.	tem.	1	1	tem.
Detela Daniel Carn. Moruzh. <i>rep.</i>	1	1	1	1	1
Dolenz Vincent. Carn. Labac.	1	1	3	2	1
Draschler Matth. Carn. Labac. <i>ex. a did.</i>	1	tem.	1	1	1
Frölich Ant. Carn. Labac.	1	1	3	1	1
Funk Georg. Tergest.	1gm.	tem.	1	1ac.	1
Gabrovz Gasp. Carn. e fano St. Viti. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1
Gerjcl Mart. Carn. Billichgraco. <i>ex. a did.</i>	1	1	2	2	1

Juventusi ljubljanske gimnazije za leto 1825: seznam dijakov
 1. gramatikalnega razreda in njihove ocene iz predmetov vedenje, verouk,
 latinščina, zemljepis in aritmetika.

Jožef Blaznik. Kasneje je Močnik napisal in objavil na Dunaju in
 v Pragi še več različnih metodik za začetni pouk računstva in
 navodil za uporabo svojih osnovnih računic (glej [27]). Tako kot
 druge učbenike so mu tudi metodične knjige predelovali in izdajali
 celo po njegovi smrti. Zadnja je izšla leta 1919.

Opogumljen z uspehom prvih knjig in oborožen s svojimi pedago-
 škimi izkušnjami, je Močnik leta 1844 dvorni študijski komisiji
 predložil načrt o spremembi dotedanjih računic za ljudske šole.
 Komisija mu je ta načrt tudi odobrila. Po njem se je lotil sestavljanja
 učnih knjig za računstvo in geometrijo za vse vrste osnovnih šol
 (ljudske, mestne, farne, glavne, ponavljalne in nadaljevalne, šole

Adscribi meruerunt Classi ex	Mo- ribus.	Do- ctri- nae Re- lig.	Lang. lati- nae Stu- dio.	Geo- gra- phia.	Arith- me- tica.
Gogola Jos. Carn. Veldes. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1
Gogola Math. Carn. Veldes. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1ac.	1
Gotstet Ant. Carn. Idria. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1
Groschel Paul. Carn. Saurach.	1	1	3	3	2
Hetez Franc. Carn. Labac.	1	1	3	2	1
Homann Aloys. Carn. Labac. <i>Stip. Coll- mayer.</i>	1	tem.	2	1	1
Homann Franc. Carn. Eisneru. <i>rep.</i>	1	1	1	1ac.	1ac.
Hraderky Carol. Carn. Rudolphswarth. <i>ex. a did.</i>	1ac.	1ac.	1	1	1
Jeray Simon Carn. Voziz. <i>rep.</i>	1ac.	1	1	1ac.	1
Jermann Jos. Carn. Seebach. <i>ex. a did.</i>	1ac.	1ac.	1ac.	1ac.	1ac.
Jessenko Wenc. Carn. Labac. <i>rep.</i>	1	1	1	1	1ac.
Kagnus Leop. Carn. Idria.	1	1	3	2	2
Kaelin Matth. Carn. Locopolit. <i>ex. a did.</i>	1	2	3	1	1
Kastelz Joan. Carn. Weichselburg. <i>ex. a did.</i>	1ac.	1	1ac.	1ac.	1ac.
Kenda Steph. Carn. Idria. <i>ex. a did.</i>	1ac.	1ac.	1	1ac.	1
Kladra Georg. Carn. Asp.	1	1	1	1	1
Knee Ludov. Carn. Locopolit.	1	1	3	2	2
Kokeil Alex. Carn. Predaisl.	1	1	2	1	1
Komann Jacob. Carn. e fano St. Viti. <i>rep.</i>	1	tem.	1	1	1
Kunstl Joan. Carn. Radmannsdorf.	1ac.	1ac.	1ac.	1ac.	1ac.
Kuschar Jos. Carn. Dobrova. <i>ex. a did.</i>	1	1	2	1	1
Lapeine Thomas Carn. Schebrell. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1
Laupetizh Joan. Carn. Labac. <i>rep.</i>	1	1	1	1	1
Leskoviz Joan. Carn. Idria. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1ac.
Likovizh Georg. Carn. Labac. <i>rep.</i>	1	1ac.	1	1	1
Liskovsky Jos. Carn. Labac. <i>rep.</i>	1	1	1	1	1ac.
Livizhnik Georg. Carn. Eisneru. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1
Lusner Mart. Carn. Selzach. <i>ex. a did.</i>	1ac.	1ac.	1	1	1
Moschina Joan. Carn. Slavina. <i>rep.</i>	1	1ac.	1	1ac.	1ac.
Mozhnik Franc. Carn. Kirchheim. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1
Mozhnik Luc. Carn. Kirchheim. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1
Mrak Ign. Carn. Pölland. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1
Mulchar, Jacob. Carn. Labac. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1
Muley Jos. Carn. Radmannsdorf. <i>Stip. Pre- schern.</i>	1	1	1	1	1ac.

na deželi itd.). Prve štiri učbenike iz računstva in iz geometrije za
 prve razrede osnovnih šol je izdal leta 1846 na Dunaju in v Trstu.
 V naslednjih petnajstih letih je to svojo nalogo izpolnil. Ko so se
 spremenili učni načrti, pa je svoje knjige predelal, jih prilagodil
 novim razmeram in pri tem upošteval tudi napredek v metodičnem
 pogledu. Tako so od 1870 do 1873 izhajale njegove petdelne
 računice za ljudsko šolo, leta 1891 in 1892 pa so nastale računice
 v treh stopnjah. Vseh različnih tsvrstnih knjig je napisal 25. Izhajale
 so vsako leto v novih in novih tsvrstenjenih ali rahlo dopolnjenih
 izdajah. Poleg tega je treba upoštevati še različne predelave teh
 učbenikov, ki so jih potem spet ponatiskovali in prevajali v druge

jezike tja do tridesetih let našega stoletja. Število vseh različnih naslovov se tako povzpne do 35. Glavna predelovalca Močnikovih osnovnošolskih učbenikov (in tudi nekaterih metodičnih knjig) sta bila po letu 1901 K. Kraus in M. Habernal.

Leta 1846 je bil Franc Močnik imenovan za profesorja elementarne matematike in trgovskega računstva na tehniški akademiji v Lvovu, v vzhodni Galiciji (danes v Ukrajini). Akademija je bila ustanovljena pred nekaj leti in je potrebovala predavatelje. V Lvovu pa je ostal le tri leta, ker je bil leta 1849 nastavljen za profesorja matematike na vseučilišču v Olomucu na Moravskem. Tu je preživel nadaljnji dve leti svojega življenja.

O tem njegovem sicer kratkem obdobju službovanja in delovanja kot univerzitetni profesor najprej v Lvovu in nato v Olomucu ne vemo praktično ničesar. Gotovo so mu univerzitetne izkušnje koristile pri kasnejšem delu. V tem času so se v Avstriji in Evropi zgodile pomembne stvari. Marčna revolucija 1848 je prinesla številne zahteve po spremembah v družbenem in političnem življenju, zemljiški odvezi in narodno prebujenje («pomlad narodov»). Za Slovence je pomemben program Zedinjene Slovenije in zahteve po vpeljavi slovenščine v šole in urade. V šolstvu se je revolucionarno vrenje odražalo v zahtevah po enakopravnosti jezikov, prenehanju cerkvenega nadzorstva in ustanavljanju novih šol (reakl in gimnazij). Vse se seveda ni takoj uresničilo, vendar so bile nekatere spremembe nujne.

Leta 1851 je prosvetni minister grof Thun poklical Franca Močnika iz Olomuca v Ljubljano na mesto šolskega svetnika in nadzornika za ljudske šole na Kranjskem. Ko so ustanovili svetovalno in nadzorno službo, so iskali primerno izobražene in zanesljive ljudi, ki ne bi bili preveč slovansko usmerjeni. Močnika so izbrali verjetno tudi za to, ker ni pripadal Slovenskemu društvu. Zaprisežen je bil 21. 1. 1851 na podlagi dekreta z dne 13. 12. 1850 ([34], str. 26). Od 1854 so bili deželni nadzorniki le strokovni svetovalci pri deželni vladi. Močnik se je npr. udeleževal njenih sej, kadar so bila na dnevnem redu šolska vprašanja, vendar je smel le poročati ([34], str. 32).

Na mestu šolskega nadzornika se je izkazal kot človek, pedagog in Slovenec. Za glavni cilj si je zadal dvig splošne izobrazbene ravni slovenskega človeka. Ker je poznal pomanjkanje šolskih prostorov, si je prizadeval za ustanavljanje novih šol. Močno se je trudil za izboljšanje kvalitete pouka. Vedel je, da je najpomembnejše imeti dobre učitelje, zato je podpiral njihovo izobraževanje in strokovno napredovanje. Tako je npr. 24. aprila 1851 predlagal ministru Thunu ustanovitev pedagoškega tečaja v Idriji s slovenskim in nemškim učnim jezikom ([34], str. 235). Odobren je bil šele 31. maja 1852, začel pa se je s šolskim letom 1852/53 in bil zelo dobro obiskan (glej [1], [7], [25]). Močnik ga je obiskal ob koncu tega šolskega leta, ko je bil tudi v izpitni komisiji.

Cerkvene oblasti sicer niso zelo naklonjeno gledale, da je šolsko nadzorstvo prešlo v posvetne roke, vendar so Močnika lepo sprejele. Močnik nikakor ni bil vsiljiv in ni nasprotoval cerkvenim oblastem, prej obratno, saj je kot človek s trdnimi krščanskimi načeli tudi sam priznaval cerkvi vodilno vlogo v šolstvu (primerjaj pismo prijatelju Hladniku [2]). Vendar je s svojo strokovnostjo, pedagoško usposobljenostjo in predvsem s svojim vztrajnim in

neumornim prizadevanjem za izboljšanje šolskih uspehov hoče- nočeš izrival vpliv duhovnikov s pedagoškega terena. Pri svojem delu je bil dosleden in tudi odločen. Ko se je vrnil s svojih obiskov po šolah, kjer je pogosto sam demonstriral, kako je treba učiti matematiko, je npr. kar enostavno naročil konzistoriju, katere učite-

OSNOVNI ŽIVLJENSKI PODATKI FRANCA MOČNIKA

1814	1. oktobra rojen v Cerknem
Šolanje:	
1821 - 1824	ljudska šola v Idriji
1824 - 1832	gimnazija in licej v Ljubljani
1832 - 1836	bogoslovje v Gorici
1836 - 1840	študij na vseučilišču v Gradcu (izpiti)
1840	doktor filozofije
Služba:	
1836 - 1846	učitelj na goriški normalki
1846 - 1849	profesor elementarne matematike in trgovskega računstva na tehniški akademiji v Lvovu
1849 - 1851	profesor matematike na vseučilišču v Olomucu
1851 - 1860	šolski svetnik in nadzornik ljudskih šol v Ljubljani
1860 - 1869	šolski svetnik in nadzornik ljudskih šol in realk v Gradcu
1869 - 1871	deželni šolski nadzornik prve stopnje za Štajersko
1871	upokojen
1892	30. novembra umrl v Gradcu

lje je treba pohvaliti in katere grajati ([34], str. 28). Prav tako je znan njegov konflikt z učitelji ljubljanske normalke, ki so se uprli temu, da bi v prvem razredu izvajali 8 ur pouka na teden v slovenščini, kot je predvideval nov in potrjen učni načrt za ljudske šole, ki ga je leta 1851 sestavil sam Močnik. Le-ta jim je zagrozil z odpustom in nasprotovanja je bilo v trenutku konec⁷ [9], [27].

Kot kaže ta primer, je imel šolski nadzornik tedaj velika pooblastila. Iz njega tudi vidimo, kako si je Močnik v okviru možnosti in pristojnosti prizadeval za uvedbo slovenščine v šole. Zavedati se

moramo, da je do tedaj potekal pouk v ljudskih šolah razen morda v začetnih razlagah in pri slovenščini kot predmetu, kjer je pač tak predmet sploh bil, v nemškem jeziku (tako imenovane »nemške« šole, za razliko od srednjih, »latinskih« šol). Nemci so si po revoluciji 1848 priborili nemške srednje šole, nedvomna Močnikova zasluga pa je, da se je slovenščina začela uveljavljati v osnovnem šolstvu, kot jezik enakopraven nemščini (tako imenovane »utrakvistične« šole, v katerih je potekal pouk pri nekaterih predmetih v slovenščini, pri drugih pa v nemščini). V srednjih šolah so dovolili slovenski pouk šele precej kasneje, v šolskem letu 1882/83.

V zvezi s poukom v šolah omenimo še nekatera Močnikova jezikovna prizadevanja. Po njegovih načrtih in navodilih je **Andrej Praprotnik** sestavil *Slovenski Abecednik* (1856), *Slovensko-nemški Abecednik* (1856), ter *Prvo in Drugo berilo* (1857, 1858) [27]. Sam se je poskušil v pisanju *Nemškega berila za slovenske šole*. Pri tem pa ni bil uspešen, uvedli so druga berila ([34], str. 284). Z **Blažem Potočnikom** je sestavi tudi *Slovensko nemško gramatiko za triviale in glavne šole* (1857), vendar so jo malo uporabljali ([34], str. 283).

Leta 1849 so v Avstriji pričeli z reformo srednje šolstvo. Gimnazije so postale osemrazredne, ustanavljali pa so tudi nižje realke in strokovne (obrtno) šole. Močnik v začetku sicer ni bil zadolžen za realke. Ko pa so iskali leta 1852 ravnatelja za novoustanovljeno ljubljansko realko, se je spomnil svojega gimnazijskega sošolca in ožjega rojaka⁸ **Mihaela Peternela** (1808–1884). Peternel, ki je bil sicer samouk, drugače pa zelo razgledan mož na področju naravoslovja in tehnike, je tako postal prvi vodja ljubljanske realke. Na tem mestu je ostal do leta 1859 in v tem času tesno sodeloval z Močnikom v šolskih vprašanjih (sicer pa je vse do upokojitve leta 1874 na realki kot profesor učil fiziko, kemijo, prirodopis in tudi slovenščino v okviru neobveznega pouka).

Preosnova avstrijskega srednjega šolstva v letih 1849–1852 je zahtevala nove učne knjige. Močnik se je z njemu lastno zagnanostjo takoj lotil pripravljavanja ustreznih učbenikov. Že leta 1850 je sestavil »Lehrbuch der Arithmetik« za nižje razrede in »Lehrbuch der Algebra« za višje razrede gimnazij. Prav tako je istega leta napisal »Lehrbuch der Geometrie«. Vsi ti učbeniki so izhajali še v dvajsetih in tridesetih letih našega stoletja in doživeli ogromno izdaj (glej 2. razdelek). Približno v istem času je sestavil tudi aritmetične in geometrične knjige za nižje razrede realke. V rabi so bile vse do prve svetovne vojne. Nasploh so bile Močnikove knjige za srednje šole v zadnjih dveh desetletjih 19. in v prvem desetletju 20. stoletja daleč najbolj razširjeni matematični učbeniki na avstrijskih šolah. Mnogo so jih prevajali v druge jezike avstrijskega cesarstva in tudi v jezike drugih vzhodnoevropskih narodov. Po Močnikovi smrti so jih predelovali in izdajali z navedbo Močnikovega imena v skladu z novimi potrebami in šolskimi načrti (Wallentin, Neumann, Spielmann, Zahradniček, Matek, Hočevar, Dintzl in drugi). Veliko knjig je Močnik, zlasti po letu 1872, namenil tudi meščanskim, obrtnim in trgovskim šolam. Leta 1878 je začel izdajati tudi aritmetične in geometrične učbenike za učiteljsišča. Za splošno uporabo je napisal dve knjižici o novem avstrijskem denarnem sistemu (1858) ter o decimalnem merskem sistemu, ki so ga uvedli namesto starih

merskih in utežnih enot (1873). Poleg tega je sestavil še logaritemske tablice (1858) in jih leta 1877 priredil za šolske potrebe.

Čeprav je svoje učbenike, o katerih bomo še govorili, pisal v nemščini, si je Močnik v nekem smislu prizadeval za slovenski jezik tudi

Lehrbuch

der

Algebra

für das

Ober-Gymnasium.

von

Dr. Franz Močnik,

B. G. Schirrali.

Vierte vermehrte Auflage.

Wien, 1855.

Verlag und Druck von Carl Gerold und Sohn.

Močnikova Algebra za višje razrede gimnazije iz leta 1855

v zvezi s srednjo šolo, žal večkrat tudi neuspešno. Tako je konzistencij odklonil slovenski prevod Močnikove računice za prvi razred nižjih realk, češ da je poslovni jezik trgovcev in obrtnikov nemščina in da zato slovenski prevod ni potreben (1852) ([34], str. 101). Močnik je napisal statut obrtne šole pri ljubljanski realki ([34], str. 341). Na tej šoli, ki je pričela z delom 1856, so poučevali v glavnem slovenski realčni profesorji in uporabljali pri pouku tudi slovenščino. Učitelji geometrije na realki so s Peternelovim in Močnikovim sodelovanjem določili slovensko geometrijsko izrazoslovje in tako izpopolnjen Močnikov učbenik »Lehrbuch der geometrie für Unterrealschulen«, ki je izšel leta 1856, je ministrstvo potrdilo kot učno knjigo za slovenske učence na nižjih realkah. Kot se zdi, so jo uporabljali le v Ljubljani ([34], str. 335).⁹

118
 Dem Dreiecke $\triangle ABC$ sei eine größere Seite gegeben. Ob sie zu in einem die zwei Winkel α und β sind, so ist die dritte Seite bestimmt, ist eine der beiden Winkel α oder β gegeben, so ist die dritte Seite bestimmt.

Ob in dem Dreieck $\triangle ABC$ (Fig. 148) die Seite BC größer als AB , BC als AC gegeben, α oder β gegeben, so ist die dritte Seite bestimmt, ist eine der beiden Winkel α oder β gegeben, so ist die dritte Seite bestimmt.

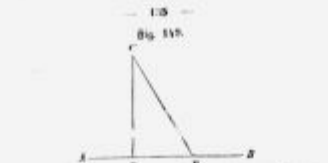
In einem rechtwinkligen Dreieck ist die Hypotenuse, im stumpfwinkligen aber die dem stumpfen Winkel gegenüberliegende Seite die größte Seite. In einem Dreieck ist die Summe von AD und DC größer als AC , AD und BC ist aber je nach dem Winkel α oder β , größer oder kleiner als AC .

5. 192. Zwei aus dem Dreieck $\triangle ABC$ (Fig. 149) die Seiten AB und BC sind gegeben, α oder β gegeben, so ist die dritte Seite AC bestimmt, ist α oder β gegeben, so ist die dritte Seite AC bestimmt.

Dve strani iz Močnikove Geometrije za nižje realke iz leta 1856 z dodanimi slovenskimi geometrijskimi izrazi.

Kot šolski nadzornik je poznal slabo gmotno stanje slovenskih ljudskih šol, ki so jim oblasti namenjale precej manj pozornosti kot srednjim in visokim šolam. Vestno je izraževal potrebne letne izdatke za šolstvo, še zlasti se je zavzemal za povečanje precej mizernih učiteljskih plač (primerjaj [34], str. 173 in 203). Zavedal se je, da je neugoden materialni položaj učiteljev odgovoren tudi za pomanjkanje uspehov v šolstvu. Učitelj je ostal še naprej slabo izobražen, saj se je moral, namesto, da bi se posvetil šoli, ukvarjati z vsemi mogočimi postranskimi posli, da se je preživel. O položaju učiteljev v tem času poroča npr. *Ljubljanski časnik* leta 1851, ko piše, da so v učiteljski poklic »le učenci, dovršivši tretji ali četrti klas ali pa nesrečni iz prvih latinskih šol pribežali...« (glej npr. [15]). Dobro ga je označil tudi Močnikov prijatelj pesnik Matevž Hladnik, ki je istega leta zapisal naslednje verze (primerjaj [46], str. 463):

»Dokler z učnino se bo skopovalo,
 in uk tlačanom le prepuševalo,
 bo, koljkor plača, delo tud' veljalo.«

Die Dreiecke $\triangle ABC$ ist habe die längere Seite AB , die von einem Winkel α oder β gegeben, α oder β gegeben, so ist die dritte Seite AC bestimmt, ist α oder β gegeben, so ist die dritte Seite AC bestimmt.

5. 193. Die bei dem Dreieck $\triangle ABC$ (Fig. 150) die Seiten AB und BC sind gegeben, α oder β gegeben, so ist die dritte Seite AC bestimmt, ist α oder β gegeben, so ist die dritte Seite AC bestimmt.

Wenn man in einem gleichschenkeligen Dreieck die Seiten AB und BC sind gegeben, so ist die dritte Seite AC bestimmt, ist α oder β gegeben, so ist die dritte Seite AC bestimmt.

Vsekakor je Močnikova zasluga, da so se vsaj nekoliko izboljšali čisti prejemki učiteljstva na Kranjskem. Močnik je predlagal, naj bi učitelje ljudskih šol plačevala država, vendar so njegov predlog zavrnili, češ da so šole občinske, država lahko le pomaga z dodatki, kot so npr. štipendije ali pomoč ostarelim ([34], str. 213).

O Močnikovi skrbi za boljše socialno varstvo učiteljstva priča tudi njegova pobuda za ustanovitev *Društva v podporo vdov in sirot kranjskih učiteljev*. V tem času je bila večina upokojenih učiteljev brez pokojnine, posebno težko pa se je godilo vdovam učiteljev. Zanje je moral po predpisih od svoje že tako skromne plače nekaj malega odmakniti naslednik pokojnega učitelja. Leta 1860 je bilo to društvo tudi ustanovljeno.¹⁰ Močnik sam je zanj sestavil pravila, na njegovo prošnjo je *Kranjska hranilnica* prispevala začetni kapital 6000 goldinarjev. Močnik ni bil nikoli v vodstvu Vdovskega učiteljskega društva, je pa seveda podpiral njegovo delovanje, kakor je podpiral npr. tudi *Narodno šolo*, ki jo je v Idriji leta 1870 ustanovil učitelj **Ivan Lapajne** (1849–1931), doma z Vojskega, ali mladinski list (1838–1894) iz Vinice v Beli krajini.

Leta 1860 je bil Močnik v vlogi šolskega svetnika in nadzornika ljudskih šol premeščen v Gradec, kjer mu je bilo poverjeno tudi nadzorstvo realk na Štajerskem in Koroškem. Po presnovi šolske uprave v skladu z novim šolskim zakonom 1869 pa je postal deželni šolski nadzornik prve stopnje za Štajersko, vendar službe ni opravljal dolgo. Leta 1871 je bil namreč na lastno željo upokojen, menda iz zdravstvenih razlogov. Samo ugibamo lahko, ali so k tej njegovi odločitvi prispevale tudi spremenjene (bolj liberalne) politične in šolske razmere, s katerimi se verjetno kot človek, ki je verjel v dobre stare avstrijske in verske vrednote, ni mogel strinjati. Ob upokojitvi ga je dvor odlikoval z *redom železne krone 3. razreda* in s tem povišal v viteza. Že prej, leta 1862, pa je prejel *red Franca Jožefa*. Močnik je bil verjetno eden redkih Slovencev, ki je dosegel plemiško čast izključno zaradi svojih zaslug na strokovnem in šolskem področju.

Po upokojitvi je živel v Gradcu, v svoji hiši na Kroisbachgasse št. 5, odmaknjen od javnega življenja in od tedanjih živahnih prizadevanj za uveljavitev slovenskega naroda. Njegov mir v krogu družine¹¹ so zmotili le redki obiski iz ožje domovine, ki jih je bil sicer zelo vesel. Obiskali so ga tudi sorodniki iz Cerknega, ki jih je ves čas gmotno podpiral, sam pa, kot kaže, svojega rojstnega kraja v zadnjih desetletjih življenja ni nikoli več videl. Seveda se je kot upokojenec lahko povsem posvetil pisanju ter predelovanju, popravljanju in prilagajanju učbenikov novim učnim načrtom. Za svoje matematične knjige, glavni smisel in cilj njegovega življenja, je gorel tako rekoč do zadnjega diha. Umril je v sredo, 30. novembra 1892. O njegovi smrti je za pedagoško revijo *Popotnik* iz Gradca poročal učitelj na graškem ženskem učiteljskišču, fizik in pedagoški pisec **Franc Hauptman** (1847–1925).

Pomen Močnikovega dela

Kot vidimo iz prikaza njegove življenjske poti, je Močnik uspešno deloval na šolskem in pedagoškem področju. Bil je verjetno prvi Slovenec, ki se je ukvarjal *samo* z matematiko. Matematiki pred

njim so bili tudi astronomi, filozofi, teologi, zdravniki, inženirji, vojaki itd. Zanimivo pri tem je, da sploh ni bil pravi *ustvarjalni* matematik, saj razen prve razprave ni posegal na raziskovalno področje in se ni dokopal do novih znanstvenih odkritij. V tem pogledu ga presegajo drugi, pred njim npr. znameniti baron **Jurij Vega** (1754–1802) in za njim tako **Franc Hočevar** (1853–1919), ki je bil tudi znan pisec srednješolskih učbenikov, kot **Josip Plemelj** (1873–1967), največji slovenski matematik, da sploh ne govorimo o najnovejši dobi, ko se je raziskovanje v slovenski matematiki močno razmahnilo. Vendar je Močnik opravil pionirsko delo pri preosnovanju matematičnega pouka. Je naš prvi *metodik* in *reformator pouka* matematike, hkrati pa pomemben *šolski organizator*, ki je vzdignil naše šolstvo na višjo raven. Še zlasti pa se je uveljavil kot *pisec matematičnih učbenikov*, ki so njegovo glavno delo in bodo ostali trajen spomenik svojemu avtorju tudi tedaj, ko bodo minile vse šolske reforme in reforme reform.

Tudi če se ne spuščamo v ocenjevanje kvalitete njegovih del, nas preseneti ogromna količina napisanih in izdanih knjig. Močnik je do danes brez dvoma *najplodovitejši slovenski pisec učbenikov*, verjetno ne samo matematičnih. Doslej najpopolnejšo Močnikovo bibliografijo je predstavil pokojni profesor matematike **Jože Povšič** (1907–1985), ki je v šestdesetih letih v okviru svojega raziskovalnega dela več let zbiral gradivo. Iz njegove razprave [27] povzemamo nekaj najznačilnejših statističnih podatkov.

Vseh različnih naslovov knjig, ki se ponašajo z Močnikovim imenom, je 142. Četudi od tega odštejemo 66 predelav drugih avtorjev, ki so bile opravljene po njegovi smrti in se v naslovu sklicujejo nanj (npr. »Močnik's Lehrbuch der Geometrie für die 6. und 7. Klasse der Realschulen. Bearbeitet von Johann Spielmann. Wien, Tempsky 1911.«), dobimo še vedno zelo veliko številko 76. Podrobnejšo tematsko razdelitev prikazuje tabela 1 (v oklepaju je navedeno število priredb).

Tabela 1: Število Močnikovih knjig (različni naslovi)

Razprava o numeričnih enačbah (1839)	1
Logaritmične tablice (1858, 1877)	2
Priročniki (1858, 1873)	2
Metodične knjige (1840–1919)	11 (2)
Učbeniki (1846–1939)	126 (64)
a) za ljudske in druge začetne šole	35 (10)
b) za meščanske in obrtne šole	24 (9)
c) za gimnazije	39 (33)
č) za realke	22 (10)
d) za učiteljsišča	6 (2)
Skupaj vseh knjig	142 (66)

Če bi upoštevali vse različne nemške izdaje originalov in kasnejših priredb, bi dobili skoraj 1000 različnih bibliografskih enot (brez prevodov v druge jezike).

Močnikove knjige so izhajale skoraj sto let, od prvih metodičnih knjig iz leta 1840 do zadnjega prevoda Močnikove Geometrije v albanščini leta 1939.¹² Nemške knjige so izhajale v Ljubljani,

Trstu, na Dunaju, v Pragi in v Leipzigu, prevodi pa še v mnogih drugih krajih. Nekateri naslovi so doživeli zelo veliko izdaj (nespremenjenih ali popravljenih s strani samega avtorja). Rekordnji pri tem so učbeniki za geometrijo za nižjo (1. del 33 izdaj, 2. del 22 izdaj) in višjo (27 izdaj) gimnazijo, učbenik za algebro za višjo gimnazijo (35 izdaj) ter učbenik za aritmetiko za nižjo gimnazijo (1. del 45 izdaj, 2. del 30 izdaj). Vidimo, kako zelo so se ti učbeniki uporabljali, saj so jih natiskovali vsakih nekaj let.

Razširjenost Močnikovih učbenikov v avstrijskih srednjih šolah je leta 1910 v posebni publikaciji [5] ugotovljal **Philipp Freud**. Ugotovil je, da so v letih 1884–1909 v višjih razredih avstrijskih srednjih šol z nemškim jezikom uporabljali Močnikovo Geometrijo šestdesetodstotno, Aritmetiko pa povprečno petinsedemdesetodstotno (glej tudi sliko 5). Razlog vidi Freud v tem, da so se Močnikovi učbeniki v tem času najbolje prilagajali veljavnim učnim programom. Vsekakor je res, da so učitelji radi segali po njih in jih uporabljali kljub številnim konkurenčnim knjigam. Glede na razširjenost po avstrijskih šolah in glede na številne prevode ocenjujejo skupno naklado Močnikovih knjig na nekaj milijonov.

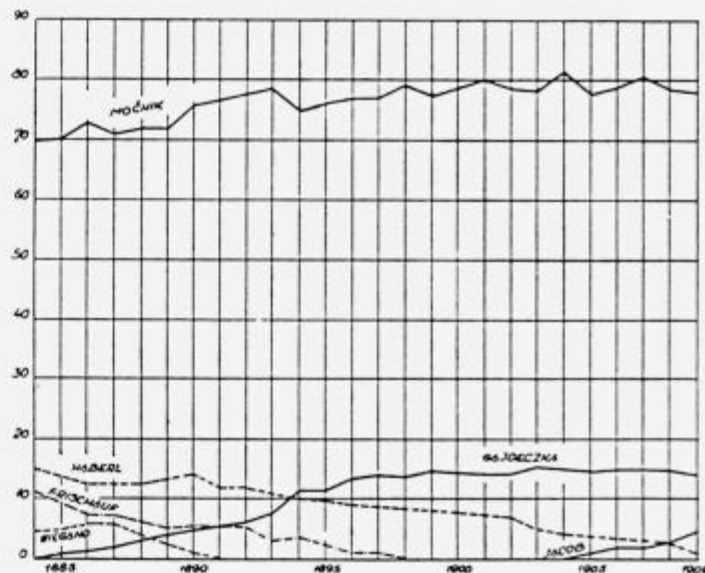

Diagram procentualne razširjenosti aritmetičnih učbenikov za višje razrede na avstrijskih srednjih šolah z nemškim učnim jezikom od 1884 do 1909 (po Ph. Freudu)

Močnikove učbenike so zelo veliko prevajali v druge jezike avstrijskega cesarstva in tudi v jezike drugih narodov. Zelo zgodaj so prve prevode dobili Hrvati (»Napatjenje za računanje iz glave«, Trst, 1847), ki so kasneje prevedli še 28 drugih knjig »Franja« Močnika. Prav tako so si prevode zgodaj priskrbeli Srbi (»Rukovodstvo računa iz glave«, Beograd, 1848). Zanimivi sta »Algebra za gimnazije Knjažestva Srbije« (Beograd, 1856) in »Geometrija za višje škole Knjažestva Srbije« (Beograd, 1857), obe prevedeni »po preporuci šolske komisije«. To so le trije od 16 prevodov, izdanih

v Beogradu. Za potrebe šol v Vojvodini pa so 15 Močnikovih knjig natisnili na Dunaju in eno v Novem Sadu. Kasnejšega datuma, s konca 19. stoletja, so tudi štirje posebni prevodi za potrebe Bosne. Italijani so prevedli 46 originalov in priredb »Francesca« Močnika, Čehi pa 39 del »Františka« Močnika. (Zanimivo je, da so v vseh prevodih popolnoma dosledno zapisali priimek Močnik). Okrog 40 knjig imajo prevedenih tudi Madžari, prav tako Poljaki in Ukrajinci. Močnikove knjige so se pojavile še v albanščini, bolgarščini, grščini, romunščini in slovaščini. Skupaj je v 12 tujih jezikih (sem ne štejemo slovenskih prevodov, ki jih bomo obravnavali posebej) izšlo preko 300 različnih naslovov, nekateri v več izdajah (glej tabelo 2).

Tabela 2: Prevodi Močnikovih del v tuje jezike
(v oklepaju število priredb)

1. Hrvaščina	29	(3)
2. Srbščina	32	(5)
3. Posebej za Bosno	4	
4. Albanščina	9	(9)
5. Bolgarščina	9	
6. Češčina	39	(7)
7. Italijanščina	46	(4)
8. Madžarščina	38	
9. Grščina	4	
10. Poljščina	39	(3)
11. Romunščina	21	(3)
12. Slovaščina	2	
13. Ukrajinsčina	40	(7)

Za nas Slovence so seveda posebej zanimivi prevodi Močnikovih knjig v slovenščino. Sam je vsa svoja dela napisal v nemščini, kar je seveda posledica njegove »nemške« izobrazbe. To je običajno za mnoge takratne slovenske izobražence, zlasti za strokovne pisce. Prevode so mu oskrbeli jezikovno bolj izobraženi in slovenščine bolj vešč prijatelji in sodelavci, četudi niso bili matematiki. Tako je prvi prevod, »Napeljevanje iz glave poštevati za prvi klas ljudskih šol«, Trst, 1846, opravil **Blaž Potočnik** (1799–1872), član Prešernovega kroga in pesnikov sodobnik. Druga izdaja je izšla na Dunaju naslednje leto. Tudi drugi slovenski prevod, »Napeljevanje v računstvo za drugi in treji klas farnih in glavnih šol«, Dunaj, 1847, je Potočnikov. Primerjava obeh del istega prevajalca pokaže, kako lepo je napredovalo slovensko matematično izražanje. Obe knjižici imata za slovensko šolstvo poseben zgodovinski pomen. Poglejmo, kaj o njiju pravi Vlado Schmidt v svoji knjigi o zgodovini pedagogike in šolstva na Slovenskem ([33], str. 224):

»Znatno bolj sta se uveljavila v šolah oba Potočnikova prevoda Močnikovih računic (1846, 1847). Oba prevoda sta važna, ker prvokrat prinašata v osnovno šolo slovenski tekst, ki ni bil namenjen verski vzgoji ali za bolj ali manj mehanično zapominjevanje, pač pa naj bi ob količkaj ustrezni učiteljevi razlagi navajal učence na razmišljanje ter jih s tem formalno izobraževal. Z njima je slovenska osnovna šola tehtno napredovala na poti do izobraževalne usta-

nove. Napeljevanje v računstvo je tudi prva oficialna slovenska učna knjiga za tretji razred osnovnih šol.«

Potočnikova prevoda Močnikovih učbenikov spadata sploh med prve slovenske matematične knjige. Prvenstvo si lastijo **Pohlinove** »Bukuvce za rajtengo« iz leta 1781. **Vodnikova** »Števna vumetnost za perve šole« je ostala v rokopisu (ki ga hrani rokopisni oddelek Narodne univerzitetne knjižnice v Ljubljani) [33]. **Fran Metelko** pa je leta 1830 izdal »Številstvo za slovenske šole«. Knjižica je bila pisana v metelčici in se ni veliko uporabljala [33]. Nekaj računskih pravil navaja tudi **Slomšek** v svoji znameniti knjigi »Blaže in Nežica v nedeljski šoli« iz leta 1842. Potem pa sta že na vrsti prva slovenska prevoda Močnikovih učbenikov.

NAPELJEVANJE

i s -

GLAVE POŠTEVATI

s a

pervi klas ljudskih šhol

v' z. kr. dershavah,

Veljá nesvésan . . . 6 Kr. C. M.
— svésan . . . . . 8 Kr. C. M.

Šzefarfkiga kraljeviga apoštofskiga velizhaftva pravo, ino s' dovolenjem duhovne oblasti.

Na Dunaji,

V' salógi zef. kralj. bukvárnize sa šhólfke bukve per sv. Ani v' Jánosovih ulizah,

1847.

Naslovna stran Potočnikovega prevoda prve Močnikove računice iz leta 1847, pisane še v bohoričici

Tretji je prevod **Oroslava Cafa** (1814–1874) »Vadba v računjenji za drugi ino tretji oddelek učivnic na kmetih ino v mestih«, ki je izšel na Dunaju leta 1848. Pomemben je za uporabo v šolah na Štajerskem in je ena izmed prvih v gajici pisanih knjig [33].

Nekaj metodičnih knjig za ljudske šole (1854, 1856, 1859 in 1871) je izšlo v slovenskem prevodu brez navedbe avtorja. Pač pa je petdelne računice za slovenske ljudske šole iz nemškega originala v letih 1871–1878 prevedel učitelj **Ivan Tomšič** (1838–1872). Leta 1894 pa so izšle predelane tridelne slovenske računice.

Za prevode Močnikovih srednješolskih matematičnih učbenikov je sredi osemdesetih let, ko so dovolili slovenski pouk tudi v gimnazijah, poskrbel **Josip Celestina** (1845–1912), profesor matematike na ljubljanskem učiteljskišču. Tako sta leta 1882 in 1884 izšla prvi in drugi del »Aritmetike za nižje gimnazije«, leta 1883 in 1884 pa prvi in drugi del »Geometrije za nižje gimnazije«. Leta 1885 je izšla v Celestinovem prevodu še »Aritmetika za učiteljskišča«. To so prve slovenske srednješolske matematične knjige. Josip Celestina je s tem zaslužen za uvedbo ustrezne slovenske matematične terminologije.

Omeniti je treba še »Geometrijsko oblikoslovje za deklishe meščanske šole« (1897), ki ga je prevedel **Jožef Bezljaj**, ter prevode **Antona Črnivca** (1856–1935). Njegov prevod tridelne računice za občne ljudske šole (1903, 1904, 1905) je nastal po predelavi Krausa in Habernala. Črnivec je kasneje prevedel tudi »Aritmetiko za učiteljskišča« (1925, 1926), prav tako po vmesni priredbi **Luke Lavtarja** (1846–1915), profesorja na mariborskem učiteljskišču. Treba je reči še to, da se Močnikov vpliv pozna tudi v samostojnih srednješolskih učbenikih, ki so jih ob koncu stoletja začeli pisati drugi slovenski matematiki in srednješolski profesorji, npr. **Blaž Matek** (1852–1910) in **Jakob Zupančič** (1871–1939). Kolikor vem, pa primerjava med Močnikovimi učbeniki ter med učbeniki **Franca Hočevarja** (1853–1919) in **Riharda Zupančiča** (1878–1949) ni bila izdelana. Omenjena matematika spadata poleg Močnika med naše najuspešnejše pisce srednješolskih matematičnih knjig (v nemščini). Hočevar je bil do svoje smrti profesor na vseučilišču v Gradcu, Zupančič pa med obema vojnama profesor na Tehniški fakulteti nove univerze v Ljubljani.

Kot vidimo, je Močnikov učbeniški opus zelo širok, saj obsega tako rekoč vso šolsko matematiko na različnih težavnostnih stopnjah, od najpreprostejših začetnic v računanju, kjer je uveljavljal svoje pedagoške prijeme, do zahtevnih učbenikov za višje razrede srednjih šol, v katerih najdemo tudi že osnove višje matematike (konvergenca vrst, zveznost funkcij). Ni se zadovoljil le z naštevanjem pravil, ampak je že od vsega začetka pozornost posvetil razlagi in razumevanju snovi. Velik poudarek je na uporabnosti in koristnosti matematike. V učbenikih za meščanske šole in učiteljskišča je dosti praktične geometrije in trgovskega računanja (obrestni račun, knjigovodstvo). Na nižji stopnji so izredno zanimive številne uporabne naloge, ki zajemajo snov iz vsakdanjega življenja in iz drugih strok. Iz njih se lahko poučimo o socialnem položaju različnih slojev tedanje družbe, napredku avstrijske države itd. (primerjaj tudi [13]).

Močnik si je izdelal svoja metodična načela, ki se jih je potem pri praktičnem pouku in v svojih učbenikih dosledno držal. V njih je čutiti močan Schulzev vpliv. Ta načela so [14]: »Pri pisnem pouku je izvajati pravila, in sicer tako, da jih učenci tako rekoč sami poiščejo. Pouk je razvijajoč. Najprej je treba podano učivo jasno sporočiti, potem slede vaje in uporabne naloge. Da se ne zabrede v mehanizem, naj navajajo učenci pri vsakem posameznem primeru tudi vzroke postopanja. Uporabni računi naj bodo zanimivi in poučljivi, oziraje se na raznovrstne življenjske razmere, zajema naj se pa snov iz zemljepisa, zgodovine in drugih občekoristnih znanosti... Pri uporabnih nalogah se je ozirati na dvojce: 1. na razumno presojevanje in 2. na izvršitev naloge.«

86

7) Koliko velja kopa žopre, če 1 šlop 26 nkr. velja?

8) Za seženj dere se plaša 5 gl. 45 nkr.; koliko ho veljalo 15 sezenjev?

9) Če 1 g olja 52 nkr. velja, na koliko pride 17, 10, 23, 28, 35 g?

10) Pant gorodine je po 20 nkr.; koliko zanes 15, 18, 20, 27, 30, 44, 50 g?

11) Tesar zaslouži na dan 85 nkr.; koliko po na tedno?

12) Po čem pride tesar robotar, če robotar 51 nkr. velja?

13) Tomaz naredi 45 gretelj in jih prodaja na cenajši po 54 nkr.; koliko potegne za nje?

14) Omet prenosca velja 75 nkr.; koliko bono plačali za 20 ometov?

15) Čevljar prodaja na cenajši 30 parov čevljev po 5 gl. 45 nkr.; koliko je dobil za nje?

16) Korzar nahupi 30 zrajžih lizac po 20 nkr.; koliko so veljali?

17) Kaj velja kos platna po 30 preter, če se za parč svatej 90 nkr. plaša?

18) Štuzabnik zasluži na dan po 70 nkr.; koliko pa v enem mescu?

19) Gospodinja zredli 32 rac, in jih poprosila po 45 nkr.; koliko stali za nje?

20) Mesar proda mlajega 95 g boja po 20 nkr.; koliko mu vzeje?

21) Keršnar toči lokal vina po 35 nkr.; koliko sluzi za volno?

22) Koliko velja 84 sklenie statone (kisle vode), ako se za sklenie 24 nkr. plaša?

23) Če mera ali lokal morske soli 25 nkr. velja, na koliko pride 47 mer?

24) Koliko velja 1 g žufrana, kadar ga 1 lot 45 nkr. velja?

25) Koliko bodo veljali 4 tucati okroznikov, če se okroznik po 26 nkr. prodajo?

26) Nekdo zaslouži vsak dan 1 gl. 15 nkr.; koliko zneso to v 1 letu?

27) Lokal vina velja 40 nkr.; na koliko pride 50 lokalov?

28) Jerica! ali mi več povedati, če tvoja mati 120 fantov težek loh po 31 nkr. prodajo, koliko svoj dobi?

29) Koliko velja 23 toleov, robotar po 45 nkr.?

30) Pavej mi ti Železnikarjev Ture, če tvoj oče 300 kva po 70 nkr. prodajo, koliko za nje potegneš?

31) Ako tobakar vsak dan po 3 smolke pokadi, kakse je olaj pri nuzkih slaba navada, vsaka smolka po 3 nkr. velja, koliko tobakar v enem letu za poraza dnu imoče?

Taki računni glavje heljo; kdor pa rajtati ne zas. van sebe gošja

*) Tudi v Bolstretovih leta 1851 stran 219, kaj se od tobaka vije.

Primeri nalog iz Močnikove računice za slovenske šole na deželi, 1864

Velik poudarek je torej dan utemeljitvi rezultatov in postopkov ter razlagi snovi, se pravi formalnemu izobraževanju. Prav tako je podčrtan pomen praktičnih primerov in nalog, ki naj učenca vzpodbudijo in mu predočijo splošno koristnost in uporabnost matematike. Pouk naj bo zlasti na prvi stopnji nazoren in življenjski. Na drugem mestu poudarja, naj učitelj učencev ne bremeni s praznimi definicijami in imeni, ampak naj učenci (ob njegovi pomoči) iz prvih primerov sami odkrivajo pravila. Gre torej za prednost induktivne metode pred deduktivno. Lahko rečemo, da so ta metodična načela v grobem veljavna tudi danes.

Močnikovo delo je bilo že v času nastanka deležno velike hvale in je doživelo dober sprejem. Ni pa treba misliti, da ga niso tudi kritizirali. Zlasti v začetnih delih so se pojavile napake in nepravilnosti (npr. pri vpeljavi iracionalnih števil). Grajali so tudi razvlečenost Močnikove razlage in ugotavljali, da preveč na dolgo razpravlja o preprostih osnovnih rečeh, medtem ko bolj na kratko ali celo

brez razlage odpravi težja poglavja. Očitali so mu prevelik poudarek metodični strani učbenikov in premajhen poudarek strokovni, to je matematični (češ da je premalo natančen, da si prevečkrat privoščiti prehode poenostavitve itd.). Zlasti oster in obširen je bil v svoji kritiki v petdesetih in šestdesetih letih **A. Gernerth** v svojih recenzijah v *Zeitschrift für die österreichische Gymnasien* [27]. Zanimivo je, da je Močnik te ocene sprejel zelo mirno. V svojem odgovoru Gernerthu je priznal strokovno in pedagoško upravičenost nekaterih graj, ki so mu pomenile zgolj dobrodošlo opozorilo na napake. V svojih kasnejših izdajah je te napake odpravil, razlago spremenil in izboljšal, marsikakšno poglavje tudi temeljito predelal. Vedno pogosteje so kritizirali tudi Močnikovo metodo vpeljave števil in osnovnih računskih operacij pri začetnem pouku računstva, tako imenovano monografsko metodo, ki jo je povzel po **A. W. Grubeju** (1816–1884) [27], [6]. Ker je v 1. razredu povzročala težave pri razumevanju, so jo ob koncu stoletja opustili.

Z današnjega gledišča je bila kritika Močnikovih učbenikov do neke mere na mestu; konec koncev jo je tudi sam upošteval. Po drugi strani pa lahko rečemo, da je bila do njega zelo nepravilna. Problem je v tem, da je dober matematični učbenik težko napisati. Nekateri fundamentalne matematične pojme, kot so npr. realna števila ali ploščina, je skoraj nemogoče neoporečno razložiti celo na srednješolskem nivoju. Pisec mora nujno delati kompromise med zahtevami znanosti (eksaktnost, logična dedukcija) in metodičnimi principi (nazornost, upoštevanje učenčevih zmožnosti sprejemanja). Vsekakor je veliko lažje kritizirati, kot pa svojo kritiko preliti v ustvarjalno dejanje: napisati svoj učbenik in z njim pokazati, kako naj tak učbenik izgleda.

Ko danes s potrebne časovne distance ocenjujemo Močnika kot pisca, pred katerega so se pri pisanju učbenikov postavljale omenjene dileme, nikakor ni mogoče reči, da bi bil Močnik slab matematik ali, po drugi strani, slab pedagog. Ravno nasprotno! Celotno njegovo delo, kljub omenjenim začetnim pomanjkljivostim, kaže na zrelega in uravnoveženega avtorja, ki ne zahaja v skrajnosti in točno ve, kaj hoče s svojimi učbeniki doseči. Hkrati ko občudujemo njegovo delavnost, s katero je dosegel take rezultate, se moramo zavedati, da zgolj prizadevnost ni dovolj. V resnici lahko samo z velikim matematičnim in pedagoškim talentom pojasnimo njegov neverjetni uspeh. Poglejmo, kaj o tem meni dr. **Peter Legiša**, dober poznavalec Močnikovega dela in tudi sam pisec (srednješolskih) matematičnih učbenikov [15]:

»Po mnogih letih, ki so pretekla od izdaje teh knjig, bom dejal, da je bila skrivnost Močnikovega uspeha v tem, da ni imel samo izrednega daru za razlago, marveč da je bil tudi boljši matematik od svojih konkurentov. Z današnjega gledišča je namreč presenetljivo dobro znal ločiti med važnimi in nevažnimi stvarmi, med tistim, kar je potrebno podrobno razložiti in med nepotrebno strogostjo, ki učencu na nižji stopnji ne daje ničesar in mu lahko celo zamegli razumevanje.«

Svoje razmišljanje pa zaključi takole:

»Poslednja Močnikova skrivnost bi bila, da se še po vsem tem času čuti, da je svoje knjige pisal s posebnim ognjem in ljubeznijo in s trdno zastavljenim ciljem, naučiti bralca osnovne matematike,

potrebne za delo in nadaljnji študij. Nauki Močnikovega uspeha so danes morda še bolj aktualni kot pred sto leti.«

Rajko Justin. 5229

Primo

Libro d'Aritmetica

per le

scuole popolari,

— — —

Del

Cavaliere Dr. Fr. de Močnik.

Il calcolo nel periodo numerico dall' 1 al 20.

Terza edizione corretta.

Costa legato alla rustica 10 soldi.

Vienna.

Dall' i. r. Deposito dei libri scolastici.

1880.

Naslovna stran italijanskega prevoda Močnikove prve računice iz leta 1880

Najboljši Močnikov odgovor kritikom je seveda njegovo kompletno delo. Dejstvo je, da so se ob njem skoraj sto let uspešno učile matematike ne samo generacije Slovencev, ampak tudi številni drugi narodi. Le malo je Slovencev, ki bi se lahko pohvalili s čim podobnim.

Priznanja, spominski zapisi in obeležja

V tem razdelku si na kratko oglejmo, kje in kaj vse je bilo doslej zabeleženo o Francu Močniku in v njegov spomin, od prvega zapisa o njem v krstni knjigi cerkljanskega župnišča do naših dni. Večino virov do leta 1964 navaja **Jože Povšič** v svoji *Bibliografiji* [27].

Franc Močnik je doživljal priznanja že za časa svojega življenja. V gimnaziji je med sošolci veljal za najboljšega matematika, tako da je večkrat pomagal reševati naloge tudi dijakom iz višjih razredov [9]. Da je bil tudi sicer dober dijak, pričajo njegove ocene, razvidne iz *Juventusov* ljubljanske gimnazije, ki jih hrani Slovenski šolski muzej v Ljubljani (glej sliko 2). Spoštovanje in zaupanje so mu izkazali z izvolitvijo za deželnega šolskega svetnika in nadzornika, čeprav mu je le-ta seveda prinesla ogromno novega dela. Priznanje pa je vsekakor red Franca Jožefa in red železne krone ter s tem povezano povišanje v plemiški stan.

Ko so izšle njegove prve knjige in še zlasti, ko se je vrnil iz Olomuca v Ljubljano, je bil med izobraženimi Slovenci že zelo znan. Prijatelji iz učiteljskih vrst so mu peli kar pretirano hvalo. Tako je moral previdni in umirjeni **Bleiweis** v začetku leta 1851 zavrniti **Matevžu Hladniku** dva soneta, ki ju je le-ta napisal v čast Francu Močniku ob njegovi izvolitvi za šolskega nadzornika in poslal v objavo v *Kmetijske in rokodelske novice*. Obrazložitev se je seveda glasila, da se ne spodobi že vnaprej prepevati slavo novemu nadzorniku, preden vidimo, kaj bo storil [2].

Kasneje so tudi drugi spesnili hvalnice Francu Močniku. V *Učiteljskem tovarišu* je leta 1862 svojo priobčil urednik **Andrej Praprotnik** (1827–1895). Ponatisnjena je v isti reviji leta 1914 [45], poleg nje pa še ena Praprotnikova in daljša pesem **Janka Lešana** (1855–1932) iz znane učiteljske družine iz Kanala. Lešan v opombi pripoveduje, kako je njegov oče njemu in bratoma večkrat dajal matematika Močnika za zgled.

Leta 1851 so Bleiweisove *Novice* prinesle Močnikov učni načrt glavnih šol na Kranjskem. O njem je istega leta pisal tudi *Ljubljanski časnik*. V naslednjih letih so se pojavile razne ocene Močnikovih knjig, predvsem v *Zeitschrift für die österreichische Gymnasien* (v razponu let od 1853 do 1919), *Zeitschrift für die österreichische Realschulwesen* (v letih od 1886 do 1915) in *Monatshefte* (Literaturberichte) (1899, 1902, 1909, 1911) z Dunaja [27]. Od slovenskih časopisov so novice o novih izdajah učbenikov, pa tudi kratke ocene le-teh prinašali *Učiteljski tovariš* (1875, 1898), *Slovenski učitelj* (1872–1878), *Kres* (1883), *Ljubljanski zvon* (1883) in *Popotnik* (1895, 1898) [27]. *Učiteljski tovariš* je leta 1879 in 1880 v nadaljevanjih priobčil razpravo. *Dr. Močnik in profesor Lavtarjeva metoda pri poučevanju v aritmetiki*. Zanimivo je, da si (neznani) avtor ni drznil naravnost kritizirati Močnika, ki je bil tedaj prevelika avtoriteta, čeprav je očitno priporočal Lavtarjev način računskega pouka. Precej prispevkov o Močnikovih računicah so v devetdesetih letih prejšnjega in v začetku tega stoletja objavili pedagoški in drugi listi v Beogradu (*Nastavnik*, *Dnevni list*, *Prosvetni glasnik*), Splitu (*Učiteljski glas*) in Sarajevu (*Školski vjesnik*) [27].

Vest o Močnikovi smrti leta 1892 so prinesli nemški in slovenski časopisi: *Laibacher Zeitung*, *Laibacher Schulzeitung*, *Slovenski narod* in *Popotnik*. Tedaj so se pojavili tudi nekrologi oziroma zapisi

751. Laibacher Zeitung

Д-ра ФРАНЦА МОЧНИКА

Ц. Кр. Школ. Советника

Г Е О М В Т Р И А

3A

В И Ш Е Ш К О Л Е

КНЯЖЕСТВА СРБИЈЕ

Преведена по препоруци Школарске Комисије.

1927

Са 314 у тексту печатане слиуре.

Цѣна е 21 грошъ чаршиј

У БЕОГРАДУ,

При Правительственной Книгопечатни.

1857.

Srbski prevod Močnikove geometrije za višje šole iz leta 1857 (v cirilici)

o Močnikovem življenju in delu, npr. v *Zeitschrift für die österreichische Volksschulwesen*, *Ljubljanskem zvonu* in goriški *Soči* [27]. Urednik *Ljubljanskega zvana*, profesor na ljubljanski realki in literarni zgodovinar **Fran Levca** (1846–1916) je za *Laibacher Zeitung* leta 1892 in za *Učiteljski tovariš* leta 1893 napisal sestavek o Močniku. Nekoliko strani dolg Levčev tekst, ki prinaša tudi zgodbo o učiteljskem »uporu« na ljubljanski normalki (proti pouku v slovenščini), je vključil **Ivan Lapajne** (1849–1931) v svoj daljši prispevek *Ozir po pedagoškem polju na Slovenskem 1892–1896*, objavljen leta 1896 v *Pedagoškem letniku* [9]. Istega leta je omenjal Močnika tudi **Ivan Strelec** v svojem pregledu *Šolsko nadzorstvo v minulih dobah (v Popotniku)* [38]. Leta 1903 pa je **Luka Lavtar** (1846–1915) v *Pedagoškem letopisu* objavil daljšo metodično-zgodovinsko razpravo o pouku računstva v svetu in v avstrijskih šolah. Poseben razdelek z naslovom *Močnikova doba* je posvečen Močnikovim pedagoškim načelom [10].

Več zapisov v zvezi z Močnikom so lahko slovenski bralci prebrali tudi leta 1894. Tega leta je namreč *Zveza slovenskih učiteljskih društev* na Močnikovi rojstni hiši (št. 82) v Cerknem vzdala spominsko ploščo z naslednjim napisom: »V tej hiši se je porodil 1. oktobra 1814. l. dr. Fr. Močnik, vitez Fr. Jožefovega reda in železne krone, sloveči matematik. – Postavila Zaveza slov. učiteljskih društev 18. avgusta 1894.« O sami slovesnosti tega dne imamo ohranjenih več zanimivih pričevanj. Za *Popotnik* in za goriško *Sočo* je o dogodku v Cerknem poročal **Peter Medvešček** (1859–1932), učitelj in publicist, kasnejši župan Vipavskega Križa. Nekoliko skrajšano je to poročilo objavljeno tudi v *Učiteljskem tovarišu* iz leta 1914 [45]. Čisto kratek pa je zapis v *Slovanskem svetu* leta 1894.

Zveza (takrat Zaveza) slovenskih učiteljskih društev je imela 15. in 16. avgusta v Gorici letni zbor. Takrat so za obisk Cerknega izbrali delagacijo, v kateri so bili podpredsednik *Zveze* **Ivan Lapajne**, tedaj ravnatelj meščanske šole v Krškem, okrajni šolski nadzornik **Fran Vodopivec** (1834–1912), tajnik goriškega učiteljskega društva **Peter Medvešček**, goriški profesor matematike in fizike **Anton Šantel** (1845–1921) z družino in drugi. Zaradi slabega vremena in slabe cestne povezave so 17. avgusta potovali s kočijo iz Gorice v Cerkno ves dan, od 7. ure zjutraj do 9. ure zvečer. Sprejelo jih je s slavoloki in zastavami okrašeno ter z bakljami razsvetljeno Cerkno ob pokanju topičev (bil je tudi predvečer cesarjevega rojstnega dne). Naslednjega dne je bila v lepem sončnem vremenu po maši slovesnost, govoril je **Fran Vodopivec**, spominsko ploščo pa je odkril **Ivan Lapajne**.

Zapis v [20] ali [22] je zanimiv tudi za lokalno zgodovino, saj omenja nekatere cerkljanske prebivalce ob koncu prejšnjega stoletja, npr. župana **Tušarja**, župnika **Murovca**, kaplana **Šmida**, sodnika **Lindemanna**, **Petra Jurmana**, predsednika čitalnice idr. O slovesnosti lahko beremo tudi v krajevni kroniki, ki jo je pisal **Ivan Nepomuk Murovec**, dekan v Cerknem v letih 1893–1906 [21], ohranjeno pa je tudi (bolj kritično) pričevanje **Jožefa Kosca**, tedanjega vikarja v Novakih. [8]. V župnijskem uradu v Cerknem hranijo še dva dopisa goriškega učiteljskega društva cerkljanskemu župniku v zvezi z odkritjem spominske plošče Francu Močniku (s podpisom tajnika P. Medveščka).

Slavnega matematika so se spet spomnili leta 1914 ob stoletnici njegovega rojstva. Tedaj mu je *Učiteljski tovariš* posvetil polovico 40. številke, ki je izšla 20. novembra, torej že med vojno. V njej je poleg že omenjenega zapisa o slovesnosti v Cerknem leta 1894 in Praprotnikovih in Lebanovih pesmi še pregled Močnikovih del, poročilo o poslovanju »Vdovskega učiteljskega društva«, krajši spomini štirinosemdesetletnega upokojenega učitelja in Močnikovega sodelavca **Franca Gerkmana** in nekaj kratkih notic, iz katerih je razvidno, da so že takrat razmišljali tudi o postavitvi spomenika »očetu slovenskega učiteljstva« (kar pa je onemogočila vojna). Objavljena je tudi lepa Močnikova fotografija, last Frana Levca, in fotografija Močnikove rojstne hiše.

Močnikova rojstna hiša v Cerknem na Goriškem

Rojstna hiša Franca Močnika v Cerknem z dobro vidno spominsko ploščo, ki so jo vzdali leta 1894. Tedaj hiša ni bila več v lasti Močnikovih; leta 1887 jo je Miha Močnik, Jakobov sin in Frančev nečak, prodal trgovcu Pavlu Obidu. Fotografiral: Ciril Podgornik, šolski vodja iz Cerknega

Istega leta je tekst o Močniku (s portretom in sliko rojstne hiše) izpod peresa **Jakoba Dimnika** (1856–1924) natisnila tudi mladinska revija *Zvonček*, ki jo je urejal **Engelbert Gangl**. Prav tako se je sredi vojne vihre stoletnice Močnikovega rojstva spomnil *Ilustrirani glasnik*, ki je sicer poln fotografij s fronte. **Peter Butkovič** (1888–1953) pa je v znanstveni (katoliški) reviji *Čas* objavil že omenjeno Močnikovo pismo Hladniku in Hladnikov sonet.

Že v 19. stoletju je Močnik »zašel« v nekatere leksikone in pregledne zbornike. Obravnava ga *Wurzbachov biografski leksikon* [43], ki je izhajal od 1856 do 1891 na Dunaju. Pisatelju in leksikografu **Konstantinu Wurzbachu** (1818–1893), ki je hodil v ljubljansko gimnazijo nekaj let za Močnikom, je svoje biografske podatke poslal sam Močnik. Prav tako ga je v svoj izbor pomembnih avstrijskih šolnikov uvrstil **Franz Frisch** [6]. V tem stoletju so pred drugo svetovno vojno o Močniku pisali v Beogradu (*Učiteljski kalendar* 1924, *Glavni predstavnici slovenske pedagogike* 1927), v Sloveniji pa *Album slovenskih književnikov* 1928, in *Slovenski biografski leksikon* 1933 (glej [27]).

UČITELJSKI TOVARIŠ

Glasilno avstrijskega jugoslovanskega učiteljstva

<p>Upravitelj: Učiteljski tovariš v Ljubljani</p> <p>Uredništvo: Učiteljski tovariš v Ljubljani</p> <p>Glavni urednik: dr. Frančišek Močnik</p>	<p>Upravitelj: Učiteljski tovariš v Ljubljani</p> <p>Uredništvo: Učiteljski tovariš v Ljubljani</p> <p>Glavni urednik: dr. Frančišek Močnik</p>	<p>Upravitelj: Učiteljski tovariš v Ljubljani</p> <p>Uredništvo: Učiteljski tovariš v Ljubljani</p> <p>Glavni urednik: dr. Frančišek Močnik</p>
---	---	---

1814. 1914.

Rojstna stoletnica dr. Frančiška viteza Močnika.

BELO UČITELJSKA ZA ZAKONJE

... (text) ...

OBŠIRNI SPOMENSKI PRISPEVCI DR. FR. VIČ. MOČNIKA

... (text) ...

DR. FR. VIČ. MOČNIKA ŽUJSTNA

... (text) ...

Naslovna stran glasila Zveze avstrijskega jugoslovanskega učiteljstva (kakor se je od leta 1900 dalje imenovala Zveza slovenskih učiteljskih društev), posvečena stoletnici Močnikovega rojstva

Tudi po drugi svetovni vojni s spoštovanjem omenjajo Močnika nekatere pomembne zgodovinske knjige. Na Dunaju je leta 1960 izšla monografija *200 Jahre österreichische Unterrichtsverwaltung 1760-1960*, ki Močnika imenuje »pedagoški genij matematične stroke«. Dr. Ernest Stipančić pa mu v svoji knjigi *Putevima razvitka matematike* (Beograd, 1987) priznava, da je »najistaknutiji jugoslovanski autor udžbenika i priručnika« [36]. Pri nas na več mestih obravnava njegovo delo dr. Vlado Schmidt v II. in III. knjigi svoje *Zgodovine šolstva in pedagogike na Slovenskem* [33], [34]. Iz nje smo črpali precej podatkov v zvezi s prvimi slovenskimi matema-

tičnimi knjigami in Močnikovo vlogo šolskega nadzornika. Prav tako ga postavlja na prvo mesto Venceslav Čopić (1893-1980) v svojem prispevku o matematičnem pouku v osnovni šoli v zborniku *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969* [3]. Informacije o Močniku so zbrane tudi v knjigi *Naši znameniti tehnik*, Ljubljana,

Dr. Fran vitez Močnik

Fotografija Franca Močnika (last Frana Levca), objavljena l. 1914 v Učiteljskem tovarišu

1966 [39]. Tega leta je Slovenska akademija znanosti in umetnosti izdala *Bibliografijo Franca Močnika*, ki jo je zbral **Jože Povšič** (1907–1985). V njej so doslej najpopolnejši bibliografski podatki o velikem Cerkljanu.

V zadnjem času so se tudi Primorci oddolžili svojemu slavnemu rojaku. Leta 1987 ga je **Branko Marušič** uvrstil v zbornik *Z zlatimi črkami, življenjske usode in dela velikih primorskih mož*. Prav tako je vključen v *Primorski slovenski biografski leksikon*.

V zadnjih tridesetih letih skrbi za ohranjanje Močnikovega spomina *Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije*. Leta 1964 je to društvo proslavilo 150. obletnico Močnikovega rojstva z občnim zborom v Cerknem. Slavnostni govor je imel Jože Povšič, Močnikov bibliograf. Tega zbora so se udeležili tudi zastopniki Zveze društev matematikov, fizikov in astronomov Jugoslavije, ki so obesili na spominsko ploščo venec tudi v imenu srbskega društva matematikov, fizikov in astronomov ter v imenu zveze društev. Po tem se vidi, kako so cenili našega Močnika tudi na jugu naše nekdanje države. Žal je proslavo motil dež. Poročilo o tem obisku v Cerknem najdemo v *Obzorniku za matematiko in fiziko* [42], v naslednji številki istega glasila pa je objavljen Povšičev slavnostni govor o Močniku [28].

Ob 150-letnici so se pojavili nekateri spominski zapisi v dnevnem časopisju: v *Delu* (**Jože Povšič**) [29], v *Ljubljanskem dnevniku* (**Dušan Željenzov**) [47], v *Primorskem dnevniku* (**Srečko Logar**) (glej [27]). Logar je tekst o Močniku napisal tudi za *Idrijske razglede* [17].

Leta 1969 je Slovenski šolski muzej pripravil v Ljubljani, Idriji in Celju razstavo Močnikovih računic. Poročilo o tem in seveda tudi o življenju in delu Franca Močnika je objavil *Vincenc Žnidar* v *Idrijskih razgledih* [49].

Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije je ponovno izbralo Cerkno za kraj svojega letnega občnega zbora oktobra 1983. Tudi ob tej priložnosti so pripravili manjšo razstavo Močnikovih učbenikov. O vlogi in pomenu slavnega Cerkljana je spregovoril matematik dr. **Peter Legiša**. Njegov govor je bil naslednje leto objavljen v *Obzorniku za matematiko in fiziko* [11]. Isti avtor je leta 1984 (ob 170. obletnici njegovega rojstva) objavil o Močniku še več prispevkov. V mladinskem matematičnem listu *Presek* je na kratko opisal njegovo delo [12], v isti številki pa mladim bralcem predstavil tudi zanimive naloge iz starih Močnikovih računic [13]. Poleg tega je napisal še tekst za *Primorska srečanja* [14] in za *Naše razglede* [15].

Presek je o Močniku večkrat pisal. Leta 1983 ga je na kratko omenil v *Presekovem koledarju* [30], kjer je natisnjena **Pečarjeva** karikatura Franca Močnika (original visi na stopnišču Oddeleka za matematiko ljubljanske univerze), leta 1985 pa je opozoril bralce na primorskega učenjaka z njegovo podobo na naslovnici, barvno reprodukcijo oljne slike akademskega slikarja **Rafka Terpina**, in s slikovno križanko »Franc Močnik« [44]. Originalna Terpinova slika se nahaja na osnovni šoli v Cerknem, ki je pred leti nosila Močnikovo ime. Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije je izdalo tudi *značko* z likom Franca Močnika.

Od zunanjih obeležij, ki spominjajo na našega rojaka, omenimo še napis na zahodni steni stare osnovne šole na Viču v Ljubljani (na vzhodni steni je ime Andreja Praprotnika), Močnikovo ulico na Vodmatu v Ljubljani in Močnikovo ulico v Cerknem. Dalj kot do pogovorov o postavitvi spomenika dr. Francu Močniku pred osnovno šolo v Cerknem pa leta 1984 žal ni prišlo.

OPOMBE

1. V. Žnidar omenja v [49] celo zlato knjigo idrijske glavne šole, v katero je vpisan in je torej veljal za dobrega učenca. Podatka nisem mogel preveriti.
2. Povšič [27] navaja letnice 1825–1832, vendar kaže seznam dijakov v *Juventusih* ljubljanske gimnazije (glej sliko 2), da je leta 1825 zaključil prvi razred, zato se je moral vpisati na gimnazijo že leta 1824.
3. Schulz je s premišljenimi vprašanji izvabljal iz učencev prave odgovore in jih spodbujal k samostojnemu razmišljanju. Ob lepih dnevih je z njimi meril zemljišča in še na druge načine delal matematiko koristno in uporabno. Znana so njegova poljudna predavanja o astronomiji za širše občinstvo. Predaval je tudi osnove višje matematike, toda poslušalcev razumljivo ni imel veliko, v letih 1829–1835 vsega 24 teologov in filozofov (glej [33], str. 288). Vsekakor je bil nekakšno središče ljubljanskih matematikov in učenjakov, priljubljen med učenci in kolegi [9].
4. Morda je odgovor v tem, da je v tem času učil moralno teologijo v osrednjem goriškem semenišču Močnikov rojak in sosed **Feliks Anton Caffou (Kafol)** (1799–1877) [31]. Njegov oče **Štefan Caffou** je bil celo Frančev krstni boter [16].
5. Matevž (Matej) Hladnik, pesnik, občudovalec in posnemovalec Koseskega, je bil rojen v Trebčah pri Črnem Vrhu nad Idrijo.
6. Ta zajema znano Newtonovo tangento kot tudi prav tako znano sekantno metodo. Cauchyjevo metodo je leta 1964 predstavil A. Suhadolc v [40].
7. Rekel je: »Dobro, gospoda, če vi nočete, moram od vas zahtevati vaših dokumentov. Jaz bom že našel učiteljev, ki se bodo radi udali mojim namenom.«
8. Peternel je bil rojen »Na Lanišču« v Novi Oselici.
9. Približno v ta čas sodijo začetki slovenskega strokovnega poimenovanja tudi v *fiziki* in *kemiji*. Leta 1859 je izšla (v Brnu) podobna knjiga za fiziko z dodanim slovenskim fizikalnim izrazoslovjem, ki ga je ugotovil pravnik in jezikoslovec **Matej Cigale** (1819–1889), doma iz Lomov pri Črnem Vrhu nad Idrijo ([34], str. 335). **Peternel** pa je v letnem poročilu (izvestjah) ljubljanske realke za šolsko leto 1861/62 priobčil prvo razpravo o slovenski kemijski terminologiji: *Imena, znamenja in lastnosti kemijskih prvin*.
10. Prvi občni zbor je bil 19. oktobra 1860, v odbor pa so bili izvoljeni učitelji **Andrej Praprotnik**, **Franc Gerkman**, **Martin Ivanetič**, **Janez Zorin**, **Janez Eppich**, **Miha Putrih**, **Leopold Belar** in **Anton Nedved**, med namestniki je bil npr. tudi **Leopold Cvek**. Za prvim društvenim predsednikom **Jurijem Zavašnikom**, ki je izgubil zaupanje članstva zaradi finančnih špekulacij, je vodstvo društva prevzel **Karel Legat**, takrat ravnatelj ljubljanske normalke, kasneje pa **Anton Jarc**, **Srečko Stegnar** in **Jurij Režek**. Društvo je delovalo vse do prve svetovne vojne [45].
11. O tem, kdaj in kje se je Močnik poročil, ni v dosegljivih življenjepisnih podatkih ničesar znanega. V kasnejših zapisih ob njegovi smrti in ob stoletnici rojstva zasledimo le dve omembi njegove družine: da je njegov edini sin po dovršenih vseučiliških študijih postal benediktinski redovnik [4] in da se je njegova hči Emilija, poročena Schaller, leta 1914 ob stoletnici očetovega rojstva »z znatnim darom« spomnila slovenskega učiteljstva [45].
12. V [3] je naveden še en prevod v češčino leta 1954, ki ga Povšič ne omenja.

VIRI IN LITERATURA

- [1] C. Budkovič, *Učiteljski pripravniški tečaj v Idriji 1852/53–1865/66*, Idrijski razgledi, Zbornik 23/85, Idrija, 1985, str. 37–41.
- [2] P. Butkovič, *Pisma iz Bleiweissove dobe*, Čas 1914, str. 139.
- [3] V. Čopič, *Pouk matematike v obvezni osnovni šoli*, Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1970.
- [4] *Dr. Franzen vitez Močnik*, Soča (1893) 2.
- [5] Ph. Freud, *Die mathematischen Schulbücher an der Mittelschulen und verwandten Anstalten*, Wien, 1910, 53 str.

- [6] F. Frisch, *Biografien österreichischer Schulmänner, Als beitrage zur Schulgeschichte der letzten hundert Jahren*, Wien, 1897 (Dr. Franz Ritter von Močnik, str. 128–132).
- [7] J. Kavčič, *Prva slovenska realka, Idrija 1901–1926*, Mestni muzej Idrija, 1987.
- [8] J. Kosec, *Dnevnik* (rokopis), Župnijski urad Cerkno.
- [9] I. Lapajne, *Ozir po pedagoškem polju na slovenskem 1892–1896*, Pedagoški letnik (1896), str. 144–205. *Životopisi v letih 1892–1896 umrlih odličnih šolnikov slovenskih*, o Močniku, str. 159–65 (Fr. Levec).
- [10] L. Lavtar, *Pedagoško slovstvo. Računstvo*. Pedagoški letopis (1903), 2. zvezek, str. 43–83, 3. zvezek, str. 1–77 (Močnikova doba, str. 51–57).
- [11] P. Legiša, *Franc Močnik*, *Obzornik mat. fiz.* **31** (1984), str. 15–17.
- [12] P. Legiša, *Franc Močnik in njegovo delo*, *Presek* **12** (1984/85) št. 5, str. 242–243.
- [13] P. Legiša, *Naloge iz starih računic*, *Presek* **12** (1984/85) št. 5, str. 225–228.
- [14] P. Legiša, *170-letnica rojstva Franca Močnika*, *Primorska srečanja* **48** (1984), str. 203–204.
- [15] P. Legiša, *Časovno odmaknjen zgled in danes aktualni nauki*, *Franc Močnik – pisec za sto let*, *Naši razgledi* **33** (1984) št. 19 (786), str. 547.
- [16] *Liber Baptizatorum, Krstna knjiga cerkljanske župnije za obdobje 1785–1840*, Župnijski urad Cerkno.
- [17] S. Logar, *Ob 150-letnici rojstva dr. Frančiška viteza Močnika*, *Idrijski razgledi* **9**, (1964) št. 3, str. 43–45.
- [18] S. L. (Srečko Logar), *Frančišek Močnik, matematik-pedagog. Ob stopetdesetletnici rojstva*, *Primorski dnevnik* (1964) **242**, str. 3.
- [19] B. Marušič, *Z zlatimi črkami, življenjske usode in dela velikih primorskih mož*, knjižna zbirka *Kulturna dediščina*, Založništvo tržaškega tiska v sodelovanju z založbo Lipa Ajdovščina, Trst, 1987 (Franc Močnik, str. 44–46).
- [20] P. Medvešček, *Odkritje spominske plošče dr. Fr. vit. Močnika 18. avgusta v Cerknem*, *Popotnik* (1894), št. 19, str. 299–300.
- [21] I. N. Murovec, *Kronika Cerknega 1893–1904* (rokopis), Župnijski urad Cerkno.
- [22] *Odkritje spominske plošče dr. Fr. vit. Močniku v Cerknem 18. avgusta*, Soča (1894), **34**.
- [23] S. Pavlič, *Iz zgodovine idrijskega šolstva*, *Idrijski razgledi* **8** (1963), št. 3, str. 52–56.
- [24] S. Pavlič, *400 let idrijske osnovne šole*, *Idrijski razgledi* (zbornik 1980, jubilejni letnik), Idrija, 1981, str. 193–202.
- [25] S. Pavlič, *Prispevki k zgodovini idrijskega šolstva*, *Idrijski razgledi* **36** (1991) št. 1, str. 13–22.
- [26] Pismo F. Močnika župniku v Cerknem, 1837, Župnijski urad Cerkno.
- [27] J. Povšič, *Bibliografija Franca Močnika*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1966.
- [28] J. Povšič, *Ob 150-letnici rojstva Franca Močnika*, *Obzornik mat. fiz.* **21** (1964), str. 187–189.
- [29] J. Povšič, *Počastitev matematika*, Delo (1964) **287**, str. 5.
- [30] *Presekov koledar*, *Presek* **10** (1982/83) št. 5 (Oktober: Franc Močnik s karikaturo B. Pečarja).
- [31] *Primorski slovenski biografski leksikon*, 2. knjiga (Franc Močnik, str. 425–453).
- [32] J. Rajšp, *Nove Močnikove računice v treh delih*, *Popotnik* (1895), str. 25–26.
- [33] V. Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, II. del, Ljubljana, 1988.
- [34] V. Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, III. del, Ljubljana, 1988.
- [35] *Slovenski biografski leksikon*, 2. knjiga, Ljubljana 1933–1952 (Franc Močnik, str. 104–142).
- [36] E. Stipančić, *Putevima razvitka matematike*, Biblioteka »Zemlja«, Zal. »Vuk Karadžić«, Beograd, 1987.
- [37] *Stoletnica*, *Ilustrirani glasnik* (1914), št. 6, str. 65–66 (s sliko Fr. Močnika in sliko njegove rojstne hiše v Cerknem na str. 70).
- [38] I. Strelec, *Šolsko nadzorstvo v minulih dobah*, *Popotnik* (1896), str. 54.
- [39] A. Struna, ur., *Naši znameniti tehniki*, *Zveza inženirjev in tehnikov Slovenije*, Ljubljana, 1966 (Franc Močnik (1814–1892), str. 90–94).
- [40] A. Suhadolc, *Cauchyjeva metoda reševanja algebrskih enačb*, *Obzornik mat. fiz.* **11** (1964), str. 58–61.
- [41] A. Štucin, *Cerkljanska pod Francozi*, *Idrijski razgledi* **35** (1990), št. 1–2, str. 27–34.
- [42] F. Šušteršič, *Naš pohod v Cerkno in Idrijo*, *Obzornik za matematiko in fiziko* **21** (1964), str. 140–144.
- [43] *Wurzbach biographisches Lexikon*, **18** (1868) (Franc Močnik, str. 408–409).
- [44] *Terpinova slika »Franc Močnik«*, *Križanka »Franc Močnik«*, *Presek* **12** (1984/85), št. 5, naslovnica, str. 240.
- [45] *Učiteljski tovariš* št. 40, leto **54**, 20. novembra 1914, str. 1–5.
- [46] *Zgodovina Slovencev*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979.
- [47] D. Željeznov, *Pedagoški genij matematične stroke*, *Ljubljanski dnevnik* (4. novembra 1964), **302**, str. 9.
- [48] V. Žnidar, *Zanimivosti iz preteklosti idrijskega šolstva*, *Idrijski razgledi* **13**, št. 3 (1968), str. 62–63.
- [49] V. Žnidar, *Dr. Franc Močnik in njegove računice*, *Idrijski razgledi* **14**, št. 4 (1969), str. 217–223.

IDRIJSKA OBZORJA

Pet stoletij rudnika in mesta

Tik pred izidom je reprezentativna knjiga o petih stoletjih rudnika in mesta z zgovornim naslovom IDRIJSKA OBZORJA. Ne zamudite izjemne ugodnosti v prednaročilu in si do izida 15. marca 1993 zagotovite svoj izvod za 3700 tolarjev.

Knjiga bo v prosti prodaji dosti dražja. Naročniki Idrijskih razgledov in člani Muzejskega društva imajo dodatnih 15 % popusta tudi po izidu knjige, vendar le na upravi muzeja.

Za naročilnico velja položnica z vašim polnim imenom, s katero nakažete ustrezen znesek na naslov: Mestni muzej Idrija, Prelovčeva 9, 65280 Idrija (tel. št. 065 71-135), št. žiro računa 52020-603-30832.

Knjiga IDRIJSKA OBZORJA – založniški podvig desetletja – naj najde mesto na vaši knjižni polici!

ČAS – NAŠ GOSPODAR

lepljenka,

ŽIKA JERAM, 8. r., 1990/91, OŠ Cerkno

NAŠKO KRIŽNAR

Osebna odgovornost za zgodovino, poteza zahodne civilizacije, zakoreninjena v stari in novi zavezi, ideja o stalnem napredovanju človeškega življenja na zemlji.

Saul Bellow, Herzog

1

Če se poglobimo v prve stavke prve knjige stare zaveze, ki se imenuje Genesis, natančneje so to stavki od 2 do 5, se nam vtisnejo v spomin predvsem besede: tema, duh božji, svetloba (večkrat), dan in noč. To pa so natanko tisti pojmi, ki so nam pred očmi v božičnem času, pa naj gledamo na ta praznik z očmi vernika ali ateista. Torej nam božič v vsej svoji kompleksnosti pomeni več kot samo krščanski praznik.

To je prav gotovo res, pa čeprav ne gledamo nanj zgolj skozi besede stare zaveze. Isto se nam odkrije, če obnovimo zgodovinske in etnološke podatke o božiču, ki se nanašajo na predkrščanska obdobja in kulture.

Preden se posvetim slovenskim božičnim običajem, želim predstaviti pogled na širši okvir božičnih praznovanj.

Kljub vsestranskemu napredku znanosti in dokumentacijskih medijev smo znanstveniki nemočni, ko hočemo prodreti v svet človekovih duhovnih predstav v preteklosti. Tolažimo se, da znamo prodreti vsaj v sodobna dogajanja in jih vsestransko analizirati. Vendar, ali je res tako? Zlasti pri šegah danes zasledimo pojav, da je večina njih samo še prazna lupina. Njihov prvotni pomen je že zdavnaj izpuhtel, ker je umrla kultura ali civilizacija, ki jih je ustvarila in odločilno oblikovala. Edino cerkvene prvine božiča so v tem pogledu sinhronizirane s strukturo praznika. Kot bomo videli kasneje, pa tudi v njihovem primeru ne gre vedno za čiste krščanske prvine, ampak za razne plasti, ki jih je krščanstvo priljučilo svoji ideji, jih preoblikovalo ali samo narahlo prekrilo.

2

Pravijo, da je naš planet samostojen organizem. To teorijo je v svoji knjigi leta 1979 postavil angleški kemik James Lovelock (Gaia: novi pogledi na življenje na zemlji). Biosfera je po njegovem mnenju

edinstveni živi organizem. Omogoča življenje, s tem da skrbi za ravnotežje pogojev, potrebnih zanj, a lahko življenje tudi jemlje. Vsekakor je to neka razlaga človekovega mesta v planetarnem in vesoljnem ustroju, ki je konkurenčna teološkim razlagam.

Ugibanje o zemlji kot organizmu pa ni od včeraj. Letni cikel šeg je grupiran okoli dveh letnih polov, okoli obeh solsticijev. To sta poletni in zimski kres (21. junij in 21. december). Predstavljata zemljin vdih in izdih. Tadva mega takta planeta se vežeta na količino svetlobe, ki jo življenje na zemlji dobiva od sonca. Po trditvah bionenergetikov je tudi človeško telo energetski sistem, v nenehnem vzajemnem delovanju s svojim okoljem. Kitajci so življenjsko energijo imenovali CHI. Le ta se pretaka po telesnih meridianih in od njene količine je odvisno zdravstveno in drugo stanje človeka. Ta energija življenjske moči pa izhaja iz sonca. Ni slučaj, da številne kulture in civilizacije častijo sonce kot božanstvo in mnogo teh verovanj se je sinkretiziralo tudi v krščanstvu.

Pa tudi če ne verjamemo v znanstveno razlago bioenergije, ki temelji na sončni energiji, nas prepriča vplivanje svetlega ali temnega dneva na naše počutje. Svetli dan subjektivno dojemamo kot nekaj stimulativnega in temačen dan kot nekaj depresivnega. Upadanje sončne svetlobe proti zimskemu solsticiju na ta način vpliva na duševno počutje ljudi. Danes je ta prehod omiljen zaradi umetne biosfere, v kateri živimo. Delamo od jutra do večera, nismo vezani na vremenske razmere, potujemo v udobnih vozilih, dobro se oblačimo, jemo itd. Če pa se prestavimo na kmetijo v bližnji preteklosti, vidimo, da je upadanje svetlobe drastično omejevalo kmetovo aktivnost in bivanjske pogoje. Zato so številni kmečki prazniki vezani na rituale v zvezi z lučjo. Podobno obrtniški prazniki gregorjevo in jernejevo. Dokler človek ni živel v umetni atmosferi, je torej veliko globlje doživljal dihanje zemlje, kar s drugimi besedami označujemo kot tesnejši stik s naravo. Kljub temu smo nekaj tega v času zimskega kresa deležni še danes. Zaradi mraza in upadanja dnevne svetlobe močno občutimo odvisnost od narave oziroma od njenih zakonov. Hočeš nočeš postanemo tedaj protagonisti planetarne, vesoljne drame, ki so jo vse civilizacije po svoje izrazile v mitih, kultih in ritualih.

V zapadnem svetu je krščanski božič središče solsticijskih zimsko kresnih šeg. Če pa se malo ozremo po širšem obdobju zimskega

kresa, vidimo, da tudi druge šege tega obdobja vsebujejo sestavine nekdanjih predkrščanskih solsticijskih šeg.

Temelj večine religij je vera v sočasno bivanje sveta živih in sveta mrtvih, oziroma vera v smrt kot prehod v drugo obliko bivanja. In zimski kres je čas, ko sta obe obliki bivanja prepleteni. Je samo vprašanje, s katere strani obeh oblik bivanja gledamo na to prepletanje. Po eni razlagi rečemo, da se v času zimskega kresa duše rajnih vračajo na ta svet, po drugi pa, da smo mi, živi, v času zimskega kresa bližje svetu prednikov kot sicer med letom. Če verjamemo v razlago o upadanju življenjskih vibracij v času zimskega kresa (zaradi pomanjkanja svetlobe), je druga razlaga prepričljivejša od prve in objektivnejša. Mimogrede: evropski sever (pri nas Alpe) poznajo veliko več zimskih šeg kot Mediteran (pri nas Primorska in Kras).

Poglejmo, kako v šegah zimskega kresa odseva vera v vračanje duš prednikov. Predvsem ta vera ni osredotočena na en sam praznik. Razpršena je na praznike od začetka novembra do pusta. Krščanstvo je šegam v zvezi z rajnimi določilo vernih duš dan, hrupni obhodi našemljencev so se obesili na Miklavža, Lucijo, novo leto, predvsem pa na pustno obdobje. Vsi ti našemljenci, ki prihajajo v hišo, predstavljajo duhove prednikov, če ne kar njihove posmrtno podobe. Od nekdanjega strahu pred njimi je ostala navada, da jih je treba obdarovati. Zadovoljni duhovi prinašajo srečo in blagostanje.

3

Številni avtorji ugotavljajo, da zimsko kresne šege razen krščanskih prvin vsebujejo tudi predkrščanske oz. poganske sestavine. Te sestavine so iz različnih obdobj in kulturnih krogov. Lahko govorimo o posameznih kulturnih plasteh, ki sestavljajo vsako od današnjih zimsko kresnih šeg.

1 Najstarejša je kulturna plast ledenodobnih kultur. Od njih se je v današnji čas ohranila maska. Maska je ledenodobnemu človeku omogočala vstop v transcendenco, to je v svet prednikov. Tehnike za doseg kontakta z duhovi prednikov še danes odkrivamo v šamanizmu. Morda lahko ostanke te tehnike vidimo v poskakovanju naših kurentov in drugih živahnih šem.

2 Naslednja kulturna plast je asirsko-babilonska. Bistven kulturni element, ki je iz nje prišel v naše zimsko kresne šege, je pojem vstajenja od mrtvih, vera v ponovno rojstvo, v večno rojevanje življenjskih moči narave. Asirsko-babilonski heroj te vere je Tamuz v dvojici z boginjo Ištar. Tamuz je bog vegetacije, ki umre vsako zimo in se spet rodi spomladi. Ištar je šla za njim v podzemlje in ga privedla nazaj na zemljo.

3 Naslednja plast je staroegipčanska. Spet vstajenski kult z dvojico Oziris–Izis. Brat Set Ozirisa iz zavisti utopi v Nilu, kar je podlaga za verovanje o plodonosnosti Nilovih poplav. Ozirisovi telesni deli so pokopani na več mestih v Egiptu, večinoma na otokih. Na grobovih rastejo drevesa, ki pomenijo, da je Oziris spet vstal. Izis je tista, ki dele Ozirisa sestavi in ga oživi. Oziris postane vladar posmrtnega življenja. Njegovi obredi pomenijo za udeležence pridobitev nesmrtnosti. Sicer je Oziris bog vegetacije in rodnosti.

4 Sledi fenicijsko-grški Adonis v dvojici s Persefono in Afrodito. Mati Myrrha je Adonisa spočela s svojim očetom. Zato se spremeni v drevo. Afrodito da Adonisa Persefoni, dokler Zeus ne sklene, naj Adonis preživi 4 mesece s Persefono v podzemlju, 4 mesece z Afrodito na zemlji, 4 mesece pa po svoji izbiri. Adonisev kult je bil razširjen po vsem vzhodnem Sredozemlju. Pri nas odmeva v obliki Adonisevih vrtičkov, ki jih bomo srečali kasneje na barbarino in lucijino ter ob božiču.

Še o Persefoni, grški boginji: je Zeusova hči, boginja pomladi. Ko je nabirala cvetje na Siciliji, jo je ugrabil Hades, jo odvel v podzemlje in postavil za svojo ženo in kraljico. Njena mati Demetra je pri Zeusu izprosila, da Persefona lahko preživi dve tretjini leta na zemlji, eno tretjino pa v podzemlju. Tako je leto razdeljeno na sezono rasti in žetve ter na sezono zime. Njeno drugo ime je Kora. Morda bi bilo to ime lahko zveza z imenom kurent. Vsekakor biografija teh božanstev kaže na prej omenjeno dihanje zemlje, ki se tako odraža tudi v mitskem svetu.

Tudi Dioniz, bog vegetacije, rodnosti in vina spada v grško plast. Pooseblja vstajenski kult. Po Herinem ukazu ga Titani raztrgajo na komade in skuhajo. Rea ga ponovno sestavi. Dionizije so grški spomladanski kult, znani po razbrzdanosti, pijančevanju, veseljačenju. Kot taki so podlaga našim pustovanjem.

Dionizov mitološki dvojnik je Zagrej v pozno antični kulturi. Njega Titani raztrgajo, ko je v obliki bika in ga pojedo. Njegovo srce reši Atena, ga zapre v gipsasto figuro in oživi. Zagrej postane nesmrten. Motiv najdemo pri nas v legendi o sv. Andreju, ki je prvi zimski svetnik.

5 Na našem ozemlju se prej omenjena kulturna plast pokriva s plastjo železnodobnih kultur, z Iliri in Kelti. Mnogo nam o tem ni znanega, razen drobcev materialne kulture. Na vaški situli zasledimo motive opijanja žrecev, ki morda kažejo na kulturo, povezano z iskanjem kontakta z onostranstvom. Zelo direktna bi bila povezava motiva konja v teh prizorih z našim sv. Štefanom. K tej misli nas navaja npr. tradicionalno konjsko štefanovanje v Šentjerneju pod Gorjanci, kjer so imeli romanizirani prebivalci pred prihodom Slovencev izredno močno postojanko. Možno je tudi, da iz istega kulturnega prostora izvira časovna razporeditev nekaterih letnih praznovanj v zvezi z zimskim kresom. Kelti so slavili štiri praznike ognja – Imbolc, Beltan, Lamas in Samain – od katerih se prvi in zadnji pokrivata z našim pustom (Imbolc) oz. sv. Martinom (Samain).

6 Sledi rimska plast. Z njo je v naše šege gotovo zašel tako grški kot rimski panteon. Nekaj od tega smo že spoznali pri Tamuzu, Ozirisu, Dionizu. V zvezi s čaščenjem sonca je treba povedati, da so iz tega obdobja pri nas ohranjeni mitreji, svetišča mitreizma. Mitreizem je bil sinkretistična religija bližnjega vzhoda, močno konkurenčna krščanstvu. V njenem središču je kult sonca, ki je izžareval k nam v zadnjih poganskih dnevih Rima, preden je cesar Konstantin proglasil krščanstvo za državno religijo na zboru v Nikeji, leta 325.

V času rimske nadvlade je prišlo torej krščanstvo na slovensko ozemlje. Na to nas je spomnila razstava v Narodnem muzeju v Ljubljani z naslovom Pismo brez pisave. Mogoče se premalo

zavedamo, da na današnjem ozemlju Slovenije praznujemo božič od leta 360 dalje, kmalu tudi epifanijo, razglasenje gospodovo. Ne vemo pa, v kakšni obliki so takrat potekala ta praznovanja.

7 Naslednjo plast so prispevali v praznovanje zimskega kresa Slovenci – pogani. Ali je božič slovanski mladi bog, Svarog, Svarožič? Ali so Slovani prinesli več duhovnih predstav v zvezi z zimskim kresom, kot so jih našli v teh prostorih? Vsa ta vprašanja so še neraziskana.

Ovsec piše, da je značilna sestavina slovanske mitologije vera v nasprotje dobro-zlo, lepo-grdo, belo-črno, ki so jo naši predniki kot Indoevropejci prejeli predvsem iz iranske mitologije. Posebno slovenska pa naj bi bila vera v polažarje moškega spola. Oboje: tako nasprotje dobro-zlo, ki se kaže v bipolarnosti nekaterih oseb v zimskih šegah, kot vera v moške polažarje se res izrazito pojavlja v vseh slovenskih šegah zimskega kresa.

8 Naslednja je plast pokristjanjene slovenske kulture. Kot sestavni del zahodnokrščanske politične ureditve smo sprejemali iste cerkvene verske sestavine v naše šege kot drugi zahodnoevropski narodi, vključno s pretresi ob razcepu na zahodno in vzhodno cerkev, ob reformaciji in protireformaciji. Zadnja je verjetno odločilno zaznamovala naše letne šege, ko je potencirala tiste s katoliškim poudarkom.

Če pogledamo najznačilnejše verske sestavine božiča, npr. jaslice, božično drevesce, polnočnico, pa tudi Miklavža, sv. tri kralje, vidimo, da so se oblikovale v današnjo podobo v samostanskem okolju. Torej niso iz našega kmečkega sveta.

9 Poseben vpliv na sodobne božične šege ima novodobna ateistična erozija, ki se je odrazila predvsem pri tistih z močnim verskim poudarkom. Vendar polpreteklo vpletanje državne ideologije v ljudsko praznovanje božiča ni moglo zatrei vseh sestavin šege. Mnoge so preživele, ker so se transformirale v čisto navadne karnevale ali veseljačenja. Mnoge pa so preživele najhujšo represijo in so danes še močnejše kot prej. Taka je npr. polnočnica, ki je v času demokratizacije Slovenije postala celo nekakšen statusni opozicijski dogodek.

Posebno poglavje so silvestrovanja. Nimajo verske vsebine, pa kljub temu odražajo človekov mitski pogled na planetarne cikle.

10 Na oblikovanje naših božično kresnih šeg so vplivale tudi regionalne kulturne značilnosti. V mislih imam zlasti pripadnost trem velikim kulturnim prostorom: alpskemu, sredozemskemu in panonskemu. Vsak od njih je prispeval nekaj v repertoar zimsko kresnih šeg.

11 Med vplivi na oblikovanje kresno zimskih šeg ne moremo zanemariti individualnega avtorstva. Za Slovenijo je značilna velika pisanost božičnih šeg, ki je ne moremo pripisovati zgolj neki mistični dispoziciji posameznih lokacij, pač pa vedno ugotovimo, da se za tem bogastvom skriva organizacijski in oblikovalski talent slovenskega človeka. Tak je primer jasličarskega gibanja v Sloveniji, povezanega s tekmovalnim duhom malih obrtnikov in nadarjenih posameznikov.

Preden bom začel obravnavati praznike zimsko kresnega kroga, naj povem neko njihovo skupno značilnost. Vsi so posvečeni krščanskim svetnikom, vendar pri nobenem od njih ne moremo najti stičnih točk med življenjsko usodo svetnika in njegovo vlogo v ljudskem verovanju. Ista verovanja in obredna dejanja se ponavljajo pri mnogih od njih, čeprav je vsak od njih uradno določen za posebno zavetništvo. Npr. Barbaro je oče zaprl v stolp, nato jo je obglavil in ga je zadela strela. Barbara je zavetnica topničarjev, rudarjev, vojakov, ranjencev. Ob njenem godu so hodili dečki od hiše do hiše, voščili za praznik in pobirali darove. Za barbarino so kalili žito v plitvih posodicah, da je do božiča ozelenelo (Adonisovi vrtički). Lucija je prav tako mučenica kot Barbara. Ker je odbila poganskega snubca, so ji z mečem predrli vrat. Je zavetnica vida. Ob njenem godu pa so prav tako hodili polažarji od vrat do vrat, voščili praznik in pobirali darove. In ravno tako kot na barbarino so kalili žito. In še nekaj je skupnega pri obeh praznovanjih: kot magično dejanje so izdelovali stolček iz 9 vrst lesa, s katerega bo lastnik ob polnočnici videl čarovnice v cerkvi.

Vse to nam govori, da je svetnik samo prekril neko drugo verovanje ali pa so ljudje po postavitvi krščanskega praznika temu dodali svoja verovanja, prenešena z nekimi drugih dni v letu, iz lokalne tradicije ali po osebni izbiri.

Vernih duš dan (1. nov.) lahko štejemo za prvi praznik zimskega kresa (kar piše tudi Kuret v nekaterih svojih delih). Njegova osnova je vera v duše rajnih, ki se jim je treba enkrat na leto posvetiti na poseben način. Značilno je, da je cerkev potisnila to najznačilnejšo pogansko sestavino zimskega kresa tako daleč nazaj, stran od božiča, daleč od prvotne lokacije, ki bi morala biti ravno na najkrajši dan v letu. Očitno se jim je zdela ta sestavina nezdržljiva s krščansko idejo. V zaključku bom skušal pojasniti, zakaj.

Sledi *sv. Martin* (11. nov.). On je zadnji letni svetnik. Označuje konec kmetijskega leta. Pokriva se s 4. keltskim praznikom ognja, imenovanim Samain, praznovanega v zahvalo za letne pridelke in kot razmislek o prihajajoči zimi. In res je tudi naš Martin izrazito prehodni svetnik. Vinogradniki opravijo zahvalo za vinski pridelek, oglasijo pa se že prvi obiskovalci, polažarji, ki naj bi predstavljali duhove umrlih in jih je treba kot take tudi počastiti. Zato jim ponekod puščajo v zidanicah vina v kozarcih in hrane na mizi.

Sv. Andrej (30. nov.) je prvi zimski svetnik. Tudi njegova vloga v ljudskem verovanju se ne ujema z njegovo svetniško usodo. V ljudski pesmi je prevzel vstajenjsko vlogo nekdanjih božanstev in herojev, Zagreja, Dioniza, Bakhusa. Po legendi se je sam sežgal na gmajnici, ostalo je samo srce. Mladenka ga poje in od tega zanosi. Andrej bo vdruči rojen. Po sledovih tega motiva je Milko Matičetov napisal svojo znano razpravo *Sežgani in prerajeni človek*. Zgodba je razširjena v sredozemskem kulturnem območju. Tudi ob *sv. Andreju* so hodili od hiše do hiše polažarji in prosili vbogajme.

Sv. Barbara (4. dec.) je prva svetnica v adventu. Med ljudstvom velja za zavetnico v sili. Omenil sem že njeno vlogo v ljudskem verovanju. Na njen dan odtrgamo češnjevo ali češpljevo vejico in jo postavimo v vodo, da bo vzcvetela do božiča. Ali damo kaliti žito.

Od čarodejnih dejanj se na Barbaro veže čaranje za prirast vseh vrst živine. Ta čaranja so prišla k Barbari od novoletnega dne.

Sv. Miklavž (6. dec.) je morda najpriljubljeniji svetnik v Sloveniji. Je zavetnik ljubljanske nadškofije. Pri nas ga praznujemo v poznani obliki, z obdarovanjem otrok, od 13. stol. dalje. Izhaja iz šege o deškem škofu samostanskih dijakov na dan 28. decembra.

Zanimivo je, da ga jug in zahod Slovenije ne poznata. Tudi Koroška ga je pozno dobila, pa še to v glavnem parkeljne, njegove spremeljvalce.

V kontekstu mojega predavanja so parkeljni skoraj pomembnejši kot sam Miklavž. Oni so namreč prvi zimsko kresni maskiranci, duhovi rajnkih, ki so prišli na zemljo obiskat žive. Od vseh slovenskih maskirancev so parkeljni najbolj divja bitja. Kdo jih je naredil tako divje? Verjetno katoliška cerkev, da bi preko njih demonizirala in anatomizirala nekdanje kulturne heroje ali božanstva. To se ujema s teorijo angleške antropologinje Margaret Murray, ki pravi, da bog stare religije postane hudič nove. Torej: čimveč različnih grdih, divjih figur bomo zasledili v naših šegah, tem več predkrščanskih mitov vsebujejo naše šege.

Sv. Lucija (13. dec.). Ljudstvo jo je naredilo za zavetnico vida. Ob njej lahko na kratko demonstriram še eno posebnost šeg zimskega kresa. Ugotovili smo že, da so te šege navidez kaotično razmetane v širokem časovnem pasu od 1. novembra do pusta. Med drugim so k tej razmetanosti pripomogle tudi zamenjave koledarjev. Do leta 1582 je veljal julijanski koledar, odtlej pa gregorijanski. Po starem koledarju je bil astronomsko najkrajši dan ravno na sv. Lucijo, 13. decembra. Zato napiše Trubar: »Šent Vid ima dan nerdalši, Lucija pak ner ta kratki, spet Vid ima nuč nermanšo, šent Lucija pak nerdalšo.« In še ljudski rek iz Prekmurja: »Lucija kretki den, je znano vsen lüden.«

Ker je bil to nekoč v bistvu novoletni dan, je nanj vezano več ostankov novoletnih šeg: vedeževanje, čaranje, prepoved del in obhod polazarjev. Hodili so od hiše do hiše in dobivali Lucijin kruh »licijščak«. Ta kruh nas veže z antičnim vzhodnim Sredozemljem, enako kot Adonisovi vrtički. Lucijščak je antična panspermija, kruh iz mnogih vrst žita, ki je bil pripomoček za čaranje obilja v prihajajočem letu. Mimogrede: polazarji dobivajo kruhke tudi za mihelovo in za vernih duš dan in ponekod za martinovo.

Na lucijino se vežejo tudi maske. To so bile nekdanj v Prekmurju lucije. Njihova pojava je lepo demonstrirala že omenjeno slovansko mitološko sestavino – bipolarno božanstvo. Luciji sta hodili po dve: črna in bela. Prva hudobna, druga dobra. Tudi njih je verjetno krščanstvo naredilo za strašljive, grozljive maske, o katerih poročajo, da so pri nekaterih otrocih povzročale trajne živčne posledice.

Sv. Tomaž (21. dec.) je absurdni praznovalec. Čeprav je postavljen na predvečer astronomsko najkrajšega dne v letu, nima ustreznega pomena. Kuret pravi, da je značilnosti kresnega svetnika prejel večinoma od Lucije, ki je bila prej na njegovem mestu, nekaj od Andreja. Te značilnosti so: vedeževanje o ženinu, o pridelku in čaranje zdravja živine. V Brdih imajo Tomaža za varuha teme, kar se sliši silno arhaično. Na splošno verujejo, da naprej od Tomaža,

»o novega leta dan stoji, potem se obrne in je do treh kraljev za en petelinov korak daljši, po svečnici pa gre hitreje.«

Zdaj smo pri najožjem krogu praznikov zimskega kresa, pri dvanajsterih nočeh, imenovanih dodekahemeron ali *volčje noči*. Tudi te so verjetno nastale, da bi premostili spremembo koledarja, 12 dni razlike med luninim letom 354 dni in sončnim letom 366 dni. V tem času spremembe koledarja je bil ta časovni prepad res kot odprt prostor, bil je »mundus patet« (gr. odprt svet), odprt za vstop duhov v naš svet in odprt za naš vstop v svet prednikov. Ti dnevi trajajo od božiča (25. dec.) do treh kraljev (6. jan.). Zdaj že vemo, da v teh osrednjih dneh zimskega kresa ne moremo iskati edine skrivnosti zimskih praznovanj. Tako vera v duhove rajnkih kot vera v vstajenje boga ali orfizem in dionizem so v ljudski obliki božičnih praznovanj razporejeni oz. odrinjeni v čas pred božičem in po njem. Sam božič je vzela cerkev popolnoma v svoje okrilje. O božiču se govori tudi kot o družinskem prazniku. Prepovedano je vsako medsebojno obiskovanje. Lahko si mislimo, da je to nastalo pod cerkvenim vplivom, saj vsi drugi dnevi dvanajsterodneva kar vrvijo od živahnih skupnih dejavnosti. To so: *štetanovo* (26. dec.), *šentjanževo* (27. dec.) *nedolžni otročiči s tepežkanjem* (28. dec.), *Silvester, novo leto* (31. dec.), *pehtra* (5. jan.) in *trije kralji* (6. jan.). Vse to bi se po logiki nekdanjih verovanj moralo dogajati na sveti večer, razen treh kraljev. Lahko si mislimo, kako bi to izgledalo. Že tako je cerkev morala z božičem prekriati priljubljeni rimski praznik nepremaganega sonca (Dies Solis Invicti), na katerega se je vezalo tudi mitrejevo čaščenje, saturnalijske (17.–23. dec.) in januarske kolede (1. jan.).

Podobno je epifanija (6. jan.) v vzhodni cerkvi prekrila praznovanje Dioniza. Zato je imela epifanija v vzhodni cerkvi dolgo večji blišč kot božič.

Kljub temu da je danes božič družinski in cerkveni praznik, pa je ob njem vendar nekaj prvini, ki mu dajejo arhaičen prizvok, le da niso vse enako dobro ohranjene. Čar ognja, ki je nekdanj prišel do izraza ob božiču, je ugasnil z opuščanjem ognjišč. Čok ali panj, badnjak, je bil dolgo ohranjen zlasti na južnem in zahodnem robu slovenskega ozemlja.

Čar zelenja, ki so ga predstavljali zlasti Adonisovi vrtički, so zamenjale jaslice in božično drevo.

Od ostalih poganskih sestavin božičnih dni so se v današnji čas ohranile naslednje: bedenje, kruh poprtnik (božični kruh), darovanje, koledniki in vedeževanje. Mnoge od teh sestavin imajo danes samo še družabno funkcijo.

Nekaj arhaične skrivnosti vnašata v zimski kres dve šegi. Prva so otepovci v Bohinju (za sv. Štefana v Stari Fužini in za novo leto v Srednji vasi), druga pa je pehtra v gornjesavski dolini. Med otepovci danes manjka tako imenovani »pwatovž«, morda najstarejša slovenska maska. Sestavlja jo pisana obleka, sešita iz krp, ki spominja na harlekina. Kuret je videl v njej duha prednika, ki je kot razpadajoče truplo, odtođ krpasta obleka. Lahko pa bi v tem sestavljenem telesu prav tako videli tudi Ozirisa, ki ga je Izis spet sestavila, ali Dioniza, ki ga je Rea sestavila, skratka, nekega heroja orfičnega kulta.

Pehtra kot osrednja figura zimsko kresnih šeg nastopa zadnja, odrinjena v naše alpsko obrobje. Še prej je izumrla njena vzhodna dvojnica, Lucija. Obe figuri sta fragment neznane Sredozimke. Vsi avtorji pridejo v zvezi s to heroinjo zimskega kresnega obrata do nekega praznega prostora, ki je nasičen s pomeni in dogodki, vendar brez pravega nosilca. Sredozimka je hipotetična nosilka teh pomenov. Če bi jo hoteli rekonstruirati, bi morali vzeti nekaj od vsakega junaka, ki smo ga spoznali v naši pripovedi.

Sveti trije kralji (6. jan.) zaključujejo ožji krog zimsko kresnih šeg, skrivnostnih dvanajstih noči. Trije kralji v vlogi kolednikov so po mračnih večerih res pravo zadovoljstvo. S pesmijo prinašajo veselje v hišo. V Grobljah pod Gorjanci jih vidimo na konjih, kar nas spomni na pojav konja na sv. Štefana dan, ki naše kraje skrivnostno povezuje z daljno severnoevropsko kulturno tradicijo.

Klimatski višek zimskega obdobja zaznamuje *sv. Anton puščavnik* (17. jan.). Samo še malo je treba poriniti, pa bo zima čez rob. Bliža se *sv. Neža* (21. jan.), ki odveže putkam zadek. Anton je med ljudmi zelo priljubljen svetnik, ne samo kot zaščitnik prašičkov, ampak morebiti zato, ker jim sredi zime, po novem letu in pred pustom nudi še nekaj zabave. Na ta dan so znameniate licitacije suhega mesa.

Medtem ko je božič naravnan v prebujanje duha življenja, je *pust*, kot zaključek zimsko kresnega obdobja, naravnan v prebujanje telesa zemlje. Predstavlja htonično ponovitev kresnega obrata. Hkrati ko *pust* zaključuje cikel šeg zimskega kresa, odpira nov cikel, potreben posebne obravnave.

5

Moj namen je bil prikazati širši krog šeg zimskega ciklusa v drugačnih povezavah, kot smo bili to vajeni doslej. Vsi mi smo del krščanskega sveta in zato mnogokrat nismo objektivni do kulturnih sestavin, ki so v kontradikciji s krščanstvom. Pravično vrednotenje nekrščanskih duhovnih sestavin pa seveda ne pomeni zanikanja velikega napredka, ki ga je krščanstvo prineslo človeštvu na ravni duhovnega razvoja. Zdaj lahko navedem, na začetku obljubljenega mnenja, zakaj je krščanska cerkev hotela pogansko vero v duhove prednikov čimbolj oddaljiti od svoje nove ureditve. To je v zvezi z učlovečenjem boga. Bog v človeku ali človek-bog-odrešenik je bistven premik v pojmovanju božjega. Pogan si je sicer skušal pridobiti večno življenje z naklonjenostjo bogov, s posebnimi rituali, vendar je bila prava nesmrtnost dana samo bogovom. Bog človek pa prinaša človekovi duši nesmrtnost, ne samo vstajenje, ampak tudi odrešenje. Za to ne rabi nobenih posrednikov, ki jih je poganstvo videlo v duhovih prednikih, kar je najčisteje videti v animizmu. Rojstvo novega človeka (božič) se dogaja v tišini nas samih.

In tukaj se morda pričinja naše novo prokletstvo. Krščanstvo je dejansko tisto, ki je omogočilo, da danes govorimo o vesoljnih človečanskih pravicah posameznika. V posamezniku je združena vsa božja milost (beri: svoboda odločanja). Vendar današnje pra-

vice posameznika niso absolutna svoboda. Sočasno z njimi prihaja namreč nad nas zavest o naši ogroženosti na zemlji. Neskončno, od boga dano svobodo namreč ogroža neskončno usodno uničevanje planetarne biosfere. Odgovornost do okolja danes preprečuje, da bi ljudje zlorabili svojo svobodo, dano od boga.

To kar danes vidimo v dvojici svoboda posameznika – odgovornost do okolja, so naši predniki izrazili v božanskih dvojicah Tamuz – Ištar, Oziris – Izis, Dioniz – Rea, skratka, z osnovnimi sestavinami zimsko kresnih obredov zahodne civilizacije. Zato imamo sodobni božič prav lahko tudi za praznik vsega življenja na zemlji.

LITERATURA

William Bloom, Meditacija v svetu, ki se spreminja. Iskanja, Ljubljana 1991.

Mircea Eliade, Kozmos in zgodovina.

Hieron, Ljubljana 1992

Robert Graves, Grčki mitovi.

Nolit, Jedinstvo 1992.

Niko Kuret, Praznično leto Slovencev, II.

Družina 1989.

Niko Kuret, Jaslice na Slovenskem.

Družina, Ljubljana 1981

Niko Kuret, Dvanajsterodnevje.

Tretji dan, dec. 1991, XXI/3, 4-5.

Aleksander Lowen, Bioenergija.

Cankarjeva založba, Ljubljana 1991.

Manfred Lurker, The Gods and Symbols of Ancient Egypt.

Thames and Hudson, 1984.

Milko Matičetov, Sezgani in prerajeni človek.

Ljubljana 1961.

Margaret A. Murray, Il dio delle streghe.

Ubal dini Editore, Roma 1972.

Damjan Ovsec, Slovanska mitologija in verovanje.

Ljubljana 1991.

Peter Russell, The Awakening Earth.

The Global Brain, 1982.

Mythologies of The World. McGraw-Hill Comp. 1973.

Sveto pismo starega in novega zakona, Ljubljana 1914.

Velika verstva sveta, Ognjišče, Koper 1987.

VIDEOGRAFIJA DEL, katerih odlomki so bili prikazani na predavanju (po vrstnem redu prikazovanja):

Martinovo, Stražnji vrh, Dobljčka gora, 1991, VHS, 12 min. 30 sek.

Miklavževanje v Ratečah, 1985, VHS, 15 min.

Tekčeve jaslice, Tržič, 1990, U-matic, 35 min.

Ortodoksní božič-badnjak, Ležaje, 1988, U-matic, 31 min.

Pastirska božična igra, Šentanel nad Prevaljami, 1958, VHS, 4 min. (presneto iz filma 8 mm)

Štefanovo, Sora, 1990, VHS, 6 min.

Otepovci, Stara Fužina, 1987, VHS, 15 min.

Trije kralji v Grobljah, 1989, U-matic, 17 min.

Pehtra v Podkorenu, 1973, VHS, 4 min. 30 sek. (presneto iz filma 8 mm)

Sv. Anton nad Mačami, 1989, U-matic, 24 min.

Kvintet bratov Zupan poje božične pesmi, Tržič, 1990, U-matic (gradivo).

Vse omenjene video enote so iz proizvodnje Avdiovizualnega laboratorija ZRC SAZU in so shranjene v njegovi zbirki video dokumentacije.

Opomba:

Besedilo je prirejeno predavanje iz ciklusa Muzejski večeri v Idriji, dne 17. 12. 1991.

1987

HE-TREBUŠA

lepljenka,

ANČKA MAVRIČ, 7. r., 1987/88, OŠ Cerčno

RAZMIŠLJANJE O IDRIJSKI RUDARSKI HIŠI

RAFKO TERPIN

O idrijski rudarski hiši se je obilo nemarno govorilo in še več molčalo. Predvsem je narobe, da radi podcenjevalno razmišljamo o ljudeh, ki so živeli pred nami in jih ni več. Nočemo videti (se je zavedati) njihove iznajdljivosti, njihovih v stoletjih nabranih izkušenj. Sad njihovega plodnega bivanja je na tisoče drobnih domislic, ki se jih nevede še danes mi vsi poslužujemo, ena najžlahtnejših pa je nedvomno idrijska rudarska hiša.

Izoblikovali so jo prišleki s kmetov predvsem iz idrijske okolice, ki so se stalno priseljevali v mesto. To se vendar še vedno dogaja! Delež nemških, tirolskih, čeških priseljencev ni bil odločilen, najbrž sta bistvene graditeljske premike prinesla družaben – v okviru knapovskega in družinskega delavnika – zaključen način življenja ter uhojena pot skupnega mišljenja, ki se je v taki sredini lažje držalo svojih tirnic.

Nič ni bogokletnega, če so rudarski Idriji dolgo rekli Nemška Idrija (Beneški Slovenci še danes!), vseeno je bila zmeraj predvsem slovenska. Krstne in poročne knjige 17. in 18. stoletja v idrijskem župnijskem arhivu so polne lepih slovenskih priimkov (npr.: Božič, Blažič, Ferjančič, Majnik, Vončina, Bogataj, Kolenc, Tratnik, Jež, Čuk, Kos, Močnik, ...).

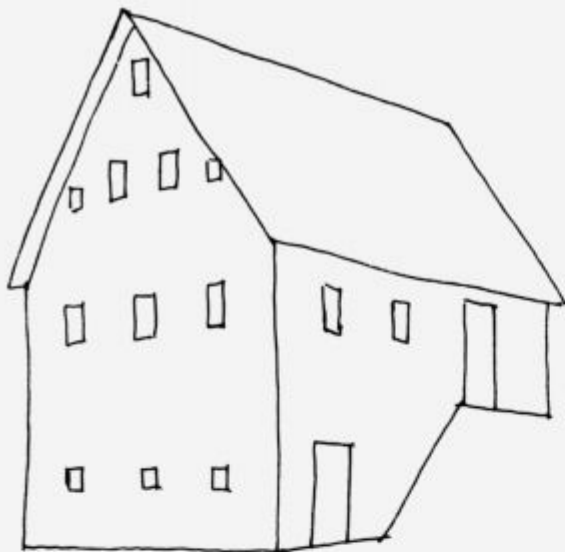
Podobnost idrijske delavske hiše s slovensko alpsko (kmečko) hišo z naših okoliških hribov je velika in razvidna: v zunanjsčini (postavitve v breg, strešni naklon, razpored oken in vrat, čelni opaž, vhodni del), v gradbenem materialu (les, kamen), v notranji ureditvi prostorov (veža – kuhinja – soba – kamra, vgraditev krušne peči in dimnika), v dekoraciji zunanjsčine (apneni belež, naslikani venci, okenski okvirji, ganki, ograje, portali, ...) itd. ... Posebnosti, ki staro idrijsko arhitekturo delajo samosvojo, so posledice krajinskih in vremenskih drugačnosti, spremenjenega načina življenja, nujne delavske skromnosti, prostorske stiske, avstroogrške davčne politike, stare gozdarske tradicije, obilice ali pomanjkanja nekaterih gradbenih materialov in še česa. Vseeno je idrijska rudarska hiša (kar je v mestu jasno črno na belem) že dolgo zapostavljena ali celo zaničevana. Muzejsko urediti primerek rudarske hiše je hvalevredno, a bore malo v primerjavi z vsem zanemarjenim. Če bi vsaka nova idrijska gradnja kazala na svoji zunanosti vsaj odblesek stare tradicije (npr.: v prostorski postavitvi, v strešnem naklonu, v enovitosti materiala, v barvitosti zidov in kritine...), bi Idrija

v stavbarskem pogledu tudi danes nekaj pomenila. Pa se je le z nekakšnim sramom klevetalo o njenem nemškem videzu in celo o tem, da so jo nemški priseljeni rudarji prinesli s seboj. Tudi arhitekti so jo kot premalo našo – za današnje čase nepraktično bajtarijo nemestnega videza – odrivali. Omenim še za vsako estetsko gradnjo trapast povojni čas (po 1945. letu), rudnik, ki ni kazal zanimanja, in družbo – gledano skozi občinsko urbanistično smetano, ki ni videla škode v izginevanju idrijske graditeljske tradicije.

Danes ni nič boljše – in tudi drugače je. Gradnja, gradbena tehnika je zasebniku nekako ušla iz rok. Graditelj sam je močno prikrajšan za užitek v svojem delu, naglica in stroj sta ga oropala. Sledovi rok so iz videnega potonili v nevidno. Človek bi potreboval nekoga, ki bi zatrdno vedel o nedvomni lepoti, ki ni od včeraj in katere se ne da preprosto zavreči. Domači arhitekti so še do včeraj preradi obšli domiselno, likovno čisto obliko idrijske hiše, poigravali so se z vsaj srednjeevropskim arhitektonskim oblikovanjem. Posledice so dragi betonski spomeniki. Zunanjsčina domače stavbe jih predolgo ni zanimala. Modnost jih je obladovala. A kaj, udobnost notranjsčine ni vse. Ljudje od nekdaj živimo tudi pred hišo, za hišo, na ulici, na trgu. Nova stopnišča, ploščadi, pločniki, vogali, novi kotički, kjer naj bi se ljudje dnevno videvali, ne morejo polno zaživeti, ker so nove oblike preveč tuje in tudi po estetski plati predaletč od dobre, v zavesti zakoreninjene tradicije.

Kaj se le moj povprečni duh ne more sprijazniti z dejstvom, kako se je včerajšnja arhitektura odmaknila od človeka in postala vseobča do take mere, da mora biti posameznik zadovoljen z vsakršnim srednjeevropskim namazom, ki mu ga ponudijo. S tradicijo se ukvarjajo muzealci, ohranjene starine so turistične zanimivosti. Staro Idrijo smo že zdavnaj pokopali. Godljast putpuri, v katerem smo danes prisiljeni tičati (stanovati pač nimamo časa), je dodatna mora v novem času. V stavbarskem smislu je Idrija dosegla svoj vrh pred sto leti ali še prej; bila je ljudska (To ni bil greh!), enotna in samosvoja. Nemogoče je verjeti v ponovitev. Krivci za stanje kakršno je, so med nami, nekatere smo že zagrebli v Skrniku ali kod drugod.

Ob prebiranju fotografskega gradiva in lastnih skic o stari Idriji se mi je zdelo dokaj lahko izluščiti nekaj bolj ali manj originalnih posebnosti tradicionalne idrijske gradnje. Naj jih navedem!

Izhodiščna oblika rudarske pribrežne hiše

1. Izhodiščni tip idrijske hiše je pravilna pravokotna stavba brez vsakršnih prizidkov in dodatkov. Nepravilni tlorisi so redki: Filčk v Rižah, Cuznarjeva vila ob Nikovi. Prislonjena je v breg, čelo ji gleda v dolino. Kletni prostori so v najnižje ležečem delu zgradbe, običajno ne zavzemajo celotnega osnovnega tlorisa. Suho, navidez nadstropno stanovanje je dvignjeno od tal. Podstrešna stanovanja (ali le izbe) so izdelovali kasneje, po potrebi. Stavba je torej močno podobna slovenski alpski hiši iz naše cerkljansko-črnovrške okolice.

Etnolog Franjo Baš trdi, da so v časih tesarskega stavbarstva v Idriji obstajali: ognjiška hiša (stavba zgolj zaradi ognjišča, ločena od ostalega poslopja), štelbec (stavba s krušno pečjo, po izročilu namenjena samskemu stanovanju), kamra (spalni prostor), koča (lesena brunarica brez peči ali ognjišča) in kmetijska hiša (stavba s stanovanji, hlevi in shrambami). Naštete stavbe, razen slednje, so se v dolgem procesu 17. in 18. st., potem ko se je tudi pri nas razvila tehnika žaganja lesa in zidarsko stavbarstvo, združevale pod eno streho okrog osrednjega ognjišča povsod tam, kjer je rudar imel tudi nekaj svojega vrta. 1955. leta, piše F. Baš v svoji raziskavi Rudarska hiša v Idriji, so še imele odprto ognjišče naslednje hiše:

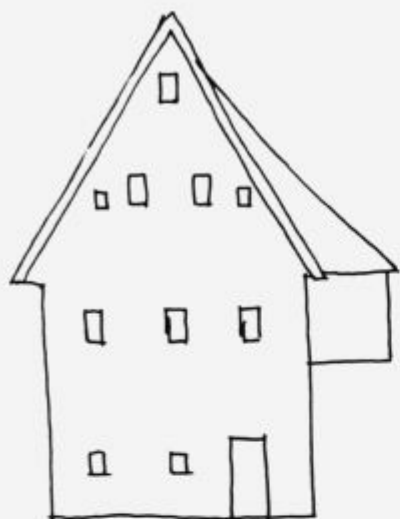
Mohoričeva (Trnovčeva) – Srebrničeva 20
 Ferjančičeva – Srebrničeva 18
 Vahtarjeva – Prelovčeva 14
 Gostiševa – Študentovska 24
 Murovčeva – Tomšičeva 4
 Trpinova (misli Lojkovo) – Rožna 37
 Didičeva – Vojkova 2
 Klemenčičeva – Platiševa 20
 Balantova – Platiševa 6
 Čukova – Platiševa 3
 Podgornikova – Platiševa 2

Baš pravilno ugotavlja, da se je družinsko življenje odvijalo v osrednjem prostoru – v kuhinji in da je še tako. Je ostal torej nekakšen daven spomin na ognjiško hišo? Sama ognjiška hiša je izginila v dobi razsvetljenstva – ob ločitvi kuhinje in stanovanjske sobe («hiše» po kmečko). Če razmišljam nekoliko stran od Baša: Se je v idrijskem primeru osnovni bivalni prostor res ločil od kuhinje? Ali pa se je zgodilo le začasno? Glede na velikost, namen in notranjo ureditev piše Franjo Baš: o rudarski hiši (lesena pribrežna stavba), o obrtniški (Šepetavec v Gasi), o veliki rudarski hiši (Primožič v Grapi) in omenja še rudniške prhavze, ki jih je rudnik za poročene rudarje pričel graditi po 1872. letu.

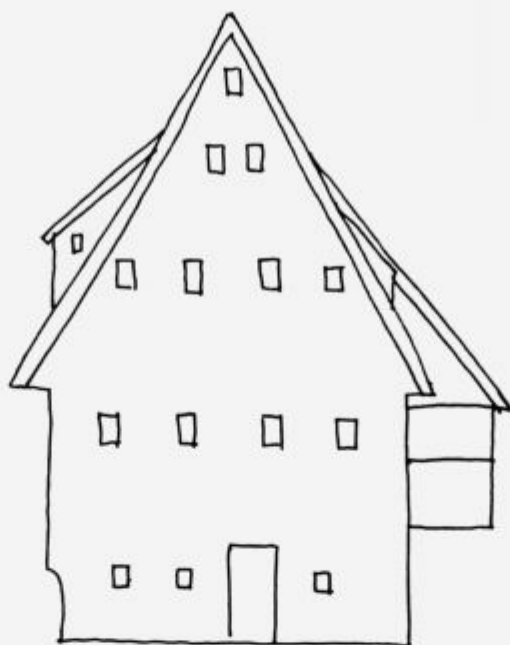

LIKER v Prontu, 1984

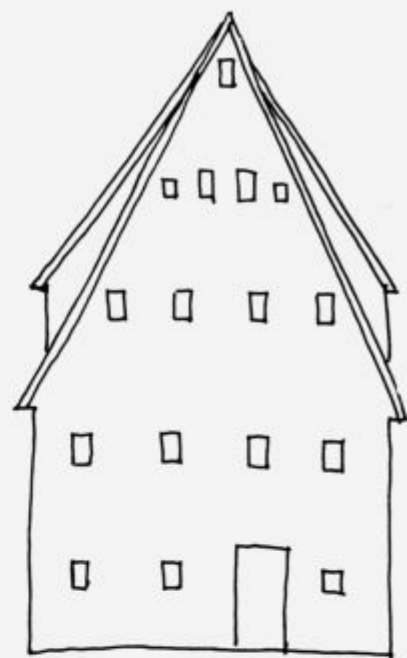
foto: R. Terpin

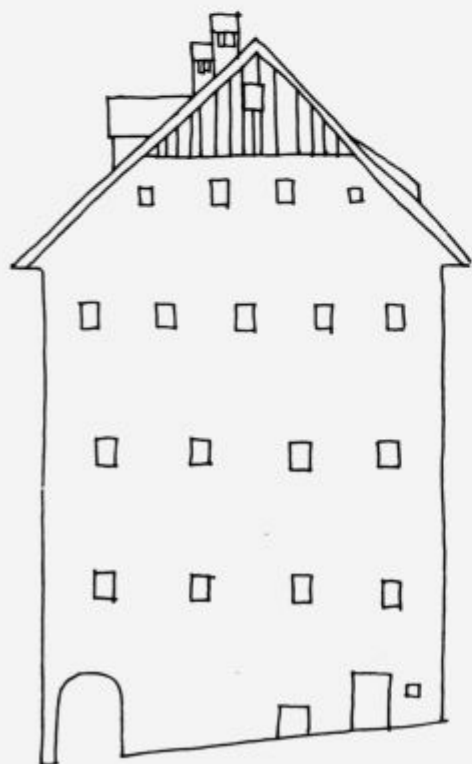
BEDENIČKA, št. 142, Gasa, 1940

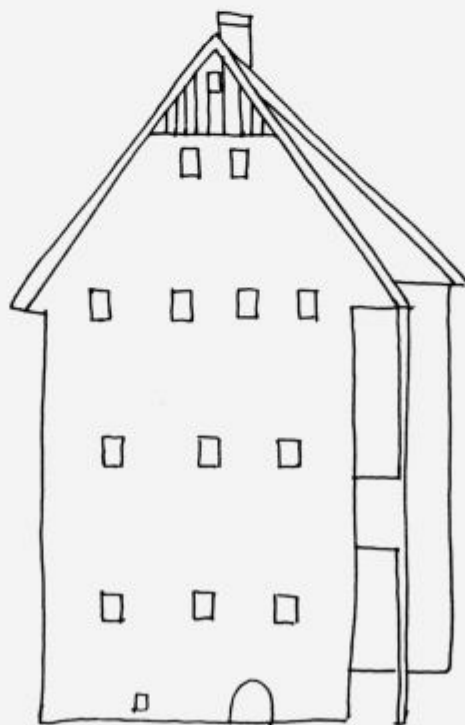
BUHAL (LOJK), št. 156, Gasa, 1900

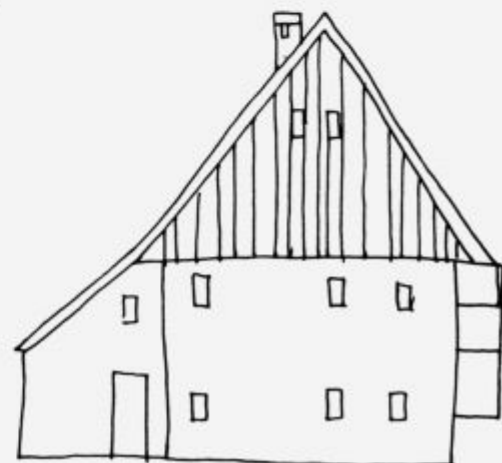
LIPUŠČEK, št. 75, Ustrana gasa, 1940

ČUK, št. 6, Za gradom, 1930

ČIBEJ, št. 50, Kurji vrh, 1981

LOMARCA, št. 205, na Luži, 1926

Valvasor pravi v Slavi vojvodine Kranjske, da je v Idriji lep grad poleg mnogih dobro zidanih hiš. Podatek iz leta 1689 (tedaj je izšla Slava...) in prej ne more biti točen, saj idrijski urbar iz leta 1776 zidane stavbe zaradi svoje redkosti prav posebej navaja (F. Baš). Poznavalsko pa ugotavlja Baltazar Hacquet (v Idriji od 1766 do 1773), da je podoba mesta dvojna: v dolini nameščenska (bogata, zidana v evropskih slogih), v bregu rudarska (revna, izven slogov, lesena in svojstvena). Franjo Baš Hacquetu popolnoma pritrjuje.

Rudarska hiša je torej večidel lesena, le spodnji prostori so zidani; kleti, kuhinje in veže so naredko obokane. Gornji deli zunanjih sten so sestavljeni iz krepkih desk, obitih z letvami na ribjo kost,

ometanih in polepšanih z apnenim beležem. Stropovi, notranja stopnišča (včasih tudi zunanja), ganki in opaži so leseni. Ostrešje je krito s kratkimi klanimi deskami iz jelovega lesa (šinklni).

2. Strehe so dvokapne in strme. Graditelji so tudi pri predelavah poskušali ohraniti začetni naklon okrog šestdeset stopinj.

3. Večnadstropnost je v idrijski hiši močno izražena. Poudarjena je z vrstami oken. Že na daleč daje vtis prenaseljenosti, kar nekdanj seveda ni bil le vtis. Višina čelne stene in število majhnih oken v njej delata hišo veličastno in obsežno. Tri ali štirinadstropnost pa je zgolj neke vrste prevara, saj se za navidezno mogočnostjo skriva le dokončno izrabljen notranji prostor.

4. Veliko je podobnosti v razporedu oken hišnega čela, običajno si okna od spodaj navzgor sledijo v razvrstitvi 3 - 3 - 4 - 1. Tudi

PIRC, Platiševa 2, Pront 1975

foto: R. Terpin

MEKINOVEC, Platiševa 14, Pront, 1975

foto: R. Terpin

okno visoko v vrhu zatrepa je pravokotne oblike. Le-to je mnogokrat (ne le na gornji strani hiše) nadomeščeno z večjimi lesenimi vrati, če so lastniki rabili podstrešje za spravilo krme. Kletna okna so manjša, zamrežena. Okna v zatrepnem nadstropju so redno štiri, v sredi dvoje večjih in ob straneh po eno manjše. Okenski vrezi hišnega čela kompozicijsko prav tako tvorijo značilno obliko idrijske rudarske hiše (Ta red se je pri novogradnjah po 1945. letu popolnoma sesul).

5. Zatrejni opaž je redek, v čelu zavzema največ tretjino, četrtino zatrepne površine. Obsežnejši je, kjer se (ob robu mesta) delavski tip stavbe meša s kmečkim. Opaži na gornji strani hiše so praviloma večji, pogosto zavzemajo polovico zatrepnega trikotnika.

6. Glavni portal je vsajen v gornji, pribrežni del stavbe, torej spet podobno kot pri naši hribovski kmečki hiši. Prehod skozi poslopje (vežo in kuhinjo) ni v navadi; ni bilo potrebe. Zunanje stopnišče vodi pod napuščem do kletnih prostorov. Hišni in kletni vhod sta pogosto na isti strani stavbe. Portali niso najmočnejši okras rudarske hiše. Večkrat so okviri iz klesanega kamna, včasih so leseni ali zidani in pobeljeni. Tu in tam so dovolj bogati tudi kletni portoni, največkrat pa je vhod v klet (delavnico, hlev) le enostaven, plitvo obokan vsek v steni. Vhod v stanovanje je večkrat zavarovan s strešnim podaljškom, ki so ga kdaj pozneje obgradili, obzidali in tako nastalo preddverje zaprli z dodatnimi vrati (Oswald, h. št. 113). Skrbno je urejen prostor okrog glavnega vhoda. Ploščad pred pragom je tlakovana z večjimi obklesanimi kamnitimi ploščami ali prodniki, tak je včasih celoten prostor pod kapjo. Za prag je ob klesanih portalih položena kamnita klada. Vhod je z zunanje strani zavarovan z zidcem, enako kratko kamnito stopnišče do dvignjenega vhoda ali celo do kleti vodeče stopnišče. Lesena stopnišča in vmesne ploščadi (padički) imajo lesene ograje (untave). Prostor

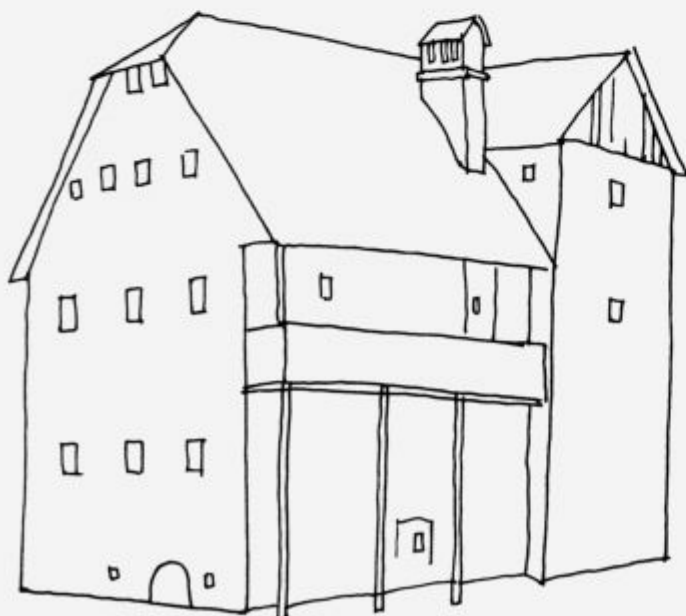
pred portonom, od koder je blizu skladovnica drv ali drvarnica, je najprijetnejši letni bivalni kotichek (Tudi naš kmečki človek je znal te prostorčke od nekčaj visoko ceniti!). Tam je klopca, miza, senčen kraj pod drevesom, prostor za klepet in klekljanje. (Eržen, Pustota, Sp. Idrija)

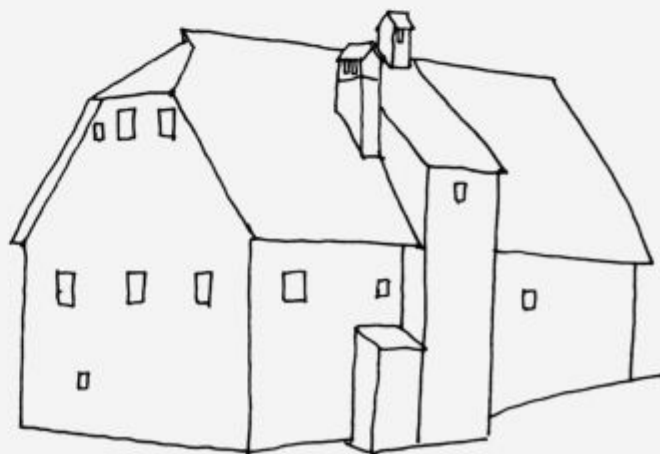
ERŽEN, Pustota, Spodnja Idrija, 1979

foto: R. Terpin

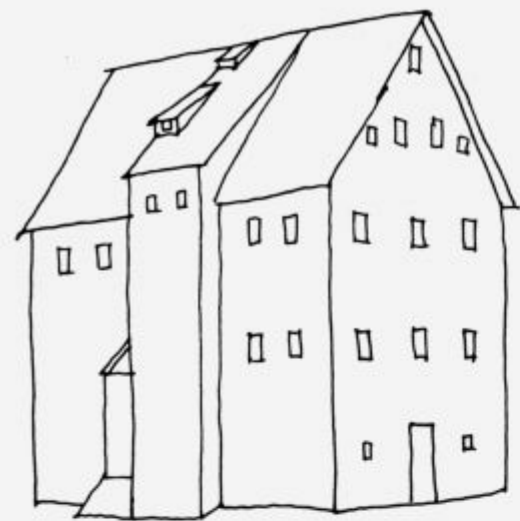
7. Prisekana streha »na klofuto«, za naše razmere bolj kranjska, se je v Idriji pojavljala že zelo daleč nazaj, vendar je bila ob navadni dvokapnici zmeraj v podrejenem položaju. Tako streho so imele mnoge pomembne rudniške stavbe, a ne le one (Ta stara zadruga, Stara uta, Faršula, Ta visoka rudniška hiša, Švica, Božičeva ob Nikovi, Padarija, Čibejeva v Kurjem vrhu, Pirh ob grabljah).

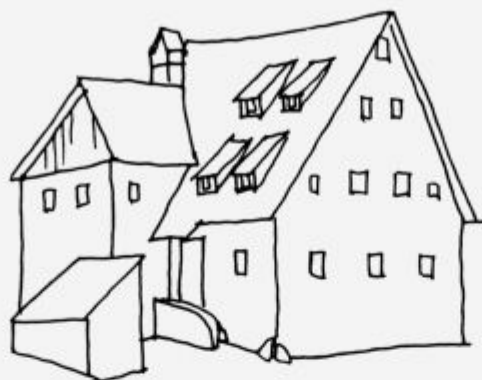
ČIBEJ, št. 50, Kurji vrh, 1880

KOBAL (zgornji), št. 52, Kurji vrh, 1880

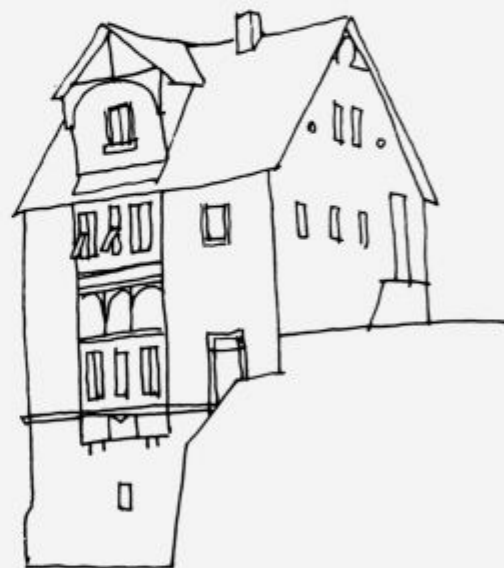
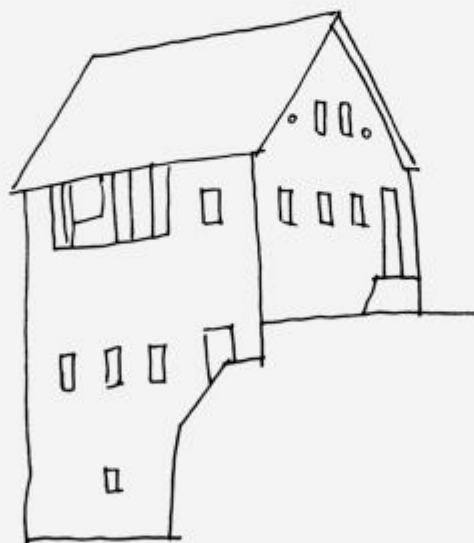
PIVK, št. 388, Riže, 1900

ŠTROS, št. 121, Gasa, 1920

EDER, št. 312, Pront, 1930

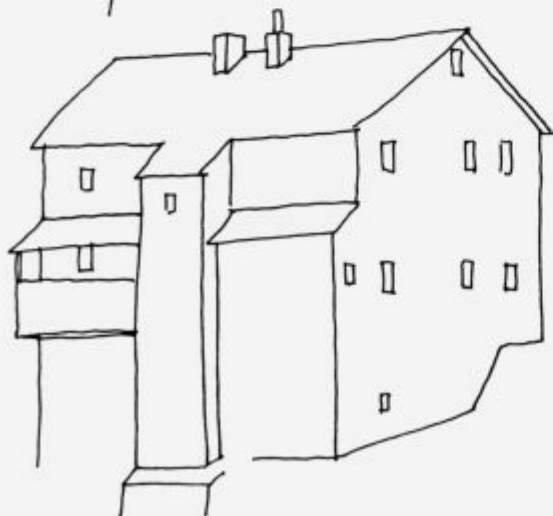
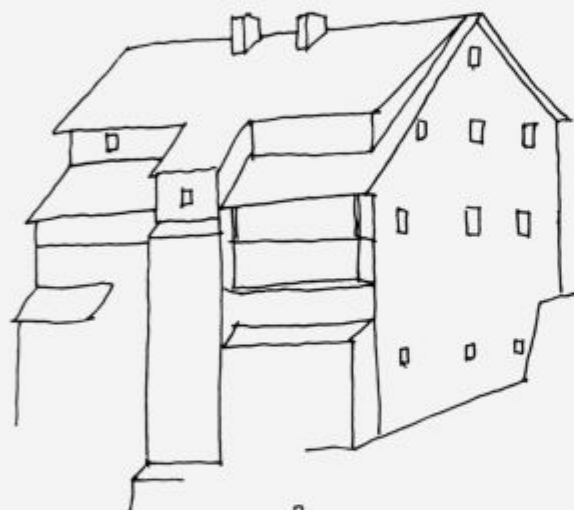
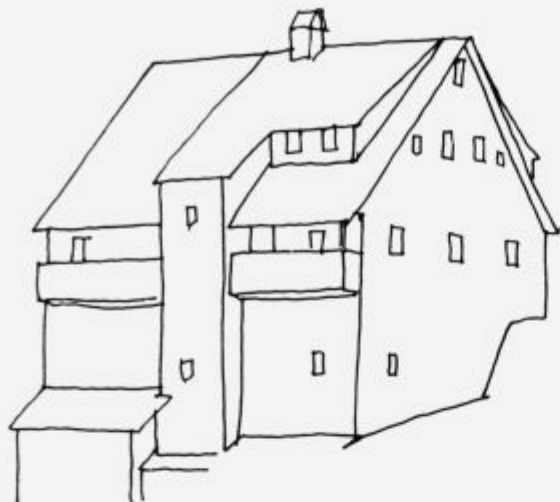
BURNIK, št. 43, Pod gradom, 1875, 1880, 1900

V rabi je bila še posebna »klofuta«, pri kateri se je zgornji vrh trikotne strešice varno skrtil pod podaljšek strešnega slemena (Kobal v Kurjem vrhu, Božič v Kosovelovi, nekdanja Švica...). Strešno sleme je bilo kdaj pa kdaj skrajšano le na enem koncu stavbe, doslednost in simetrija se nista zdeli prepomembni (Ta stara zadruga, Ta visoka rudniška hiša).

8. Ajkrlji, okna (okenca) v strešnih izrinskih (pomolih) so velika idrijska posebnost. Kmečka hiša jih pozna, a je dovolj razlogov, da jih na starih kmečkih strehah le redko najdemo. Idrijske strehe spremljajo že ves čas. Pravokotni so starejši, njihov raspored

nakazuje notranje prostore v zatrepnih prostorih. Njihova likovna naloga (postranska) je, da razgibljejo enolične strešne površine, praktična pa, da dajejo svetlobo stopniščem, gornjim vežam, izbam in podstrešju. Le-temu dajejo nekaj luči še plitvi vrezi v strehi tik pod slemenom (Pivk v Rižah, Stara uta). Ajkrlja sta lahko vgrajena drug nad drugim (Štros v Gasi), pa celo drug na drugem (Pivk v Rižah). Najčešči so ajkrlji z enim ali dvema okencema.

Pri nadaljnjem spreminjanju zunanjsčine je začetna, sicer šibka težnja po simetriji (na vsaki strani strehe en pomol) začela plahneti, hišo so širili (večali) največkrat preko podaljšanih ali združenih

GNEZDA, št. 330, nad Gačnikom, Grapa, 1880, 1930, 1950

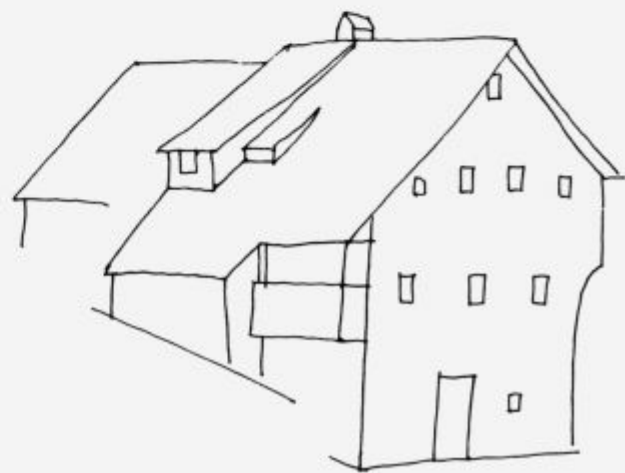
ajkrlov in z njimi povezanih stranišč. Tu in tam so bili ajkrli (R6) le vmesna stopnja k ureditvi še enega bivalnega nadstropja, ne da bi pri tem dvignili strešno slamo. Pomeni, da je streha izgubila prejšnji strm naklon (Gnezda nad Gačnikom, Maksli v Prontu, Koder Za gradom). Taki posegi v ostrešje niso bili pogosti; Idrijčani so želeli ohraniti čimveč strme strehe, ki je bila v zimah z obilnim snegom nadvse koristna.

9. Pri predelavah premajhnih lesenih hiš so včasih nadstropje širili iznad pritličnega tlorisa. Tako nastali izmiki so dovolj značilni za Idrijo, seveda pa kažejo na nekdanjo prostorsko stisko in takratno davčno politiko (Filčk v Rižah, Jurman v Gasi, Madrjanc in Miklavčič Za gradom).

10. Ko so podstražnice povečali, s tem odpravili izrinke in zravnali strešni naklon, so ohranili ozek ostanek strehe tik nad žlebom, da je pred padavinami branil spodnja okna (Ferjančič na Lenštatju).

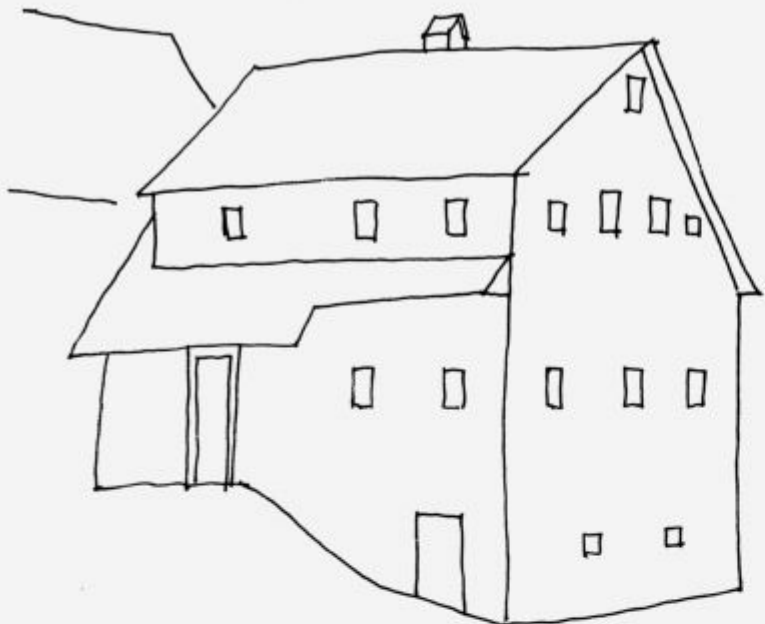

KERŠEVAN, HARMEL, št. 114/115, Gasa, 1920

JURMAN, št. 144, Gasa, 1890

Koder Za gradom, Didič v Gasi). Podobne zaščitne strešice najdemo tudi na čelni steni (Kašpirc v Rižah). Pri alpski kmečki hiši so take strešice še precej pogostejše.

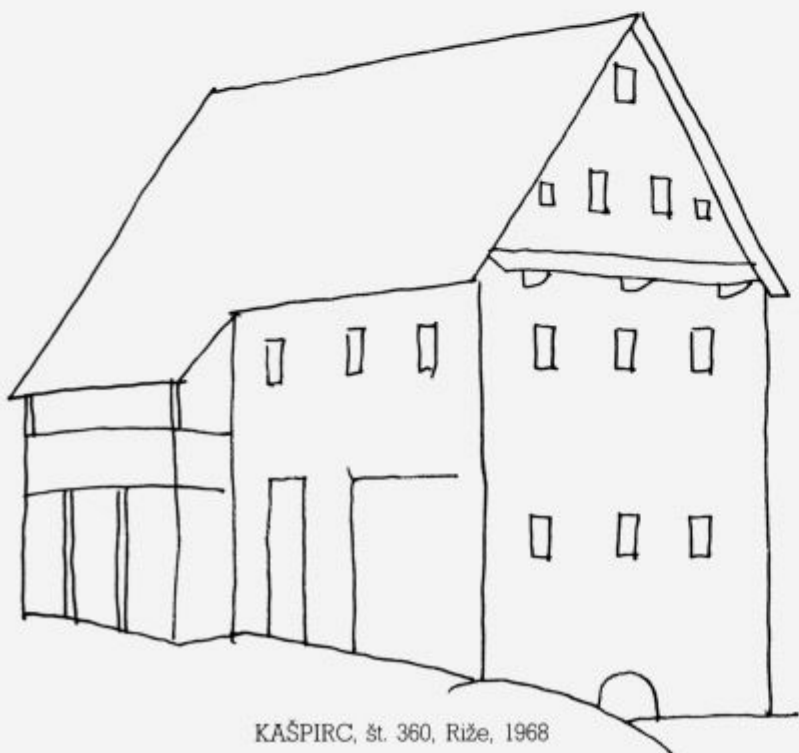

KODER, št. 19, Za gradom, 1915

11. Nad vhodnim predelom idrijske hiše se boči širok napušč. Suhi prostori med kapjo in zidom služijo za drvarnice. Prav prebrana polena, zložena v zglednih skladovnicah, ponujajo očesu še več domačnosti (Čibej v Kurjem vrhu, Lojk v Gasi).

RUDNIŠKA HIŠA, št. 389, Riže, 1970

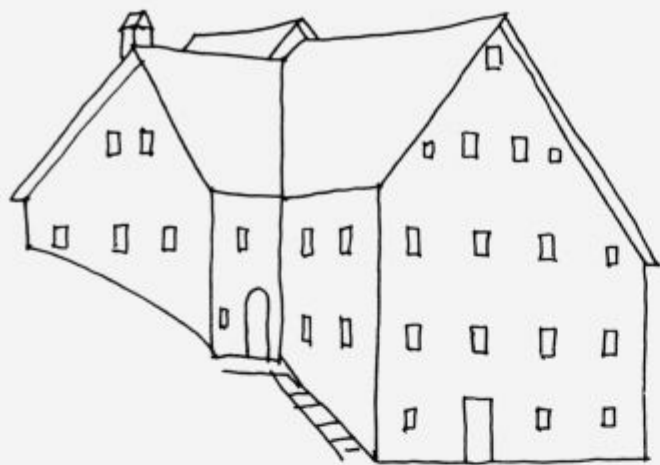
KAŠPIRC, št. 360, Riže, 1968

12. Balkoni (ganki) so skoraj vedno leseni, ozki, skriti pod napušč, odprti in pozneje zastekleni, razgledni ali je z njih dostop do stranišč. (Eder za Vilo, Cesar v Gasi, Albreht pod Vilo). Včasih gank izgubi svoj osnovni pomen in postane le prehodna ploščad vrh stopnišča (padičk). (Lomarca na Luži)

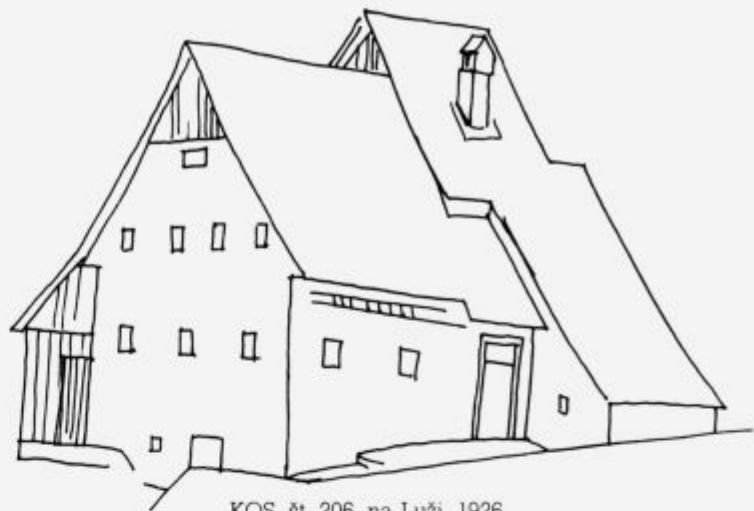
13. Prizidki so zelo različni. Zgrajeni so kot hlev, šupa, steljnica (stijunca), klet, delavnica, dodatni bivalni prostor, drvarnica, žehtnica... Navadno so vraščeni pravokotno na strešno sleme. Imajo eno- ali dvokapno streho, večidel so leseni in neometeni. Dogrjeni so v pribrežnem delu stavbe, »za hišo«, tako da navidezno stabilnost hiše še utrjujejo, bistveni del poslopja pa na svetlobi in soncu ohranja neskaljen pogled v dolino (Kopše na Škarpi, Zadruga hiša v Gasi, Pirh ob grabljah, Švicarija v Gasi, Čar, Medved in Krapš na Vojskarski).

14. Največkrat je novozgrajeni pribrežni del stanovanjske hiše dvignjen nad osnovno stavbno gmoto. S tem je temeljiteje izkoriščeno zemljišče, arhitektura postane še bolj razgibana (Kos na Luži, Stara Trevnova hiša pod cerkvijo sv. Barbare).

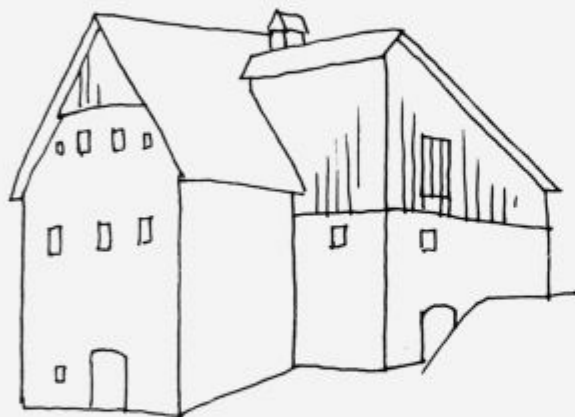
15. V drugi polovici 19. st. (1870–1890) se je mestno jedro močno spreminjalo. Novi trg (Trg m. Tita) se je obdal z novimi ali povsem predelanimi poslopji, zazdel se je bolj mesten in manj domač. Zaključen videz mestnega središča so podale povečane gmote in

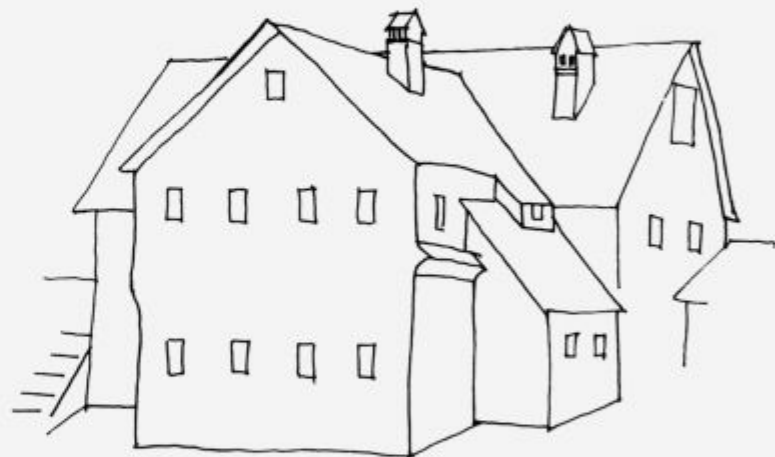
ŠVICARIJA, št. 161, Gasa, 1920

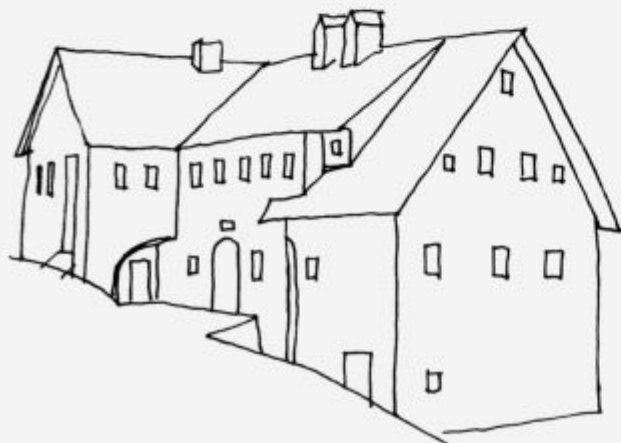
KOS, št. 206, na Luži, 1926

KAŠENIR, št. 207, na Luži, 1880

DIDIČ, št. 147, Gasa, 1900

KOPŠE, Na škarpi, št. 282, Pront, 1908

sveža pročelja (Dežela, Turk, Goli, Majnik, šola, mestna hiša). Lahko ugotovimo, da se trg kot prostorska vrednota po teh prenovitvah ni bistveno spremenil, le stara idrijska tradicija si je tukaj privzela nove, splošnejše, predvsem dekorativne prvine. Nove stavbe so večidel širših tlorisov, a so ohranile stare prijetne zmike v zožen prostor proti gradu, Gasi in Kosovemu mostu – torej to, čemur bi mogli reči domače žlobudravo spogledovanje med hišami ene ulice (Gasa, Kalvin, Riže, Grapa, Za realko). Premočrtnost, skrajno hladna obcestna gradnja in simetrična ureditev zunanjih prostorov niso bili v Idriji nikoli zaželeni in še manj spoštovani. Tradicionalna, ljudska (najbrž nezavedna, kar ji dviguje ceno) miselnost je naslednja: Lepota – tesno povezana z domačnostjo – je v odmikih, predelih med masami, v neenakih povezavah, v preoblikovanju začetnih stavbnih teles, v stopničastem druženju oblik (v skladnji s krajino) in celo v oblikovnih nesladnostih; lepota je

v skupnem gradbenem materialu in končno v enotni barvitosti arhitekture (kar v stavbarstvu ne sme biti pastorek).

Tudi v letih 1900–1910 so Idričani dosti gradili. Tedaj je dobil polno podobo predel za Sveto trojico. Hiše tradicionalne gmote in postavitve v breg so zidali ob neizčrpani sosedski pomoči. Zdi se, da je v tem obdobju idrijsko graditeljstvo zadnjič pristno zaživelo. Na zunanjsčini sicer trdneje grajenih stavb udarijo v oči večje okenske odprtine.

16. Še eno moram omeniti: Rudnik je imel pred letom 1900 prav dober posluh za urbanizem in arhitekturo v mestu. V tesnem predelu ob Nikovi in tik nad njo se je trlo lepo število obsežnih rudniških stavb: stara kovačija, jašek Barbara, jašek Terezija, Bašerija, Stara uta, Sage, dve kamšti... Po zgodnjih fotografijah sodeč so se naštetih objekti zgledno vključevali v celotno mestno ureditev. Skupen gradbeni material, enotna kritina, struktura zunanjih površin ter nekatere funkcionalne in dekorativne posebnosti so v skladu z ostalo idrijsko gradnjo delala ta poslopja čista in lepa. Spomin na nekdanji – na zidanih kolonah sedeč – mostovž, po katerem so vozili rudo iz Barbar v Bašerijo, in zidan akvedukt, ki je

vodo iz Rak preko vmesne rudniške stavbe točil na naprave v prebiralnici in drobilnici rude (Bašerija). Oboki pokritega mostu in akvedukta za njim so imeli oblikovne ponovitve v polkrožnih oknih bližnjega Drakslna (mehanične delavnice) in dalje v dnu iste vedute še v zaokroženi stenski dekoraciji, verjetno freski, na Kropačevi hiši, ki se je na zahodni strani držala Stare zadruga.

Naj zaključim!

Hudo breme so bila leta italijanske okupacije. Čas poveljne razvpite svobode je bil visok, vzvišen, zazrt le predse. Nazaj se ni gledalo. In so šla desetletja. Vzgoja in šolanje novih graditeljev je šla prevzetno svojo pot. Iz časov svojih prednikov smo hvalili le tisti del starega stavbarstva, v katerem se nikakor nismo mogli najti. Prava idrijska hiša je bila odrinjena.

Škoda, dokončna škoda je, da ta vsaj štiristoleten izvir čistega ljudskega stavbarstva ni našel poti v sodobnost. V razgibanem videzu, logičnosti gradnje in domačnosti svojstvene likovne lepote, ki jih s svojo zunanjsčino razkazuje idrijska rudarska hiša, bi lahko videli še mnogo naših dobrih dni.

RUDAR

šablonski tisk,

ALEŠ ŠKVARČA, 5. r., 1989/90, OŠ Cerkno

RAFKO TERPIN

Nepopolno in vprašljivo ustno izročilo o Kosovi hiši na Luži, o njihovem svetu in rodu me je nagnalo, da sem se nekoliko zabubil v dostopne arhive. Dolgo se je vlekle, zares le sčasoma je v moje vedenje vstopila krepka štorija, vaša, naša in moja. Ne gre drugače: Moram jo zapisati.

V urbarju je kot prvi zvesti davkoplačevalec in posestnik nepremičnin zapisan Adam Kos (kako posrečeno imel), rojen enkrat sredi 17. stoletja. Hišo št. 189, ki je bila postavljena leta 1636, je kupil od Jakoba Slušenta. Najbrž, si mislim, je bila to eno- ali dvoprostorna lesena kajža s štalo v kleti, kakršne so tedaj v okviru svojih možnosti gradili. Zapisano je, da je stala v bližini stare opekarnice. Sklepam, da je bila prva idrijska opekarna ali cegovnica na platuju za današnjim zdravstvenim domom. Adam Kos je posedoval svoj vrt in odmaknjeno senožet v Podgolicah. Soproga Katarina (dekliški priimek ni zapisan) je Adamu rodila osem otrok. Stari papirji molče, kako so tolkli svoje otroštvo, a namigi so jasni: Poverbal je predzadni Andrej, rojen 19. novembra 1699. leta. Matej in Jakob, njegova starejša brata, zanesljivo nista preživela mladih let. Kaj se je napletlo sestram: Margeriti, Mariji, Magdaleni, Urški? Kaj je bilo z mlajšim Tončetom? Kdo ve!

V knjigah prav na kratko stoji, da je Andrej poročil Urško (Uršulo). Otroci, ti darovi božji, so se jima rojevali v pričakovanih presledkih: 1728. Tomaž, 1730. Marko, 1732. Jože, 1734. Katarina, 1837. Jerica, 1739. Martin. Prvorojenec je očitno obstal, bil je zdrav fant in je lahko dedoval. Pripadala sta mu bajta in svet.

Tomaž je rudaril, kot sta pred njim že oče in ded. Kar podjeten je bil, dober za hišo. Ni se preobremenjeval s preštevilno družino, našel sem le imena treh otrok: Franc (1763), Gašper (1766) in Magdalena (1781). Njihova mati Dora Hlevišer je bila po rodu doma iz Črnega Vrha. Tomaž je od Ferdinanda Sežuna kupil še eno senožet v Podgolicah, torej je imel zdaj že dve. Eden od obeh rovtov je bil po ustnem izročilu visoko v bregu nad žgalniškimi dimnikom. Do samotne jase v strnjemem, skoraj prepadnem gozdu (pod Kalincem) se je z Luže prišlo izza soseda Gaunarja (kasneje Polž) do Kumra, na Malo ravan in od tam levo po ozki stezici. S praznim rebrenkom na krami je to pomenilo vsaj pol ure trde hoje v klanec. »Senožet« je več kot sto let pozneje kupil sosed Jerunč. V urbarju stoji, da je Tomaž Kos 1812. leta prodal spodnjo

Na Luži, 1968 (Foto: R. Terpin)

senožet v Podgolicah Matiji Vidmarju z Brusovš, ki je v bližini že prej imel nekaj svoje posesti (nad današnjo topilnico). Istega leta je od Simona Kobala (h. št. 186/203, danes Jazbar) kupil vrt pri stari

opekarni. Že prej pa je od Janeza Aliča dobil manjši vrtiček. Če zapisan podatek drži, je možakar kupčeval pri svojih 84. letih. Neverjetno! Obenem mi je znano, da je Tomažev sin Franc prevzel hišo 1792. leta. Najvažnejše je, da je Tomaž v bližini (danes zazidan svet pod Jazbarjem) pridobil lep vrt, ki je Kosovim v prihodnjih stopetdesetih letih krepko pomagal preživeti, okrog hiše je bilo za vrt namreč komaj kaj primerne zemlje.

V urbarju iz leta 1776 je razvidno, da je bil v Tomaževem času lastnik sosednje hiše št. 188 Urban Kos. Bajta je stala delno na današnji cesti, delno na bolnišničnem vrtu. Okrog 1930. leta je zadnja prebivala v njej Lomarca, po njej se hiše Idrijčani tudi spominjajo. Kajžo je 1645. leta zgradil Peter Kinkl. Urban Kos, za katerega je mogoče reči, da ni bil Tomažev brat in tudi da nista bila v bližnjem sorodstvu, je imel kot sosed vrt pri stari opekarni in senožet v Podgolicah. Ve se, da je Urban 1795. hišo prodal Simonu Žigonu, sam pa je v soseski kupil hišo Gašperja Šajberja. Urban se je ženil v zrelih mladinskih letih, zato mu je bil za pričo kar Tomažev sin Franc. Še bolj poseben je bil novi lastnik Žigon, ki je pri dvainšestdesetih vzel tridesetletno Elizabeto Vončina. Skoraj sto let pozneje so si v hiši sledili priimki Čar, Tušar in Likar. Zadnjemu moškemu gospodarju so 1912. leta zaradi slabournosti določili skrbstvo. 1925. leta je bila lastnica Antonija Likar, vdova, rojena Tušar. Nazadnje stoji v dokumentih zemljiške knjige za leto 1934, da je lastništvo zemlje prevzela Amministrazione Provinciale Gorizia. Hiše tedaj že ni bilo več.

Lomarca, pred letom 1925

Prvorojeni Franc je torej 1792. verbal in peljal barko naprej. 1805. leta se je poročil z Jero Ferjančič.

Izvrta sem, da se je njegov brat Gašper nekaj let pozneje priženil v Gaso, v hišo št. 141 (danes Žonta). Z ženo Nežo (Kagnus) sta začuda prvih šest otrok (obe Mariji, Gregorja, Franciško, Janeza in Jakoba) rodila na Ta novem placu, v čedni stari hiši št. 76 (danes Majnik). Kako? Čemu, ko pa v urbarju stoji, da je Gašper Kos v letu svoje poroke, torej 1794. kupil od Jurija Kagnusa hišo, ki jo je postavil že Peter Albreht. Nerazumljivo se mi sliši, da je kupoval

bajto, v katero se je priženil. Vzrok nenavadnega gostajstva bi bila lahko zidava ali trenutna prenaseljenost gasarske bajte. Je Gašper v letih 1794 do 1806 prenovil in povečal staro gasarsko domovanje? Morda. Zadnja Marijana in Jožef sta bila od rojstva gasarja, to je trdno. Družino sreča ni preveč obletavala, v naslednjih desetletjih sta se dva preživela, Marija in Jožef, poročila, a ostala doma brez otrok. Tako se zdi precej žalostno, da je na stari idrijski mestni karti iz srede 19. stoletja kot lastnica sveta zapisana njuna sestra Marijana. Po njej sta hiša in zemlja prešli v druge roke.

Jera je Francu spravila na svet vsega devet otrok. Gladko le ni šlo. Pred koncem 18. stoletja je bila hiša na Luži prenatrpana. Poleg domačih sta v njej prebivala Terpinov Tone in Kosova Jera, poročena 1793. Njun zakon je bil kratek in če se prestavimo v njegov čas, bi sodili, da trpek. 1808. leta narava Jeri ni dovolila nobenega veselja več. Ob rojevanju male Maričke je obe pobralo. V krstni knjigi govorita o tem dva skromna križca. Tonetu ni kazalo ostati.

1786. sta se v hišo poročila Matija Kolenc in Marija Ana Uršič, štiri leta pozneje pa še rudar Martin Uršič in Marija Ana Kolenc. Slednjima se je po letu dni rodila Katarinca. Sta si bila para v medsebojni zlahti? Mogoče, a s tem se nisem ukvarjal.

Po svoje pretresljivo je bilo, da prvorojenec Franc ni mogel ostati na domu, ki mu je pripadal. Pri devetindvajsetih, kar pozno, si je v Prontu izbral za nevesto Jero Ferjančičevo. Kdove kakšno gostaško stanovanje sta staknila pri Čefarinu v hiši št. 276. Poslopje ob Šelštvi je čepelo bolj na cesti kot ob njej, k mostu obrnjen portal so že davno izruvali. 1990 so zravnali in odnesli še bajto. Krstni zapisi pričajo, da so se jima Franciška, Franci, obe Mariji in Pepče rodili prav tam, tik ob Nikovi.

Tja do 1807. leta so se z Luže odselili Kolenci in Uršiči (domnevam, da v brušarsko sosesko), Kosi so smeli spet pošteno zadihati. Jera in Franc sta zbrala žloto in hajdi nazaj na Lužo. Le Jeri se je rodni Pront nekam odmaknil. Tam, na št. 189, je rodila še Poldeta (1807), Marijo (1810), Janeza (1814) in Magdaleno (1815).

O Leopoldu so potomci vedno pripovedovali od sile spoštljivo. Trdili so, da je prav on na Luži postavil hišo. Ker to seveda ne drži, bo najbrž res, da jo je kdo od njegovih prednikov nadgradil za nadstropje, pridobil še en popoln kvartir in na zahodni strani prizidal svet. Pod delavnimi prsti se mu je (Francu ali Tomažu) v popoldanskem soncu belo zableščala visoka domača idrijska hiša. Za čistino njenega čela, k Idrijci zasukanega, so se skrili: dve črni kuhinji, dve veži, dve izbi, dve kamri. Dodaten prostor je prinašal spokojnost in nov zaslužek. Iz prejšnje pritlehne bajte so si Kosi ustvarili precejšen ponos.

Poldetova nevesta je bila devetnajstletna Vojskarica Neža Kavčič. V ženitni pogodbi iz 1835. leta stoji črno na belem, da je prinesla s seboj 70 guldnov. Osemkrat se je vsa mladostna v živo spoprijemala z materinstvom, od 1837. do 1857. Obstali so le štirje, tri dekleta in Pepče. Vse tri so se srečno oddale: Marija je vzela Kodra (h. št. 311/333), Terezija Albrehta (h. št. 200/218) in Ana Balantona. Franc Koder, rudar in gostač v takrat Demšarjevi hiši v Grapi (danes Murovec), je ostal z družino na Luži vsaj deset let. Vem, da sta medtem obogatila stalež idrijskega smrkovja za vsaj

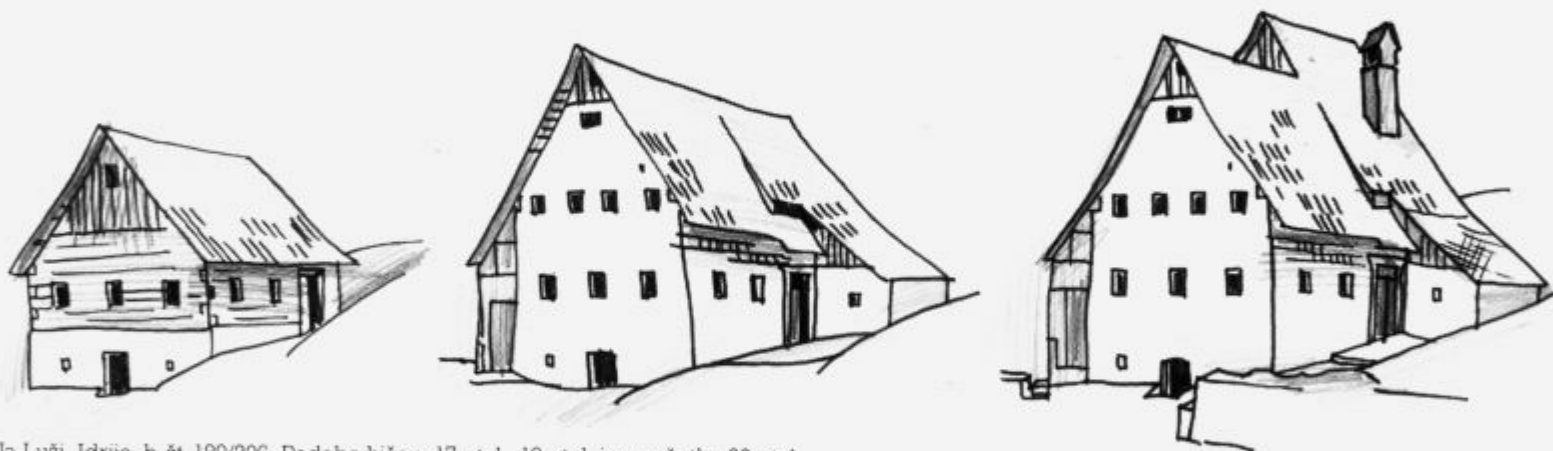
dva pokovca zelo uležanih imen – Jože in Franci. Najbrž so čakali še Janeza.

Pepče (1846–1922) je v letih, ko so sestre odhajale, doživljal klavarno usodo bodočega dediča. Vsaka je namreč nekaj odnesla iz hiše: posteljo, omaro, skrinjo... Pepče je nazadnje spal na senu. Da mu ni bilo lahko, priča tudi ohranjena oporoka, ki jo je približno 1860. leta s tresočo roko v gotici podpisal oče Polde (1807–1879). Ker se je Marija poročila 1861. leta in je bila oporoka sestavljena nekaj prej, pomeni, da očetu Poldetu ni bilo še niti 55 let in da ga je najbrž hudo zdelovala ta srebrna.

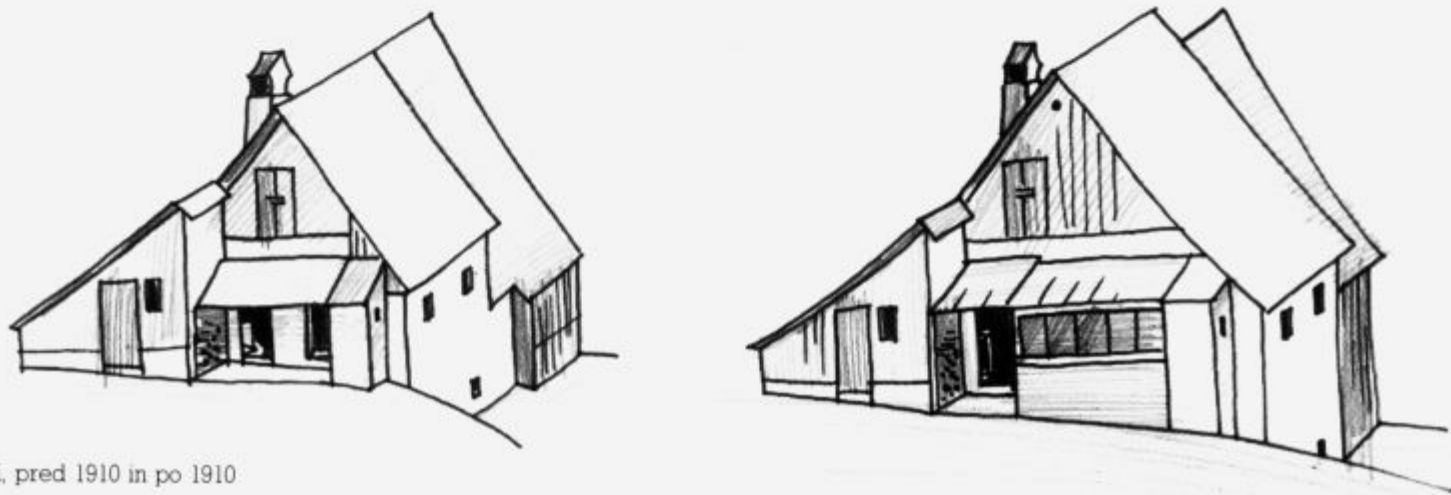
Besedilo je kar zgovorno. Najprej je po ustaljenem redu bogaboječe zapisano, da on, c. kr. rudar v pokoju in posestnik hiše št. 189 Leopold Kos izroča po svoji smrti dušo svojemu stvarniku, od koder je dana, in svoje truplo materi zemlji, od koder je bilo vzeto. Svoje malo premoženje in vse imetje s hišo in vrtovi, ki zraven slišijo, izroča sinu Jožefu pod naslednjimi pogoji:

1. Da izplača sestri Mariji, zaročeni Koder, 150 goldinarjev. Če ne bo mogel takoj, naj se zaračunajo 5% obresti.
2. Da poravna dolg okrog 30 goldinarjev c. kr. bratovski skladnici.
3. Da se obveže za njegov in za materin pogreb poskrbeti – in sicer: za vsakim ta malo zvonjenje, dva duhovnika brez kantorja in za vsakim dve maši.
4. Da bo materi odrajoval tretjino od vrtnega pridelka, od mleka vsak dan za štiri krajcarje. Če krava ne bo mlečna, mu ne bo treba plačati. Tretjino bo dolžan dati od prodanega teleta in tudi tretjino od prodanega sena.

Kot priče so se podkrižali trije sosedje: Janez Likar, Valentin Čar (h. št. 188/205) in Andrej Božič (h. št. 191/208). Tu moram hladno dodati, da se Pepčetu zavoljo nekam trdo zveneče poslednje očetove volje le ni prehudo godilo, oženil se je 1879., v letu, ko sta eden za drugim odšla, najprej oče, za njim pa še mati.

Na Luži, Idrija, h. št. 189/206. Podoba hiše v 17. stol., 19. stol. in v začetku 20. stol.

Na Luži, pred 1910 in po 1910

V letu 1881 so hišno številko 189 zamenjali z 206. Podobnim spremembam se je podvrglo celo mesto.

Življenje se je zdelo vsakdanje. Knapovski šihti so se vrstili. Pepe se je že v skoraj otroških letih navadil na nočno prebujanje. Nič posebnega mu ni bilo zahajcati karbidovko, kinkati med jutranjim berilom, se spuščati s šklepetajočo šalo v temo. V tistem čudno ozkem, le s temo zamejenem svetu je družno s svojim jamskim tovarišem peharil, kolikor je bilo nujno potrebno. Moral je biti iznajdljiv in zmeren. Med knapi se je rodilo in je tudi zaživelo reklo: Počasi pa gvišno! Razmere v jami so bile hude, delo je bilo strašno umazano. Kadar ni šlo drugače, so si roke umili kar s svojo vodo... Doma je Pepče vrgel cunje s sebe in se ožehtal, štirna je bila koj pod hišo, studenec nedaleč pod Robom. Izpod oken, v katera se je rado upiralo popoldansko sonce, se je videlo na grajsko uro. Na lehah je raslo zelje, repa, krompir. Za hišo je senčila imenitna hruška in več starih sort jabolk je zorelo v bregu. Hiši je bila najbližja sladka in hkrati rezna vrbovka. Za kozolcem, nad studencem in okrog skalnatoga Roba se je vsako pomlad razdišala cvetoča trava. Vso je bilo treba skrbno pokositi, posušiti in znositi v bremenih nad pod. Kravica je ždela v črni kletni štali, sprijaznjena z večno temo je požvečila, kar so ji navrgli.

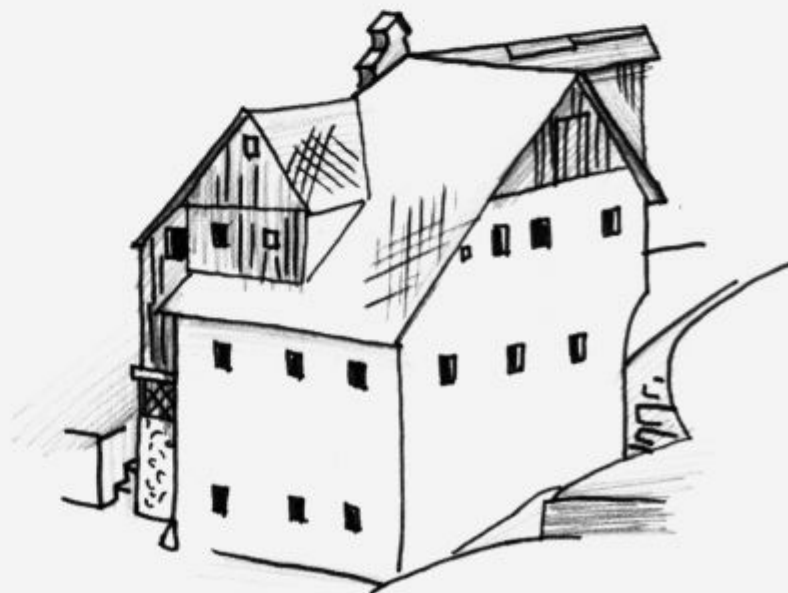
Le ob deževjih se je pokazalo, čemu se kraju reče – na Luži. Tedaj je voda vrela od povsod. Travnik med Polžem in Kosovim kozolcem je plaval na vodi, izpod Roba je na več krajih drlo, studenec je potrožil svojo moč, hišo je oblivalo z več strani in ji grozilo. V kleti si je kravica redno močila parklje. Nekoč, vendar mnogo kasneje (1926) se je koj za hišo odprl pravcati požiralnik. Kaj vse so zmetali vanj!

Pepetu se s poroko ni preveč mudilo ali pa bi rekli, da si prej zaradi sestra ohceti ni mogel privoščiti. V tistih samskih letih si je

nabavljaj pohištvo, to je zanesljivo. S trintridesetimi leti je vzel sosedovo Ivano Kumrovo, le dve leti mlajšo. Bilo je 1879. leta, 10. avgusta. Njeno sestro Marijo je že šest let prej poročil Leopold Jazbar (h. št. 186/203). Njun oče Štefan Kumar se je po ustnem izročilu v Idrijo priselil z Gore. (Šentviškogorski župnik mi je ljubeznivo poiskal točne podatke: Štefan je bil rojen 1819. leta kot tretji od devetih otrok v Zakraju pri Šentviški Gori, tedaj h. št. 84). Tudi on se je k hiši št. 186 srečno priženil, vzel je Vidmarjevo Jero... Med Jazbarji in Kosi se je v tem času tudi zaradi sorodstvenih vezi spletlo dolgo in trdno prijateljstvo.

Ivana je bila imenitna ženska, kot odlična kuharica je pred poroko služila celo pri škofu Jegliču. Vedeli so povedati, da ji je dal gospod ob slovesu tri srebrne žlice. Na Luži se je podvrgla rojevanju, to se je od nje pričakovalo. Doživela je obilo gorja in le malo kratkotrajnih sreč. Njenim prvim štirim, rojenim brez predaha, ni bilo dano pošteno spoznati ta svet. Johanco, Tončko, Marijo in Pepco je Bog prehitro vzel k sebi, pri treh so bile krive koze. (Iz svojih rosnih let po 1950. se spominjam: Otroški del britofa pri Sv. križu se mi je že tedaj videl nekam obsežen. Gredice, zeleni kupčki, križi, nekaj belih okvirjev. Zakaj? Radovednost so mi tolažili z vzdihovanjem o nedolžnih dušicah. Ni jim šlo od rok!) Zadnji Pepče (1887–1972) je privekal po triletnem počitku, torej mu je mati zmogla podariti več odpornosti. Razvijal se je v slokega, trdnega fanta, bolj košččenega kot ne, v človeka, ki ima svet pred seboj in katerega tudi knapovščina ne bo preveč zlomila. Pravzaprav, se je v tistih trdih časih mislilo in tudi reklo, je bila prav nazarenska sreča, de je edini sin obstal.

1892. leta je sosed, tudi rudar, Janez Seljak (Štajc) končal novo hišo. Postavil jo je na temeljih starejše stavbe, ki je bila enake dolžine, le precej ožja.

Kašenir, okrog 1910 in pred 1925

K še bližjemu sosedu vrh klanca (h. št. 190/207) se je 1894. priženil Jernej Tušar iz kanomeljske Kašenije. Takrat se je hiše oprijelo novo ime – Kašenir.

V letih 1898/99 so v neposredni bližini na Luži gradili idrijsko splošno bolnišnico, še danes imenovani – špital. Pepče je bil zraven, nekaj zaradi zaslужka, nekaj, da bi se razgledal po manj knapovskih poslih. Čakala ga je očetova hiša in naglo je zorel.

1902. in 1903. leta je petnajstleten sodeloval pri zidanju idrijske realke. Bil je za curaharja, kaj bi drugega v teh letih. Živo si je zapomnil, da so tedaj z gradbišča merkali mačka, ki je po grajski strehi zasledoval goloba. Na plen je planil za spoznanje prekasno, zgrešil, poletel v prazno in zdrav pristal na vseh štirih pod gradom.

Še v fantovskih letih se je lotil gradnje. Povečal je hišo. Vzhodni del je nekoliko potegnil proti vrtu in zato položil prej hudo strmo, s šinklni krito streho. Gornjo črno kuhinjo je dobesedno zaklenil in jo od tedaj dalje zelo spretno uporabljal le še kot dimnico. (Še precej po drugi vojni so mu sosedje nosili sušit in kadiť svinjetino.) Štrlečo nad gnojno jamo in vrt, je uredil novo, prav domačo kuhinjo. Tako je bil zagret, da je v neizdelanem prostoru med gradnjo tudi spal. Do kuhinje se je prišlo po pokritem lesenem ganku, zasteklenem in z begonijami okrašenem (pozneje), prav blizu, kar s hodnika se je stopilo v ozko kamro z znano napravo na štrbunk. Na Kašenirjevi strani je postavil delavnico (birštát) s številnim doma prirejenim orodjem. Strešico pod širokimi zunanji vrati na pod, skozi katera so se po lojtri tvorila senena bremena, se je dalo spustiti navzdol in nanje prisloniti lestev. Prav domisleno. Prav tam, ob strani, so se na ozkem stiskale skladovnice enako dolgih polen. Iz gornje veže (tudi shrambe) se je torej moglo stopiti po stopnicah na podstrešje (kot da bi se podajal v nebesa), v izbo, v zaklenjeno črno kuhinjo, v spodnjo vežo (kot da te pobira pekel), na gank in v novo kuhinjo, v travo (Bognedaj!), v birštát in do drv. Podboji so bili nizki, stropovi tudi. Brez rok se po prostorih stare Kosove hiše ni moglo gibati.

K dokončnemu, urejenemu videzu je sodila še dohodna ploščad. Prejšnji breg h Kašenirjevemu svetu in ozko stezo do svojega lesenega portona je Pepe nadomestil s široko stopničasto ploščadjo (cementirnga). Precej zemlje je bilo treba odkopati in zvoziti stran, pozidati škarko, urediti odtok vedno sitne vode in od štirne gor speljati kratko stopnišče. Dohod k hiši je postal gladek in čeden, nekam gosposki. Da se ne bi s prašne ceste vse v bajto nosilo, so porekli. Bilo je to 1921. leta. Tedaj se je pri Stavbni in kreditni zadrugi v Idriji zadolžil za 500 lir. Zapisano je, da je dolg poravnal že v naslednjem letu.

Pepče se je poročil kar mlad, s štiriindvajsetimi leti. 1911. je bilo. Nevesto je staknil v najbližjem rudniškem prhavzu pod klancem. Dvaindvajsetletno Močnikovo Pepco so na Luži sprva nekam postrani gledali. Kdo ve kaj je bilo? Morda so težko prebolevali zgolj to, da je prišel nov človek v hišo. Ata Pepe je bil precej patriarhalne nature, samosvoj, kot upokojen knap po običaju nekoliko visok. Če je kdo v utečenost hotel vpeljati kaj novega, mu najbrž ni preveč dišalo. Glede vpitja, dirjanja po strmih stopnicah ali loputanja z vrati se ve, vse to je močno sovražil. Znal se je

strahovito razkuriti... Zadržanost do ta mlade je sšasoma popustila, pogledi so se zbistrili. Leto po poroki je mlademu gospodarju v ljubljanski bolnišnici preminula mama. Odšla je, ne da bi utegnila imeti s svojo prvo vnukinjo Minko (rojeno v prhavzu, Idrija št. 405) kaj dosti veselja.

29. junija 1913. je Josip Kos starejši z izročilno pogodbo prepustil hišo in svet Josipu Kosu mlajšemu. Ohranjen je tipkan zapis, ki ga je napravil c. kr. notar Franc Čulk v Cerknem. (Na lepem žigu z dvoglavim orlom piše: Franc Čulk, c. kr. notar v Cerknem, v pokneženi grofiji Goriški Gradiščanski.) Lastninska pravica je bila vknjižena pri c. kr. sodišču v Idriji 23. julija istega leta.

Med prvo svetovno vojno sta bila z bratrancem in sosedom Frencetom Jazbarjem oba vpoklicana. Zvozila sta jo vsak po svoje srečno. (Vendar s srečo le ne opletajmo preveč!) Frencetu je kroglo preusmerila in zaustavila žlica, ki jo je stalno nosil v hlačnem žepu. Zdravil se je v dunajski bolnišnici in tam na svoje oči videl starega cesarja Franca Jožefa, česar ni mogel nikoli več pozabiti. Od tedaj je šepal, nogo je imel nekam krajšo, kar njegovi večni dobri volji ni v ničemer škodilo... Pepe si je v brezglavem strahu pred vsem, kar ga je čakalo, sam prestrelil desno dlan. Vojaški zdravnik je po osmojeni koži znal presoditi koliko je ura, vojaka je grdo nadrl, a ukrepal vendarle ni. In Pepe se je vrnil na Lužo. Za delo je bil dober. Z desnico se je že nekako izšlo. Pridnosti mu ni manjkalo. Delo je videl, kakor se gladko in naravnost da reči.

Družina, s starejšim Pepetom vred, je štela dneve v gornjem stanovanju: nova kuhinja, izba, kamra, veža. Na ploščadi med gankom in drvni se je klekljalo. Spodnji kvartir je bil namenjen gostom, z njimi se je nekaj zaslужilo. Povsod po Idriji je bilo tako. Domače družine so naraščale in se na ozkem tiščale, pa se na to ni gledalo. Otroci so morali potrpeti. Pepca jih je rodila sedem: 1910. Minko, 1912. Vikija, 1914. Angelo, 1916. Pepco, 1918. Jankita, 1922. Fančiko in Albina.

V bližnji soseski je staro Gavnarjevo hišo (Božičevi) 1916. leta kupil Anton Pavšič (Polž). Po 1920. letu je prav tam postavil novo stavbo, močno in hladno. Cementne zidake je vlival kar sam. Med gradnjo

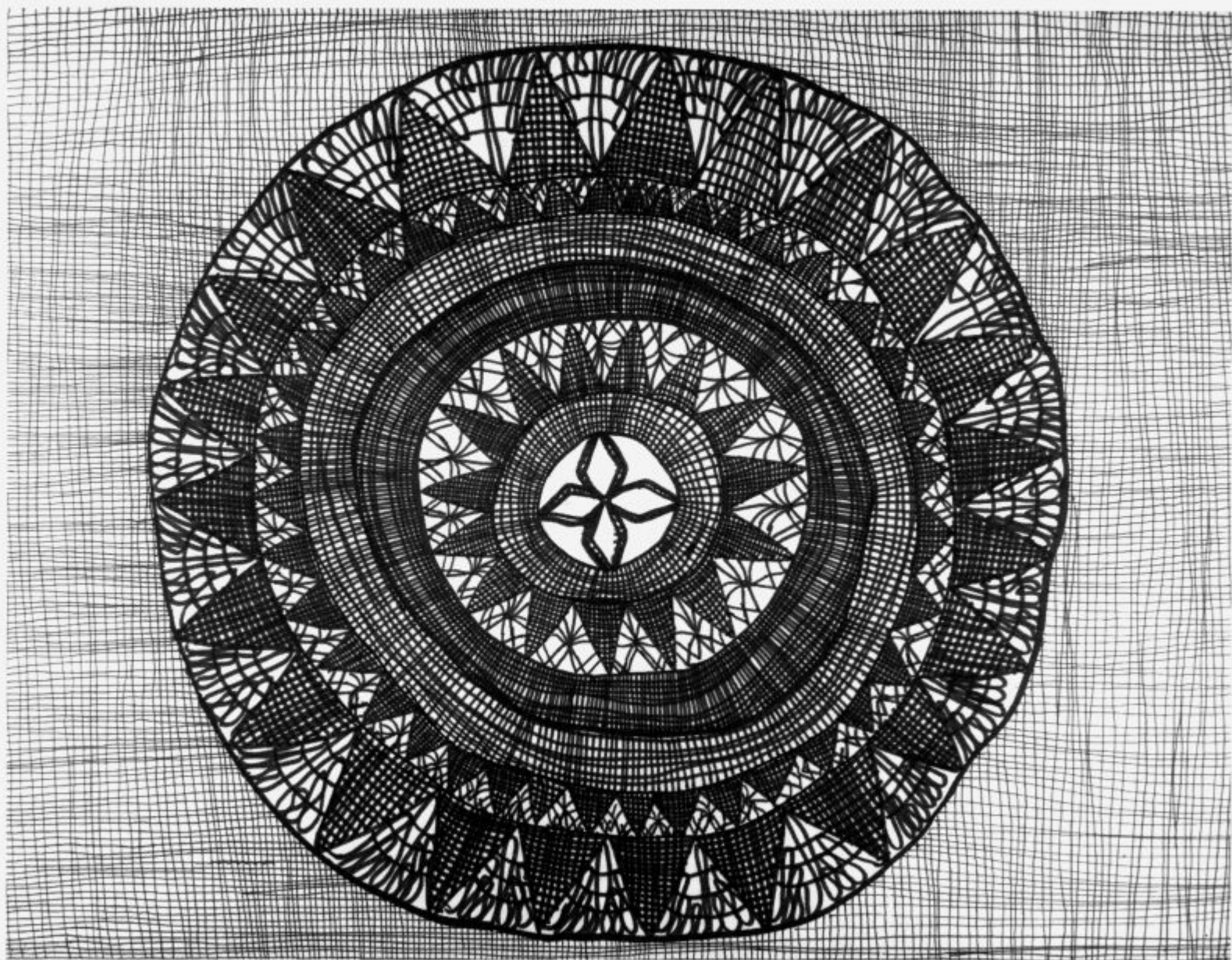
Gavnar, pred letom 1925

je stanoval pri sosedu Kašenirju. S čebelami se je ubadal že v Gasi, tedaj je gostoval pri Šepetavcu. Polž je bil sicer vpliven in spoštovan mož, glasbenik, pri znameniti idrijski Liri je igral. Obvladoval je več instrumentov. Sosedje, tudi Kosovi, so posebej cenili večerne koncerte, ki jih je Polž v veselje svoje družbe prirejal kar v pergoli na domačem vrtu.

Sledijo si leta, ki jih poznam iz pripovedi svoje matere Pepce. Bili so hudi, mračni in krivični časi. Mojim Kosom ni bilo v ničemer prizanešeno.

Naj umolknem.

Sreča ni krotka ptica. Če bi bila, bi jo dali v šturc in bi jo skozi šipo lahko vsak dan uživali.

ČIPKA
flomaster,
KLAVDIJA KLAVŽAR, 6. r., OŠ Idrija

STEINBERGOVA IDRIJSKA LETA 1724–1747

BRANKO KOROŠEC

Pred Steinbergom je bil upravnik idrijskega živosrebrnega rudnika Franz Leopold von und zu Lichtenheimb.

Lichtenheimbov predhodnik Johann Friedrich Stampfer von Walchenburg (1698–1716) je bil, poenostavljeno rečeno, vsestransko dober rudniški upravnik, ki je vestno skrbel za neovirano delovanje vseh rudniških naprav, v žgalnici cinobra celo dosegel nekatere izboljšave pri čiščenju in taljenju – znana »Štamferjeva peč« – in sploh veljal za dobrega upravnika tudi med rudniškimi delavci. Toda dobro stanje rudnika in rudniških naprav vključno s talilnico cinobra ter *namerno zmanjševanje* proizvodnje rudniku niso mogli pripomoči, da bi se izkopal iz kritičnega gospodarskega stanja, ki ga je povzročil zastoj prodaje živega srebra v Amsterdamu. Komisijska prodaja in poslovanje Johanna Deutza sta s svojo neurejenostjo povzročila ne samo upadanje prodaje idrijskega živega srebra in cinobra, temveč tudi vse bolj naraščajočo škodo in finančni dolg tako Dvorni komori, katere erarna last je rudnik bil, kot Idriji in idrijskemu rudniku neposredno. Pod upravnikom Lichtenheimbom se je stanje v rudniku in pri prodaji živega srebra še poslabšalo, zaloge so se večale iz leta v leto, enako so naraščali tudi dolgovi. Dvorna komora je iskala rešitev skrajno neugodnega položaja z zamenjavo rudniškega upravnika, saj se je Lichtenheimb izkazal za popolnoma nezmožnega. Tako ni zgolj slučaj, da se je tedaj »znašel pri roki« erarni politehnik Franc Anton pl. Steinberg, v začetku dvajsetih let (v mislih imamo 18. stoletje) uspešen in obetajoči cestni in gozdni nadzornik za Notranjsko (in Idrijo), mož, ki je nekaj let prej že kot izkušen katedralni uradnik in praktik gradil cesto iz Planine prek Landola do Razdrtega. Pri kranjski deželni gosposki je uspelo konkuriral v razpisu projekta za ureditev vodne poti po Ljubljani med gradom Fužine in »škofovim mlinom« oziroma mlino (kasnejši suknarni) na Selu, vendar je izvedbo svojega projekta »dobil« hidroinženir Durchlasser, Steinberg pa le »raziskovalno nalogo« Ugotovitve plovne povezave štajersko-kranjskih rek proti Trstu. Steinberg se je v začetku leta 1724 po dveletnem križarjenju po teh porečjih vrnil k družini v Planino ter tam čakal na formalno potrditev Dvorne komore, ki mu je namenila novo službeno mesto in dolžnosti upravnika erarnega rudnika v Idriji.

Idrija, posebej še idrijski živosrebrni rudnik in celoten gozdni kompleks, iz katerega je rudnik črpal za obratovanje potrebni les,

je Steinberg poznal že iz časov svojega nadzorništva »Notranjske četrti«, zato mu je ta nova »služba« prišla kot naročena. Je k tej pripomoglo tudi sorodstvo s tedaj na dvoru zelo vplivnim grofom Kobenzlom, ki je zanj na »pravem mestu in ob pravem času« spregovoril primerno besedo? Toda tudi vse dotedanje Steinbergovo delo je bilo zadostno jamstvo, da mož položaju in odgovornostim (upravnim in tehničkim) povsem odgovarja. Z dvornim dekretom, izstavljenim v Gradcu, se je sredi spomladi 1724 Steinberg najprej sam, brez družine, pojavil v Idriji, opravil formalni prevzem poslov od predhodnika, Lichtenheimba, in se brez oklevanja lotil najnujnejših upravnih in tudi tehniških problemov, ki jih tedaj še zdaleč ni bilo malo.

Iz dosedanjih opisov zgodovine rudnika v Idriji – toda ne samo iz teh, temveč predvsem iz izredno obsežne »dokumentacije« v arhivih obeh pisarn Dvorne komore na Dunaju in v Gradcu – je kot na dlani, da je v prvih štirih letih svojega upraviteljevanja Steinberg opravil v rudniku (in njegovi upravi – pri tem mislimo predvsem na »tehniški del« uprave) delo, ki ga v enakem času zlepa ne bi zmožel kdo drug. Poleg za tedanje čase izredne strokovne razgledanosti politehniko-praktika je imel Steinberg tudi dobršno »mero« posluha za organizacijo administrativnega poslovanja, hkrati pa je znal biti prav drobnjarski »čistun« in tudi »leporečnež«, če je bilo v poročilih potrebno polaskati nadrejenim v Dvorni komori ali pri deželnih oblasteh.

Ena prvih pomanjkljivosti, ki jo je Steinberg takoj spoznal in se tudi spoprijel z njo, je bila zastarela, komaj še sprejemljiva tehnična/načrtna evidenca rudniških kopov, jaškov in naprav, po pravilniku Rudarskega reda neobhodno zahtevana »jamska knjiga«, tehnični opis z grafičnim elaboratom opremljeni vsakokratni načrti ali ureditveni »poseg« pri širitvi rudokopov, odpiranju novih rudokopnih »čel« in »oken« ter jaškov in seveda vseh tehničnih naprav za spravilo rude na površje, v prebiralnico in čistilnico ter topilnico vse do uskladiščenja izčiščenega živega srebra pred odpravo na tržišče. V današnjem smislu je pomenila ažurno vodena »jamska knjiga«, kot kasnejša posestna »zemljiška knjiga«, opisni in grafični dokument stanja rudnika ob katerem koli času njegovega obratovanja.

V sestavi rudniške uprave, danes bi rekli v njenem tehniškem oddelku, je večje ali manjše število poklicnih ali priučenih jamo-

Franciscus Antonius de Steinberg
& Cas. Mayntler
Cam. Consil. a. r.
74. 1748

Franc Anton Steinberg (1684–1765), upravitelj idrijskega rudnika v letih 1724–1747 (portret iz njegove knjige o Cerkljanskem jezeru, Ljubljana 1758)

mercev – »markšajderjev« skrbelo za sprotne meritve in redno vzdrževanje te »jamske knjige«. Predvsem od vodstva (upravnika) rudnika je bilo odvisno, ali je imel rudnik zadostno število jamo-nerskega (in zemljemerskega) posla večjih ljudi, ki so bili tudi sposobni sproti slediti in beležiti vse novo ter vse spremembe, do katerih je pri normalnem delovanju rudnika v »jamah« in zunaj njih

prihajalo. Ne da se spuščamo v podrobnosti, je dovolj ponoviti znano ugotovitev, da je bilo »stanje« jamske knjige in vsakršne tehniške dokumentacije ob Steinbergovem prihodu v Idrijo skorajda že katastrofalno zanemarjeno.

Toda ne samo, da »jamska knjiga« ni bila ažurirana, Steinberg se je tudi zelo kmalu prepričal – pri večkratnem osebnem ogledu jaškov, rovov, kopov in sploh rudniških naprav – da je tudi zelo *netočna*. Najprej je »napravil red« v upravi, poslal nesposobne delat nazaj v jamo ali žgalnico, med ostalimi pa odbral skupino, ki mu je potem v prvih letih upraviteljstva *pri vseh meritvah* v rudokopnih »nivojih/horizontih« kot tudi površinskih napravah rudnika odlično služila. Rezultat tega njegovega odločnega posega je – to lahko zatrdimo – znani, leta 1728 dokončani *stenski načrt rudnika* z vsemi podzemnimi in nadzemnimi napravami, ki ga, komajda še ohranjenega, danes hrani dunajska nacionalna biblioteka. Prilagodljivi – vsaj v času svojega »zgodnjega« upraviteljstva v Idriji – a tudi preračunljivi (in zviti) Steinberg je ta odlično izdelani stenski načrt idrijskega rudnika posvetil cesarju Karlu VI. ter mu ga izročil med njegovim potovanjem v Trst. Dogodek z nočno »baklado« in z občestnim kordonom idrijskih rudarjev s prižganimi jamskimi svetilkami med Vrhniko in Razdrtim doslej ni »pozabil« opisati nihče, ki se je doslej ukvarjal s pisanjem zgodovine tega edinstvenega rudnika pri nas.

Iz istih »virov«, predvsem pa iz Steinbergovih avtobiografskih odlomkov v njegovi znameniti knjigi o Cerkljanskem jezeru, pa tudi vemo, da je hkrati s tem načrtom rudnika – že v lastnem delovnem kabinetu ob pomoči dveh ali treh obetajočih mladih rudarčkov – izdelal tudi leseno maketo rudnika, ki je bila vsaj po Steinbergovem opisu sodeč (maketa je namreč že zdavnaj povsem razpadla, ker jo na Dunaju nihče ni resneje vzel v restavriranje), nekaj, kar ne na dvoru in ne na rudarskem »področju« tedanje monarhije niso poznali. Vsekakor je neprecenljiva škoda, da se to izjemno izvirno Steinbergovo delo ni ohranilo.

Doslej najizčrpnjša strokovna monografija o rudarskem inženirstvu in kartografiji dežel nekdanje habsburške monarhije diplomirane inženirja in doktorja montanistike, Franza Kirnbauerja, Die Entwicklung des Markscheidenwesens in Lande Oesterreich, Wien, 1940, ki dokaj dosledno upošteva in opisuje tudi rudnike na nekdanjem Kranjskem, omenjeni Steinbergovi načrt celotnega kompleksa živosrebrnega rudnika v Idriji po tedaj – v letih pred 1940 – še sprejemljivo ohranjenem izvorniku-unikatu na Dunaju sicer zelo pozitivno ocenjuje. Vendar dobimo vtis, da bolj zaradi nemškega priimka avtorja (čeprav Steinbergi že več generacij niso bili več Nemci, temveč Notranjci), ki pa mu v vsakem oziru priznava visoko tehniško znanje, in že skoraj klečeplazniškega avtorjevega posvetila karte »presvitlemu« cesarju Karlu VI. Da je Steinberg hkrati izdelal tudi leseno maketo rudnika, nenavadno, svojstveno zamisel povezave nadzemnih rudniških objektov s podrobnim omrežjem kopov in rovov, šahtov in jaškov v vseh podzemnih »horizontih« rudnika, je ostalo avtorju te monografije neznano, pa tudi potrudil se ni dovolj, da bi ostanke makete v National-Bibliothek »odkril« in jo – kot dejansko redkost v avstrijski montanistiki 18. stoletja – tudi strokovno upošteval.

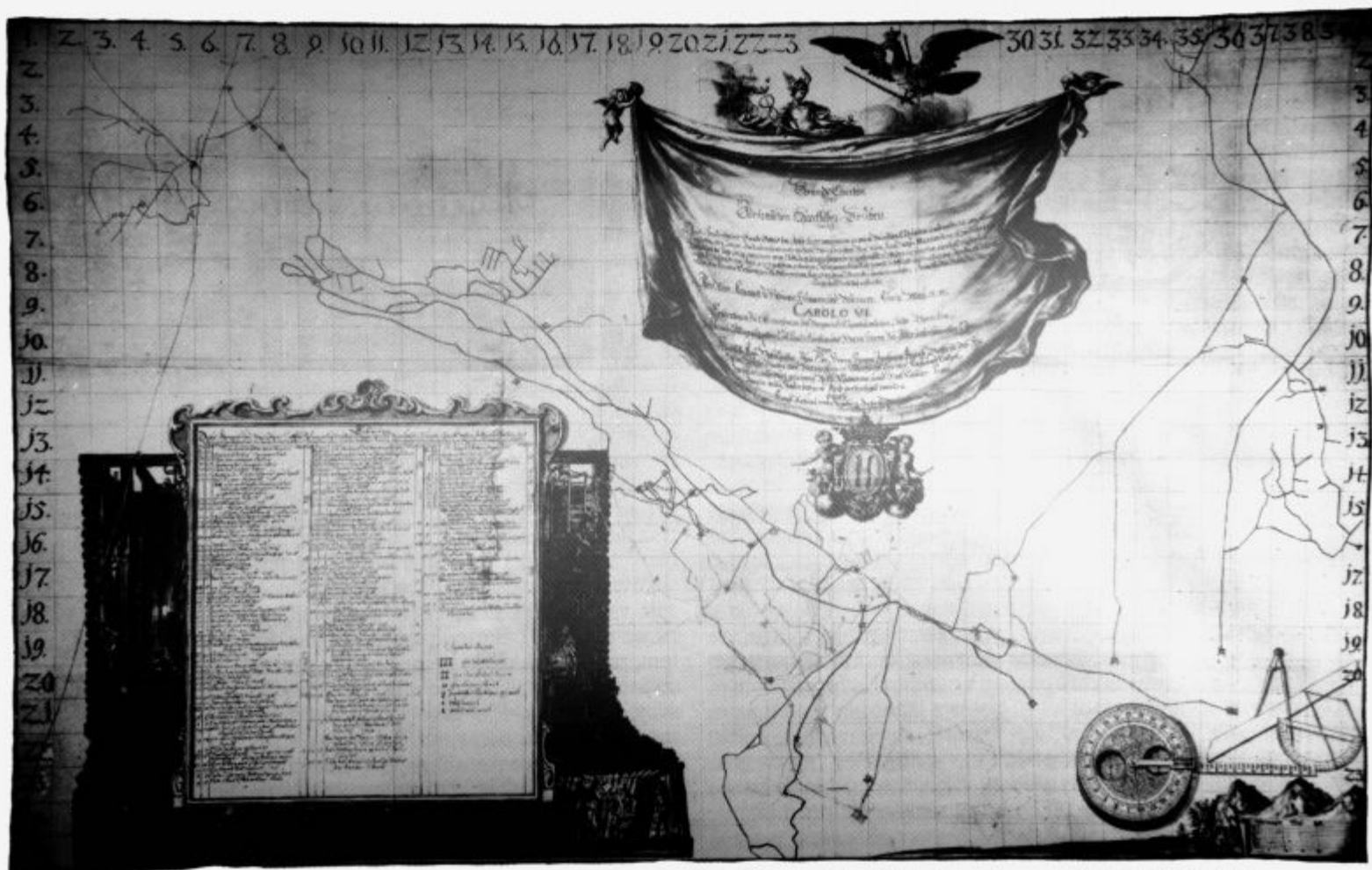
Nasprotno pa načrt rudnika, posvečen in podarjen cesarju, izpričuje vso resnost Steinbergovega posega v urejanje »nezažurnosti« in pomanjkljivosti v delovanju tehniškega vodstva rudnika pred njegovim prihodom. Vsem nam je jasno, da eksaktnega načrta nekega objekta, posebej še uspešnega rudnika z vsemi dodatnimi napravami ne more biti brez temeljne zemljemerske in jamomerske grafične dokumentacije. »Markšajderska« skupina je v idrijskem rudniku sicer »delovala«, vendar vsaj za obdobje upravnika Lichtenheimba je možno trditi, da ni bila niti posebej uspešna niti dovolj delavna – površno vōdena jamska knjiga je dovoljšen dokaz za to. Rekli smo že, da je Steinberg v »markšajderski« skupini vpeljal »nov red«, zredčil delovne skupine in si za sodelavce in pomočnike pri merjenjih izbral najboljše ter se z njimi takoj po najnujnejših posegih v upravi odločno posvetil meritvam nad in pod zemljo z jasnim namenom, da rudniku kar najhitreje izdelava za nemoteno obratovanje prepotrebno grafično/tehnično osnovo – predvsem točne načrte »obstoječega stanja« rudnika. Da je vsaj vsa »zunanja« merjenja in mapiranja opravil ali strogo nadziral sam, mu je verjeti po prvih poročilih, ki jih je zelo vestno pošiljal Dvorni komori v Gradcu/Grazu – leporečje v njih je delno njegovo, marsikaj pa je v »slikovitem« baročnem pisarskem slogu »nadrobil« njegov protopisar. Velja še tudi poudariti, da je iz Steinbergove upravne pisarne v Gewerkenegegu odhajalo v Gradec na naslov Dvorne komore neverjetno veliko vsakovrstnih poročil ter med temi tudi dvojnikov mnogih kompleksnih in detajlnih načrtov, ki jih je izdelal Steinberg sam ali njegovi risarji in markšajderji. Idrijski rudniški arhiv je eden najobsežnejših rudniških arhivov ne samo na Kranjskem, temveč v vsej Notranji Avstriji, za obdobje Steinbergovega upravnikovanja pa vsebuje le-ta tudi nasploh največ »tehnične dokumentacije«. O tem se je mogoče vsak čas prepričati v graškem katedralnem arhivu ter rudniškem arhivu (koncepti, dvojniki poročil, korespondenčne knjige idr.) v Idriji. Žal pa je dobršen del tehnične dokumentacije idrijskega rudnika in naprav »obtičal« drugje, tako v arhivu in depozju dunajskega Tehniškega muzeja kot arhivu dunajske Dvorne komore ter seveda v arhivskem fondu Dvorne komore v Gradcu. Zanimivo pri vsem tem pa je, da se je ohranilo izredno malo Steinbergove osebne korespondence povsem zasebne vsebine. Ostali so le nekateri listi, ki so se tako ali drugače »izmaknili« budnim očem Steinbergovega prvega biografa, sicer leksigrafa Fr. Rakovca von Ragersfelda. Od teh je večina cerkvenih matrikul, družinskih osmrtnic, testamentov in zapuščinskih zapisnikov, ki se jih Rakovcu ni posrečilo »zbrati« v svoj »arhiv« o Steinbergu. Gornje naj samo potrdi že večkrat ugotovljeno dejstvo, da je bil Steinberg ne samo vesten, temveč že kar pedanten »administrator« vse do »kriznega obdobja« notranjih sporov v upravi rudnika, med naprednim mladim Hauptmannom in zdaj že konservativnim, zaradi let in boleznih ležernim upravnikom Steinbergom, ki je vse pogosteje trmasto uveljavljal le svojo »upravniško, s strani Komore podpirano avtoriteto«, ni pa več povsem obvladoval novih smeri gledanj in pojmovanj mlajše generacije tehnikov, ki so mu tako rekoč v rudniku »zrasli pred očmi«. Nekakšna osebna prizadetost, če ne celo užaljenost odseva posredno celo iz njegovega, sicer samozavestnega opisovanja njegove »nerudniške«, torej »predidrijske« dejavnosti. Kaj je po

svojem mnenju izrednega in upoštevanja vrednega storil v idrijski upravi in rudniku seveda zelo »leporečno« opiše v zadnjem poglavju knjige o Cerkniskem jezeru. Zanimivo pri tem pa je, ali zanj celo značilno, da niti z besedo ne omeni svojih tedanjih tesnih – in uspešnih – »sodelavcev«, ne mladega in uspešnega Hauptmanna (ki je Steinberga zamenjal na upravniskem stolčku že v obdobju, ko je le-ta čakal na dekret Dvorne komore o upokojitvi, ter je postal po Steinbergu eden najuspešnejših in tehnično najinteligentnejših rudniških vodij), ne mladega nadarjenega risarja, kasnejšega *kartografa* in pedagoga v rudniški risalniški-markšajderski šoli, »očeta« idrijske rudniške zemljemersko-kartografske šole in njenega specifičnega sloga, *Jožefa Mraka*. Pomislili bi lahko na nekakšno poklicno ljubosumnost, ki staremu in bolehnemu plemiškemu inteligentu, katedralnemu svetniku ni dovoljevala niti omenjati »sodelavcev«, ki so ga kasneje strokovno »prerasli« ter uspeli izoblikovati vse ono, kar je sicer skušal doseči in ustvariti sam, p mu iz različnih razlogov ni povsem uspelo: ustanovitev in vodenje strokovno kvalitetne, nadpovprečne markšajdersko-kartografske šole v Idriji, kakršne tedaj v monarhiji skorajda ni bilo (nekaj podobnega so imeli le v Štavnici/Schemnitzu na Moravskem in pozneje v štajerskem Leobnu). Steinberg, idejni oče te »šole«, svojega cilja ni dosegel, resda tudi zaradi tega, ker ga njegovi »predpostavljani«, torej graška Dvorna komora, pri tem niso niti najmanj podprli. Zboljšanje pogojev za popolnejšo rudniško markšajdersko in toplniško šolo z močnim oddelkom usposobljenih zemljemercev in jamomercev ter *kartografov* je uspelo doseči šele generaciji rudniškega vodstva, ki ji je načeloval Hauptmann, ko sta drug za drugim delovala v rudniški upravi znanstvenika Scopoli in Hacquet, v rudniški šoli pa vsestransko talentirani Jožef Mrak. To so bila – prav glede na to – »zlata leta« rudniškega šolstva, obdobje prve zemljemersko-kartografske šole na slovenskem ozemlju, obdobje najaktivnejšega delovanja »Mrakove skupine« zunaj območja idrijskega rudnika, saj je bila vključena skorajda v vsako rudosledno »akcijo« erarja znotraj območja notranjeavstrijskih dežel. Steinberg vsega tega ni več doživel: po 1747, po upokojitvi, se je kar nanaglo »umaknil« v Ljubljano ter se povsem posvetil pisanju svoje, pravzaprav že mladostne namere, temeljnemu opisu Cerkniskega jezera. Ko danes prelistavamo to njegovo knjigo, nas preseneča obilica ilustracij v njej: za vsak jezerski pojav, vsak požiralnik ali bruhalnik, za vsako vrsto lova, ki ga jezero in njegova okolica lovcu nudi, je Steinberg poskrbel tudi za »likovno«, torej slikovno predstavitev. Risbe je, kar samozavestno poudarja, izdelal sam vsekakor risarsko bolje, kot mu jih je potem ljubljanski bakrorezec vrezal v bakreno ploščo za natis. Eno pa je presenetljivo pri tem, pa tudi malokdo pomisli na to, namreč, zakaj ostareli, bolehní sedemdesetletnik ni povabil za izvedbo risb motivov z jezera svojega nekdanjega, prvega risarja-pomočnika v rudniški, kasneje zasebni risarski delavnici, delovnem kabinetu, Jožefa Mraka, mladega Antona Mraka ali, v skrajnem primeru, kljub vdanosti pijači talentiranega Haasa. Kot da po letu 1747 zanj Idrije in idrijskega rudnika ni bilo več; po opravljenih prodajnih (idrijske imovine) in zapuščinskih poslih (v upravi) tudi formalno ni imel z Idrijo nobenih stikov več.

Prišli smo na Steinbergov idrijski »konec«, namesto da bi nadaljevali tam, kjer se je njegova upravniška kariera pravzaprav začela in potrdila: recimo temu Steinbergova najplodnejša idrijska leta. Če lahko štejeemo umerjeno vsakodnevno upravniško in nadzorno delo (če ni sam meril, je merjenja vestno nadzoroval) za enolično nizanje leta za letom, potem pomenijo »izredni dogodki« v rudniku tudi izredne dogodke v Steinbergovem življenju v Idriji. Že konec tridesetih let je imel družino pri sebi, najprej v upravniškem stanovanju v rudniškem gradu Gewerkenegg, potem pa v kasneje močnejši hiši, ki je postala in je znana še danes po tem, da sta v njej bivala tako Scopoli kot Hacquet, da je bila v njej rudniška »apoteka« in nekakšna ambulanta prve pomoči ter kar zajetna petrografska in naravoslovna zbirka. To hišo je Steinberg kupil in jo precej preuredil z lastnimi sredstvi, po odhodu iz Idrije pa rudniški upravi (vsaj tako je brati pri starejših opisovalcih Idrije) drago, z dobičkom prodal. Danes vemo, da je imel Steinberg v Idriji tudi drugo hišo v lasti ali najemu, toda kje naj bi ta bila, ni povsem jasno

(katastrska mapa Idrije in stara zemljiška knjiga takih podatkov ne vsebujeta, vsaj zdaj ne več).

Steinbergova družina je bila v »zgodnjem Steinbergovem idrijskem obdobju« kar številna: četvero dečkov, od katerih je najstarejši, Anton, zvedavo sledil pogostokrat nenavadnim očetovim tehničnim in mehaničnim »igračarijam«, najmlajšega, Jožefa, pa je družini zvesta in predana teta Marijana, Steinbergova neporočena sestra, še učila prvih korakov, ter troje deklet, ki so se »motale« okrog matere Cecilije. Tudi neusahljivi živ-žav otrok je bil eden vzrokov, da si je Steinberg v »novi hiši« takoj omislil varen in miren kotiček, delovni kabinet s knjižnico, v katerem so potem skozi leta nastajali skice in načrti ter modeli različnih drobnih tehničnih izboljšav rudniškega orodja in opreme: poizkusi izboljšanja talilniške peči za cinober, uspelo in kar nekaj časa s pridom uporabljano nihajoče sito za prebiranje živosrebrne rude, tlačilna sesalka za odvečno vodo v rovih na najnižjem rudniškem »horizontu«, izpopolnjeno »markšajdersko« merilno orodje, oba lastna izuma, pravza-

Franc Anton Steinberg: Zemljevid živosrebrovega rudnika v Idriji 1728 (Avstrijski državni arhiv – Arhiv dvorne komore, zbirka kart, Pc I A)

prav varianta zemljemerskega kotomera z njegovo dopolnjeno inačico (Steinbergov »Universal-Geometricum«), nešteto drobnega rudniškega orodja, ki so mu ga nosili v popravilo. Pri snovanju in risanju načrtov sta mu že kmalu pomagala njegov sin Anton ter tedaj še povsem anonimni, a bistri in risarsko izredno talentirani rudniški »deček za vse«, Jožef Mrak. Če je bilo tega več in je zahtevalo več spretnih risarskih rok, je Steinberg »pritegnil« k delu v svojem »zasebnem« kabinetu še koga od spretnjših rudniških markšajderjev; vsi ti so ob sicer že skoraj zopno zahtevnem gospodu upravniku hote-nehote pridobivali znanje, predvsem zemljemersko. Ker so okoliščine ob določenih pomembnih dogodkih v rudniku (požar in potem odprava njegovih posledic, odpiranje novega kopaškega »okna« ali rudne žile, izboljševanje topilniškega postopka po vzgledih »od zunaj« ipd.) zahtevale polno angažiranost vsega tehniškega in zemljemersko-jamomerskega osebja s Steinbergovimi kabinetnimi »pomočniki« vred, je tako nastajala nekakšna neformalna, lahko rečemo kar vzporedna rudniška šola s tendencami rudarske geodezije in kartografije v obsegu in znanju, ki ga je mogel tedaj rudniku posredovati le politehnično široko razgledani, že izumiteljsko praktični upravnik Steinberg. Danes že brez predsodkov ali pomislekov govorimo o »idrijski zemljemerski in kartografski šoli«, čeprav je, vsaj formalno, pri idrijski rudniški upravi prav tako kot v drugih rudniških središčih monarhije obvezno delovala le skupina »izučениh«, erarno-komisijsko »izprašanih« jamomercev, ki si je potrebni »podmladek« tako rekoč vzgajala sama. Tako bi ostalo tudi v Idriji, vendar sta najprej Steinberg in potem Jožef Mrak – kljub oviranju in negodovanju »odgovornih« v rudniku in zunaj njega (celo v Dvorni komori) – pripomogla »idrijski šoli« na raven in do kvalitete, kakršne niso dosegli ne v moravski Štiavnici in ne v štajerskem Leobnu.

Bralec teh utrinkov iz Steinbergovega življenja in delovanja v Idriji prav lahko dobi vtis, da so nam dogajanja v rudniku samem v »Steinbergovem obdobju« drugotnega pomena ter da iz njih »luščimo« le tisto, kar naj nam moža prikaže v kar najlepši luči. Vendar to ni povsem tako. Opozoriti namreč velja, da je Steinberg prišel v Idrijo in prevzel upravništvo rudnika v obdobju ene najhujših rudniških obratovalnih in predvsem finančnih kriz, potem, ko so Deutzove špekulacije in mahinacije pri prodaji idrijskega živega srebra in cinobra v Amsterdamu prisilile dunajsko Dvorno komoro v neizogibno zmanjševanje proizvodnje v rudniku, ceneno odprodajo neobičajnih presežkov v zalogah ter hkratno zadolževanje v tujini in doma, da se reši, kar se pred propadom rešiti da, oziroma nastala kriza prebrodi tako, da škoda v rudniku ne bi ostala nepopravljiva. O vsem tem je bil Steinberg dobro seznanjen že pred svojim prihodom v Idrijo. Znani so mu bili nameni Dvorne komore – ki je že zaukazala postopno zmanjševanje produkcije živega srebra z 900 na 300 sodčkov letno – ter tudi vloga, ki jo bo moral pri reševanju krize kot upravnik rudnika prevzeti. Ta pa je bila, da predvsem kot tehniški izvedenec-politehnik poskrbi, da vsiljeni zastoj proizvodnje ne bo kvarno vplival na rudnik in topilnico ter njune naprave do te mere, da v zboljšanjem položaju ne bi mogli znova »polno« obratovati – skratka, da jih z vsemi razpoložljivimi sredstvi in pravilnim prizadevanjem vodilnega osebja obdrži

in zavaruje pred morebitnim propadanjem. Če upoštevamo povedano, postane lažje razumljivo, zakaj se je politehnik in geometer Steinberg najprej lotil zemljemerske in jamomerske dokumentacije dejanskega stanja rudnika, izmeril in izdelal – seveda ne sam, temveč z rudniškimi markšajderji – *temeljni načrt rudnika in njegovih naprav*, hkrati *ažuriral »jamsko knjigo«* (torej jamski »kataster«) ter preračunljivo domiselno »počastil« cesarja s svojim darilom, stenskim načrtom rudnika in rudniško maketo. To »darilo« cesarju je bilo v bistvu samo paravan, za katerim se je skrivala vrsta ostrih zahtev rudniške uprave in rudarjev po izboljšanju gmotnih zadev in mezd, pa tudi socialnega varstva rudarjev ob boleznih in v starosti.

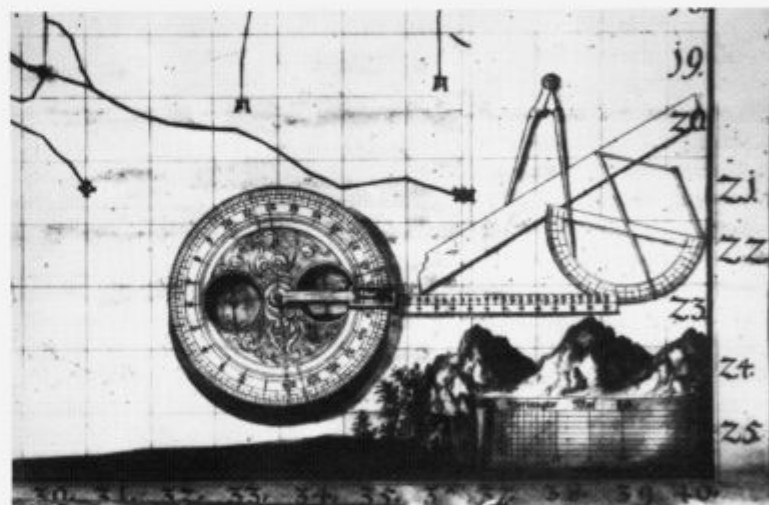
O načinu preskrbovanja rudnika oziroma rudarjev z osnovnimi živili, torej moko, slanino, fižolom in drugim ter da so jih s temi živili oskrbovali iz Ljubljane, tu ni potrebno posebej govoriti. Velja omeniti le, da se je Steinberg že kmalu po prihodu v Idrijo »spoprijel« tudi s tem vprašanjem ter avtoritativno dosegel, da je prihajalo v Idrijo dobro in neskvarjeno blago brez pretiranega dobička za trgovce – kar se je pod Lichtenheimbom neredkokrat dogajalo. Steinberg je zahteval tako od dobaviteljev kot od rudniških ekonomov »čiste račune« in – kot poroča Komori v Gradec – tudi sam preverjal kakovost poslanih živil. Da se je Steinberg prav tako odločno zavzel za izboljšanje zdravstvenega varstva in oskrbe rudarjev, je mogoče razbrati iz obsežne arhivirane korespondence med rudniško upravo in Dvorno komoro na Dunaju. Tedanji rudniški ranocelnik Lampése se mu ni zdel zadostno strokovno sposoben ter je zato od Komore zahteval »izprašanega« zdravnika-kirurga – ter ga leta 1730 tudi dobil: bil je to kirurg Filip Eckard, ki pa je bil pri rudniku le krajši čas. Nakar je Komora poslala v Idrijo drugega, Jožefa Gutta, ki je ostal rudniški ranocelnik in zdravnik še leta potem, ko Steinberga tam ni bilo več. Koliko se je Dvorna komora posvečala zdravstvenim vprašanjem idrijskih rudarjev in njihovih svojcev, je razvidno iz izboljšave »idrijskega oddelka« deželne bolnice v Ljubljani, kjer je imel rudnik sprva le šest postelj za svoje težje bolnike, s Steinbergovim posredovanjem pa se je to število zvišalo na deset oziroma dvanajst. Vsekakor se je Steinberg sam prepričal o kakovosti oskrbe svojih obolelih rudarjev v ljubljanski deželni bolnici – bila je v še danes mogočni zgradbi na Vodnikovem trgu prav nasproti današnjega živilskega trga – ter si o njihovem stanju dal redno poročati v Idrijo.

Celotni idrijski rudniški kompleks s pripadajočimi gozdovi vred je kljub namerno zadrževani produkciji živega srebra in cinobra – amsterdamske zaloge še niso pošle, državni-kameralni dolgovi na račun rudnika pa so se le postopoma zmanjševali – zahteval nenehno strogo nadzorstvo obratovanja in predvsem *vzdrževanja »mirujočega«* dela rudokopov in obratov. Skrb nad obratovanjem topilnice je Steinberg preudarno prepustil mlademu in sposobnemu topilniškemu nadmojstru Antonu Hauptmannu – njemu je prepustil »v uk« tudi svojega prvorojenca Antona – nadzor nad upravljanjem rudokopnih obratov, rudnika in rudniških naprav pa si je »delil« z obetajočim rudarskim gradbenikom Pollom, ki se je v Idrijo vrnil po »šolanju« v moravski Štiavnici. Običaj – in, razumljivo, tudi potreba – je bil, da so si sicer po produkciji različni rudniki v monarhiji izmenjavali »šolane« rudarje in topilničarje

rude, da se je večina rudarskih predelavcev ali vodij ter prav tako topilničarjev »izučila« ali izpopolnjevala drugje, v katerem od številnih rudnikov monarhije. Idrijčani so pogostokrat hodili »v uk« na Moravsko, v Idrijo pa so prihajali že izučeni rudarji in topilničarji z Moravske, Koroške in Štajerske in celo iz daljne Sedmograške. Podobno je bilo tudi z rudniškimi jamomerci-markšajderji. V Idriji je bilo vedno nekaj »tujcev«, ki so se čez čas vrnili, od koder so prišli, pa tudi takih, ki so se v Idriji poženili in ostali. Da so bili idrijski »markšajderji« upoštevani in iskani tudi »zunaj« Idrije, je znano že za čas pred Steinbergom: obilica različnih arhivskih dokumentov nam izpričuje, da so Idrijčani (tj. rudniški jamo- in zemljemerci) sodelovali pri vseh vodnoureditvenih projektih in delih za izboljšanje vodne poti skozi Ljubljano in preko Barja, da je skupina Idrijčanov s Steinbergom ugotavljala plovnost in plovno propustnost štajerskih rek, da so Idrijčani »sodelovali« tudi pri urejanju pritokov zgornje Drave na Koroškem (rek Bele in Mele) in končno, kar se v zgodovini Idrije nikoli ne pozablja omeniti, sodelovali so tudi pri rušenju turških utrdb v Beogradu po njegovem padcu v avstrijske roke. Zadnja preučevanja arhivalij (na Dunaju) potrjujejo sodelovanje Idrijčanov pri gradnji mostu in utrdbe slavonsko-ogrskega Ossega/Osijeka, manj kot pol stoletja kasnejše »splošne rudosledne akcije« v deželah Notranje Avstrije – posebej v kranjskem Zasavju in v Karavankah, kar pa že sega preko Steinbergovega »idrijskega obdobja«, zato tu ne bi niti posebej poudarjali.

Prvo Steinbergovo desetletje v Idriji je minilo v nenehni zavzetosti za normaliziranje obratovanja rudnika in urejevanja skozi leta krize nakopičenih »drobnih« in večjih rudniških in upravnih problemov. Vse kaže, vsaj po ohranjenih arhivalijah sodeč, da je Steinberg ostajalo razmeroma malo časa za njegove osebne zadeve in dejavnosti. Njegov idrijski rudniški »konjiček« je postal in ostal zasebni delovni kabinet, ki si ga je uredil v odkupljeni hiši ob Nikovi, v katerem so nastajali ne samo načrti, skice in risbe poznejših »drobnih« tehničnih izboljšav rudniških naprav, kjer je rad s pedantnostjo urarja popravljal ali sestavljal različno markšajdersko merilno orodje, temveč so v njem ob »svojem upravniku in učitelju« spoznavali osnove zemljemerstva in tudi že kartografije mladi Jožef Mrak in nadarjeni goriški Bonn. Mu je ob tem še ostajalo časa za razglabljanja osebnih spoznanj naravnih posebnosti v »predidrijskem« času tako »v živo« doživljajočega Cerkniškega jezera njegove rane in zrele mladosti? V letih cestnega in gozdnega nadzorništva Planini in Postojni začeti opis jezerskih posebnosti v vseh letnih časih je nedokončan obležal v predalu, sicer pogosti lovski in ribiški izleti na jezero in med nekdanjo objezersko družcino pa so mu le pestrili enoličnost idrijskega upravnikovanja, ne pa nudili dovolj novih spoznanj za dokončanje celovitega poročila o jezeru, kakršnega si je zamišljal in ga želel podati. Ko že omenjamo – tako rekoč posredno – rudniške tehniške načrte tega obdobja, je vsekakor potrebno spomniti na dvoje: že leta 1730 – letnica je prej verjetna kot natančna, saj se je obilo, recimo kar *preveč* rudniške tehnične dokumentacije iz tega obdobja porazgubilo na vse strani in jo je »arhivsko dosegljive« vsekakor bore malo, vrsta indicij pa potrjuje, da je bilo znatno več – je imel rudnik *povsem urejeno vso zemljemersko* (načrt

rudnika z vsemi objekti, delne mape rudniku pripadajočih gozdov) in *vso jamomersko tehnično dokumentacijo* (načrti kôpnih horizontov, ažurirana »jamska knjiga«). Vse je bilo risarsko izdelano v lični, za Idrijo značilni »tehnični« risbi v merilih v razmerju idrijskega rudniškega dvojnega ali enojnega sežnja – ta je bil namreč za slabo ped krajši od »dunajskega« – ter pogostokrat okrašenimi z risarskimi »dodatki«, ilustrativnimi polnili ali kompletnimi prostoročnimi risbicami in risbami motivov iz rudniških dejavnosti: merilnega orodja, merilnih in delovnih opravil, detajlnih delov obratov in podobnega – kar že nakazuje sledeči »razmah« eksaktne in hkrati slikovite, slogovno bohotno baročne risarske tehnike projektov, načrtov in topografskih kart rudišč kasnejše »idrijske Mrakove kartografske šole«. Drugo, enako pomembno, so »drobne« tehnične izboljšave orodij in naprav, ki so se ob delovanju rudnika obrabljale, kvarile ali pa jih je bilo potrebno pogosto nadomeščati z novimi. Kar zadeva Steinberga, je – pravcati kabinetni eksperimentator – marsikatero izboljšavo izdelal in preizkusil sam, čeprav ne vedno z najboljšim uspehom: njegova nihajoča sita za prebiranje rude v topilnici so kmalu zamenjali z drugimi, praktičnejšimi, iz Sedmograške.

Franc Anton Steinberg: Detajl zemljevida idrijskega rudnika iz leta 1728 – merilna skala, šestilo, ravnilo, kotomer, merilna letev in jamska busola

Že proti sredi štiridesetih let (1735–36) so se predvsem finančne razmere, torej državne/kameralne dotacije rudniku toliko izboljšale in normalizirale, da so v upravi rudnika pričeli intenzivneje razmišljati in se pripravljati na širitev kopov rude bogatih žil na ožjem območju rudnika. Tudi znova naraščajoče povpraševanje po idrijskem živem srebru in cinobru je vse bolj praznilo amsterdamska skladišča, proizvodnja v rudniku se je pričela znova dvigovati. Na večkratni nasvet Steinberga in rudniških izvedencev je dunajska Dvorna komora leta 1736 končno le pristala, da financira odprtje novega, obetajočega rudokopa, ki so mu nadeli ime po cesarici Terezijin kop. Na to namero sta se Steinberg in njegov vse tesnejši

sodelavec v rudniških tehničnih zadevah, sicer tedaj le rudniški mojster Poll, pripravljala vse od prvih predlogov dalje: med leti 1730 in 1734 je Steinberg, bodisi s Pollom bodisi s Hauptmannom, nekajkrat odpotoval na Moravsko, v Štiavnicu, ter si v tamkajšnjem rudniku temeljito ogledal najsodobnejše rudniške naprave, jaške in, samo po sebi umevno, tudi vso tehnično »dokumentacijo« o njih. Marsikaj, kar sta s Pollom videla tam, pa tudi v štajerskih rudnikih ob srednji Muri, sta potem s pridom vključila v svoje načrte bodočega Terezijinega šahta. Iz časov priprav na odprtje tega šahta se je sicer ohranilo nekaj tehniško izredno zanimivih, predvsem pa slikovitih detajlnih načrtov novega šahta, pa tudi novega objekta žgalnice cinobra, saj stara ne bi bila več kos povečani proizvodnji. Ti posamezni načrti – pa naj so nam dosegljivi »na ogled« v idrijskem rudniškem arhivu, v arhivu dunajske Dvorne komore ali zbirki rudniških načrtov v leobenski Montani ter še kje – so dovolj zgovorna priča odločnega »premika« idrijske rudniške načrtovalnice in tehnične risalnice z nekdanje strokovne »provincionalnosti« na raven »tehniške kvalitete«, ki zlahka konkurira ali celo presega kvalitete enakih »izdelkov« v tem pogledu precenjenih in »vzorčnih« rudnikov monarhije. To hote-nehote priznavajo celo avstrijski zgodovinarji rudarstva sami (Kirnhauer). Osnutki za te načrte so vsekakor nastajali izpod rok Steinberga, Polla in tudi Hauptmanna; tehnična risba in predvsem ilustrativno dopolnilo posameznega načrta, risbe in risbice, ki baročno razgibano in slikovito dopolnjujejo toge tehnične risbe, pa so deloma še Steinbergovo, po večini pa izvorno »risarsko igrakkanje« mladega Jožefa Mraka. Ta se je od svojega »mojstra« in upravnika, v vsakem oziru pa za svoj risarski talent in smisel baročnega likovnega izražanja, ki ga je tako širokopotezno in mojstrsko razvil v obdobju rudniške jamomersko-zemljemerske in kartografske dejavnosti – učitelja in spodbujevalca Steinberga praktično naučil pretežno vsega, kar ga predvsem v rudarski kartografiji – tu ni treba posebej omenjati, da velja to za še skromni delež slovenske kartografije – dviguje med najvidnejše, celo med najprezentativnejše kartografske mojstre avstrijskega kasnega baroka in tematične, se pravi rudarske kartografije pred reformami, ki jih je vanjo prinesla prva načrtna geodetska izmeritev in mapiranje dežel monarhije.

Toda omenjene kvalitete Mrakovih načrtov rudišč in rudokopov zasledimo že v zgodnjih petdesetih letih, kmalu potem, ko mu je Steinberg omogočil odhod »na prakso« na Zgornje Koroško. Topografske karte in načrti rudokopov ob rečicah Beli in Meli v zgornji dravski dolini, ki jih je Mrak tam izdelal leta 1739 in potem še leta 1743 kot praktikant Hauptmannove skupine, poslana na Zgornje Koroško, so že tedaj vzbudile precejšnjo pozornost, ne samo med rudarskimi strokovnjaki, temveč celo pri Komori. Mrak je postal upoštevan in iskan rudniški tehnični risar in kartograf. Če vzamemo zadevo nekoliko bolj osebno, pomeni Mrakov naraščajoči ugled in uspeh posredno priznanje Steinbergovemu »tutorstvu« in »šoli«, saj se je Mrak v strokovnjaka tehničnega risanja ter zemljemerstva in kartografije »razvil« v Steinbergovem delovnem kabinetu. Redni »uslužbenec« idrijske rudniške risalnice je postal namreč zelo kasno, pravzaprav šele tedaj, ko je že bolehn in upravnikovanja naveličani in utrujeni Steinberg »pospravil« v svojem kabinetu in prenehal z »zasebnim« delom v njem. Sina Antona je že pred leti,

izučenega za rudniškega topilničarja, poslal v rudnik Štiavnicu na Moravskem. Kot vemo, se je mladi Steinberg tam izučil še drugih rudniških veščin ter se kot zemljemerec in risar zgledoval po očetu in mladostnemu tovarišu Jožefu Mraku, a v kvaliteti svojih del (npr. karta rudokopa Spitzenberg v Schmölnitzu) ni dosegel ne enega in ne drugega. Ostal je v Štiavnici, se tam poročil z Dunajčanko in upokojitev s petimi hčerami na skrbi preživel na Dunaju. V Idrijo ali Ljubljano (k očetu) ga ni bilo več. Morda je delno razočaranje nad prvorojenčevim življenjskim neuspehom že sredi petdesetih let ter ob treh izbruhih požara v rudniku (dvakrat v letu 1740, leta 1741 pa celo v gradu Gewerkenegg) načelo trdnost in neuklonljivost dotlej tudi telesno navidez še trdnega in čilega šestdesetletnika, ki se je sicer vse opazneje umikal neposrednim upravniskim dolžnostim ter tudi vse več odgovornosti upravnika prelagal na najpomembnejšega moža v tedanjem vodstvu rudnika, Antona Hauptmanna. Kake izredne sreče Steinberg s svojo družino ni imel. Žena Cecilia, bolehn in izčrpana po številnih porodih, je sedmoročo otrok krotila in obvladovala le ob krepki pomoči neporečene moževe sestre, družinske tete Marijane. V domačem krogu je bil Steinberg gospodovalen in zahteven oče, precej prizanesljivejši do deklet, od katerih mu je najmlajša, Zalika ali Zalerle, ostajala ljubljanka, a mu kasneje enako, kot najmlajši sin Jožef, prizadela obilo skrbi in težav. Steinbergi v Idriji kljub precejšnjemu imetju niso živeli plemiško razkošno, čeprav je imel Steinberg dovolj denarnih možnosti za to. Starša svojih otrok nista razvajala, prej bi lahko rekli, da sta »po notranjsko« varčno in preudarno skrbela za njihovo vzgojo – vsi dečki so se po domači idrijski šoli šolali še v Ljubljani, dva od njih sta postala duhovna, najmlajši, Jožef je po končani kadetnici v Wiener-Neustadtu kot grenadirski stotnik služboval v različnih garnizionih v Vojni krajini. Steinberg je poskrbel, da so se tudi dekleta »dobro« poročila: najstarejša z zdravnikom v Gorici, druga s trgovcem iz Devina, le z Zalkino poroko Steinberg ni mogel biti zadovoljen: poročila je zapravljevca in veseljaka, ki jo je čez čas z dvema otrokoma v Ljubljani prepustil v breme očetu in izginil neznan kam. Toda tudi stotnik Jožef je očetu grenil zadnja ljubljanska leta: zadolžen židovskim izposojevalcem denarja do zadnjega gumba svoje uniforme je v transilvanski Mehadiji umrl bolan in zapit le nekaj let za svojim očetom. Toda to je že del Steinbergove življenjske zgodbe, ki ne sodi več v njegovo »idrijsko obdobje«.

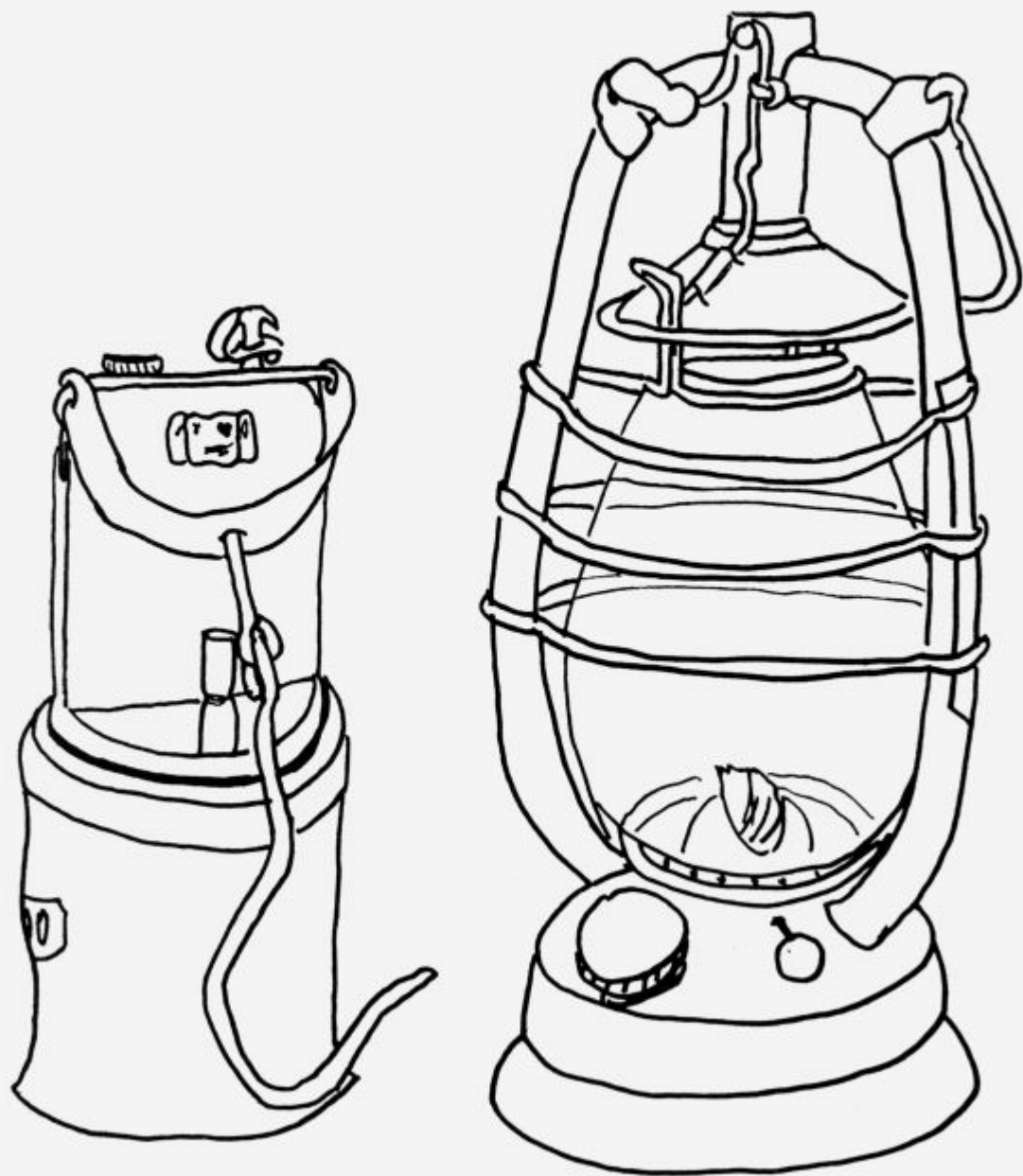
Steinbergovega naravoslovno-literarnega življenjskega dela, znamenito Izčrpano poročilo o na Notranjskem ležečem Cerkniškem jezeru, tu ne omenjamo podrobneje, čeprav se je zadnja leta svojega upraviteljevanja v Idriji že resneje pripravljala na to, da v mladostnih, »predidrijskih« letih zasnovano in v krajši, še površni verziji že napisano, a tudi ilustrirano »poročilo o jezeru« z novimi spoznanji in doživetji dopolni v zanimivo in prijetno branje in pouk, kaj in kako se dogaja z jezerom, ki je in ga spet ni, kako bogata in radodarna je narava okrog jezerišča v vsakem letnem času ter kako znajo jezerjani te darove jezera in njegove okolice s pridom izrabljati. Sam Steinberg je vse te jezerske dobrobiti tako ali drugače izkoriščal, vse dokler mu je zdravje dopuščalo: lov, brodarjenje in ribolov na jezeru, že sistematično raziskovanje jezerskih požiralnikov in bruhalnikov ob vsakem letnem času in vremenu ter nenehna vračanja – tudi v »idrijskem obdobju« – v to okolje,

v koleslju ali na konju, mu je »na stare dni« nakopalo neznosni protin (putiko), ki ga je dokončno priklenil k pisalniku v zadnjem domu v ljubljanski Salendrovi ulici.

Še to naj dodam: gornji odstavek – ali bolje: drobci življenjepisa Steinbergovega »idrijskega obdobja« slone na dejstvih, zbranih iz obsežne, v treh različnih arhivih hranjene Steinbergove »uradne« in polzasebne korespondence, družinskih testamentov in overovljenih zapuščinskih aktov ter skromnih začetnih biografskih zaznam, ki jih je F. Rakovec von Ragersfeld prepustil doorskemu graščaku in mentorju Eggergu. Skromnejši del Steinbergovih tehničnih risb, načrtov in predvsem kart hrani dunajski arhiv Dvorne

komore, nekaj primerkov imamo v Ljubljani in Idriji, precej še »neobdelanega« načrtnega gradiva pa se še skriva v arhivih starejših avstrijskih rudnikov in v leobenski Montani.

Virov in arhivalij namenoma ne navajam, ker bi sicer moral »opremiti« gornje besedilo z oštevilčenimi opombami, ki lahko siceršnjega bralca teh odlomkov samo motijo. Kolikor doslej je, je to storjeno na drugem mestu ter tudi s povsem določenim namenom. Prevod Steinbergove knjige o jezeru ter širša biografska študija o njem namreč doslej še nista našla »sponzorjev«, ki bi se zavzeli za njuno knjižno objavo.

KARBIDOVKA IN LATERNA

perorisba,
ALENKA KRIVEC, 7. r., OŠ Idrija

ANA ŠTUCIN

Aretacije v prvem letu vojne

Aprilska vojna l. 1941 je bila za Primorsko prelomnica. Pomenila je konec nekega obdobja, konec mirnodobskega življenja v okviru italijanske države. V političnem pogledu pa je bilo pomembno že leto 1940.

Priprave na vojno z Jugoslavijo so postavljale Slovence v poseben položaj. Nacionalno in socialno protifašistično gibanje v Julijski Krajini se je na predvečer druge svetovne vojne krepilo in dobivalo nove razsežnosti. Na Tržaškem in Goriškem je proti koncu tridesetih let zaživelo nacionalno gibanje narodnjaške in krščansko-socialne mladine, z novim nacionalnim programom se je okrepilo tudi slovensko komunistično gibanje v Trstu pod vodstvom Pinka Tomažiča. Slovenci so postali državi še bolj nevarni, tembolj zato, ker je bila Julijska Krajina odskočna deska za napad na Jugoslavijo in prvo zaledje italijanske vojske.

Leta 1940, ko je Italija stopila v vojno, je fašistična oblast že militarizirala deželo. Začela je z mobilizacijo slovenskih in hrvaških moč v posebne bataljone (mobilizacijo, ki je v naslednjih letih postala množična), z aretacijami pa obglavila nacionalno in komunistično gibanje. Od marca do novembra 1940 je bilo aretiranih 300 Slovencev, od teh so jih 240 kaznovali z opominom, policijskim nadzorstvom ali internacijo, 60 pa jih je policija izročila posebnemu sodišču za zaščito države (drugi tržaški proces decembra 1941!).¹

Cerkljanska iz vsega tega ni bila povsem izključena, čeprav nova gibanja v ta kot niso segala. Februarja l. 1940 je orožniško poveljstvo v Cerknem pripravilo seznam oseb, ki bi jih bilo treba zapreti v primeru vstopa Italije v vojno. Zajemal je: politično sumljive osebe, osebe, osumljene špijonaže, in državi nasprotne duhovnike. Glavni »greh« vseh osumljenцев je bilo slovanofilstvo. Na spisku »državi nevarnih« so bili:

IVAN KUMAR, p. d. Mežnarjev, cerkovnik in pevvodja cerkvenega pevskega zbora. Bil je že enkrat aretiran na začetku l. 1937, ker je domači orkester, katerega član je bil, na novoletnem javnem plesu med drugimi vižami zaigral sokolsko koračnico. To dejanje je policija ocenila kot »iredentistično in protifašistično manifestacijo«. Tedaj je bil obsojen na tri leta konfinacije, a po treh mesecih izpuščen zaradi amnestije, proglašene, ko se je princu Umbertou rodil sin.

GABRIJEL PETERNELJ, p. d. Tišlerčk, kmet. Bil je pevvodja ilegalnega pevskega zbora in poleg Slavka Bevka najbolj dejaven član organizacije TIGR na Cerkljanskem – vendar te njegove dejavnosti policija nikoli ni dokazala. Tudi njega je bremenila sokolska koračnica in je bil prvič obsojen l. 1937 na dve leti konfinacije, a po treh mesecih zaradi amnestije izpuščen.

METOD PETERNELJ, p. d. Firbarjev, učitelj. Oblast mu je med drugim zamerila, ker se ni včlanil v fašistično učiteljsko zvezo (ANIF) in je k takšnemu ravnanju spodbujal tudi druge slovenske učitelje. Premeščen je bil v srednjo Italijo, l. 1933 pa je moral zapustiti učiteljsko službo. Orožniška karakteristika ga označuje kot »slovanofila, antifašista in osumljenega špijonaže«.

FRANC PETERNELJ, p. d. Cinkov, rezbar, podobar in fotograf. Kot vsi doslej navedeni je aktivno sodeloval v slovenskih prosvetnih društvih, dokler jih je oblast dopuščala.

ALOJZ BEVK – Slavko, p. d. Gabrijelov, sin trgovca. Bil je vodja organizacije TIGR na Cerkljanskem, vendar te njegove dejavnosti policija ni zatrdno dokazala. Bil je obsojen že na prvem tržaškem procesu l. 1930, in sicer na pet let konfinacije kot slovanofil in zaradi suma špijonaže.

FLORJAN HVALA, župnik na Bukovem.

IVAN MOZETIČ, župnik v Ravnah pri Cerknem.

FRANC MEZEK, krojač, Maistrov borec.²

Ta spisek je Gabrijel Peternelj danes takole komentiral: »Takšnih zavednih Slovencev, ki so to tudi javno pokazali, je bilo mnogo. Ali je bila policija indolentna ali je tako malo vedela?« Tudi izbor »nevarnih« duhovnikov ni najbolj razumljiv. Župnik v Ravnah Ivan Mozetič je bil res v hudem sporu s fašistično oblastjo, saj je s svojim vplivom oviral vpis otrok v fašistično organizacijo Balilla, za župnika Florjana Hvalo na Bukovem je bilo znano, da je zaveden Slovenec, toda v sporu z oblastjo je bil tudi cerkljanski dekan monsignor Ivan Kunšič, zavedni Slovenci pa tudi drugi duhovniki.³

Izmed vseh, ki so bili na spisku, so 12. junija, dva dni po vstopu Italije v vojno, orožniki aretirali le dva: Gabrijela Peternelja in Metoda Peternelja, ki sta bila po nekaj mesecih zapora poslana v konfinacijo. Alojz Bevk je medtem emigriral v Jugoslavijo in je bil aretiran kmalu po okupaciji Ljubljane. Čeprav na spisku je bil že

pred leti emigriral Franc Mezek, ki je kot Maistrov borec dobil na Stajerskem kmetijo. Aretaciji se je zaradi bolezni (ob pomoči italijanskega zdravnika dr. Antonia Sticchija) izognil Gabrijel Bevk, oče Alojza Bevka. Orožniki, ki so ga prišli aretirat, so namero opustili.

smo bili povezani še z eno podolžno verigo. Sam sem bil vkljenen z Bevkom. Potovali smo tri dni – na vlaku v posebnem kupeju z orožniki. Dvakrat smo prenočevali v posebnih »zaporniških« sobah (camera di sicurezza), prvič na postaji v Riminijui, drugič v Potenzi. Le v teh sobah nismo bili vkljeni. Nekaj hrane so nam dali samo zjutraj in zvečer. Med potjo smo bili zelo žejni. Na postajah smo kupili kakšno pomarančo. Z Bevkom, se spominjam, sva pomarančo pojedla tako, da sem jo jaz s svojo prsto roko držal, on pa jo je lupil. Pristali smo v taborišču Pisticci.«⁴

Begunstvo

6. aprila se je vojna začela tudi za civilno prebivalstvo. Tega dne je goriška kvestura objavila Mussolinijev ukaz, ki je veljal za širši obmejni pas. Uvedena je bila policijska ura (od 20^h do 5^h), na območja, ki so jih zasedle vojaške enote, je bil dostop civilnemu prebivalstvu prepovedan, za vsako potovanje je bila potrebna prepustnica orožniškega poveljstva. V ukazu je bilo tudi rečeno, da bodo »vsi četniki, ki bi se infiltrirali prek meje, vsi civilisti, ki bi zakrivali sovražna dejanja, sabotazo ali upor, takoj ustreljeni.«⁵

Istega dne je videmski armadni zbor izdal povelje o popolni evakuaciji prebivalstva s strogo obmejnega ozemlja, kar je doletelo tudi Cerkljansko. Novost je bilo besedilo ukaza, napisano **dvojezično**. V šepavi slovenščini se je glasilo:

Ukaz za Izpraznjenje

Po ukazu od višje oblasti, se mora vsa okolica blizu državne meje sprazniti civilnega prebivalstva. Vsak poglavar družine mora najhitreje dospeti do Skupnega Zbirališča, ter mora privediti seboj vso družino in živino.

Operacije katere se morajo izpolniti

1. Združiti takoj celo družine da se pripravi najhitrejšo zapustiti prebivališče.
2. Združiti vso živino jo nakrmiti pred odhodom.
3. Pripraviti vreče in cule katere lahko uzame vsak po svoji možnosti seboj.
4. Vozove, opravo in premičnine se morajo pustiti u enem zaprtem prostoru.
5. Zapustiti prebivališče u teku... ur in dospeti z živino po najkrajši poti do Skupnega Zbirališča... kjer bo vsak poglavar družine obveščen:
  - kje bo družina stanovala;
  - kam morajo peljati živino, da bo rekvizirana proti plačilu.
6. V slučaju da je v družini kakšen bolnik katerega se ne mora prenesti, pustiti ga na mestu z enim članom družine, obvestivši CC.RR. in jim izročiti pismene podatke rojstva onih dveh oseb katere ostanejo.

Po navodilih vrhovnega orožniškega poveljstva sta bili za naše območje kot zbirni središči določeni železniški postaji Grahovo za 3600 in Sveta Lucija (Most na Soči) za 2580 ljudi. Z Grahovega naj bi

MODULARIO
G. G. n. 83

Mod. 43 (Carceri)

Direzione **CASA CIRCONDARIALE GORIZIA**
Ufficio Matricola

Certificato di detenzione

Il sottoscritto dichiara che il nominato **M/LA 3.605**
PETENEL GABRIELE
figlio **FU FILIPPO**
nato **9.3.1913** nel Comune di **CIRCHINA**
Provincia di **YUGOSLAVIA** di professione _____
trovasi dal **13.6.1940** in questo stabilimento _____
per espiazione della pena **IN DATA 15.7.1940 E STATO**
a cui venne condannato **TRADOTTO AL CARCERE DI PISTICCI**
con sentenza in data di _____
Detta pena scadrà il giorno _____
Si rilascia la presente dichiarazione in iscritto a richiesta **XXXXXXXXXX**
DELL'INTERESSATO PER GLI USI DI LEGGE
GORIZIA .LI 2.12.1984.

IL DIRETTORE
(Magri Dr. Luigi)

(2603054) Roma, 1972 - 1st. Poligr. Stato-S. (c. 350.000)

Po vojni izdano potrdilo, da je bil Gabrijel Peternelj 15. 7. 1940 premeščen v taborišče Pisticci.

O teh aretacijah in konfinaciji mi je Gabrijel Peternelj povedal: »Odpeljali so nas v goriški zapor. Sodne obravnave nismo bili deležni. Med aretiranimi so bili tudi Feliks Bajt, Ivan, Jožef, Franc Didič iz Idrije ter France Bevk. V konfinacijo nas niso poslali vse hkrati. Mene so odpeljali po enem mesecu zapora v skupini petih, med katerimi je bil tudi France Bevk. Iz zapora v »marico« in nato na vlak so nas gnali vkljenjene po dva in dva in še eden zadaj, vsi pa

vladal nepopisen strah. Zbrani iz vseh pokrajin Italije, preprosti vojaki, kljub vsiljivi fašistični propagandi te vojne gotovo niso občutili kot »svoje«. Spomini na begunstvo pa so žalostni in tudi veseli. Veseli so seveda spomini tistih, ki so bili takrat še mladi, brezskrbni ali še otroci. Naj navedem nekaj pričevanj:

Iz osnutka kronike za Stražo in Jagršče (pripoved Petra Lapanjeta):
 »9. aprila sem bil še na Reki. Tam je bila zbrana živina in nekaj beguncev... z Bukovega se je pripeljalo več avtomobilov, v enem italijanski kralj. Ko so videli razdejanje, so se ustavili. Major, ki je vodil komisijo za popisovanje živine, se je kralju približal in raportiral. Kralj je rekel: Kaj delate...! in ukazal, naj vse napatijo nazaj domov, ljudi in živino...«

REGIA QUESTURA DI GORIZIA

N. 02161-Sub.

Gorizia, 5 Marzo 1933 Anno XI

Risposta al foglio

N.

OGGETTO. MOZETIC Don Giovanni fu Antonio e fu "anut Maria, nato a Merna il 26/8/1889, residente a Bauna di Circhina - Parroco - Denuncia per l'ammonizione..»

A S. E. IL PREPETTO - Presidente della Commissione Provinciale per l'Ammonizione

G O R I Z I A

Il sacerdote in oggetto indicato, animato da spiccati sentimenti slavi, è un irriducibile oppositore alla penetrazione italiana fra gli alloggiotti. Alla propaganda antitaliana svolta occultamente in passato, egli ha fatto seguito con una campagna aperta contro la iscrizione all'Opera Nazionale Balilla, dei fanciulli soggetti all'obbligo della istruzione elementare.

Nel Dicembre scorso lo stesso don Mozetic, prezo dalla Maestra elementare di Bauna a volere spiegare ai capi famiglia l'utilità della appartenenza dei fanciulli alle organizzazioni giovanili dipendenti dall'O.N.B., asserì di non potervi aderire non essendo egli fascista; oricò il P.N.F. sino all'oltraggio, e consigliò quindi la Maestra di essere prudente facendo alla stessa velate minacce.

A seguito di tale incidente fu avviato sul posto un Funzionario di questo Ufficio, il quale interrogò la maestra Alessandrini Maria Luisa, e mosse le contestazioni del caso al parroco don Mozetic, il quale ammise in parte gli addebiti che gli si facevano e non fece mistero dei suoi sentimenti slavi ed antifascisti. Per un più esatto giudizio si allegano i verbali redatti dal Funzionario.

Il parroco in parola non ha dato luogo ad ulteriori rilievi con la sua condotta politica perché si ritiene sorvegliato. Il suo atteggiamento, peraltro, è immutabilmente contrario all'Italia ed al regime Fascista, egli è ritenuto l'esponente dell'irredentismo slavo in quella zona.

Ciò premesso e perché si è reso opportuno sorvegliare strettamente don Mozetic lo denunciò a V.E. per l'ammonizione a termini dell'Articolo 164 della Legge di P.S., significando che tale provvedimento è stato disposto dall'On.le Ministero, con nota N°442/4472 del 27/2/u.s.

Allego il rapporto informativo dell'Arma, nonché gli altri documenti richiesti a corredo..»

IL QUESTORE
 f.º Modesti

Per copia conforme
 Gorizia, 21/5/1934-XII
 L'Impiegato di Polizia

[Signature]

Ukaz o policijskem nadzoru župnika Ivana Mozetiča

Settimanale di Gorizia

COMANDO CORPO D' ARMATA DI UDINE

Šebreljska 4165

Ordine di Sgombero

Urdine superiore, la zona in prossimità della frontiera deve essere sgomberata da parte di tutta la popolazione civile. Ogni capo famiglia deve raggiungere al più presto il Centro Raccolta Sgomberandi, accompagnandovi la propria famiglia ed il proprio bestiame.

Operazioni da Compiersi

- 1°) Riunire subito l'intera famiglia perché si appronti ad abbandonare al più presto l'abitazione;
- 2°) Riunire subito il bestiame e foraggiarlo prima di partire;
- 3°) Preparare sacchi o fagotti che ognuno potrà portare seco in relazione alle proprie possibilità;
- 4°) Lasciare in posto carretti e masserizie in un unico locale chiuso;

del 10-2-31

5°) Abbandonare l'abitazione entro *1000* ore per raggiungere, insieme al proprio bestiame e per la via più breve, il Centro Raccolta Sgomberandi di *Belleg* dove ogni capo famiglia sarà informato;

- del luogo di alloggiamento della famiglia;
- del luogo in cui accompagnare il bestiame che sarà respinto a pagamento.

6°) Se per caso nella famiglia si fosse un'anziano inappuntabile, tassativo con una persona di famiglia sul posto, avvertendo i CC. RR. e consegnare loro per iscritto le generalità del due che rimangono.

Ukaz za izpraznenje

Po ukazu od višje oblasti, se mora vsa okolica blizu državne meje sprazniti civilnega prebivalstva. Vsak poglavar družine mora najhitreje dospeti do Skupnega Zbirališča, ter mora privediti seboj svo družino in živino.

Operacije katere se morajo izpolniti

- 1°) Zdržiti takoj celo družino da se pripravijo najhitreje zapustiti prebivališče.
- 2°) Zdržiti svo živino jo nakamiti pred odhodom.
- 3°) Pripraviti vreče in cule katere lahko zame vsak po svoji možnosti seboj.
- 4°) Vozove, opravo in premičnine ne morajo pustiti v enem zaprtim prostoru.

5°) Zapustiti prebivališče v teku ur in dospeti v živino po najkrajši poti do Skupnega Zbirališča

- kjer bo vsak poglavar družine obveščen:
- kje bo družina stanovala;
- kam morajo peljati živino, da bo rekvizirana proti plačilu.

6°) V slučaju da je v družini kakšen bolnik katerega se ne more prenesti, pustiti ga na mestu z enim članom družine, obveščenj CC. RR. in jim izročiti premične podatke najsva (svoj dveh obeh katere ostanejo).

Marica Bevk, roj. Černilogar: »Z odhodom so ljudje v Šebreljskem Vrhu odlašali, čeprav so jih orožniki preganjali. Nato so izvedeli, da jim ni treba na pot, saj so se nekateri Šebreljčani že vračali. Tudi iz Šebrelj niso vsi odšli, niti vsa živina. V noči med 8. in 9. aprilom je topništvo, ki je bilo pred vasjo, strahovito nabijalo...«

Franc Hvala (Bukovo): »Ljudem je vse mogoče rojilo po glavi. Kdo ve, kdaj se vrnemo, kam gremo, kaj bo z nami? Pustiti vse, kar imaš, dom, živino, orodje! To je bilo za ljudi nepopisno težko, nič pa se ni dalo pomagati. V takem razmišljanju so se ljudje pripravljali na odhod v neznan. Nakrmili so živino. Župnik na Bukovem je pozval vaščane, naj se zberejo, in jih pred odhodom blagoslovil. Nato so skupaj odšli proti železniški postaji Grahovo. Žalostno je bilo videti gruče ljudi, kako so odhajali. Živina je bežala po njivah in travnikih. Čeprav je bilo že v aprilu, je bilo še hladno in marsikje zemlja še zmrznjena...«

Marica Čelik, roj. Močnik (Bukovski Vrh): »Odpeljati smo se morali nenadoma: starši in kup otrok. V Montecatini – Terme so nas nastanili po hišah. Begunci so bili razporejeni po vsej okolici Pistoje. Ljudje so jih lepo sprejeli. Še po nekaj letih so se jih spominjali predvsem po tem, da so lepo peli in veliko pili (Poveri profughi! Come cantavano, come bevevano!)«⁸

Zdravko Štravs: »Na Bukovem, od koder smo odpotovali 10. aprila, je precej živine ostalo v hlevih. Ostalo je tudi nekaj starcev, da so jo oskrbovali. Še danes se spominjam, da smo z Grahovega gledali proti Poreznu. Utrdbe so šle v zrak, so ugotavljali možakarji. A bila je le megla. Na poti proti Gorici smo srečali vlak z znakom Rdečega križa. Na fronto gredo, Italijane so naklestili... so govorili. Tudi to so bile le pobožne želje. V Montecatini so nas odlično sprejeli. Doživeli pa smo tudi »pogreb Jugoslavije«. Po mestu so v avtu vozili krsto z napisom Jugoslavia. Stanovali smo v privatnih hišah, nekateri v gosposkih vilah. Mladi fantje smo si sposojali kolesa in bile so nas polne ceste. Ko smo se vrnili domov, je italijanska vojska pripeljala kruh in konzerve. Računali so, da se ljudje še niso mogli oskrbeti s hrano. Seveda so nas italijanske oblasti »obravnavele« kot Italijane ali vsaj italijanske državljanke.«

Milan Golob: V Gorjah je bilo takrat veliko delavcev, ki so gradili vojaške ceste. Dela so varovali vojaki in orožniki. Iz Jesenice je prišlo sporočilo, da Jugoslovani napredujejo. Zbežali so vsi, tako vojska kot delavci. Barake so ostale popolnoma prazne. Prebivalce Gorij, Poč in Trebenč so napotili v Sieno.«

Cerkljani v San Gimignano, povabljeni na velikonočno kosilo. Med njimi je več pevcev cerkvenega pevskega zbora, edinega, ki je še lahko legalno deloval. Na sliki (prvi in tretji od leve) sta tudi »državi nevarna« Franc Peternelj – Cinkov in Janez Kumar – Mežnarjev.

Janko Kenda: »Iz Gorenjih Novakov smo odšli 7. aprila pred zoro. Zbrali smo se ob cesti pri Podzidarju (Primožič) s prtljago in živino. Od poziva smo imeli komaj en dan časa za priprave. Živino, ki se je zbirala od vseh strani, so gnali pred nami. Pomagali so vojaki. Eno

živinče, ki se je oddaljilo od črede, je zašlo na mino, ki je eksplodirala. Razteplo se jih je zato še nekaj. Mogoče so te kasneje zašle na mine ter povzročile eksplozije in paniko med italijanskimi vojaki. V Cerknem je bila nekakšna etapna kuhinja, v Trebuši tudi. Povsod so delili kruh, mortadelo in drugo. Na poti po dolini smo srečevali dolge kolone vojakov. Naša družina in sosedje smo ostali v Idriji ob Bači, druge so usmerili v Montecatini in Sieno. Sprejeli so jih odlično. Močlarjevi (Jemec) so stanovali v prekrasni vili. Tisti, ki smo ostali v bližini, smo se kmalu vrnili. Na veliko noč (13. aprila) smo že bili v Novakih in spravljali živino v hleve. V Gorenjih Novakih niti v eno hišo ni bilo vlomljeno, saj je bilo to območje tik ob meji in je v usodnih dneh ostalo prazno. V trgovino mlekarške zadruge v Dolenjih Novakih pa so, tako so pravili, vdrli Davčarji.«

Iz osnutka kronike Novaki: (pripoved Janeza Peternelja, ki se je z dovoljenjem vojaškega poveljstva v Cerknem že 8. aprila vrnil domov v Podnjivč): »Ko sem se vrnil, je bil v moji hiši nastanjen bataljon fašistov. Bili so vsi pijani od naropanega vina. Pekli so vsepovsod kokoši, prašiče... Italijanska vojska je ropala zapuščene kmetije. Dan, ko smo odhajali v begunstvo, je bil žalosten. Odhajali so vsi: starci, nosečnice, otroci, bolniki. Mnogo družin je bilo razcepljenih... Gospodarske posledice begunstva so bile težke. Sicer je bila vsa živina ocenjena in plačana, toda kasneje se za isti denar ni mogla kupiti, saj je cena narasla...«

Devetdesetletna *Katarina Selak* (Planina): Iz Oselice so odšli v begunstvo že 7. aprila, iz Planine dva dni kasneje. Na predvečer pred odhodom so Italijani streljali iz Ravni. Hudo je pokalo. Ne vem, zakaj so streljali. Vsi trije otroci so šli z Mihovo družino, odrasli smo gnali živino. Na poti smo srečali mnogo vojakov, ki so odhajali proti meji. Možje so ostali na Krepščah, sama pa sem odšla do Mirna, da bi videla, kako je z otroki. Vso pot od doma sem jokala, kar le jokala, niti govoriti nisem mogla... Eni so bili zelo prizadeti, ob vso živino so bili. Mi smo imeli srečo, dobili smo jo nazaj. Ena krava se je kar sama vrnila v Planino. Andrijačev Tončk jo je dobil pri cerkvi...«

Poseben primer so bile *Ravne*. V vasi je bila tedaj artilerijska posadka. Vojaki in delavci so v Ravne prišli že l. 1940. Popravljali so cesto iz Cerknega prek Zakriža do Dolenjih Raven za dovoz težkega orožja, gradili utrjena mesta za mitraljeze po grebenu Kovka proti Želinu in za topove ob zahodnem robu planote (Dol. Ravne). Vojaki in delavci so bili že domači, poznali so družine, pri katerih so stanovali ali kupovali mleko, jajca... Med njimi sta bila oficirja slovenskega rodu Adamič in Jurišević (Tržačan ki se je kasneje pridružil partizanom). Po nasvetu poročnika Juriševića so vaščani, ki so sicer dobili ukaz za evakuacijo, z odhodom zavlčevali. Vas so sicer izpraznili, a ostali po kmetijah v Orehovski grapi. Najbolj so z odhodom zavlčevali možje, ki jih je zanimalo, kako se bodo razpletli dogodki. Ko je bilo »vojne« konec, so bile tudi Ravne polne kurjega perja, hiše pa, ki so jih bili na ukaz poveljstva skrbno zaklenili, odprte in skoraj v vsaki so nekaj pogrešali (iz osnutka vaške kronike in po pričevanju V. Prezlja).

Ana Peternelj (Cerkno): »En dan prej so nam povedali, da bo treba v begunstvo. Vso noč smo delali, da smo pripravili popotnico. Sredi vasi so nas ločili. Očeta so peljali v vrtec, kjer so se zbirali stari.

Zgodaj jutraj, ko smo bili še doma, so prišli vojaki po živino. Niso mi je plačali. Po vrnitvi smo jo dobili nazaj, vendar ne našo, slabšo. Na Mostu na Soči smo prenočili pod velikanskim šotorom. Vso noč je mimo marširala vojska. Potovala sem s svojima majhnima otrokoma. Mož je bil v konfinaciji. Na postajah so nam »donne fasciste« postregle s hrano. V vasi Chianciano so nas domačini lepo sprejeli. Iz občine so hodili kontrolirat, kako nam kuhajo; spraševali so nas, če smo zadovoljni. Gospodar hiše, kjer smo stanovali, nam je prinašal novice in nas tolažil, da se bomo prav kmalu vrnili domov. Zelo smo se jim smilili.»

Milena Močnik (Cerkno): »V San Gimignano smo se Cerkljani priključili velikonočni procesiji in zapeli. Med nami je bil pevovodja cerkvenega pevskega zbora in več pevcev. Naslednji dan so ljudje zopet hoteli slišati, kako pojejo Slovenci (»i slavi«).«

Katarina Kofol, roj. Čelik (Cerkno): »Na dan pred odhodom v begunstvo so nekateri trgovci, npr. Štravsovi, delili ljudem blago brezplačno (tekstil – majice, jopice, dežnike, živila itd.). Štravsova trgovina je bila polna ljudi, ki so nazadnje kar sami pulili robo s pulrov. Tudi Franc Tušar, ki je prodajal alkoholne pijače, je na debelo razdal. V Toscani smo imeli prve dni vtis, da gledajo na nas kot na manj vredne ljudi. Mama in oče sta bila precej zbegana. Nato so nas peljali v vas Toritta di Siena. Ko so nas spoznali, so nas vzljubili. S Pavlo in Lucijo Oblak smo začele obiskovati šolo pri nunah in se prav kmalu vključile v pouk. Gospodarju hotela, v katerem smo stanovali, smo pomagali pri delu. Postali smo prijatelji, si potem dopisovali vse do kapitulacije Italije. V tej vasi smo po radiu slišali poročilo, da so italijanske enote zavzele Ljubljano. Starši so bili žalostni. Tudi sicer so bili zaskrbljeni, otroci pa smo se imeli lepo. Meni, imela sem deset let, se je zdelo najbolj čudno in lepo, da je oče s sovaščanom Čendo (Tavčar) vsak dan v »ta-zahmašni« obleki pohajal in posedal po parku. Doma je samo garal... Ko smo se vrnili, je bila hiša odprta, vse je bilo razmetano, stekla pobita. Ne vem, kdo je vdrl v hišo...«

Prof. Tomaž Pavšič: »Iz Otaleža in okolice, vse do Vrščeve, so ljudi napotili proti Sveti Luciji. Odšli so peš ali na vozovih. S seboj so peljali tudi težke bolnike, čeprav je bilo rečeno, da bodo zanje poskrbeli orožniki. Govorili so, da vse to ne bo dolgo trajalo, a so se ljudje begunstva vseeno bali. Še je bil živ spomin na begunce iz prve svetovne vojne, ki so bili dolgo od doma, domačije pa je fronta porušila. Predvsem so se bali, da bi morali tudi sami tako stradati, kot so stradali begunci s soške fronte v taboriščih.

Prizori z živino, ki jo je bilo ogromno, so bili težki, »svetopisemski«, in kmečki ljudje so se strašno zgražali. Eni so se okoristili: kravo, svojo ali tujo, so »prodali« dvakrat, drugi niti svojih niso dobili vseh plačanih, čeprav je italijanska komisija denar za živino delila precej širokogrudno.

Za nas otroke je bilo begunstvo velika dogodivščina. Ozračje je bilo čudno, ne panično, toda izjemno razgibano. Konec je bilo prejšnjega življenja, nastale so povsem nove okoliščine. Novice so se razširjale bliskovito. Odrasli so modrovali, primerjali dogodke s prvo svetovno vojno, kritizirali fašizem, večina pa je pričakovala, da bo prišla jugoslovanska vojska. Strahu pred karabinjeri ni bilo, sicer pa so bili le-ti zelo vljudni, z zanimanjem so spraševali naše

Begunci iz Cerknega v Poggibonsi

ljudi, kako se bodo stvari obrnile. Tudi to je bilo novo. Nepozaben vtis je name naredilo to, da so karabinjeri prinesli dvojezično povelje. To je bil vendar uradni akt in prinesli so ga karabinjeri! To nam je pomenilo, da je slovenščina oživljena, da nas morajo upoštevati. Trenutno so nekako izginile tudi socialne razlike. Imovitejši so bili v teh dneh bolj darežljivi.

Na Oblazu smo lahko opazovali premikanje italijanske vojske in štabnih avtomobilov. Vest o umiku Italijanov z meje se je razširila bliskovito. Ljudje so uživali. Čeprav so tak razplet pričakovali, je bila to senzacija. Pripovedovali so o nekem »tenenteju«, ki da je jokal, o obupanih financarjih itd. Dobivali smo časopise (Il Piccolo) in zadnje dni prebrali, da so Italijani okupirali Kranjsko Goro.

Po begunstvu se je življenje le postopoma normaliziralo. Na začetku so bile težave s prehrano. Karabinjeri v Otaležu so nam

delili vojaške hlebčke (pagnotte) in konzerve. Občutne škode, razen pokola med kokošmi, na domačijah ni bilo.»

Vinko Kofol (Cerkno): »Lažčani nismo šli v begunstvo, ker nismo prejeli pozivnic. Namesto k nam so jih poslali v Laze. V tistih dneh so z Jelenka streljali proti meji s topovi. Videli smo, kako so se skozi Plužnje in Otalež proti meji premikali vojaki. Čisto tiho so bili... Vsi so se zelo bali Srbov, češ da imajo smrt na kapah. Vojaki so zavzeli položaje ob meji od Bevkovega vrha do Ledin.«⁹

Po povratku, tisti, ki so odšli najdlje, so bili od doma dva tedna, so se rane begunstva še dolgo celile. Med kmeti je prišlo tudi do sporov, saj so nekateri, ki so na skrivaj ostali doma ali so se hitreje vrnili, med preživelo živino izbrali najboljšo, zapoznelim pa je

San Gimignano

ostala najbolj izčrpana. Le redkokdo je dobil vrnjeno svojo. Na dan so prišle tudi druge nečednosti: ne le italijanski vojaki, tudi nekateri domačini so izkoristili zmešnjavo in marsikaj izmaknili. O pokolu med perjadjo se je govorilo precej glasno, saj je šlo na račun italijanskega vojaštva, šepetaje pa o tem, da je bilo ropanje nekaterih domačij tudi delo ljubih sonarodnjakov.

Vojna z Jugoslavijo aprila 1941 je ljudem ostala v spominu predvsem kot begunstvo (»ko smo beguncali«) pokol med kokošmi je bil povod, da so aprilskim dogodkom, med katerimi je zavzemal »častno mesto« pobež italijanske vojske, dali tudi ime »kurja vojska«. Kratek, ljudski opis te vojne je bil: »Mi smo beguncali, kure so nastradale, vojaki pa bežali vsak na svojo stran« (tako mi je povedal Janez Peternelj, po domače Podnjivčan).

Ko so se ljudje vrnili na domove, je bilo vzdušje puščobno. »Imeli smo občutek, da je na Cerkljanskem pol manj ljudi«, je povedala Marica Gosar. »Tudi zato, ker nekaj časa ni bilo vojaščine, ki je pomenila zaslužek. Mnogo hiš je bilo izropanih, tudi naša. Po drugi strani smo bili zadovoljni, da ni prišlo do fronte, ki bi lahko uničila naše domove.«

Tisti, ki so spremljali dogodke in se zanimali za politiko (in teh ni bilo malo), so pripovedovali: Leto 1941 je bilo leto razočaranj. Jugoslavija, v katero so primorski Slovenci polagali svoje upe, je nepričakovano hitro razpadla. Slovenski časopisi, ki so prihajali iz Ljubljane (Slovenec, Jutro), niso bili v tolažbo. Narodno zavedni ljudje so bili žalostni zaradi okupacije in razkosa Slovenije in ogorčeni zaradi hlapčevskega odnosa slovenskih politikov do okupatorja. Vladala je splošna negotovost, tudi zato, ker ni bilo jasno,

»Pogreb« Jugoslavije je fašistična organizacija priredila tudi v Tolminu. Vsi šolarji in dijaki učiteljsišča smo bili obvezno v sprevedu. Na krsti piše: Jugoslavia – Versaj te je rodil, os (Rim-Berlin) te je pokopala.

kako se bo opredelila Rusija (tako so vedno imenovali Sovjetsko zvezo), ki je tedaj paktirala z Nemci. Ni bilo jasno, kako dolga bo vojna, kaj bo z nami...

Prva »ugodna« novica je bil nemški napad na Sovjetsko zvezo. Pomenila je veliko okrepitev tabora, ki se je bojeval proti fašizmu, našemu zakletemu sovražniku. Precej razširjeno je bilo mnenje, da je Rusija (veliki ruski medved!) nepremagljiva, že zaradi njene širjave, in da si bo, kot nekoč Napoleon, prav tam Nemčija prej ali slej polomila zobe.¹⁰

Jesen je prinesla še druge pomembne vesti. Pricurljale so prek znancev in sorodnikov iz Ljubljane, prenašal pa jih je tudi Radio London, ki so ga ljudje poslušali na skrivaj (in zaradi namerno povzročenih motenj komaj kaj ujeli). To so bile vesti o upornikih, o četnikih, kakor so vse upornike sprva poimenovali. Tudi o parti-zanih se je že šušljalo. Resnici na ljubo so za upornike največ »reklame« naredili Italijani sami, ki so o njih veliko pisali in govorili – s strahospoštovanjem, čeprav so jih zaničevalno nazivali »ribelli« ali »banditi«.

Danes si težko predstavljamo, kako so ljudje **takrat**, ko je bila moč fašističnih sil na višku, sprejemali te vesti. Zdele so se bolj pravljica

kot resnica, toda pravljica, v katero so mnogi želeli verjeti. Prav značilna je pripoved devetdesetletne Katarine Selak iz Planine: »Prvič sem besedo partizan slišala od sestre, ki je l. 1941 prišla iz Ljubljane. Kaj so to za eni ljudje, sem jo vprašala. Pridejo in izginejo, so in jih ni, mi je skrivnostno odgovorila sestra.«

Avgusta se je v Cerknem naselil organizator OF Jakob Štucin, na Bukovem pa Andrej Brovč. Oba sta že v letu 1941 začela pridobivati prve zaupnike in sodelavce. To je bil tudi začetek dogajanja, katerega pravo ime je narodnoosvobodilni boj. Za Primorsko, ki takšne strankarske razklanosti, kakršna je bila v ostali Sloveniji, ni več poznala in ji je bilo predvsem do tega, da se reši Italije, to zagotovo velja.

OPOMBE:

1. Dr. Milica Kacin-Wohinz, Primorska med dvema vojnama (Pregled političnega razvoja Slovencev), Idrijski razgledi 1987/2, str. 38–39. Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn, Slovenci v zamejstvu, Ljubljana 1974, str. 116.
2. AINZ, Ljubljana, Fond italijanski, fasc. 1007/I, dok. z dne 22. 2. 1940. Italijani so tako Slovence kot Hrvatoma rekli »i slavi«, kar pomeni Slovani, toda izraz je imel zaničevalen prizvok. Od tod tudi oznaka »slavofili« za slovenske in hrvaške narodnjake. Zaradi sokolske koračnice so bili aretirani vsi člani orkestra, s Peterneljem in Kumarjem tudi Vinko Tavčar, Franc Jereb in Franc Kenda, ki pa so bili po zashišanju na kvesturi izpuščeni.

3. O delovanju slovenskih učiteljev in duhovnikov na Cerkljanskem (o Ivanu Mozetiču in Ivanu Kunšiču) glej: A. Štucin, Iz naših arhivov, Idrijski razgledi, 1985, str. 120–127.
4. Ustni viri: Gabrijela Bevk, Gabrijel Peternelj idr. Pisticci je bilo delovno taborišče. Konfiniranci so – po načrtu fašističnega režima o melioracijah – sanirali zemljo in gradili novo naselje. Leta 1940 so med konfiniranci daleč prevladovali italijanski antifašisti, ki jih je režim preganjal. Med njimi so bili komunisti, anarhisti, jehovci, ki so odklanjali orožje, itd. Po italijanski okupaciji dela Slovenije in Hrvaške se je število Slovencev in Hrvatov, posebno Dalmatincev, povečalo.
5. AINZ, Ljubljana, fond ital., fasc. 1, mapa 1941. Izraz četniki so takrat uporabljali za srbske prostovoljce. Novačani so npr. tako imenovali srbske vojake v utrjeni postojanki na Blegošu, ki so bili v resnici prostovoljci iz Like.
6. AINZ, Ljubljana, fond ital., fasc. 1007/III, poročilo z dne 3. 6. 1941.
7. Franc Hvala, Življenje pod Bevkovo Kojco, Koper 1990, str. 122–123.
8. Marica Čelik je bila kasneje v teh krajih gospodinjka pomočnica. »Nas Slovenke so imeli zelo radi«, je povedala. »Ocenjevali so nas kot resne, pridne, skromne. Rekli so tudi, da nismo spogledljive (civette), kot so italijanska dekleta.«
9. Poleg navedenih so mi v begunstvu pripovedovali: Iva Sedej, Frančiška in Rudolf Močnik, Stanka Rutar, Marija Aljančič, Fani Štravs in mnogi drugi. Osnutke krajevnih kronik, napisanih l. 1960, hrani muzej v Cerknem.
10. Takšnim ocenam sem prisluhnila že med vojno, l. 1941 in 1942, stara komaj 14 let. Očeta, ki se je poleti 1941 vrnil domov iz prve konfinacije, so pogosto obiskovali prijatelji iz Cerknega in tudi mnogi možje iz okolice. Vsak nov dogodek so zavzeto »obdelali«. Zavzetost je bila razumljiva, saj je okupacija Slovenije odprla vprašanja obstoja slovenskega naroda (neštetokrat sem to slišala!). Po vojni sem pripovedim in ocenam vojnih dogodkov prisluhnila s še večjim zanimanjem. O tem so se v naši hiši z očetom pogovarjali: Dominik Kacin, Maks Štucin, Bevkovi, Štravsovi, učitelj Viktor Jereb in mnogi drugi.

Cerkljanski begunci pred občinskim poslopjem v San Gimignano pred povratkom domov

KOLO

tuš, tempera,

SAŠA PAJNTAR in **ERIKA BEVK**, 6. r., OŠ Cerkno

SAMO BEVK

O OBNOVITVENIH DELIH NA KLAVŽAH

Prispevek je namenjen predstavitvi obnovitvenih del na Belčnih ali Brusovih klavžah na Belci ter prikazu trenutnega stanja na preostalih treh ohranjenih objektih. Skoraj neverjetno se sliši dejstvo, da so se nam do današnjih dni ohranile kar štiri klavže: BELČNE ali BRUSOVE ter PUTRIHOVE klavže na Belci, IDRIJSKE klavže na Idriji in KANOMELJSKE klavže na Ovčjaku. Seveda je stanje njihove ohranjenosti zelo različno, od Belčnih, ki so bile v letu 1991 dokončno obnovljene, do Kanomeljskih, katerih zadnja stena se bo zdaj zdaj sesula, če ne bomo pravočasno ukrepali. Toda objekti, ki so bili zgrajeni večinoma v drugi polovici 18. stoletja, niso večni – potrebno jih bo obnoviti in seveda redno vzdrževati. V celoti vzeto, pa lahko pritrdimo uglednemu univerzitetnemu profesorju inž. Albertu Struni, ki jih je zaradi njihovega trdnjavskega izgleda in tehnologije gradnje ter delovanja »daleč pred znanjem dobe, v kateri so nastale« poimenoval kar SLOVENSKE PIRAMIDE. Mi pa smo lahko še toliko bolj ponosni, ker jih je projektiral domači vsestranski strokovnjak, jamomerec, zemljemerec, šolnik, slikar in graditelj, Idrijčan Jožef MRAK (1709–1786). Zato ni naključje, da ga je dr. Sandi Sitar častno uvrstil v svojo knjigo Sto slovenskih znanstvenikov in med drugim zapisal: »Najpomembnejši spomenik, ki je ostal za J. Mrakom, pa so nedvomno njegove klavže na Idriji. S tem delom, ki mu je skušal s tehničnimi sredstvi zagotoviti neomejeno trajnost – to mu je skorajda uspelo – je prignal do viška večstoletno prizadevanje mnogih generacij, ki so na ta način reševale plavljenje lesa po malo vodnatih strugah.« Zgoraj našeta dejstva dovolj prepričljivo govorijo, da imamo opraviti z najpomembnejšo tehnično kulturno dediščino na Slovenskem – z vrhunskimi tehniškimi spomeniki, s katerimi se lahko ponaša malokateri narod v Evropi. To seveda ni naključje, saj je bil Rudnik živega srebra v Idriji v preteklih stoletjih drugi največji tovrstni rudnik v svetu, po tehnični opremljenosti pa eden najboljših v avstro-ogrski monarhiji, če že ne v Evropi. Tehnična in s tem tudi kulturna dediščina Rudnika živega srebra ima neprecenljivo vrednost in

Strokovni nadzor pri obnovi Belčnih klavž, september 1990
(Foto: Samo Bevk)

prav bi bilo, da naša mlada država Slovenija oz. njene pristojne institucije storijo vse potrebne korake za uvrstitev idrijskega podzemlja in vseh spomenikov tehniške kulture v register svetovne dediščine pri UNESCO. Gre pravzaprav za petstoletno ustvarjalno delo preprostih rudarjev in gozdarskih delavcev pa vse do vrhunskih inženirjev in znanstvenikov.

O zgodovini klavž, grabelj in spravila lesa za potrebe idrijskega rudnika ne bi ponavljali že znanega in napisanega tako v knjižici inž. Stanislava Mazija »Klavže nad Idrijo« (Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije, VI., leto 1955) in brošuri inž. Tadeja Brateta »Idrijske klavže« (Kulturni in naravni spomeniki, Zbirka vodnikov, 136, Ljubljana, 1985), ki se jo še vedno lahko kupi v našem muzeju. O zgodovini obratovanja samo to, da so zadnje klavže prenehali uporabljati leta 1926, ko je velika povodenj v Idriji podrla grablje na »Lenštat«. Kaj se je z njimi dogajalo v treh desetletjih, razen, da se je njihovo stanje iz leta v leto slabšalo, mi ni znano. Pri pregledo-

Fugiranje je bilo med kamnitimi bloki izvedeno po posebni recepturi dipl. ing. gradb. Alberta Plemlja, julij 1991

(Foto: Samo Bevk)

vanju arhiva Mestnega muzeja Idrija pa mi je prišel v roke zanimiv dokument iz davnega septembra 1954. leta. Gre za poročilo o raziskovanju klavž in tehniških spomenikov Idrije, ki sta ga pripravila Tehniški muzej Slovenije in Mestni muzej Idrija. Ekipa obeh muzejev v sestavi prof. Franjo Baš, Marijan Vidmar in Srečko Logar, ki sta se jim pridružila iz gozdarske uprave Silvij Blaj in zadnji dan še klavžarski mojster Franc Brus, se je na terenu mudila tri dni, od 1. do 3. septembra 1954. Rezultat tega oglada je bila večja popularizacija klavž in že naslednje leto izid knjižice inž. Mazija, ki pa je danes, razen v knjižnicah, ni mogoče več dobiti. Pospešili so aktivnosti za razglasitev klavž za zgodovinske spomenike, v naslednjih letih so izdelali makete celotnega sistema plavljenja lesa z vsemi objekti in kar je najpomembnejše: s pomočjo klavžarskega mojstra Franca Brusa so rekonstruirali sistem odpiranja vrat.

Iz ohranjene arhivske dokumentacije ni razvidno, da bi na objektih opravljali kaka večja vzdrževalna dela, zaznamujemo samo prizadevanja ali bolje rečeno želje Turističnega društva v Idriji, da bi zajezili Idrijske klavže in tako pridobili »idilično jezerce« in s tem zanimivo rekreacijsko točko v občini. Leta 1966 je bila zgrajena manjša hidroelektrarna pod Putrihovimi klavžami za potrebe gozdarske koč na Krekovšah. V sedemdesetih letih opazimo nekaj neuspešnih poskusov, da bi pridobili sredstva Kulturne skupnosti Slovenije, resneje pa se problematiki klavž pristopi leta 1980.

Celo desetletje, vse do današnjih dni, so klavže (razen Kanomeljskih) predmet velikega zanimanja, velikega vlaganja v obnovo s strani občinske in republiške kulturne skupnosti ter Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, a tudi škandala z izgradnjo jezua pod Idrijskimi klavžami za potrebe male hidroelektrarne, ki je bila pod »strogo zaupno« zgrajena za potrebe splošnega ljudskega odpora – znanim pod projektom 100 malih HE.

Z današnjega zornega kota lahko ugotovimo, da je bil strateški načrt s pomočjo kulturnega dinarja sanirati Belčne in Putrihove klavže na Belci, za sanacijo in gospodarsko izkoriščanje Idrijskih in Kanomeljskih klavž pa animirati slovensko elektrogospodarstvo oz. Soške elektrarne v Novi Gorici. Kot bomo videli, se prvi del načrta tudi uresničuje in danes lahko s ponosom pokažemo na v celoti prenovljene Belčne klavže, katerih rekonstrukcija je bila zaključena v letu 1991, a tudi obnova Putrihovih klavž bo po naših načrtih dokončana v prihodnjih nekaj letih.

Leta 1980 je bil začet prvi sistematični pristop k sanaciji Belčnih klavž, ko sta takratni ravnatelj Mestnega muzeja Idrija Jurij Bavdaž in dipl. ing. gradb. Albert Plemlj iz Zavoda za raziskavo konstrukcij in materiala iz Ljubljane 2. julija opravila terenski ogled objekta. Rezultat tega obiska vidimo že 25. julija 1980, ko dipl. ing. Plemlj pošlje idrijskemu muzeju Poročilo o sanaciji Belčnih klavž, ki postane osnova za vsa nadaljnja projektiranja in sanacijske posege. Na podlagi poročila in lastnih opažanj je oktobra 1980 dipl. ing. arh. Izidor Simčič prek Ateljeja za projektiranje v Idriji izdelal projekt sanacije. Iz razpoložljive dokumentacije je razviden potek sanacije, in sicer:

1. Čiščenje kamnitega zidovja
2. Prezidava deformiranih partij zidovja
3. Pokrivanje prelivnih polj s kamnitimi ploščami in leseno oblogo
4. Fugiranje spojníc
5. Stabilizacija temeljev klavž
6. Izgradnja strehe in strešne konstrukcije

Tako je bila najprej zgrajena streha, ki je preprečevala meteorni vodi, da bi negativno učinkovala na stabilnost objekta oz. preperevanje malte in uničevanje zidovja. V drugi fazi sanacije smo se lotili sanacije izpodjedenege tlaka v obeh pretočnih kanalih na gorvod-

nem delu objekta in namestitvi lesene zaščitne obloge. Načrt za drugo fazo sta junija 1983 izdelala dipl. ing. gradb. Stojan Ribnikar, kot eden vrhunskih strokovnjakov na tem področju, in dipl. ing. arh. Izidor Simčič, kar je bilo v doglednem času tudi izvedeno.

V juniju 1982 je neurje s poplavamami hudo poškodovalo Putrihove klavže, zato se je nekaj denarja dobilo tudi od zavarovalne skupnosti Triglav. Do junija leta 1983 so bili izdelani vsi potrebni projekti za Putrihove klavže, ki sta jih prav tako kot za Belčne izdelala arhitekt Simčič in statik Ribnikar. Na Putrihovah klavžah je bila v prvi fazi, zaradi pomanjkanja denarja, zgrajena samo streha in podrti elektrarna iz leta 1966. Dela so na obeh objektih potekala relativno počasi, glavni vzrok pa je bil seveda pomanjkanje

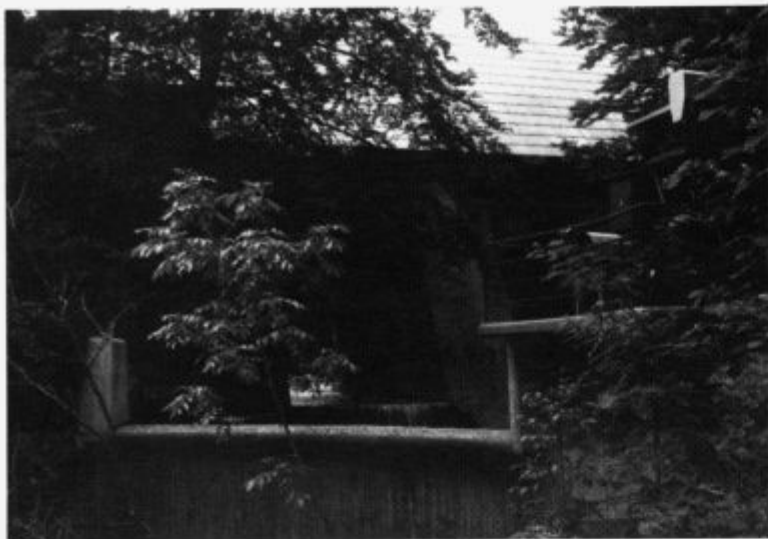
denarja. Kasneje je nekaj sredstev prispevala celo Območna vodna skupnost Soča.

Leta 1983 je bil na Idrijskih klavžah opravljen predlokacijski ogled za energetska izkoriščanje objekta oz. uporabo klavž kot pregrade za malo HE. Kako se je zgodba leta 1986 končala, pa je opisano v Idrijskih razgledih (XXXII, 1987/1). Problem še zdaleč ni rešen in bo potrebno s Soškimi elektrarnami v Novi Gorici poiskati skupno rešitev. Edina pozitivna stran tega problema je ta, da je SENG financiral izdelavo strehe na Idrijskih klavžah. Sporni jez pod klavžami še vedno nedotaknjen stoji (čeprav so prelivno polje znižali konec leta 1992 za 1 m), elektrarna pa normalno obratuje.

Putrihove klavže bodo dokončno obnovljene prihodnje leto; avgust 1991

(Foto: Samo Bevk)

Sporni jez pod Idrijskimi klavžami in v letu 1990 obnovljena streha; julij 1991
(Foto: Samo Bevk)

Ob številni in ugledni udeležbi je republiški minister za kulturo dr. Andrej Capuder 1. oktobra 1991. leta spregovoril na otvoritveni slovesnosti obnovljenih Brusovih klavž na Belci
(Foto: Janko Prelovec)

Zadnja stena Kanomeljskih klavž je danes že v celoti porušena
(Foto: Jurij Bavdaž, 1972)

Priprave in obnovitvena dela na Belčnih ali Brusovih in Putrihových klavžah so se intenzivirala v letih 1989, 1990 in 1991. Dela so se na Belčnih klavžah začela spomladi 1990 in po prekinitvi nadaljevala septembra, oktobra in novembra ter nato v spomladanskem času in zaključila junija 1991. Prenova Putrihových klavž se je pričela poleti (takoj po desetdnevni vojni v Sloveniji), po naših predvidevanjih pa bo končana v nekaj letih. Seveda pod pogojem, če bo to akcijo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije uvrstilo v svoj program.

Obnovo je po obstoječih projektih arhitekta Simčiča in statika Ribnikarja nadzoroval gradbeni inženir Boris Rajković, odgovorni konservator je bil arhitekt Darij Humar iz Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice, s katerim smo ves čas obnove odlično sodelovali. Medtem ko so Belčne klavže v celoti obnovljene, bomo morali na Putrihových obnoviti še gorvodno steno, stopnišči, komori, pretočna kanala in zgornjo pohodno ploskev s prelivom in ograjni zid. Izvajalec del je gradbeno podjetje Zidgrad iz Idrije.

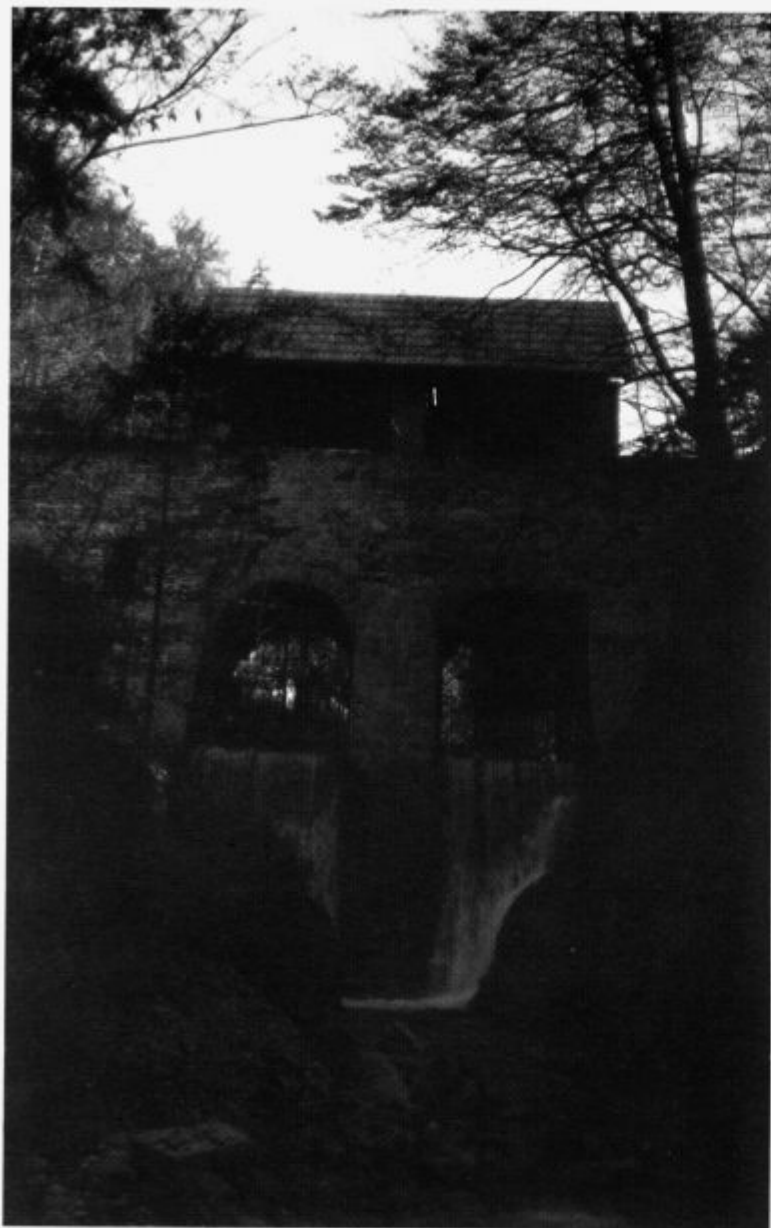
Žal so ob vsem trudu ob strani ostale Kanomeljske klavže na Ovčjaku. Te so tudi najbolj poškodovane, saj je gorvodna stena v celoti porušena, objekt pa poraščen z bujno vegetacijo, stopnišči in komori pa zasuti. Zaradi težkega dostopa bo potrebno zgraditi novo pot, kar bo še povečalo obnovitvene stroške.

Morda bi prav s Kanomeljskimi klavžami poskušali v soglasju z elektrogospodarstvom popraviti napako, ki je bila storjena na Idrijskih klavžah in jih po vseh spomeniško-varstvenih principih vzgledno obnoviti in izkoriščati v gospodarske namene. Na pobudo Izvršnega sveta SO Idrija so bili že opravljeni prvi terenski ogledi na območju Kanomeljskih klavž, ki so se jih udeležili predstavniki Soških elektrarn iz Nove Gorice, Zavoda za varstvo naravne in

kulturne dediščine iz Nove Gorice in Mestnega muzeja Idrija. Na pred-predlokacijskem ogledu 7. 5. 1992 je bila prižgana zelena luč za pripravo strokovne dokumentacije in dano preliminarno

soglasje spomeniško-varstvene službe, da je klavže mogoče uporabiti kot pregrado za malo hidroelektrarno. Za sanacijo samih klavž pa že imamo lokacijsko dovoljenje.

Šele ko bomo obnovili vse štiri SLOVENSKE PIRAMIDE, bomo lahko s ponosom zrl v prihodnost in nas ne bo sram pred prihajajočimi generacijami. Obnovljene KLAVŽE so oz. bodo postale ponos Krajinskega parka Zgornja Idrija, ki ga načrtujemo.

Obnovljene Brusove klavže na Belci

(Foto: Samo Bevk)

Obnovljeni detajl v pretočnem kanalu

(Foto: Samo Bevk)

Fugiranje na pohodnem platoju

(Foto: Samo Bevk)

RUDARJI

tempera,

PRIMOŽ ERJAVEC, 5. r., 1990/91, OŠ Idrija

JOŽE BAVCON

BODIKI

Bodika je rastlina, ki se mi je že od majhnega zdela nekaj posebnega. Drugačna od ostalih, tedaj meni poznanih rastlin. Kljub temu da takrat še nisem nič vedel o botaniki in še o marsičem drugem, je dobila posebno mesto v mojem preprostem sistemu.

Čeprav sem jo takrat uvrščal povsem v svoj oddelek, moram danes priznati, da sem se precej motil. Bodiki *Ruscus hypoglossum* – širokolistna bodika in *Ruscus aculeatus* – bodeča bodika sodita med lilijevke, kamor spada nam vsem dobro poznana čebula različnih sort ali šmarnica, če naštejemo le dve. Torej povsem običajna rastlina. Pa vendar sem takrat nekaj le imel prav. Rastlini sta zimzeleni, polgrmičaste rasti, z listi v obliki lusk. Funkcijo listov so prevzeli spremenjeni stebelni, natančneje podolgovati ploščati stranski poganjki, ki so podobni listom in jih strokovno imenujemo filokladiji. Zato se pri rastlini zdi, kot da cvet izrašča iz sredine lista. Pokriva ga manjši list, za katerim po oploditvi nastane rdeča jagoda, ki ostane preko zime, kar rastlini daje poseben čar.

Čeprav sem kasneje ob študiju spoznal, da sta torej to povsem običajni rastlini, me je vse bolj začelo zanimati, ali morda raste v naši bližnji okolici. Bodičasta bodika ima manjše, jajčaste in bodeče priostrene, listom podobne transke poganjke. Raste v toplejših predelih. Ob Soči in Bači sega precej v notranjost. Raste tudi v dolini Kolpe; iz literature je poznanih še nekaj izjem izven omenjenih predelov. Prav zaradi tega sem želel dognati, ali in do kam sega po dolini Idrijce.

Gledal sem po vseh prisojnih legah, kjer sem imel občutek, da še sega vsaj rahel topel vpliv. Brezuspšno, bi lahko rekel. Vendar se mi je neke zime le zazdelo, da sem iz avtobusa videl podoben grmič v Stopniku v strmini nad cesto. Čez dobrih sedem let vse prav pride, in res, šele čez približno toliko časa sem se lani le ustavil v Stopniku prav z namenom, da bi raziskal, če se nisem takrat motil. Ko sem stikal med grmovjem tik nad cesto, sem že mislil, da sem morda takrat videl kak manjši grmič ligustra. Pa glej, vendar le en zelo majhen primerek bodičaste bodike. Ko pa sem malo bolj natančno pogledal višje v hrib sem naštel kar nekaj

Bodeča bodika (foto: J. Bavcon)

večjih šopov tega zimzelenega polgrmiča. Torej sem takrat le imel prav. Po bolj podrobnem ogledu sem ugotovil, da rastline tukaj verjetno večkrat tudi pozebejo, ker je bilo kar nekaj suhih primerkov. Zadovoljen sem se spustil nazaj do avtobusne postaje. A glej, če bi prej pregledal, kaj vse je v kozolcu ob cesti, bi lahko takoj ugotovil, da bodika tukaj skoraj zagotovo raste. Metla v kozolcu je bila namreč narejena iz same bodičaste bodike, torej je te rastline na tem hribu dovolj. Lastnik verjetno niti ne ve, da je v sosednji občini zavarovana, čeprav jo je tam dosti več kot povsem na robu tolminsko-idrijskega področja. Rastline se ne menijo za meje, tako

Širokolistna bodika (foto: J. Bavcon)

bodo tukaj rastle, čeprav se bodo sedanje občinske meje spremenjale, kot se napoveduje. Ni izključeno, da rastlina ne raste še naprej po dolini navzgor.

Širokolistno bodiko, ki ima večje suličaste ali eliptične, listom podobne poganjke, pa sem prvič našel v naši okolici nad Reko v grapi Jedršek, ki prihaja izpod Raven. Med grmovjem in drevjem uspeva kar nekaj zelenih krp, ker večinoma najdemo po več rastlin skupaj. Širokolistna bodika raste po vsej Sloveniji, vendar s karte njenih rastišč lahko ugotovim, da jo prav zahodni del Slovenije, z nekaj izjemami, nima. Do sedaj so poznana tri rastišča: v zgornjem toku Idrijce, v Baški grapi in povsem ob meji z Italijo.

Omenjeni nahajališči sta torej novi, ker pa je na Cerkljansko-Idrijskem še nekaj takih, za katere mi je povedal Rafko Terpin, bom vse predstavil s številkami polj in kvadrantov po srednjeevropskem sistemu, ki se uporablja za floristično kartiranje.

Nahajališče:

Ruscus aculeatus L.:

- pobočje nad Logarščem, dolina Idrijce, 9948/2, R. Terpin
- Stopnik, nad cesto, 9849/1, R. Terpin, J. Bavcon

Ruscus hypoglossum L.:

- Reka, v grapi Jedršek, 9849/4, R. Terpin, J. Bavcon
- ob cesti Vrščevo-Ledine, blizu odcepa proti Jaznam, 9950/1 R. Terpin.
- ob lovski stezi na Hlevišu, 0049/2, R. Terpin
- Strug, v bližini jame Kevdrc, 0050/1, R. Terpin
- Kramaršca, desni breg, pod sotočjem v Bedrovo grapo, 0049/2 R. Terpin.
- iz Idrije proti Kanomlji, 9949/4, R. Terpin
- Suha Idrijca, 0049/1, R. Terpin

IDRIJSKA HIŠA
tempera, tuš,
MARKO REJC, 6. r., 1983/84, OŠ Cerkno

JOŽE ČAR

IDRIJSKE EKOLOŠKE ZADREGE

Uvod

O ekoloških težavah na Idrijskem in Cerkljanskem smo zadnjič pisali v Idrijskih razgledih 1990/1–2, ki so bili dotiskani v marcu 1991. Takrat smo razpravljali o gradnji in ureditvi centralnega odlagališča komunalnih odpadkov v Grohovtu (V. Urbas) in o lokacijah divjih smetišč v idrijski občini (J. Janež). Od leta 1990, ko so bili omenjeni prispevki napisani, nas je doletela kar cela vrsta ekoloških in elementarnih nesreč, ki zahtevajo dolgotrajne in drage sanacijske ukrepe.

Naj jih najprej naštejemo:

- neurje novembra 1990 s ponovitvijo v oktobru 1991,
- odkritje polikloriranih bifenilov (PCB) v podrotejskem zajetju maja 1991,
- občasno pojavljanje povečanih koncentracij mineralnih olj v podrotejski kraški vodi,
- enkratni pojav visoke motnosti v izviru Podroteja v oktobru 1991 in
- ugotovitev povečanih koncentracij radioaktivnega radona – 222 v nekaterih bivalnih okoljih v Idriji.

Našteti zapleteni problemi so se tako pridružili dvema idrijskima ekološkima stalnicama: močno povečani koncentraciji živega srebra v zraku in zemljinah ter že več desetletij trajajočemu pogrezanju in drsenju Smukovega in Poljančevega griča proti mestu. Oboje je seveda posledica petstoletnega rudarjenja v idrijski kotlini.

Pri novonastalih ekoloških nesrečah je šlo predvsem za onesnaževanje pitne vode in zraka, pri elementarnih pa za številne usade, zdrse in ponekod tudi zelo obsežne zemeljske plazove, poškodbe na cestah, na kmetijskih zemljiščih in vodotokih pa tudi različnih gradbenih objektih. Predvsem zemeljski plazovi in poškodovane lokalne in nekategorizirane ceste so v dobršni meri posledica nekontroliranih posegov in velikokrat nestrokovno izvedenih gradbenih del.

O vseh naštetih težavah so potekale številne debate v različnih strokovnih in ekoloških komisijah pa tudi na občinskem izvršnem

svetu in skupščini občine Idrija. Pomembna posledica tega je, da smo se lotili sistematičnega reševanja prav vseh zgoraj navedenih ekoloških zagat in že izpeljali obsežna sanacijska dela na splazenih terenih in različnih objektih. Ker sledita v nadaljevanju razpravi o vzrokih in posledicah onesnaževanja s polikloriranimi bifenili (PCB) podrotejskega izvira ter o radioaktivnosti in pojavljanju povečanih koncentracij radioaktivnega plina radona (Rn – 222) v Idriji, bomo v naslednjih odstavkih spregovorili le o načinih reševanja idrijskih ekoloških zadržev in njihovih operativnih izpeljavah.

Ukrepi za sanacijo podrotejskega zajetja

Močan podrotejski kraški izvir je prispeval v sušnih obdobjih kar 40% potrebnih vodnih količin v idrijsko vodovodno omrežje (cca 12 l/s). Zaradi stalne prisotnosti fekalnih bakterij je bilo potrebno vodo že desetletja »zdraviti«, bodisi z ozoniranjem ali kloriranjem. Bakteriološki oporečnosti se je v zadnjem času pridružilo še odkritje povečanih koncentracij PCB-ja ter občasna prisotnost mineralnih olj in kaljenje.

Zaradi trenutne nenadomestljivosti podrotejskega izvira za vodoozbrbo Idrije in nakopičenih ekoloških težav je bilo nujno nemudoma pristopiti k sanaciji. Ukrepi so se odvijali v dveh smereh:

- nadomestitev podrotejskega izvira z novimi zajetji in
- preučitev sanitarnih razmer na zbiralnem zaledju Podroteje in ugotoviti izvore polikloriranih bifenilov.

Opravljen je bilo obsežno in sistematično vzorčevanje. Izdelano je bilo 44 analiz podrotejske vode, 8 analiz rečnih sedimentov, 6 analiz prehrabene verige (ribe itd.), 7 analiz tehnoloških vod in 7 analiz zemljin ter nekaterih drugih snovi. Močno je bil poostren nadzor inšpekcijskih služb v proizvodnih obratih, ki se nahajajo na zbiralnem zaledju Podroteje tako v idrijski kot tudi logaški in ajdovski občini. Inšpekcijske službe so o ugotovitvah in ukrepih poročale idrijskemu izvršnemu svetu v obsežnem poročilu. Po naročilu IS SO Idrija je bila izdelana posebna hidrogeološka študija za dolino Zale in naročena registracija vseh divjih odlagališč na vodozbirnem zaledju Podroteje pri domžalski firmi OIKOS. Po naročilu Ministrstva za varstvo okolja in urejanje prostora je Hidro-

inženiring iz Ljubljane izdelal oceno ekoloških razmer v zaledju Podroteje. Bistveni zaključki vseh teh raziskav so bili naslednji:

Od oktobra 1991 se poliklorirani bifenili (PCB) v pitni vodi niso več pojavljali. Koncentriranega vtoka PCB-ja na zbiralnem zaledju podrotejskih izvirov očitno ni bilo. Verjetno so prihajale manjše količine PCB-ja iz številnih divjih odlagališč. Na zaledju Podroteje je bilo registriranih kar 699 različno velikih črnih odlagališč.

Na podlagi številnih razprav so se strokovnjaki odločili za naslednje ukrepe:

– Izdelana je bila nova vodovodna povezava med Likarco in Zagodom, tako da je omogočena vodooskrba zaselkov Zagoda in Podroteja s kvalitetno pitno vodo z idrijske strani.

– Na podlagi posebnega predloga o bodoči ureditvi vodooskrbe Idrije je bila izdelana zajemalna vrtina pod Kobalovo planino, ki je že vključena v idrijski vodovodni sistem. Ob srednjih vodah daje okrog 4 l/s, ob sušnih pogojih pa 2,5 l/s vode.

– Pripravljeni so izvedbeni projekti za zajem Bajerja in dveh drugih manjših izvirov v Nikovi. S tem bomo pridobili ob nizkih vodah 3,4 sekundne litre zdrave pitne vode. Za ojačitev zajetij v Nikovi sta bili izdelani še dve vrtini pod Peskovim gričem, iz katerih bomo dobili dodatnih 1,3 l pitne vode na sekundo. V idrijski vodovod bo v sušnem obdobju z Nikove pritekalo torej okrog 4,7 l/s.

– S posredovanjem inšpekcijskih služb in dogovorov med Izvršnima svetoma občin Idrija in Logatec je bil dosežen reden odvoz komunalnih odpadkov z območja Hotedršice na odlagališče v Logatec.

– Izdelan je popis divjih odlagališč, do konca leta 1992 pa je bila končana še študija **Predlog sanacije črnih odlagališč odpadkov v vodozbirnem območju izvira Podroteja.**

– V pripravi je študija o možnostih zajetja dodatnih količin pitne vode za idrijski vodovod na območju Slaniškega grebena.

Radioaktivni plin radon – 222 v Idriji

Problematika radioaktivnega plina radona – 222 in njegovega vpliva na organizme, predvsem seveda na človeka, je v središču zanimanja znanstvenikov šele kakih deset do petnajst let. Plin nastaja pri razpadanju nekaterih radioaktivnih elementov in prehaja v človeško telo z dihanjem. Pri nadaljnjem razpadanju v pljučih lahko povzroči rakasta obolenja. O pojavljanju povečanih koncentracij radona – 222 v Idriji doslej nismo imeli podatkov. Njegovo odkritje je bilo slučajno. Jeseni 1990 je namreč **Ministrstvo za zdravstvo, družino in socialno varstvo** začelo financirati projekt o pojavljanju radona v nekaterih bivalnih okoljih v Sloveniji. Pri sistematičnem merjenju radona v slovenskih vrtcih v letu 1991 so povečane koncentracije radona ugotovili tudi v vrtcu v Prelovčevi ulici Za gradom v Idriji. To je bil povod, da so sodelavci Inštituta Jožef Stefan na podlagi starejših podatkov o povečani nekontrolirani radioaktivnosti v idrijskem okolju pripravili raziskovalno nalogo z naslovom »Radioaktivnost v Idriji in izpostavljenost prebivalstva sevanju kot posledica rudarjenja«. V utemeljitvi naloge omenjajo tudi meritev radona – 222 v idrijskem otroškem vrtcu.

Na prošnjo IS SO Idrija so sodelavci Inštituta Jožef Stefan meritev ponovili januarja 1992 in ponovno ugotovili precej povečane količine radona – 222. Na širšem posvetu v Idriji dne 14. 2. 1992, ki ga je sklical idrijski izvršni svet, so strokovnjaki različnih profilov razpravljali predvsem o vzrokih povečanih koncentracij radioaktivnega plina, nadaljnjih raziskavah in ukrepih. Na podlagi že znanih podatkov o radioaktivnih sklonca skrivilavcih v idrijskem rudišču, so bili raziskovalci mnenja, da so vzrok za povečane koncentracije radona najverjetneje stare rudniške halde, ki jih najdemo raztresene v različnih predelih mesta in bližnje okolice. Za potrditev te domneve so bile v dneh med 14. in 17. 2. 1992 izpeljane meritve koncentracij radona na štirih izbranih točkah pri najbolj neugodnih pogojih (dva dni nezračeni prostori). Nove meritve so nesporno pokazale, da se v neizoliranih stavbah, ki so postavljene na žgalniških ostankih, pojavljajo lahko tudi bistveno povečane koncentracije radona. Iz tega je izhajal sklep, da je potrebno izdelati študijo o razporeditvi in razširjenosti starih rudniških žgalniških ostankov in odvalov.

Ker zahteva razlaga pojavov povečanih koncentracij radona – 222 v okolju dolgotrajnejše, strokovno zahtevne in zato drage meritve, je Komisija za varstvo okolja pri IS SO Idrija sklenila, da je potrebno izpeljati najprej nekaj selektivnih in prostorsko usmerjenih meritev in študij, celotno nadaljnje delo pa naj spremlja in usmerja posebna strokovna komisija pri IS SO Idrija.

Doslej so bile opravljene naslednje meritve:

– Meritve koncentracije radona – 222 v vzgojno-varstveni ustanovi (vrtec na Prelovčevi ulici) in osnovni šoli »Jožeta Mihevc« v Idriji (Inštitut Jožef Stefan)

– Meritve koncentracij radona v nekaterih stanovanjskih zgradbah na Prejnuti (Inštitut Jožef Stefan)

– Meritev vsebnosti naravnih radionuklidov v žgalnih ostankih in vzorcih tal v Idriji in meritve zunanega sevanja (Inštitut Jožef Stefan)

– Meritve ionizirajočega sevanja v Rudniku živega srebra Idrija (RUŽV – Služba za varstvo pred sevanji). Meritve so bile izvedene na 31 točkah v jami dne 31. 3. 1992 in po prvih sanacijskih ukrepih ponovljene dne 26.5. 1992.

Rudniška geološka služba je pripravila še študijo: **Prostorska razporeditev in razširjenost rudniških žgalniških ostankov**, o kateri poročamo v posebnem prispevku v nadaljevanju.

Na podlagi rezultatov naštetih poročil in elaboratov je **Komisija za spremljanje problematike radioaktivnosti** pri IS Idrija ocenila dosedanje ugotovitve in oblikovala potek nadaljnjih raziskav in ukrepov. V izdelavi je nova vsebinska zasnova že omenjene raziskovalne naloge Inštituta Jožef Stefan, ki bo slonela na rezultatih dosedanjih ugotovitev. Naloga bo predvsem smotrnejše zastavljena in prostorsko opredeljena.

POLIKLORIRANI BIFENILI IN MOTNOST V KRAŠKEM IZVIRU PODROTEJA

UVOD

Onesnaženja s polikloriranimi bifenili spadajo med najnevarnejše oblike kontaminiranja pitne vode. Poleg primera Krupe je do sedaj znan v Sloveniji le še primer na Dravskem polju. Nekateri rezultati v primeru Podroteje nakazujejo na dejstvo, da se poliklorirani bifenili v nizkih koncentracijah vnašajo v okolje na širokem prostoru, torej da se ob redkih ali enkratnih dogodkih, kot je bila Krupa, dogaja še stalno in neprekinjeno, prostorsko točkovno razpršeno onesnaževanje podzemne vode in okolja z nizkimi koncentracijami, ki v okolju naraščajo počasi in skoraj neopazno, brez dramatičnih skokov.

Pojav kalnosti na kraških izviri v splošnem ni nič nenavadnega. Pri večini kraških izvirov se količina suspendiranega materiala v vodi poveča po vsakem močnejšem deževju. Podroteja in njen sosed Divje jezero nista, kolikor je znano, nikoli močnejše kalila. Divje jezero običajno po dežju dobi nekoliko opalno, motno zeleno barvo, gosto vodo rjave barve pa ni bruhalo nikoli. Podobno je s Podrotejo, kjer od njene vključitve v idrijski vodovod nikoli ni bilo težav z motnostjo. Pojav je zato toliko bolj izrazit in se je glede na to, da so bila zanesljivo ugotovljena žarišča erozije na območju Lom nad Črnim Vrhom izkazal kot neke vrste naravni sledilni poskus. Med ponikalnicami v zaledju Podroteje so ponikalnice na Lomah ene redkih, na katerih poskus barvanja še ni bil izpeljan. Njihov

hidrogeološki položaj in rezultati barvanj sosednjih ponikalnic v Črnem Vrhju nad Idrijo, Vodica in Hotenjki pri Hotedršici so kazali, da jih z veliko gotovostjo lahko prištejemo k vodozbirnemu zaledju Podroteje in Divjega jezera, z opazovanjem kaljenja Podroteje pa je ta predpostavka potrjena.

KRAŠKA IZVIRA PODROTEJA IN DIVJE JEZERO

Kraški vodonosnik, iz katerega iztekajo vode Podroteje in Divjega jezera, gradi po splošno sprejeti in v Idriji s številnimi vrtnami dokazani geološki interpretaciji (Mlakar, 1969; Placer, 1981) okoli 300 m debela plošča spodnje in zgornjekrednih apnencev, ki pripadajo tektonski enoti »Koševniška vmesna luska«. V talini leži eocenski fliš Hrušiškega pokrova, pri Črnem Vrhju in Zadlogu pa so apnenci najprej prekriti s pokrovom zgornjetriasnega dolomita Čekovniške vmesne luske, čezenj pa je narinjen Trnovski pokrov. Površino celotnega hidrološkega zaledja ocenjujemo po geološki zgradbi in dokazanih povezavah med požiralniki in obema izvirova na 125 km². Do sedaj je bilo ugotovljeno, da v Divje jezero in Podrotejo tečejo naslednje ponikalnice:

Tabela 1: Podzemne zveze v zaledju Podroteje in Divjega jezera

Ponikalnica	Razdalja		Čas pretoka		Hitrost	
	Podro. (km)	D. j. (km)	Podro. (ur)	D. j. (ur)	Podro. (m/h)	D. j. (m/h)
Pikeljšca 1)	8,1	8,2	267	243	30,3	33,7
Žejski potok 1)	9,6	9,7	555	525	17,3	18,6
Hotenjka 1)	10,1	10,0	215	167	47,0	59,9
Habečkovo br. 2)	4,1	3,7	<160	-	>25,6	-
Črnovrški p. 3)	6,5	6,1	300	300	21,7	20,3
Vodice 3)	12,4	11,9	327	336	37,9	35,4

(Opomba: 1) Gospodarič, Habič, 1976; 2) Habe, Hribar, Štefančič, 1955; 3) Habič, 1987)

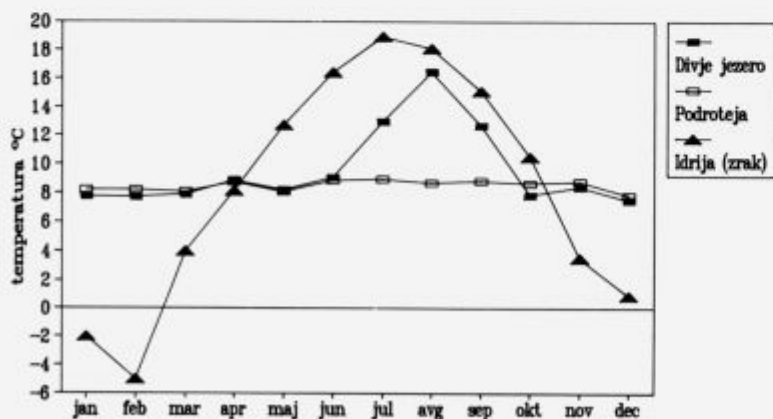

Kraški izvir Podroteja. (Foto J. Janež)

Iz ugotovitve, da potok Zala izgublja med Barako in izlivom v Idrijo pri srednjih hidroloških pogojih tudi do 40% vode (Mencej, 1972), v izrednih sušah pa ponikne v celoti, ter fizikalno kemičnih lastnosti podroteljske vode, ki kažejo na večji vpliv dolomitnega zaledja kot pri Divjem jezeru (Novak, 1974, 1977), se v zaledje Podroteje uvršča tudi celotno hidrografske porečje Zale. Med važnejšimi ponikalnicami na širšem območju visokega krasa Črnovrške planote niso bile barvane še ponikalnice v Lomah nad Črnim Vrhom, ponikalnice v Zadlogu ter ponikalnice v Godoviču, v hidrološko zaledje Podroteje in Divjega jezera pa so bile uvrščene po njihovem hidrogeološkem položaju (Placer, Čar, 1974).

Zahtevnost hidroloških meritev na tako velikih izviri kot sta Podroteja in Divje jezero je vzrok, da imamo o pretokih malo podatkov in še ti so prej orientacijski kot natančni. Najmanjši zapisan pretok Podroteje je 200 l/s (VGP Soča, 1991), na kolikor smo ga ocenili tudi sami med številnimi ogledi izvira v letu 1991. Po deževju naraste pretok na nekaj m³ v sekundi. Divje jezero ob sušah ne preliva, čeprav je sifonska kotanja vedno polna. Ob visokih vodah ima Jezernica pretok več deset m³ v sekundi. Po občasnih meritvah pretoka oziroma višine vode smo ugotavljali, s kontinuiranimi meritvami v letu 1991 pa je potrjeno, da hidrološki režim obeh izvirov sovпада s tipičnimi pretoki kraških izvirov in je odvisen predvsem od razporeda in velikosti sicer obilnih padavin na Idrijskem z letnim povprečjem okoli 2200 mm (Pučnik, 1980).

Temperatura Podroteje niha med letom med 7,2 in 9,8 °C. (Novak, 1977; naše meritve). Srednja letna temperatura Podroteje, izračunana iz 64 meritev v zadnjih letih je 8,5 °C in je zelo podobna srednji letni temperaturi zraka v Idriji, ki je 8,4 °C. Divje jezero se poleti, kadar voda miruje, bolj segreje, seveda samo na površini, kjer doseže celo do 20 °C, pozimi pa je za nekaj desetink stopinje hladnejše od Podroteje. Srednja letna temperatura Divjega jezera (9,6 °C) je ravno zaradi tega nekoliko višja kot v Podroteji (sl. 2).

Srednje mesečne temperature Podroteje, Divjega jezera in zraka v Idriji

Voda obeh izvirov je blago alkalna, saj pH niha med 7,5 in 8,4. Po kemični sestavi imata oba izvira vodo magnezij-kalcijevo-hidrokarbonatnega tipa (MgCa-HCO₃) (Novak, 1977). Osnovne kemične

parametre prikazuje spodnja tabela (analize so izvajale različne inštitucije v zadnjih tridesetih letih):

Tabela 2: Kemične lastnosti Podroteje in Divjega jezera

	Podroteja			Divje jezero		
	min	sr	max	min	sr	max
Temperatura (°C)	6,4	8,5	12	7,0	9,6	20,5
Skupna trdota (°N)	6,6	8,9	10,6	7,0	8,7	10,3
Ca (mg/l)	37,2	41,3	44,8	32,3	42,6	50
Mg (mg/l)	11,4	13,1	17,5	10,5	12,7	16,8
rMg/rCa (meq)	0,11	0,55	0,85	0,39	0,48	0,62

Razmerje rMg/rCa kaže pri obeh izviri na prevlado apnenčevega zaledja nad dolomitnim, kar se ujema z geološko zgradbo zaledja in ugotovljenimi vodnimi povezavami. Pri Podroteji je vpliv dolomitnega zaledja močnejši kot pri Divjem jezeru.

Nihanje kemičnih parametrov je pri Podroteji in Divjem jezeru vzporedno in odvisno od pretoka oziroma padavin, s tem da je pri Divjem jezeru odvisnost od padavin izrazitejša (Novak, 1977). Podrotejo napajajo, kot ugotavljamo, iz hidrogeološke zgradbe vodonosnika, ugotovljenih in verjetnih vodnih povezav, fizikalno kemičnih lastnosti in hidrološkega režima obeh izvirov, globlje kraške vode ter vode iz nekraškega porečja Zale.

Podroteljski izvir je več ali manj stalno bakteriološko oporečen. V zadnjih letih je imela surova voda oporečnih več kot 90% bakterioloških vzorcev (Janež, 1987), večina jih vsebuje tudi bakterije fekalnega izvora. Nekonvencionalni polutanti v Podroteji do leta 1991 niso bili znani.

POLIKLORIRANI BIFENILI V IZVIRU PODROTEJA

Kaj so poliklorirani bifenili (PCB)?

PCB so skupina sorodnih sintetiziranih kemijskih spojin. So večnamensko uporabni. Uporabljajo se (so se uporabljali) v elektroindustriji, proizvodnji barv, kozmetike in predmetov splošne rabe, posebej še v industriji kondenzatorjev, transformatorjev, lepil, barv, kopirnih papirjev, hladilnih olj, v hladilnih tekočinah, ki se uporabljajo pri obdelavi kovin, idr. Na trg prihajajo pod različnimi komercialnimi imeni, kot piralen, askarel, araclor, fenochlor, clophen, itd. (Vidic, 1984; RKVOUP, RKZSV, 1984; Exel, 1984a).

PCB sodijo v najnevarnejšo skupino industrijskih strupov. Biološka aktivnost in toksičnost PCB je bila dokazana pri profesionalno izpostavljenih ljudeh (ZZV Ljubljana, ZZV Maribor, 1984). Možne posledice delovanja so vnetja kože, poškodbe jeter, poškodbe živčnega sistema, poškodbe na prebavilih. PCB spojine veljajo za kancerogene (rakotvorne) in mutagene (povzročajo dedne spremembe).

PCB so skoraj neuničljivi (NN, 1984), se v okolju ne razkrajajo in obstajajo v njem dolgo časa. Počasi prehajajo v telesa živih bitij, kjer se kopičijo v maščobnem tkivu (ZZV Ljubljana, ZZV Maribor, 1984). Iz vode prehajajo v mivko, zemljo, vodne rastline, ribe, živali in ljudi, ki vodo pijejo ali uživajo onesnaženo hrano. Največ PCB

zaužije človek z živili živalskega izvora, zlasti ribami, mlekom, sirom, jajci, mesom (ZZV Ljubljana, ZZV Maribor, 1984). Učinki se običajno pokažejo šele čez nekaj let.

PCB so izključno umetno sintetizirane snovi, ki jih sicer v naravi ni. Če iz kakršnihkoli vzrokov pridejo v okolje, je to zato, ker niso bili upoštevani predpisi o ravnanju z nevarnimi snovmi. Ker so v naravi nerazgradljivi, PCB ne smejo priti v okolje! Poleg tega v naravi iz njih nastajajo oksidi bifenilov, ki so še nevarnejši. Obstaja možnost, da so PCB-ji onesnaženi tudi z dioksinom (dioksin naj bi nastajal pri sežigu PCB-jev (NN, 1984), ki velja za »najstrupenejšo snov, ki je bila kdaj koli izdelana« (Exel, 1984a, 1984b), le da PCB škodljivo učinkujejo pri višjih koncentracijah.

Primeri onesnaženj s PCB (primer Krupe)

Do masovne zastrupitve (1000) ljudi s PCB je prišlo leta 1968 na Japonskem, kjer so uživali jedilno olje, ki je vsebovalo PCB. Podobna nesreča je bila leta 1979 na Taivanu (RKVOUP, 1984; ZZV Ljubljana, 1984). Zgodnji simptomi »Yusho (oljne)« bolezni so se pojavili po dnevnem vnosu 70 µg PCB/kg telesne teže v trajanju 120 dni (ZZV Ljubljana, 1984). Masovne zastrupitve s PCB iz vode do leta 1984 niso bile znane.

V avgustu 1983 je bilo ugotovljeno, da vsebuje voda izvira Krupa v Beli krajini 0,3 µg/l PCB, sediment pa 55 µg/l preračunano na suho snov. Zavod za zdravstveno varstvo Maribor, ki je izdelal analizo, je bil takrat mnenja, da je izvir Krupice eden s PCB najbolj onesnaženih izvorov na svetu in glede na literaturne podatke edini izvir v Evropi s tako visoko koncentracijo PCB (RKVOUP, 1984). V vzorcu z dne 20. oktobra 1984 je bila vsebnost PCB še večja – 0,4 µg/l (Novak, 1984).

V začetku leta 1984 je bilo ugotovljeno, da je povzročitelj onesnaženja tovarna Iskra v Semiču (proizvodnja kondenzatorjev) zaradi neustreznega ravnanja s piralenom. Piralen so uporabljali od leta 1962, največja uporaba je bila 200 ton leta 1977, leta 1983 pa so zmanjšali uporabo na 20 ton (RKVOUP, 1984). Leta 1985 so z uporabo piralena prenehali.

Povprečna koncentracija PCB v izviru Krupe je v prvih analiziranih vzorcih leta 1984 znašala 0,250 µg/l (ZZV Ljubljana, 1984). Podana je bila ugotovitev, da je upravičena ocena o visoki kontaminaciji okolja s PCB-jem in verjetno ogroženosti večjega števila ljudi, živali in živalske proizvodnje na širšem območju (RKVOUP, 1984). Predlagana je prepoved pitja vode, napajanja živine, kopanja in ribolova v Krupi (3 km) in Lahinji do iztoka v Kolpo (še 5 km).

Pri ljudeh, ki so bili izpostavljeni PCB, je bilo ugotovljeno nekaj primerov in nekaj sumov poklicnih bolezni zaradi PCB (kronični učinki na koži in jetrih; Fazarinc et al., 1987). Ena od delavk je bila s 34-timi leti upokojena zaradi posledic zastrupitve (Plut, 1987).

Šele leta 1987 so pričeli z zdravljenjem ljudi iz Semiča, zastrupljenih s PCB-jem. Ugotovljeno je bilo, da je prihajalo do okvar kromosomov, čeprav povečanja rakastih obolenj in poškodb na dojenčkih niso ugotovili (Dimitrić, 1987; Fazarinc et al., 1987). V letu 1985 so pri otrocih odkrili povišane vsebnosti PCB v krvi.

Doječim materam s povišano vsebnostjo PCB je bilo odsvetovano dojenje (Fazarinc et al., 1987).

Za rešitev problema Krupe je Izvršni svet skupščine SR Slovenije novembra 1984 imenoval posebno koordinacijsko komisijo, v kateri je zagotovil prisotnost interesov krajanov, občine Črnomelj, Iskre Semič, republiških organov in strokovnih inštitucij. Med ukrepi so bili oskrba z zdravim pitno vodo, uporaba živil (jajc, mleka, ostala živila, zlasti rastlinskega izvora; Fazarinc et al., 1987), seveda ob raziskavah in kontroli kontaminacije okolja – zemljin, vode, zraka in živil.

Približno v enem letu se je vsebnost PCB v živilih (jajca, perutnina) znižala do ali pod dopustne vrednosti (Fazarinc et al., 1987). Vendar je Dušan Plut (1987), štiri leta po odkritju onesnaženja, zapisal, da se je vsebnost PCB v ribah Krupe, Lahinje in Kolpe od leta 1985 znatno povečala (citirane so navedbe članka I. Jugoviča iz revije Ribič, 1987/4 in 1987/6). Žalostni rekord je imela krupska postrv s kar 1000-krat večjo vsebnostjo PCB od dovoljene!

PCB v Podroteji

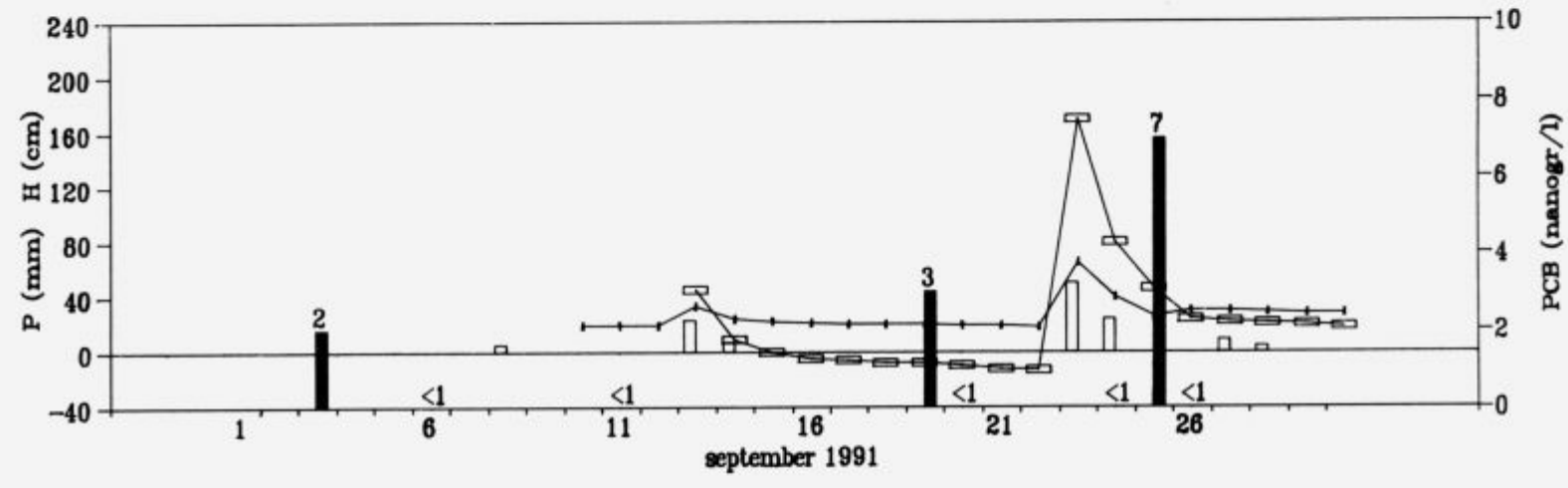
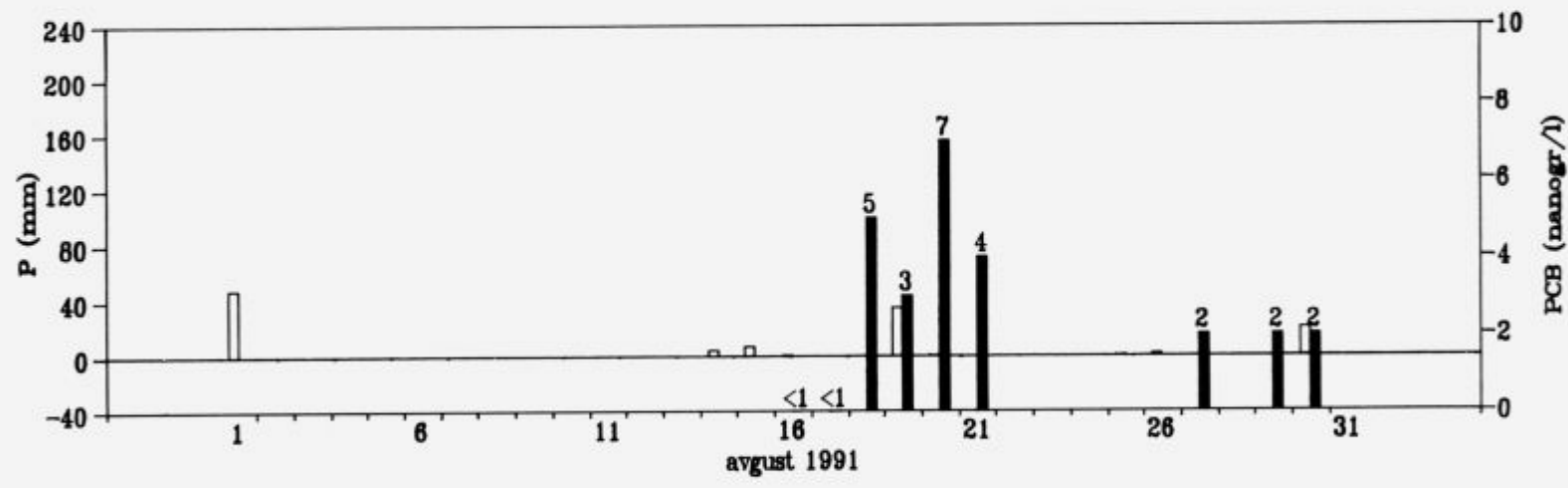
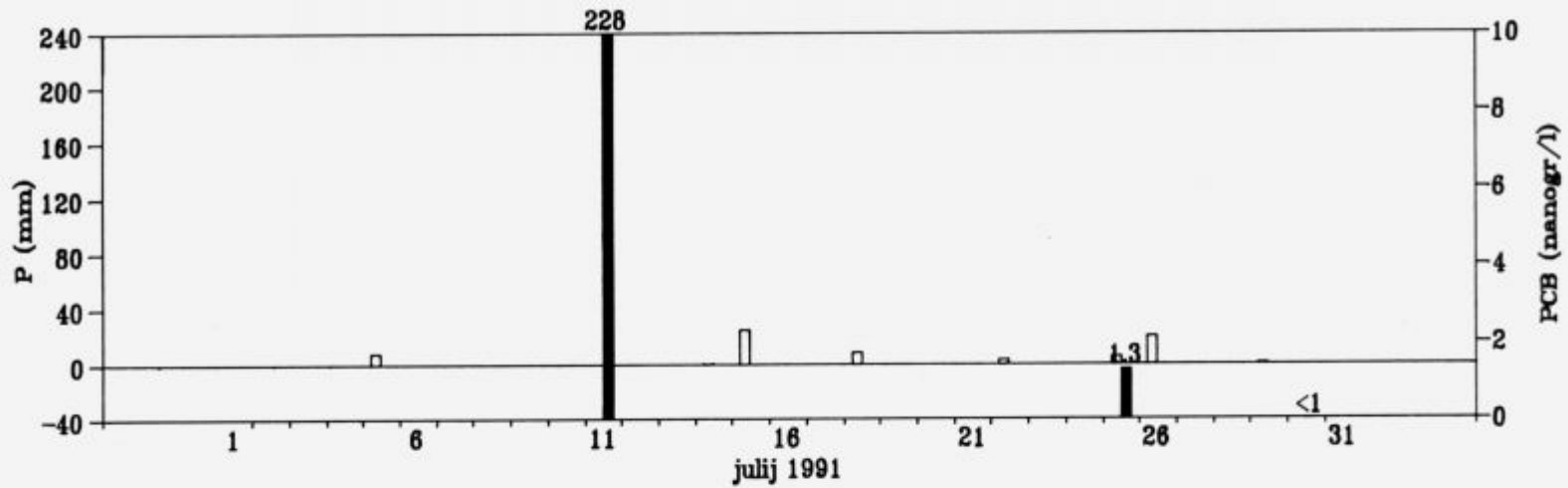
Zavod za zdravstveno varstvo Maribor je v letu 1990 v raziskovalni nalogi Kataster kakovosti (kraških) vodnih virov vzorčeval z eno analizo 15 kraških izvirov po Sloveniji, med njimi tudi idrijsko Podrotejo. Vzorec, ki je bil na izviru Podroteja odvzet 25. 9. 1990, je vseboval 0,007 µg/l PCB (ZZV Maribor, 1991). Vzorec je bil odvzet ob visokih vodah, v deževnem obdobju, ki je trajalo od 17. do 27. septembra. Dopustna vsebnost polikloriranih bifenilov v pitnih vodah je bila po takrat veljavnem pravilniku (Ur. list SFRJ 33/87) 0,001 µg/l, kar je spodnja meja določljivosti danes uporabljenih laboratorijskih metod. ZZV Maribor je izključil druge možnosti vnosa PCB v vodo (napaka pri analizi, kontaminacija vzorca v laboratoriju ipd.), razen umetnega onesnaževanja podzemne vode.

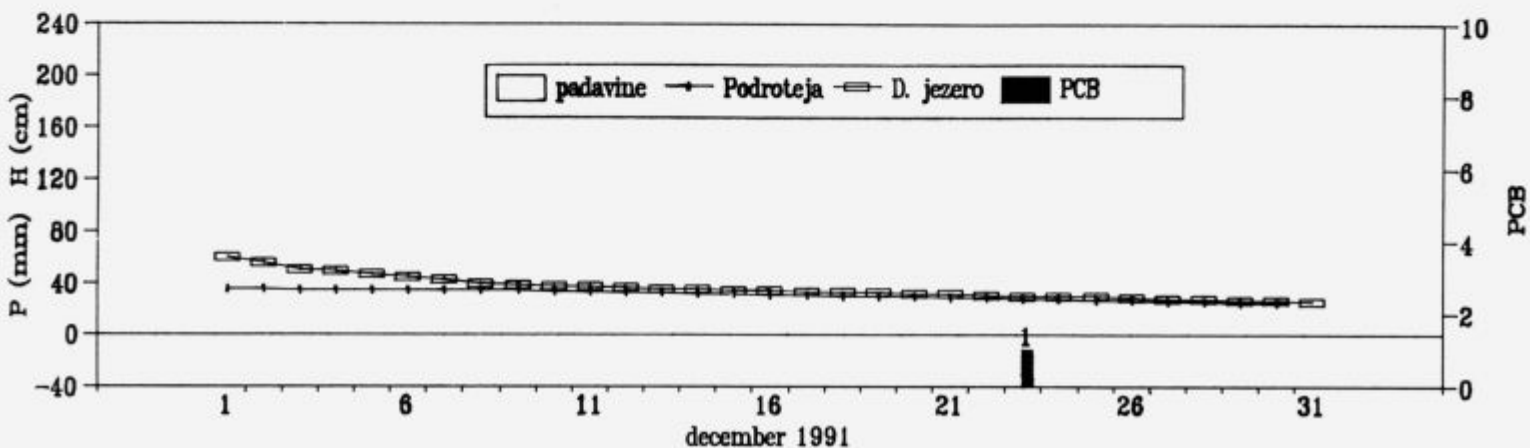
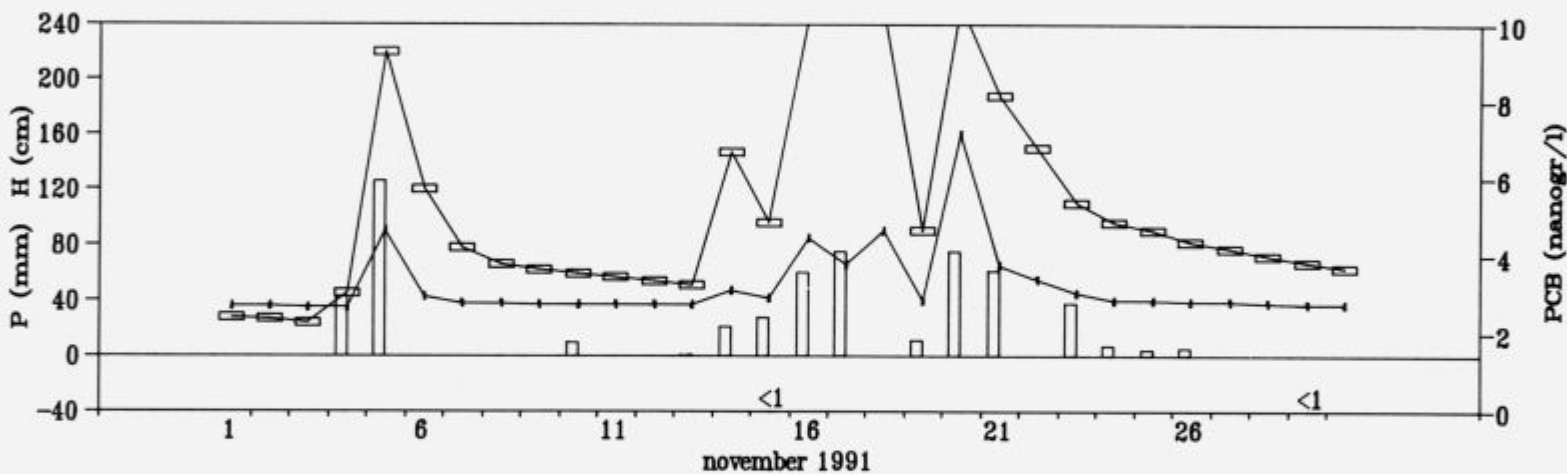
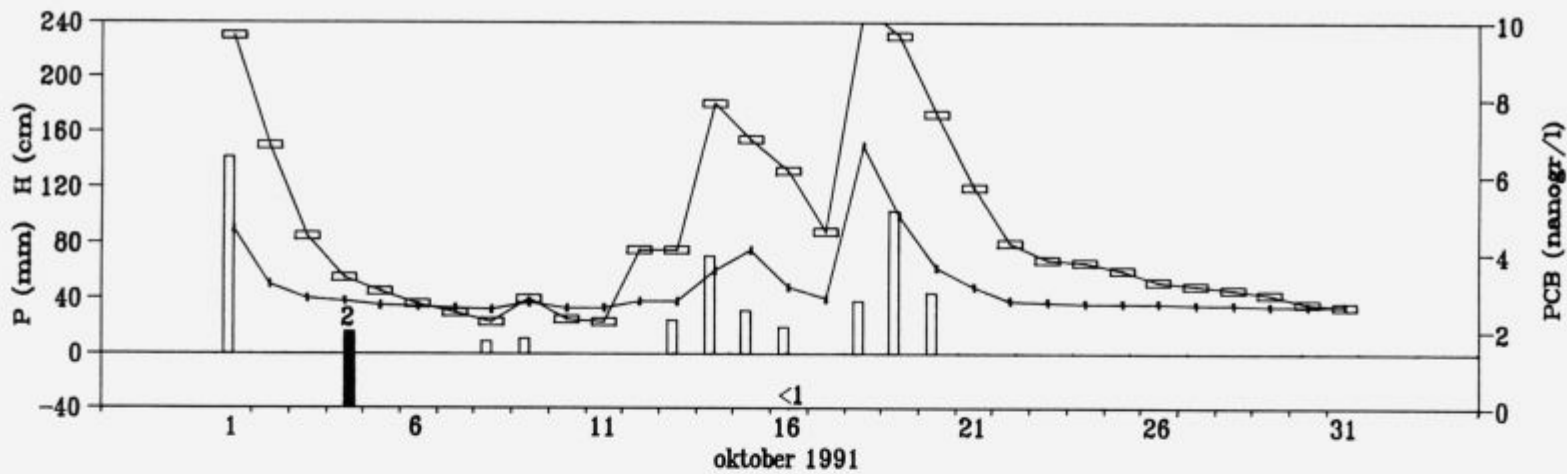
V februarju 1991 je bil spremenjen pravilnik o maksimalnih dopustnih koncentracijah nevarnih snovi v pitni vodi (Ur. list SFRJ, 13/91). Normativ za PCB je bil iz prejšnjega 0,001 µg/l spremenjen v 0,500 µg/l. Tako visoke koncentracije niso bile dosežene niti pri Krupi, kjer so leta 1984 poprečne koncentracije znašale 0,250 µg/l.

Ponoven vzorec izvira Podroteje je naročil idrijski Izvršni svet. Odvzet je bil 12. 7. 1991 v sušnem obdobju in nizkem pretoku izvira. Vsebnost PCB je znašala alarmantnih 0,228 µg/l, zaradi česar se je pristopilo k sistematičnemu in dokaj pogostemu vzorčenju, ki je trajalo od julija do oktobra, kasneje pa se je število vzorcev zmanjšalo na enega na mesec.

Razen v vzorcu 12. 7. 1991 koncentracija PCB ni presegala 0,007 µg/l. Do 4. 10. 1991 je bilo odvzetih skupaj 26 vzorcev, od oktobra 1991 do marca 1992 pa še šest. Rezultati analiz so prikazani na spodnji sliki.

Kdaj je bil PCB vnešen v okolje, ne vemo. Pri iskanju povzročitelja onesnaženja smo izhajali iz tega, da moramo glede na kemične značilnosti in uporabo PCB njihov izvor prvenstveno iskati v industrijskih in obrtnih obratih, v skritem odlaganju odpadkov na divjih odlagališčih, morda tudi v transformatorjih, če so polnjeni s PCB.

Na drugi strani je bilo potrebno zoževati prostor, v katerem iščemo izvor onesnaženja. Najprikladnejši način za to je bil vzorčevanje sedimenta v površinskih vodah – ponikalnicah, ki so znotraj vodozbirnega zaledja Podroteje. Večja naselja v zaledju so Črni Vrh, Godovič, Hotedršica, manjša pa Idrijski Log, Zadlog, Predgrize, Gornje in Dolnje Lome, Vodice, Malo Polje, Novi Svet, Medvedje Brdo, Veharše, Jelični Vrh.

Ob vzorčevanju vode iz izvira Podroteja in sedimentov v površinskih vodah so bile izdelane tudi analize površinskih voda, analize vsebnosti PCB v ribah Idrijce nad in pod Podrotejo in v živilih, za katere se uporablja podroteljska voda ter analize izcednih voda v nekaterih industrijskih in obrtnih obratih.

Velja omeniti, da so po tem, ko je za pojav PCB-ja v Podroteji izvedela javnost, Goriški vodovodi naročili tudi analize na PCB izvira Hubelj in Vipava (izvir Podlipa). V enem od vzorcev vode Hublja (dne 6.8.1991) je bila zabeležena sled PCB-ja 0,002 µg/l, v Podlipi pa 0,001 µg/l (S. C., 1991). Vse analize je izvajal Zavod za zdravstveno varstvo Maribor.

Rezultati so, kljub temu da je šlo samo za enkratno vzorčevanje, do neke mere selektivni. Na podlagi negativnega vzorca sedimenta smo hidrografsko zaledje Zale izločili iz nadaljnje obravnave. Pozitivni vzorci pa so bili v Črnem Vrhju (zemlja na mestu vojaškega skladišča), v Godoviču (izcedne vode) in v Hotedršici (sediment Hotenjke pod naseljem oz. pred požiralnikom). Pri tem je koncentracija PCB v sedimentu Hotenjke izrazito izstopala od ostalih vzorcev, kjer je šlo pravzaprav le za sledove PCB. Da je izvor PCB-ja vezan v največji meri na naselje Hotedršica, smo poskušali dokazati s ponovljenim vzorčevanjem v decembru 1991. Odvzeti so bili vzorci Hotenjke pred ponomom, Hotenjke pred Hotedršico in Žejske vode pred sotočjem s Hotenjko.

Za preiskave kontaminacije prehrane s PCB so bili preiskani trije vzorci rib iz Idrijce ter moka, testo in voda v pekarni Idrija. Ribe pod Podrotejskim izvirom so vsebovale sledove PCB, medtem ko so bili vzorci prehranske verige brez PCB.

Glede na rezultate opravljenih raziskav je komisija za preučevanje PCB pri Izvršnem svetu Idrija ocenila, da ni bilo neposredne nevarnosti za povečano kopičenje PCB in morebitne škodljive učinke na zdravje ljudi. Dokler pa ni identificiran povzročitelj kontaminacije, vendarle ni mogoče zagotovo izključiti možnosti ponovnega porasta PCB v vodi.

KALJENJE PODROTEJE IN DIVJEGA JEZERA

S hidrološkim opazovanjem Podroteje in Divjega jezera smo zaradi boljše in lažje interpretacije pojavljanja PCB v vodi pričeli v začetku septembra 1991, ko so bila tri močnejša deževja:

– med 12. in 13. 9. Gladina vode v Podroteji se je dvignila z 19 na 33 cm. Divje jezero na padavine ni reagiralo. Višek padavin je bil očitno v povirju zgornje Idrijce, saj je Idrija močno narasla in kalna (rjave barve) zalivala še mirujoče Divje jezero. Na tem mestu velja komentirati mnenja o tem, da Divje jezero vodo tudi požira (Čar, 1963). Ta pojav se nam, kljub temu da Idrija občasno vdre

v kotanjo Divjega jezera in da takrat pride do mešanja obeh voda, v dobesednem pomenu ne zdi verjeten, saj bi se morala gladina vode spustiti globoko pod običajni nivo, kar pa preprečuje vodostaj Podroteje, ki je v absolutnem smislu samo okoli 1 m nižji.

Divje jezero, zalito s kalno vodo Idrijce. (Foto J. Janež)

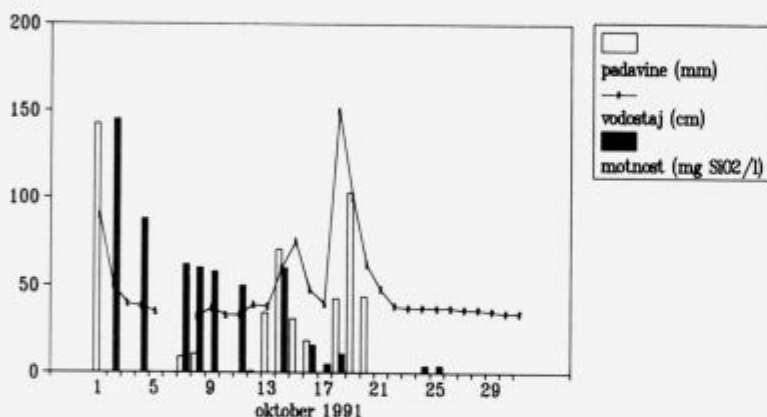
– Med 22. 9. in 23. 9. Po 12-urnih padavinah je nivo Podroteje narasel z 18 na 65 cm in nivo Divjega jezera z -12 na +170 cm. Oba izvira sta dobila rahlo opalno barvo, ni pa bilo nobenih sledov močnejšega kaljenja.

– Med 30. 9. in 1. 10. višek padavin z izjemno visoko intenziteto je bil na območju med Črnim Vrhom in Hotedršico. Po izjavah domačinov se je v Lomah utrgal oblak. Padavinska postaja Črni

Vrh je 1. 10. ob sedmih zjutraj zabeležila dnevno višino padavin 142 mm, vendar moramo poudariti, da je vsa ta količina dežja padla v zelo kratkem času ene do dveh ur. Zaradi dežja se je v Dolnjih in Gornjih Lomah sprožilo nekaj plazov. Divje jezero in Podroteja sta pričela kaliti takoj 1. 10. zjutraj, voda je postala goste rjave barve zaradi izjemno velike količine suspendiranega materiala.

2. 10. je znašala motnost Podroteje 145 mg SiO₂/l, Divjega jezera pa 232 mg/l.

Padavine v povirju Idrijce očitno niso bile intenzivne in Idrijca je bila pred Divjim jezerom običajno zelene barve, tako da sta vsa kalno Idrijco v Idriji povzročala samo Divje jezero in Podroteja. Kalnost obeh izvirov se je počasi zmanjševala po eksponentni krivulji in še 7. 10., teden dni po pričetku kaljenja, ko so se vse druge, tudi površinske vode kot je Zala, že sčistile, je bila voda še motna, dokončno pa se je zbistrila šele konec oktobra (sl. 5).

Primerjava motnosti Podroteje in Divjega jezera s hidrogrami obeh izvirov ter padavinami v idrijski Beli oziroma Črnem Vrhu nad Idrijo

Ob kasnejših deževjih, v novembru in decembru 1991, ali ob prvem spomladanskem naliwu konec marca 1992 se kaljenje ni ponovilo.

Vzroki za kaljenje

Ob naliwu med 30. 9 in 1. 10. so bile podvržene intenzivni eroziji nezaraščene kmetijske površine na flišnem območju Lom, ki so obenem vse v povirjih ponikalnic v Gornjih Lomah, Dolnjih Lomah in Podjesenu. Največji erozijski žarišči sta bili v Gornjih Lomah pri Klepcu in v Dolnjih Lomah od Cigaleta do Na Ravni. O erozijski moči narasle hudourniške vode najbolje priča podatek, da je voda zalila gospodarsko poslopje pri Cigaletu do višine 60 cm, v odprte površine na strmejših pobočjih pa so bili izdolbeni tudi do 50 cm globoki erozijski kanali.

Poleg materiala iz agromelioriranih površin so ponikalnice v Lomah odnašale v podzemlje tudi veliko zemlje iz zemeljskih plazov. Samo v Podjesenu se je tisto noč utrgal en večji in šest manjših plazov oziroma usadov. Gre za plitve usade, pri katerih je zdrsnila preperina nad matično flišno kamnino. Skupaj je bilo samo v Podjesenu splaznega materiala okoli 100 m³. Plaz je na dveh

mestih ogrozil tudi cesto v Gornje Lome. Prvi, večji plaz pri Tomincu se je sprožil v gozdu. Splazeni material je voda deloma odnašala v nižje ležeči požiralnik.

V okolici Črnega Vrha so narasle hudourniške vode nanesele veliko dolomitnega drobirja s pobočja nad Tratami (Karni dol), erozije na nezaraščeni meliorirani površini pa ni bilo.

Če privzamemo, da je izvor erozije na Lomah, ki so od Podroteje oddaljene 13 km, le-ta pa je pričela kaliti v šestih do osmih urah, potem je suspendirani material potoval skozi kraško podzemlje z navidezno hitrostjo 45–55 cm/s (1625–2167 m/h). Takšne vrednosti spadajo med največje doslej ugotovljene v dinarskem krasu (po Milanoviču, 1979, so hitrosti barvila pri sledilnih poskusih v Dinarskem krasu dosegle največ 55,2 cm).

ZAKLJUČKI

Na koncu lahko zapišemo, da primer PCB v Podroteji ni do konca pojasnjen. Posebej težko je razložiti vzorec, ki je vseboval 228 nanogramov PCB v litru vode, ob tem da vsebnost PCB v nobenem drugem vzorcu ni presegal sedem nanogramov. Nekih jasnih znakov, da bi vsebnost PCB narasla npr. po padavinah ali morda celo obratno – ob nizkih vodah, ni. Lahko rečemo, da se je vsebnost PCB dejansko ves čas zmanjševala.

Kdaj je bil PCB vnešen v okolje, ne vemo. Zdi se, da smo celoten pojav PCB-ja zaznali šele ob njegovem koncu in da se je PCB lahko pojavljal v Podroteji že veliko prej.

Dejanski izvor PCB-ja ni bil ugotovljen, z veliko zanesljivostjo pa je mogoče reči, da je bilo največ PCB-ja vnešenega v okolje na območju Hotedršice, manjše količine pa z izcednimi vodami prihajajo tudi od drugod. Tudi inšpekcijski pregledi niso ugotovili onesnaževalca. Gotovo je ena pomembnejših ugotovitev ta, da se PCB očitno v majhnih količinah vnaša v okolje na širokem prostoru in da se vsaj v sledih najde že v velikem številu kraških izvirov. Gre za pojav počasne in težko opazljive kontaminacije okolja z nevarnimi snovmi, ob kateri je zviševanje normativne maksimalno dovoljenje koncentracije, kot v primeru PCB, zelo kratkovidno početje.

Rečemo lahko tudi to, da cel pojav PCB-ja v Podroteji nikakor ni bil tako velikega razreda kot primer Krupe, saj enostavno niso možne tako velike količine PCB-ja na izvoru (pri Krupi je šlo za več deset ton PCB-ja).

Pojav motnosti je ob velikih vodooskrbnih težavah, v katere je drugič v istem letu zašla Idrija, sprožil tudi nekaj strokovnih hidrogeoloških in krasoslovnih dilem. Z veliko mero zanesljivosti lahko rečemo, da je suspendirani material izviral s flišnega površja Gornjih in Dolnjih Lom ter Podjesena, kjer smo na terenu ugotovili močno erozijo flišne prsti iz plazov in nezaraščeni meliorirani površini. S tem je posredno potrjena podzemna zveza, ki do sedaj še ni bila predmet preučevanja z umetnim sledilnim poskusom, so pa jo starejši avtorji že predvidevali iz interpretacije geološke zgradbe.

Oba pojava onesnaženja Podroteje sta sprožila vrsto dejavnosti:

- sklep, da se Podroteja postopno izloči iz sistema idrijskega vodovoda in da se pristopi k raziskavam dolomitnih vodonosnikov v okolici Idrije,
- sklep, da se kvaliteta Podroteje in Divjega jezera ohranja kolikor je možno, iz česar so izšle pobude in dejavnosti v zvezi s celovito zaščito kraškega vodonosnika Trnovskega gozda, ki naj bi bil zaščiten z republiškim odlokom,
- registracijo divjih odlagališč odpadkov v vodozbirnem zaledju Podroteje, ki se bo nadaljevala z sanacijskimi postopki,
- intenzivnejše delo inšpekcijskih služb.

LITERATURA

- Čar, J., 1963: Divje jezero tudi požira. Idrijski razgledi, 1963/1, 11–12. Idrija.
- Čar, J., 1986: O geološki zgradbi in hidrogeološkem zaledju Divjega jezera. Idrijski razgledi, XXIX–XXXI, 49–50. Idrija.
- Dimitrić, M., 1987: Ogrožene bodo zdravili. Delo, 14. 2. 1987.
- Exel, N., 1984 a: PCB-ji in dioksin pri nas. Naše okolje, IX, 1984/3, 47–48. Ljubljana.
- Exel, N., 1984 b: Današnji pojavi dioksina v Evropi. Naše okolje IX, 1984/4, 96–98. Ljubljana.
- Exel, N., 1984 b: Današnji pojavi dioksina v Evropi. Naše okolje IX, 1984/4, 96–98. Ljubljana.
- Fazarinc, A., et al., 1987: Dosedanje ugotovitve in predlogi glede onesnaževanja Krupe s PCB. Delo, 4. 3. 1987.
- Habe, F., Hribar, F., Štefanič, P., 1955: Habečkov brezen. Acta carsologica, 1, 25–39. Ljubljana.
- Gospodarič, R., Habič, P. (ed.), 1976: Underground Water Tracing. Investigation in Slovenia 1972–1975. Institute for Karst Research, SAZU, Postojna, Ljubljana.
- Habič, P., 1972 a: Hidrogeološke posebnosti jezera in njegovega kraškega zaledja. Divje jezero. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 30. Ljubljana.
- Habič, P., 1972 b: Pripombe k študiji »Padavinsko zaledje kraških izvirov pri Podroteji in Divjega jezera«. Tipkopis, 7 str. Inšt. za raziskovanje krasa SAZU Postojna.
- Habič, P., 1987: Sledilni poskus na kraškem razvodju med Idrijco, Vipavo in Ljubljano. Water Racing Test on the Karst Watershed among Idrija Vipava and Ljubljana. Acta carsologica, XVI (1987), 105–118. Ljubljana.
- Janež, J., 1987: Kakšno vodo pijemo? Idrijski razgledi, 1987/2, 101–102. Idrija.
- Mencej, Z., 1972: Padavinsko zaledje kraških izvirov pri Podroteji in Divjega jezera. Tipkano poročilo, 16 str., 8 pril. Geološki zavod Ljubljana.
- Milanović, P. T., 1979: Hidrogeologija karsta i metode istraživanja. 302 str. Hidroelektrane na Trebišnjici, Institut za korišćenje i zaštitu voda na kršu. Trebinje.
- Mlakar, I., 1975: Paleomorfologija potoka Zala. Paleomorphological Features of the Zala Craek. Geologija 18, 211–213. Ljubljana.
- Mlakar, I., 1969: Krovna zgradba idrijsko žirovskega ozemlja. Nappe Structure of the Idrija-Žiri Region. Geologija, 12, 5–72. Ljubljana.
- Novak, D., 1977: Nekaj fizikalno-kemičnih značilnosti Divjega jezera pri Idriji. Naše jame, 16, 79–83. Ljubljana.
- Novak, D., 1977: Dopolnilne kemične analize vode v Divjem jezeru in Podroteji. Naše jame, 18 (1976), 75–77. Ljubljana.
- Novak, D. 1984: Članek v Pismih bralcev. Delo, 16. 6. 1984.
- N. N., 1984: PCB-ji skoraj tako nevarni kot dioksin. Naše okolje, IX, 1984/3, 63–64. Ljubljana. (Prevod članka: Les PCB presque aussi dangereux que la dioxin. Science e vie, dec. 1983, 38–43).
- Placer, L., 1981: Geološka zgradba jugozahodne Slovenije. Geologic structure of southwestern Slovenia. Geologija, 24/1, 27–60. Ljubljana.
- Placer, L., Čar, J., 1974: Problem podzemelske razvodnice Trnovskega gozda, knžne gore in črnotrške planote. Hydrological problematics of the High Karst Between Idrija and Vipava Rivers. Trnovski gozd, križna gora and the Plateau of črni vrh). Acta carsologica, IV/5, 81–93. Ljubljana.
- Plut, D. 1985: Krupa ni umrla zaman. Dolenjski list, maj 1985.
- Plut, D. 1987: PCB je še vedno zelo prisoten. Dolenjski list, 20. 8. 1987.
- Pravilnik o higienski neoporečnosti vode. Ur. list SFRJ, št. 33, str. 864–873, 15. 5. 1987.

Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o higienski neoporečnosti vode. Ur. list SFRJ, št. 13, str. 225–227, 22. 2. 1991.

Pučnik, J., 1980: Velika knjiga o vremenu. Cankarjeva založba. Ljubljana.

Rep. kom. za varstvo okolja in urejanje prostora, Rep. kom. za zdravstveno in socialno varstvo, 1984: problematika onesnaženosti vodnega vira Krupica. Razmerja, posebna izdaja 1, 24. avgust 1984, Metlika. Naše okolje IX, 1984/4, 93–95. Ljubljana.

S. C., 1991: PCB tudi v hubeljskem zajetju. Delo, 30. 8. 1991.

Vidič A., 1984: Kaj se gremo? Razmerja 12, 12–20, Metlika, 1984. Vodnogospodarsko podjetje Soča Nova Gorica, 1991: Vodnogospodarske značilnosti povodja Soče. RKVOUP-RVU Izpostava vodnega območja Soče Nova Gorica. Nova Gorica.

Zavod SR Slovenije za zdravstveno varstvo Ljubljana, 1984: Poročilo o kontaminaciji vode s polikloriranimi bifenili v Krupi, delu Lahinje ter Kolpe. Razmerja, posebna izdaja 1, 24. avgust 1984, Metlika.

Zavod SR Slovenije za zdravstveno varstvo Ljubljana, Zavod za zdravstveno varstvo Maribor, 1984: Poročilo o kontaminaciji rečne vode, rečnih sedimentov in rib v Krupi, Lahinji in Kolpi s PCB. Št. 2485Z32–3. Razmerja, posebna izdaja 1, 24. avgust 1984, Metlika.

Zavod za zdravstveno varstvo Maribor, 1991: Kataster kakovosti vodnih virov 1990. Raziskovalno poročilo. April 1991.

JOŽE ČAR

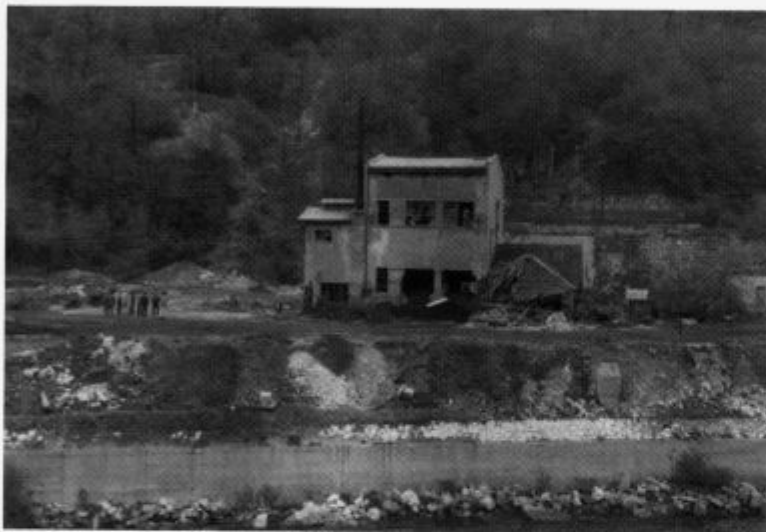
RUDNIŠKI ŽGALNIŠKI OSTANKI IN RADIOAKTIVNOST

PREGLED DOSEDANJIH RAZISKAV IN SPOZNAVANJE O RADIOAKTIVNIH ELEMENTIH IN NEKONTROLIRANEM RADIOAKTIVNEM SEVANJU V IDRIJSKEM RUDIŠČU IN NA OBMOČJU IDRIJE

Starejše raziskave

Po drugi svetovni vojni so pričeli na ozemlju bivše vojne Jugoslavije iskati radioaktivne kamnine, predvsem tiste, ki naj bi vsebovale uran. Pri sistematičnem pregledu slovenskih rudnikov so leta 1947 odkrili v idrijskem rudišču povišano radioaktivnost v tako imenovanih »skonca plasteh«. Skonca plasti srednjetrojne ladinjske starosti so idrijska posebnost. Najdemo jih le v idrijskem rudišču in v bližnji okolici Idrije. Poimenoval jih je M. V. Lipold (1874) po potoku Skaunci (Skauna grapa – Skalna grapa), ki se naceja izpod Staj in se v Zaspani grapi zliva v Idrijco. Sestavljajo jih različni bituminoznih skrilavcev, meljevcev, peščenjakov in laporovcev. Posebno skrilavci in peščenjaki so v idrijski jami bogato orudeni z živim srebrom v obliki minerala cinabarita ali samorodnega Hg in so jih prav zato v Idriji odkopavali skoraj petsto let. Merjenja, ki jih je opravil leta 1949 *Savezni institut za geološko-rudarska istraživanja i ispitivanja nuklearnih i drugih mineralnih sirovina iz Beograda*, so pokazala, da je radioaktivnost v skonca plasteh od 5 do 10-krat višja kot v ostalih kamninah idrijskega rudišča. Iz razpoložljivih šestindvajsetih nepopolnih poročil, ki jih hrani *Fond stručne dokumentacije IGRI iz Beograda*, lahko ugotovimo, da so z uranom obogateni le bituminozni različni skonca

kamnini in sicer v največ do dva metra debelem horizontu pod kontaktom s sivozelenimi ladinjskimi tufi. Raziskave v naslednjih letih so pokazale, da je vsebnost urana sorazmerno nizka. Običajno je radioaktivni element koncentriran le v posameznih delih bituminoznih plasti in ni v nikakršni povezavi z vsebnostjo živega srebra v kamnini. V petdesetih letih so zaloge orudnih skonca skrilavcev ocenili na nekaj milijonov ton. Približno milijon ton naj bi bilo odkopano pri eksploataciji živosrebrovega orudenja v preteklih stoletjih.

»Vinča« tik pred rušenjem aprila 1989. Foto: Branko Gantar

V letih 1953 do 1957 so s selektivnim odkopavanjem pridobili 1657 ton materiala s povečano radioaktivnostjo. Del tega materiala so v poskusnem obratu v idrijski žgalnici – v tako imenovani »Vinči« – s pomočjo ekstrakcije poskušali predelati v »rumeno pogačo«, vendar so to namero zaradi velikih tehnoloških težav po nekajletnem trudu opustili. Ruda je imela nizko koncentracijo, v povprečju le 136 g U/t. Izredne težave je pri predelavi povzročila prisotnost velikih količin glinenih mineralov in bitumenskih snovi (Cigale, 1983).

Vsa dela in raziskave v zvezi z uranom v jami ter predelava rude v »Vinči« so potekala v strogi tajnosti, kar je Idričanom še v živem spominu. Poskuse s pridobivanjem »rumenega kolača« so opravljali beograjski strokovnjaki – »uranovci«, kot so jim popularno pravili Idrijčani, pomagali pa zapriseženi domačini.

Po letu 1960 so raziskave uranske mineralizacije postopno opustili, saj so ugotovili, da je vsebnost urana v skonca plasteh v idrijskem rudišču pod ekonomsko mejo za pridobivanje. Kasneje so občasne meritve radioaktivnega sevanja v jami opravljali raziskovalci *Instituta za medicinu rada i radiološku zaščito* »Dr. Dragomir Karajović« iz Beograda, predvsem zaradi predpisov o varstvu pri delu. Rezultati večkratnih meritev gama sevanja in radona skozi daljše časovno obdobje so potrdili, da res nastopajo v nekaterih delih

idrijske jame povečane koncentracije radona v zraku. Na podlagi teh ugotovitev je bilo idrijsko rudiško podzemlje opredeljeno kot »radioaktivna jama«. Soglasno z veljavnimi predpisi so bile potrebne občasne kontrolne meritve sevanja.

V letih 1978 do 1980 je bila v okviru posebne raziskovalne naloge, ki sta jo izdelal Rudnik živega srebra Idrija in Inštitut Jožef Stefan, preverjena jakost radioaktivnega sevanja v bituminoznih skonca kamninah v idrijskem rudišču (Cigale, 1983). Iz vrtin, ki so bile sicer izdelane zaradi raziskav živosrebrove mineralizacije, je bilo odvzetih nad 100 vzorcev za določanje koncentracije radioaktivnih elementov. Poleg urana so določili radon, radij, torij in kalij. Analize so izdelali na Inštitutu Jožef Stefan z metodo visokoločljivostne spektroskopije gama žarkov. Nove raziskave so pokazale, da je vsebnost urana okrog 7-krat večja od povprečja v zemeljski skorji, vendar preizka za gospodarno izkoriščanje pri takrat znani tehnologiji.

Sočasno s preučevanjem skonca plasti v rudniku so opravili tudi nekaj meritev radioaktivnosti na površini. Preiskali so staro odlagališče žgalniških ostankov na Prejnuti in pri tem le sem ter tja naleteli na kose prežgane rude s povečano radioaktivnostjo. Z uranom orudene kamnine so iskali tudi na Brusovšu in v Zaspani grapi, kjer izdajajo skonca plasti, vendar brez uspeha. Po letu 1970 so sodelavci inštituta »Dr. Dragomir Karajović« opravili nekaj orientacijskih meritev gama sevanja v okolici rudnika. Ugotovili so, da so prebivalci Idrije izpostavljeni radioaktivnemu sevanju v okviru naravnega sevanja, ki pa so nekoliko spremenjena od mesta do mesta meritve, v odvisnosti od sestave tal.

Nova merjenja

V lanskem letu je postala problematika radioaktivnega sevanja v Idriji ponovno aktualna. V okviru zapiralnega programa so pri Rudniku pričeli s poskusi uporabnosti elektrofilterskega pepela iz ljubljanske toplarne za injekcijsko utrjevanje starih zasipov v jami. Elektrofilterski pepel pa vsebuje povečane koncentracije radioaktivnih elementov. Soglasno s predpisi in vednostjo o možnostih povečane radioaktivnosti pri delu s pepelom je Rudnik naročil meritve sevanja na delovišču na III. ozborju pri slepem jašku Vsi Sveti, kjer se je izvajalo poskusno injektiranje. Strokovnjaki iz Rudnika urana Žirovski Vrh, ki so merjenja opravili, so v zaključku svojega poročila zapisali: »Pri samem stresanju pepela se je v okolici mešalca nekoliko povečala koncentracija radona in njegovih kratkoživih potomcev v zraku. Povečanje je samo med stresanjem, ki traja okoli 1 minuto«. Pri tem pa so dodali: »Koncentracija radona v vstopnem zraku je relativno visoka«, kar seveda pomeni, da ima povečano količino plina radona že zrak, ki ga vodijo na delovišče.

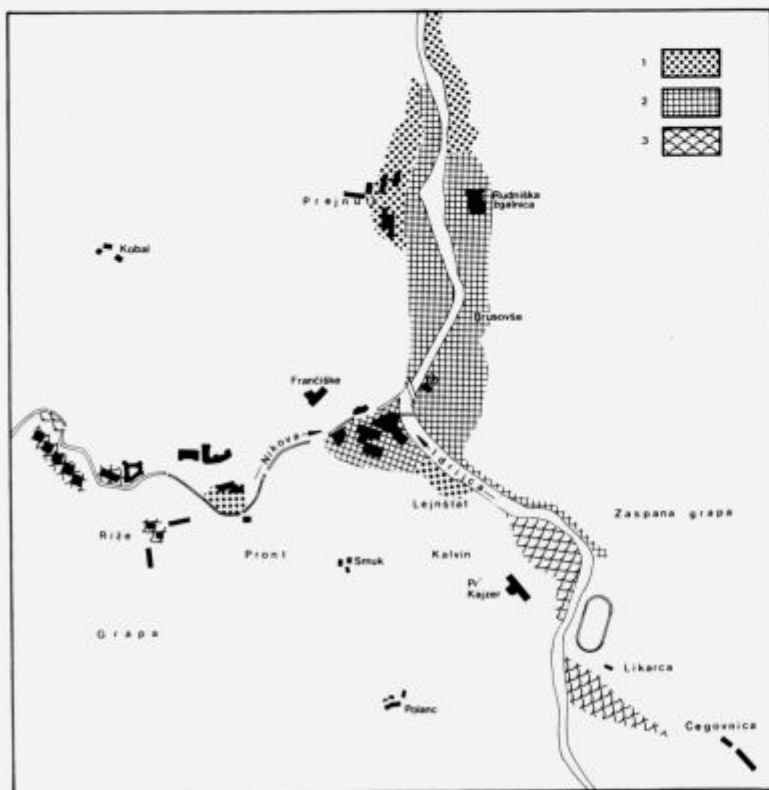
Zavedajoč se ekoloških zadržkov, ki bi lahko nastali v zvezi z uporabo elektrofilterskega pepela, je dal Rudnik omenjene meritve v oceno strokovnjakom na *Inštitut Jožef Stefan* iz Ljubljane. V posebnem poročilu so sodelavci Inštituta Jožef Stefan poudarili, »... da je pepel praviloma sicer bolj radioaktiven, kot so snovi v okolju, vendar na noben način ne more vplivati na povečanje sevanja gama na površini niti na povišanje radioaktivnosti ozračja

na površini». V zaključkih pa so posebej opozorili na nenadzorovano radioaktivnost v idrijskem okolju in dodali: »Prebivalci na teh lokacijah (tu so mišljena območja starih hald, pripomba Čar) so nedvomno bolj izpostavljeni sevanju kot drugi in morda tvorijo eno od sevalno bolj obremenjenih skupin na območju Slovenije«. Na podlagi zgornjih podatkov je občinska skupščina sprejela sklep, naj se preuči nekontrolirano sevanje v Idriji. Izvršni svet je, zavedajoč se zahtevnosti in resnosti problema, podprl raziskovalno nalogo z naslovom »Radioaktivnost v Idriji in izpostavljenost prebivalstva sevanju kot posledica rudarjenja«, ki so jo pripravili sodelavci Inštituta Jožef Stefan. V utemeljitvi študije so navedli tudi podatek o povečani koncentraciji radona v vrtcu Za gradom, ki je bila ugotovljena pri sistematičnem merjenju radona v slovenskih vrtcih v letu 1991. Na sestanku v Idriji 14. 2. 1992, ki ga je sklical idrijski IS, so strokovnjaki pojasnili, da pomenijo izmerjene količine radona v vrtcu precej povečane koncentracije glede na normalno stanje. Sočasno je bilo naročeno, naj se v naslednjem tednu izmerijo koncentracije radioaktivnega plina na štirih dogovorjenih točkah pri najbolj neugodnih pogojih, to je – v dva dni nezračenih prostorih. Iz poročila z dne 21. 2. 1992, ki so ga pripravili sodelavci Inštituta Jožef Stefan izhaja, da imamo zaskrbljujoče povečane koncentracije v vseh neizoliranih stavbah, ki so grajene na starih

rudniških žgalniških ostankih. Da bi lahko realno ocenili razsežnost onesnaženja z radonom – 222 in smotrno planirali sanacijske ukrepe, je rudniška geološka služba pripravila študijo o razširjenosti žgalniških ostankov v Idriji, Sp. Idriji in Cerknem.

Z žgalniškimi ostanki nasuta struga Idrije pod topilnico. Fotografirano leta 1967.

Razporeditev različnih žgalniških ostankov. 1. Primarni žgalniški ostanki – območja starih žgalnic. 2. Nasuti žgalniški ostanki. 3. Nasuti žgalniški ostanki, pomešani z različnim drugim materialom.

ZGODOVINSKE OSNOVE ZA PROSTORSKO RAZPOREDITEV ŽGALNIŠKIH OSTANKOV

S cinabaritom in živim srebrom bogato orudene skonca plasti, ki vsebujejo tudi povečane koncentracije urana, so odkrili po naključju leta 1508. Z jaškom Sv. Ahaca, ki se je odpiral na mestu, kjer stoji danes vodnjak na Starem trgu, so v globini 42m prebili krovino iz karbonskih kamnin in naleteli pod njim na orudene skrilavce in peščenjake. Od takrat dalje so v idrijskem rudišču v večjem ali manjšem obsegu odkopavali s cinabaritom in živim srebrom obogatene skonca plasti s povečano radioaktivnostjo skozi celotno petstoletno obdobje tja do leta 1990.

Osnovni vzrok za veliko razprostranjenost in zapleteno prostorsko razporeditev žgalniških ostankov v Idriji in njeni širši okolici je v načinu žganja rude v preteklosti in uporabi žgalniških ostankov v gradbene namene v povojnem obdobju. V prvih desetletjih po odkritju idrijskega rudišča leta 1490 so žgali rudo v kopah na prostem. V kope so zložili izmenoma več plasti rude in lesa, jih prekrili z zemljo in žgali podobno kot oglarske kope. V prvi polovici 16. stoletja so z uporabo lončenih posod, v katere so naložili zdrobljeno rudo in jih obrnili z odprtino navzdol, proces žganja precej izboljšali, vendar je princip žganja ostal enak vse do sredine 17. stoletja. Iz arhivskih virov je znano, da so pri opisanem načinu žganja porabili izjemno velike količine lesa. Raziskovalka idrijske zgodovine dr. Marija Verbič poroča, da so za pridobitev

I dunajskega centa Hg porabili kar 10 voz drv. Dostaviti izredno velike količine drv v bližino rudnika iz takratnih brezpotnih in težko prehodnih idrijskih grap ni bilo preprosto. Odločitev o tovorjenju sorazmerno majhnih količin cinabaritne rude na primerna mesta v idrijsko okolico je bilo seveda ekonomsko povsem razumljivo. Rudo so tako žgali na bližnjih gričih Pront (Brand), Pringl (Brennhügel) pa tudi v bolj oddaljenih predelih v Čekovniku in Kanomlji, o čemer pričajo številni ostanki razbite lončenine. Bistvo pri tem je bilo, da so stale žgalne kope tam, kjer je bilo dovolj lesa in v bližni vode, ki so jo uporabljali za hlajenje. Prostorsko zelo zapletena razporeditev žgalniških ostankov s povečano radioaktivnostjo po gozdovih v širši okolici Idrije je torej nastala že v 16. stoletju.

Odnašanje žgalniških ostankov ob povodju leta 1954. Na desni se vidi zgradba »Vinče«, v kateri so potekali poskusi za izdelavo »rumene pogače«.

Prva trajneje locirana žgalnica v mestu je bila na Lenštat. Leta 1652 pa so začeli graditi žgalnico na Prejnuti (Brennhütte). Na tem mestu je ostala vse do 19. stoletja.

Po letu 1868 so postopno zgradili novo žgalnico na desnem bregu Idrije na Brusovšu, na Prejnuti pa so žganje opustili. Nastajale so nove deponije prežgane rude vzdolž desnega brega Idrije. Večino žgalniških ostankov pa so vse do leta 1977 neposredno vsipavali v Idrijco, ki je material ob visokih vodah odnašala po dolini do Soče in dalje v Jadransko morje. Po ponovni oživitvi proizvodnje živega srebra leta 1983 zaradi ekoloških razlogov ni bilo več dovoljeno vsipavanje žgalniških ostankov v strugo Idrije.

Omenili smo že, da v različnih obdobjih rudniške zgodovine niso radioaktivnih skonca plasti odkopavali v enakih količinah. V splošnem lahko rečemo, da je bil izkop skonca skrilavcev in peščenjakov nekako do leta 1820 stalen in v nekaterih obdobjih zelo pospešen. V drugi polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja pa le občasno in v manjši količini. Po drugi svetovni vojni je odkopavanje potekalo v večini le v skitskih kamninah v spodnjem delu idrijske jame, ki niso radioaktivne. Vseskozi pa so odkopavali tudi skonca plasti. Njihov odstotek v celotni količini izkopane rude po oceni ni presegal 5%. Pomemben podatek je, da se žgalniški ostanki niso odlagali ločeno, ampak so bili na odlagališčih pomešani med seboj.

Uporaba žgalniških ostankov

V starejših obdobjih žgalniških ostankov za druge namene niso uporabljali. Po drugi svetovni vojni pa so stare halde, predvsem iz Prejnute, bodisi odvažali nazaj v žgalnico in jih ponovno žgali ali pa uporabljali za zasipavanje različni predelov v mestu, za gradbene tampone, posipanje makadamskih poti in za pod asfaltne blazine. Vsa povojna leta se je za betonske mešanice pri javnih in privatnih gradnjah uporabljal prod iz Idrije, v katerem so primešani tudi odlomki radioaktivnih skonca kamnin, predvsem peščenjakov.

Lokacije odlagališč žgalniških ostankov v Idriji so prikazane na priloženi karti.

Zaključna opomba

Iz zapsanega izhaja, da je pojavljanje povečanih količin radioaktivnega plina radona – 222 v Idriji strokovno zapleten problem. Sanacija razmer ne bo enostaven in poceni posel. Vsekakor so podatki o prostorski razporeditvi starih rudniških žgalniških odvalov nujna osnova za usmeritev nadaljnjih merenj in načrtovanje sanacijskih ukrepov. Ti so ali odstranitev starejših neprimerno zgrajenih stavb na žgalniških haldah ali pa njihova temeljita obnova in izolacija. Do takrat nam ostaja preprosto a učinkovito preventivno sredstvo – stalno in intenzivno zračenje prostorov v ogroženih stavbah.

VIRI

Čar, J., 1980, Mineralno bogastvo idrijske občine. Zbornik – Idrijski razgledi, 10–56, Idrija.

Cigale, M., 1983, Rezultati raziskav urana v skonca kamninah idrijskega rudišča. Geološki zbornik, 4, 205–212, Ljubljana, 1983.

Verbič, M., 1970, O lesu za idrijski rudnik, prvih idrijskih grabljah in klavžah. Idrijski razgledi, 89–99, Koper, 1970.

GASA
oglje,
ERVIN ŠULIGOJ, 8. r., OŠ Idrija

LITERATURA

BARBARA KACIN-GRAČNER

Namesto življenjepisa:

Kakor se v teh časih čudno sliši, pa vendar, živim lepo, polno. Nisem prezahtevna. Na deviznem računu nimam nič, čeprav bi »vsemogoče« marke potrebovala za odkup stanovanja, pa še bi se kaj našlo... Dokler imam Niko, Feleta, starše in svoje pesmi, se ne bom pritoževala. Imam tudi vodilo – ljubezen.

Kaj bi lahko rekla o sebi?

Neznana znanka vsem mimoidočim, prijateljica le tistim, katerim se sama pustim spoznati, redkim. Vseeno imam rada ljudi. In ravno zato želim del tega, kar čutim, deliti z vsemi, ki ravno tako čutijo in doživljajo, pa tega ne znajo povedati, napisati, izživeti... Moje pesmi so predvsem ljubezenske, trenutna močna spoznanja, vendar preprosto izražena. Kako tudi ne? Najpreprostejša in najčudovitejša stvar na svetu je nedvomno nekoga imeti rad.

Ko boste v mojih pesmih poskušali odkrivati moj svet, vam želim, da v sebi odkrijete vsa tista čustva, občutke in hotenja, na katera bi lahko z leti pozabili. Naj vam jih ne bo sram priznati...

*Prišel sem na ta svet,
da bi videl sonce
(pesnik)*

balada prvič

*stekla sem
da bi ujela čop tvojih las
pihalo je
in koder se mi je izmaknil*

balada drugič

*želim si čop tvojih las
čez leta
ali morda že jutri
boš plešast*

balada tretjič

*lahko da ti delam krivico
morda
boš samo osivel
morda*

balada epilog

*ne puščaj ne same na cesti polni kodrov
veliko jih je in sama ne najdem tvojega
želim si teh bilk ki me ovijejo zavijejo
želim si koder tvojih las daj mi ga*

*sladko
dišečo skorjo cimeta
si mi podaril*

*na plaži
pod večnim nebom
in tisti dan
razburkanim morjem*

*zaradi sladkosti
ki me je opajala
sploh nisem opazila
da je kava ki jo pijeva*

samo cikorija

*danes sem ti hotela napisati pesem
prevzame me sinjeplavi trenutek
vse besede najdem v njem*

*na križišču sem te čakala
in se smejala mimoidočim*

mislili so da sem kurba

*zate sem se nadišavila s poisonom
vlil mi je samozavest*

to ni nikakršna reklama

*ker grem
kot slika z ekrana
ker nočem
biti tvoja kazen
ker govorim
kadar ni treba
ker skačem
ko bi morala ležati
ker hrepenim
namesto spim*

*z zaprtimi očmi
žaluzije spustim
zaspim
potem ko*

te dobim

*skozi zaprte veke
te opazujem
kadar se proti jutru
pretvarjam
da spim*

človek ne jezi se

IN JE JESEN
in je zima in pomlad

in je poletje

pričakovano in dolgo

vabljev nasmeh na polnem avtobusu
veličina gora tik nad nama

in je poletje in je poletje

in je poletje

pričakovano in ta hip prekratko

POD MIRNIM NEBOM

in tihim drevesom

in varnim krovom

in odprtim oknom

in toplo odejo (zaščiteno pred molji)

si mi povedal

da me imaš rad

POLETJE V BOVCU

je moja najlepša nenapisana pesem

*KO TE TAKO GLEDAM
KO S SRCEM
KO Z OČMI
KO Z VELIKIMI ČRKAMI*

MILA O TEBI

*SI SRCE
SI OČI
SI VELIKA ČRKA*

MOJA PONOVIŠTEV

LJUBEZEN TVOJ MODELAR

NIKA

*oja
še bodo ljudje*

*še bodo trave
in mehke duše*

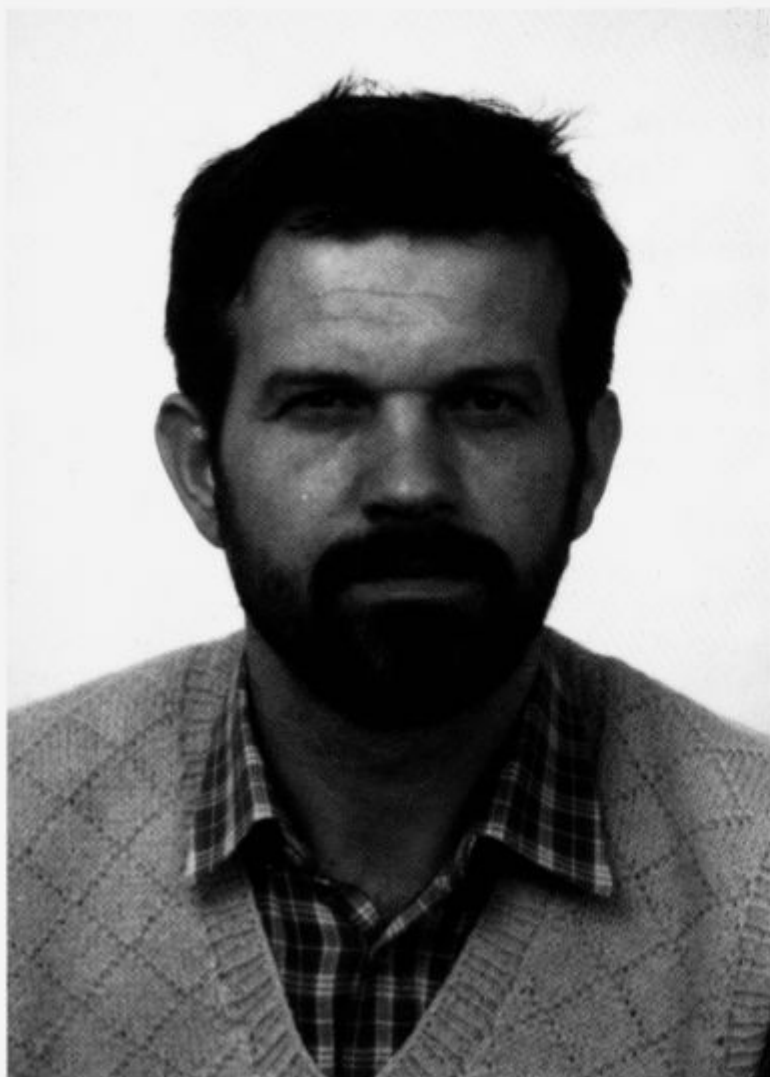
*še bodo hiše
in odprta okna*

*še bodo vode
in strastni izviri*

še bodo sonca

*ampak nas
nas ne bo več*

EDELMAN JURINČIČ

EDELMAN JURINČIČ O SEBI:

Rodil sem se leta 1952 v Borštu pri Kopru. Po osnovni šoli sem končal poklicno tesarsko v Ljubljani, nato pedagoško akademijo v Kopru in VŠOD v Kranju.

V svojem življenju sem delal kot tesar na gradbiščih, kot učitelj na osnovnih šolah na Obali – trenutno izobražujem delavce v delovni organizaciji Tomos Koper.

Objavljati sem začel v osnovnošolskem glasilu. Nadaljeval sem v Mladih potih, Obali, Prostoru in času, Idrijskih razgledih, Sodobnosti, Primorskih srečanjih, Dialogih in Problemih. Nekaj sem imel tudi prevedenega v jugoslovanskih jezikih.

Leta 1973 sem pri Založništvu tržaškega tiska in Lipi izdal Pesniški list (št. 7).

Izhajam iz kmečke oziroma delavske družine. Kot otrok sem pet let živel v Izoli, nato sem se kot mladoletni prestopnik moral odseliti v Boršt, kjer sem opravljal hlapčevska dela na kmetiji pri Brkljih. Garal sem kot živina. Zaradi tega sem zasovražil zemljo in vse, kar je povezano z njo. Ko sem končal osnovno šolo in se osamosvojil, sem pobegnil v mesto, nazaj v Izolo. Po petnajstih letih se vračam na zemljo. Danes mi pomeni odrešitev, toda zemlja in ljudje me ne sprejmejo več. Postal sem tujec sredi njihove duše. Razumem jih, a mi ne morejo pomagati.

Prihajanje

Jože Kabolić je bil prodajalec živine ali markant. Tega dne je stopil iz trgovine. Kupil je štiri pakete tobaka. Zdaj si je tlačil tobak v pipo in ogledoval kmečko orodje v izložbi. Vile, kose, kosirje, motike . . . Toda vse to je že imel doma. Spravljeno v kanovi, za sodi in brentami.

– Hej, si jenico prodal, Kabolić? Koliko si dobil zanjo? se je z druge strani ceste oglasil Toni Brklj.

– Kaj te briga! Prodal ali ne prodal, tebi nimam kaj praviti!

Sovaščana se nista nikoli marala. Oba sta bila markanta. Oba bogataša. In pravi čudež je, da sta se tega dne znašla na enem in istem sejmu.

– Vem, vem, da mi ne boš povedal. Spodobi se, pa pozdraviti! Čuj, jaz se odpravljam doli proti Lovranu, boš mojim povedal, da me ne bo do torca zvečer!

– Če je samo to . . .

Toni Brklj se je odpravljajl preko Lupoglave, Male in Vele Učke v Lovran. Da se od tam domačini selijo in na velike prodajajo živino, je slišal. Brklj ve, da tam, kjer na hitro zapuščajo svoja ognjišča, je roba poceni. Tudi jenice in voli. Zato mora pohiteti.

Jože Kabolić je imel druge načrte.

Šel bo do Roča in se oglasil pri Štefaniji. Že pred meseci jo je zasnubil in danes jo misli odpeljati.

– Kaj je res, da boš pripeljal ženo?

Kabolić je v odgovor le zamahnil z roko.

V Roč je prišel pozno proti večeru. Trava in zemlja sta bili že vlažni. Brezvetrje je napovedovalo močno roso. Na hribu je to redkost.

Potrkal je na vrata. Prišla mu je odpret. Brez besed, kakor da ga je pričakovala. Povabila ga je v hišo. Še preden je sedel, mu je postregla z vinom. Prijalo mu je. Z jezikom je tlesknil.

– Prišel sem póte!

Nič ni rekla. Premetavala je žerjavico na ognjišču.

– Ne morem več sam. Imam leta. Ti si tudi sama.

Zame si lepa. Drugega ne potrebujem.

Zdaj je pomešala v kotlu. Vonj po krompirjevi mineštri.

– Boš krožnik mineštre?

– Bom, lačen sem . . . Pusti vse in pojdi. Vse, kar imaš, dobiš pri meni.

Šla je proti kredenci in vzela krožnika. Iz predalnika je potegnila pribor in ga priložila h krožnikoma.

Vrnila se je h kotlu.

– Ljudje govorijo grdo o meni

– V moji vasi te ne poznajo.

– Pravijo, da sem ciganka.

– Naj govorijo, jaz te potrebujem. Pridi!

Odnosla je lonec na mizo. Položila ga na svitek rešte.

Sedla je in pričela sta jesti.

Pričela sta jesti. Kabolić je razmišljajl. Ne na silo. Bal se je, da je ne bo pregovoril. Toda danes je prišel zadnjič. Kaj naj ji še ponudi? Denar, hišo, poroko . . .

Vse to je že odbila. Da potrebuje samo dobrega človeka, je odgovarjala. Ali on ni dovolj dober? Po večerji sta sedla na kamne pod oreh in se zastrmela proti zahodu. Tja naj bi odšla. Štefanija ni bila več trdna v sebi.

– Grem . . . vendar . . .

– Kaj?

– . . . ne zadržuj me takrat, ko me bo gnalo drugam.

Ne smeš me klicati nazaj!

Kabolić ni razumel, a je vseeno pristal.

Nebo nad Šavranijo se je razklalo. Izza Male in Vele Učke je bobneče zagrmelo. Kazalo je, da se bo rosa proti jutru pomešala z dežjem. Odšla sta spat. On v senik kot ponavadi, ona pa v hišo. Naslednjega

jutra se je Štefanija prva zbudila. Pripravila je culo lahkih oblek. Drugo je pustila. Zaklenila je vrata, spravila ključ pod kamne, kakor ponavadi, ko je odhajala od hiše. Štefanija je že ob svitu odhajala po odmaknjene trave, rože in korenine. Ko so nastopili deževni dnevi je vse to drobila in čvarila v razna zdravila. Vse to je podedovala od svojega očeta, skrivnostnega cigana iz Čičarije. Hodil je po Istri in popravljajl dežnike ter bakrene kotličke.

Odpravila sta se iz vasi in se napotila v kotlino. Pod njima se je iz modrine dvigala trdnjava mesta. Buzet.

Tod je vodila pot v Šavranijo. Za mestom in njegovim zvonikom se je v jutranjem prelivanju vleklo temnozeleno hribovje Šavranije. Utopljaljo se je v jutranji svit in v jutranji zven šavrinskih zvonikov. Nekje v kotlini.

– Daj, odpočijva se malo . . .

– Prav.
Naslonjen na mlad hrastič si Kabolić natlači pipo s tobakom. Prižge in potegne. Štefanija stopi na njivo. Zajame vlažni zrak in se odpravi proti visokim topolom. Tu nekje je izvir.
Štefanija pije. Z dolgimi požirki.
– Je še kaj?
– Je.
Kabolić se odpravi proti izviru. Tudi sam je žejen.
– Voda ima okus po belem kamnu.
– Pravijo, da prihaja iz belih sten pod Čičarijo.
Kabolić poklekne in pije. Pipa mu nagaja. Sunkoviti požirki. Neprozni. Boleči. Presenetljiva vdanost starosti.
– Nekam težko piješ, Kabolić?
– Voda je težka.
Štefanija se odpira. Po bradi in vratu ji drsijo kapljice. Robovi bluze in mokrota. Živa prsa. Mokrota do vršičkov. Vzdihi po odpiranju.
Kabolića prevzame. Ve, da je pripravljena in odprta. Diši po kotlini, po visokih topolih. Šelesti s krošnjami. Le začeti je treba z dotikanjem. Kabolića prevzame in si upa.
– Lahko bi legla v travo . . .
Štefanija se nasmehne. Kot jenica zaplava po kavadanji nasproti izvira in topolov. Sproščenost in vzvalovanje postaja mehko jutra. Poletna halja se ji zatika v mednožje.
V podrastju prhnejo ptice. Preletijo njivo in se s krikom skrijejo v mladem hrastovem gozdičku.
– Kabolić, za tebe nisem še pripravljena
– Toda jaz, jaz sem pripravljen!
– Potrpi . . . vse pride . . . tudi to.
Na nebu nebo jutra. Vedrina. Zrak diši po rosi.
– Navsezadnje, Kabolić, potrebno je vzdržati.
Pozneje je vse slajše.
– Pozneje . . . kdo ve, če bom še pripravljen.
Kabolić se vda. Noče siliti. Noče je odgnati.
Spet sta na poti. Po uri hoje imata trdnjavo za hrbtom. Že sta pod stenami Sočerge. Nekje spodaj pri Mlinih buči voda. Mrzla je. Globinska. Tista iz jezera izpod Čičarije. V dolini so polja. Mokra in rodovitna. Nad potjo se med hrastiči in jeseni skriva Črnica. Stara vas z starimi izviri. Zdravilni izviri. Skriti, poznani samo vaščanom in fratrom.

Zavijeta v steno Šočerge. Vzpenjata se po ozki poti vsekani v belo skalo. Na nasprotni strani cerkev z visokim zvonikom.
– Ponoči je tod nevarno hoditi.
– Je in ni. Z jenicami je, če podivjajo. Zdrsnejo na robu in potegnejo tudi tebe.
– Ali ne pravijo, da je tu mesto razbojnikov?
– Pravijo. Toda teh ni več.
– Ali ne pravijo, da v teh stenah straši?
– Ti si premlada. Strašilo je pred vojno. Gor med stenami so votline. V njih so prebivali pribežniki iz mest. Kurili so ognje. Peli so. To je strašilo.
– V stenah so kače.
Bila sta na vrhu belih sten. Ustavila sta se v senci hrastičev. Kabolić si je spet prižgal pipo. Štefanija se je zleknila v travo. Stegnila je noge in se z obrazom predala soncu. Zaprla je oči. Brezskrbno.
– Tu bi ležala do konca življenja.
– To je lenoba.
– To je naše. Cigansko.
– Imaš prav . . . pozabil sem.
Temnozeleni ceri ob poti so zašumeli. Gosti šum. Nestrpno in zaznamovano. Rob Čičarije pa je stokal od vročine.
– Štefanija, ti si lepa ženska. Na sebi imaš vonj po zemlji. V vasi se bodo spogledovali.
– Zemlja diši. Ko jo odpiraš zastoka, a ji prija. Kar razpre se in se sesuje. Nobene zadrege. Misliš, da sem takšna?
– Mislim.
– Nisem domačinka. Nisem Šavrinka.
– Nisi, a dišiš po naši zemlji.
Kabolić je vlekel pipo in pogledoval Štefanjino telo v travi. Kot vitka in mehka brazda. Pokrita in polna hotenja. Le poklekniti je treba in se je dotikati. Spet ga razganja.
– Štefanija, bi se valjala?
Štefanija je doprla oči in se zagledala v Kabolića. Kabolić ni umaknil pogleda. Vztrajal je.
Nekje v planoti je zakikirikal petelin.
– Tu nad stenami? Lahko nas vidijo. Ni preveč na poti?
– Lahko greva globlje v gozd! Tam pod škurše.
– Prav.
Kabolić je spravil pipo v žep in se odpravil med cere pod škurše. Štefanija je prišla za njim. Sedla je v travo

in čakala. Kabolić se je odpenjal. Brez nestrpnosti. Počasi. Kot velikanski Gajardi. Vzpel se je na noge, vrgel glavo v zrak in vbodel. Štefanija se je prilegla koreninam in srkala. V rokah je mesila zemljo.

Cesta se je spuščala v planoto. Zraščena z visoko travo se je dotikala roba Čičarije. Nekje na sredini je bilo močvirje in požiralnik. Razpuščeni bekači so se brez reda posejali po planoti. V nočeh, ob luni, so bili podobni skrivnostnim postavam. Bili so srhljivi. Trava v kotlini ni bila užitna. Rezala je in težko jo je bilo kositi. V močvirju ni bila dostopna.

Nad planoto je zavel veter iz Čičarije. Iz Rakitovca. Ohladilo je. Z žvižgom se je zataknil v močvirju in tam obstal.

- V vetru je nekaj! Ovije te, zdrami in strese.
- Pozimi je burja. Poleti veter. Poletni veter je nevarnejši.
- Burja je zdrava.
- Zadnje čase je je vedno manj.
- Ker je Čičarija preraščena z novim gozdom.
- Bog ve zakaj?
- Ali ni tisto tam Smokvica? In tisto Movraž?
- Da.
- Še kdo živi tam?
- Živi.

Prišla sta v Movraž. Pred kapelico, na sredini vasi sta naletela na otroka. Obmetavala sta kačo. Ta se je še z zadnjimi krči zvijala med kamni.

- Saj ni strupena. Je črnica.
- Kača je.
- Pustite jo, saj ste jo že ubili.
- Kača je.

Otroka sta še naprej obmetavala že zdavnaj mrtvo kačo. Na kamenju je bilo znamenje krvi.

Z nekega dvorišča je nekdo zakričal. Otroka sta obstala in takoj zatem stekla nekam v vrtove. Pobita kača je ležala ob zidu.

- To so otroci! Igrali so se.
- Bi lahko dobili pri vas kozarec vode?

Kmet, ki je malo prej zavpil na otroka je pokimal in izginil v hišo. Kmalu se je prikazal s steklenico.

– Kaj boste pili vodo! Ljudem ponujamo vino. Dajte, zvrnite kozarec, dva.

Kabolić je izpil, ne da bi trenil. Štefanija se je branila. Kmet je še naprej silil.

– Naj bo.

Vino je Štefanijo prijelo. Začutila ga je v glavi in v nogah. Vendar ji je prijalo. Naredilo jo je zgovornejšo. Kmet ji je postal bližji.

– A, iz Roča prihajata.

– Jaz sem novica. Kabolić me bo vzel. Nisem Šavrinica. Ciganka. Moji so iz Čičarije. Dežnike in kotličke so popravljali. Verjetno so hodili tudi tod?!

– Ja, ja. Pred leti. Kaj je z njimi?

– Umrli so. Pokopala sem jih. Pustili so mi hišo.

– A, umrli so! A, vi ste njegova hči! A, vi ste ta ciganka!

Kmet je še enkrat natočil in Kabolić je izpil. Štefaniji niso več ponudili. Bila je ciganka. Kabolić je sprevidel. Zahvalil se je kmetu in potegnil Štefanijo za rokav.

– Pozno bo. Gremo. Dolga pot nas čaka.

Štefanija je želela ostati. Želela si je še klepeta. Rada bi povedala še kaj o svojem očetu. Vendar se je pustila odpeljati. Ko sta stopila iz vasi, se je razjezila.

– Zakaj si silil! Bilo mi je lepo.

– Ali nisi videla?

– Kaj?

– Ko si rekla, da si ciganka . . . ni ti več natočil vina.

– Res?!

– Res.

Nato sta nekaj časa stopala po poti brez besed. V vinogradu pod cesto so peli škrpati. Divje in v odlomkih. Movraška planota je ostala za njima. Zdaj sta se spuščala v gračiško valo. Nad valo je brnela poletna sopara. Po njivah so se nemo pomikali ljudje in vozovi. Odhajali so k opoldanskem počitku. Pod velikanske topole ob potoku.

– Kako me bodo sprejeli v tvoji vasi?

– Sprejeli te bodo.

– Kako si prepričan?

– Zagrozil jim bom.

– Tega nočem! Šele potem me bodo gledali po strani.

– Imel te bom ob sebi.

– Ob sebi . . .

V Štefaniji je klecnilo. Privezana bom. Jenica. Gospodarjeva. Si je to želela? Ne, ne, ne bo se pustila privezati!

V Kaboliću je mlelo. Imel jo bo pri sebi. V hiši, na njivi, v gozdu, na poti . . . Imel jo bo kot zjutraj pod skuršo.

Vedno pripravljeno, vedno odprto. Samo zase. Samo zase.

Kmalu sta se vzpenjala proti Gradinu. Pred njimi se je odprla dolina reke Dragonje. Ta se je vlekla med šavrinskimi hribi vse do morja. Reka se je v presledkih bleščala. Sence so se križale.

– Je tam doli morje?

– Morje.

– Še nikoli ga nisem videla.

– Z mano ga boš! Peljal te bom do Citanove. Boš videla.

– Me boš res peljal?

Štefanija bi se morja veselila. Zamišljala si ga je kot neskončno širino, po kateri lahko hodiš. Vendar se ji je od nekod prihotapila slutnja. Ne, Kabolić ji morja ne bo nikoli pokazal.

– Gremo, gremo . . . pred nočjo moramo priti do mlina pod Trsekom.

Stopila sta mimo Gradina proti Šrcem. Na desni strani se je nad gozdom prikazal zvonik. Nepričakovano in oblastno. Kar iz krošenj je zrasel.

– Kako velik zvonik?!

– Hrvojski . . . ima svojo žalostno zgodbo.

– Žalostno?

– Da, ko so ga gradili sta z njega padla sin in oče. Oba sta se ubila.

– Zakaj so ga pa gradili?

– Kdo ve . . . pravijo, da so ga dali graditi visoki duhovniki iz mest. Da se ga vidi po vsej Šavraniji.

V vasi Širci naletita na vaškega norca. Sedi na zidu in ju pogleduje. V rokah valja rumeno kutino. Ko stopita mimo, vstane in zakrili z rokami.

– Kaj hoče?

– Pusti ga! To je Benjamino. Norec.

Benjamino steče mimo njih proti koncu vasi. Ustavi se pod veliko murvo in se povalja po tleh. Dvigne se in ponovno zakrili z rokami. Nekaj hoče reči.

– Nekaj nam hoče povedati?!

– Ma, pusti ga, kaj ne vidiš da je munjen.

Vendar Štefanijo presune. Čuti, da ji hoče nekaj razodeti. Ko prideta do njega se ustavi pred njim. Pogleda ga v oči. In Benjamino se nasmehne. Stegne roko in ji ponudi kutino. Štefanija jo vzame in se zahvali. Benjamino se obrne in steče v vrtove.

– Si videl, dal mi je kutino!

– Dal ti je nesrečo!

– Nesrečo?!

– Da. Če vzameš stvari od norca . . . ma, pusti ga!

– Povej, povej . . . torej mi bo kutina prinesla nesrečo?

– Kaj jaz vem?!

Toda Štefanija ve. Kutina ne prinaša nesreče, ampak srečo. Benjamino ji je želel srečo. Kabolić tega ne razume. Ne ve. Toda kakšna bo to sreča? Kdaj bo prišla? Obrne se in poišče postavo med vrtovi. Ta ji maha. Krili s svojimi rokami.

Popoldan se nagiba k večeru. Sonce izgublja svojo moč. Škrgati se umirjajo. Prebujajo se ptice in prelatavajo dolino. Na reki se nabira večerna vlaga. Dolina izginja v zgodnji spokoj.

– Prespala bova v mlinu pri Kocjančiču.

– Je še daleč do Boršta?

– Še nekaj ur hoda.

– Si utrujen?!

– Sem. Vendar ne gre zaradi utrujenosti. Pri Kocjančiču se vedno ustavim. Prespim.

– Na seniku?

– Na seniku.

Stopata po ozko shojeni stezi med mladimi drnuljami in jeseni v dolini. Že se je prikazalo poslopje mlina. Stalo je v družbi visokih topolov in košatih murv. Mračilo se je in svet v dolini se je izgubljal v sivomodro nejasnost.

– Bom spala tudi sama na seniku? Ob tebi?

– Ne. Pri Kocjančiču spijo ženske v lopi ob mlinu.

– V lopi?!

– To je navada.

Štefaniji ni bilo vseeno. Morala bo spati z drugimi ženskami. Toda z drugimi ženskami se ne razume. Čudno jo gledajo. Sprašujejo. Ona pa ne mara odgovarjati. To je vsiljiva bližina.

– Lahko spim zunaj. Ob lonici. Sama.

– Čemu?

– Z ženskami ne maram spati!

– Saj ne grizejo.

– Ne. Sprašujejo. Čudno sprašujejo. Ciganka sem.

– Toda ob lonici je rosa. Ponoči je mraz.

– Bom že potrpeła.

– Kakor hočeš.

Kabolić se ni želel prepirati. Toda skrbelo je. Kaj bodo rekli ljudje? On na seniku, ona v lonici. Kakor da si išče. Kakor da se ponuja. Može se mu bodo muzali.

Ženske bodo opravljale. Toda kaj hoče? Spala bo zunaj. Samo še to noč. Potem bo njegova. Sestopila sta strmo stezo in se znašla na travniku ob reki. Zavila sta mimo koruznih njiv in kotlin proti mlinu. Že se je slišalo govorjenje ljudi.

Na dvorišču sta bila ob debla orehov privezana osla. Na kamnih ob mlinu je sedelo nekaj ljudi. Tik ob zidu, kjer se je zivala voda po umetnem kanalu, se je vrtelo ogromno leseno kolo. V notranjosti stavbe je hreščalo. Mlinski kamni. Koruzna zrnja.

- Dober večer, ljudje!
- Bog daj.
- Je Kocjančič doma?
- Doma, doma. Notri pri kamnih. Od kod?
- A, iz Buzeta!
- S sejma?
- S sejma.
- In pupa?
- Štefanija. Moja žena.
- Tako mlada?!
- Ja.

Kabolić je stopil v mlin. Štefanija je ostala zunaj pri ljudeh. V mlinu je hreščalo in škripalo. Ob zidu, kjer je skozi zid silila z železjem okovana lesena osovina, sta se vrtela dva ogromna mlinska kamna. Pri kamnih je stal Kocjančič. Na dlaneh je premetaval koruzni zдроб.

- Hej, Kocjančič! Kocjančič!!
- ... O, Kabolić! Od kod pa ti?
- Pusti kamne in pridi gor.

Kabolić je Kocjančiču predstavil Štefanijo.

– Aha, lepo, lepo pupo si si našel. Pridi v hišo, bova spila kozarec vina. Štefanija ... nič nič!

Verjetno jo je mislil povabiti v hišo, pa se je premislil. Štefanija ve, da se bo morala privaditi na čudne šavrinške navade. Ostala je sama na dvorišču in ... počutila se je osamljeno in odtujeno. Neka ženska je nalagala na osla vreče. Ker se ji je osel izmikal, se je jezila. Preklinjala. Pristopila je blizu.

- Vam lahko pomagam?
- Ne, ni treba.
- Vam držim osla?
- Ne, ne, ni treba.

Štefanija bi rada pomagala, vendar se ni hotela vsiljevati. Še nekaj časa je opazovala mučenje ženske in osla nato se je odpravila k jezu ob reki.

V travi se je že čutilo roso. V zraku so brenčali komarji. Zamolkli in nevseljivi ropot mlinskega kolesa se je stapljal v vlažni in težki večer. Komarji so se usedali na kožo in bodli.

Tedaj je Štefanija tam preko reke ob vrsti visokih brinjev zasledila postavo. Podoba ženske. Vendar je takoj izginila. Ostale so le sence temnih brinov. Le kdo je bil? Ženska prav gotovo. Čemu se je skrila?

– Hej, Hej!!!

Nič. Niti odmeva. Zabita tišina. Utrip v prsih. Čudno. Štefanija se je obrnila in se vrnila pred mlin. Na dvorišču ni bilo več ženske in osla. Tudi ostalih ne več. Leseno kolo je bilo ustavljeno. Voda se ni več stekala v lesene lopatice. Noč se je že pletla v krošnjah orehov in na vogalih hiš.

– Štefanija! Štefanija! Pridi.

– Vsi so odšli.

– Ura je za spanje.

– Da, toda tam preko sem videla žensko postavo ... prikazala se je in izginila.

– Morda je bil brinj?!

– Ne, neznana ženska je bila!

– Ženska? ... Bom vprašal Kocjančiča. Morda kaj ve.

– Ni treba, ni treba.

– Prav. Glej, tam je lopa. Tam spijo ženske. Tu zgoraj je senik. Tu spimo mi. Še vedno misliš spati v lonici?

– Da. Sama bom.

– Prav. Lahko noč.

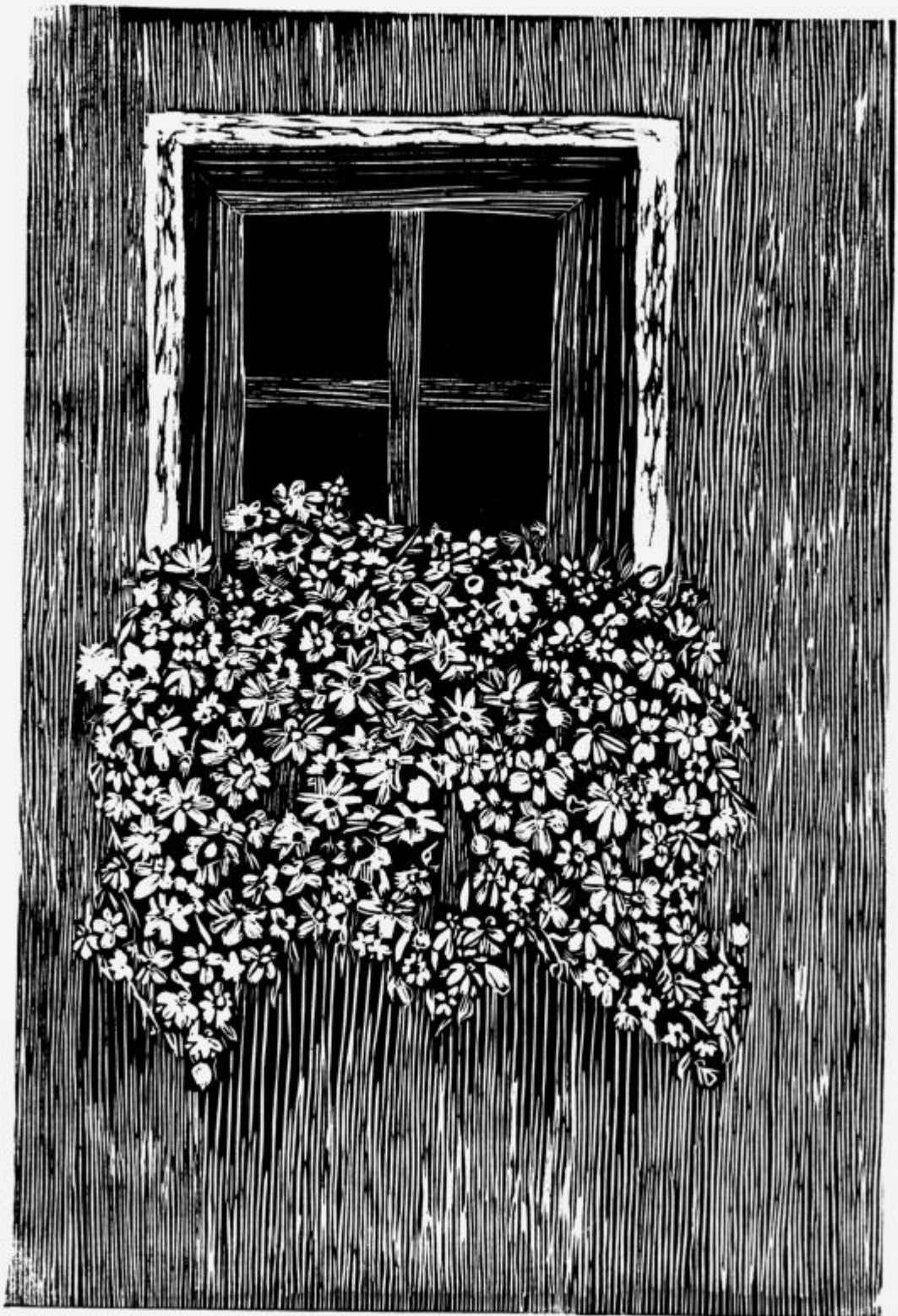
– Lahko noč.

Štefanija je stopila proti lonicam. Stale so na njivi, ena za drugo vzdolž vozne kavadanije. Izbrala si je tretjo. Izbucala je nekaj naročij sena in si postlala ob njej. Legla je.

Na nebu so svetile mlečne zvezde. Reka je utrujajoče šumela ob kamnih. V poraslih pobočjih so se pričele gibati nočne živali. Štefanija je razmišljala o skrivnostni ženski.

(Odlomek iz ciklusa proznih tekstov Zakasnelo srečanje v Istri)

MOJE OKNO

linorez,

VESNA JEREB, 8. r., 1989/90, OŠ Idrija

RAZMIŠLJANJA
RAZISKAVE
PREDSTAVITVE
BIBLIOGRAFIJA
ZAPISI
INFORMACIJE

MILAN BOŽIČ

NEURESNIČEN PLEČNIKOV OLTAR V ŠEBRELJAH

Imel sem nepopisno srečo, da me je pot še kot študenta arhitekture leta 1966 pripeljala v knjigarno v Nazorjevi ulici v Ljubljani, kjer je bil tudi oddelek (sedaj ga ni več) antikvitet.

V roke mi je prišla knjiga prof. FRANCETA STELETA »NAPORI«, ki jo je izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti leta 1955 v samo 1000 izvodih in je bila tudi takoj razprodana.

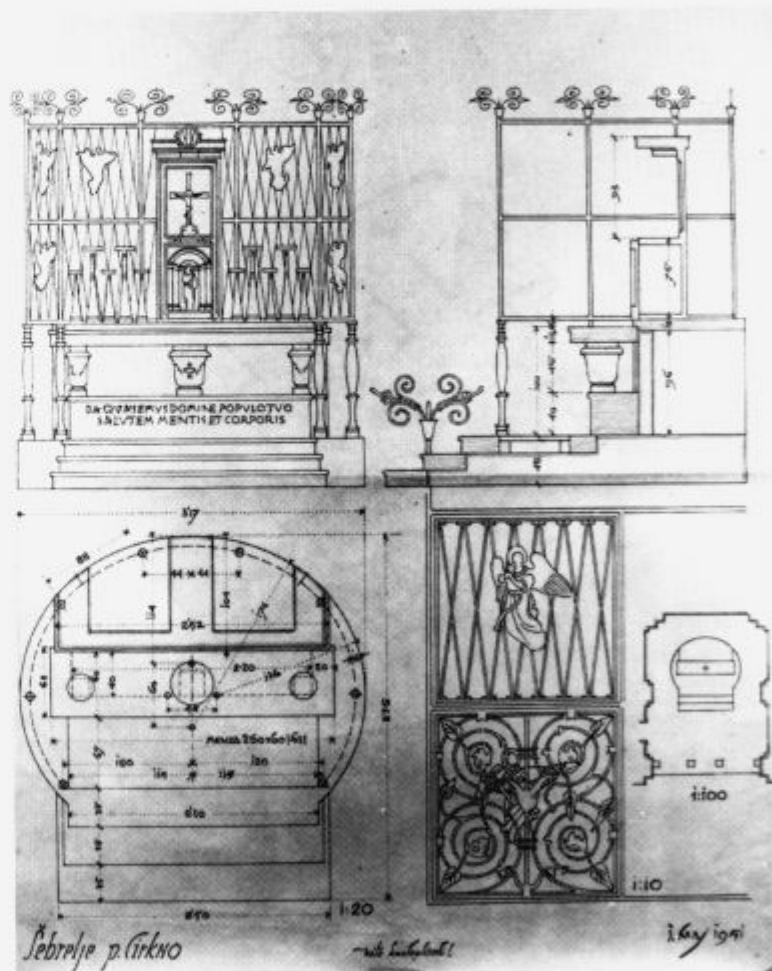
Knjiga objavlja 192 Plečnikovih del, nekaj razmišljanj o arhitekturi z mojstrskim povezovalnim tekstom prof. Steleta. Knjiga Napori ima tako veliko duhovno moč, da je primerno branje predvsem v obdobjih, ko je človek v ustvarjalni krizi ali pa je skrenil s pravične ustvarjalne poti.

Torej, ob neki priliki iskanja samega sebe skozi Plečnikova in Steletova razmišljanja sem med listanjem knjige prišel do majhne skice oltarja za cerkev v Šebreljah. Postal sem pozoren in tudi radoveden, ali je oltar izdelan po objavljenem načrtu. Prvo bolj površno raziskovanje mi ni dalo zadovoljivega odgovora. Izvedel sem le, da sedanji oltar ni enak objavljenemu načrtu.

Mlajše bralce Indrijskih razgledov bom le na kratko seznanil, da je cerkev sv. Jurija pogorela 10. junija 1944 ob napadu Nemcev na vas. Poleg ostrešja in zvonika je pogorela tudi notranjost (glavni oltar, klopi, orgle). Obnova cerkve se je pričela takoj in se je končala letos z obnovo celotne fasade, torej po 48 letih.

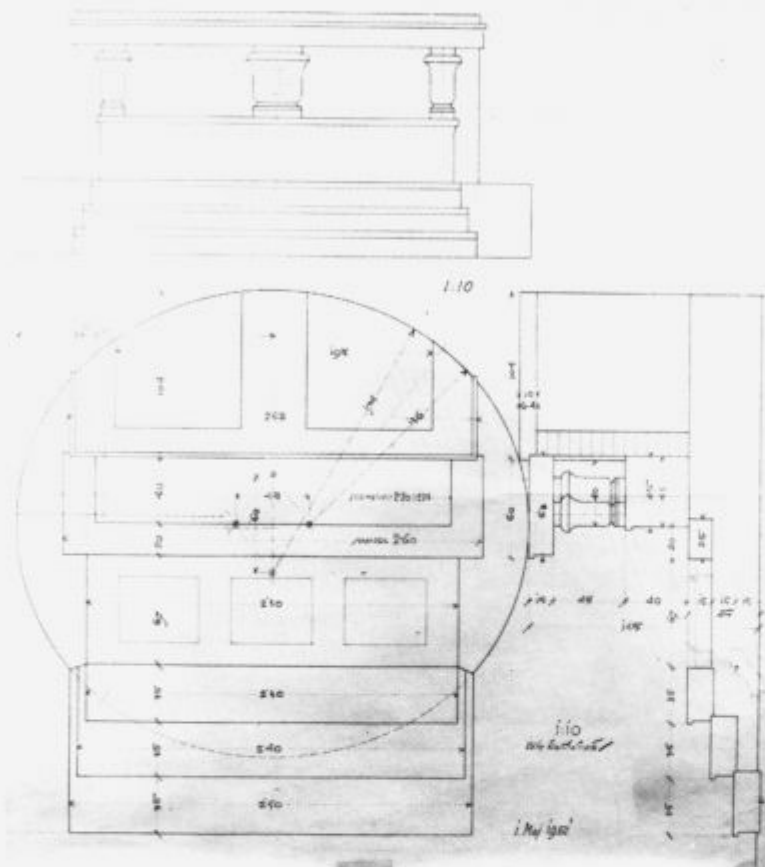
Pri razkrivanju usode načrta mi je pomagal g. Jože Mikuž, župnik v šebreljski fari. Ob moji prvi informaciji o zadevi ni nič vedel, vendar je pričel brskati po arhivu in prišla sva do zanimivih podatkov.

Projekt oltarja se je nahajal v arhivu župnišča zvit in nedotaknjen, poleg njega tudi projekt izvedenega oltarja, ki ga je izdelal kamnosek g. KUNAVER iz Ljubljane. Uspelo nama je dobiti tudi originalno Plečnikovo pismo takratnemu župniku, ki je vodil obnovo g. SLAVKU PODOBNIKU.

Skica oltarja v merilu 1:20 in 1:10.

Iz pisma in načrta je razvidno, da je bil oltar zasnovan v obliki elipse v širino 3,17 m in v dolžino 3,35 m, skupaj s tremi kamnitimi stopnicami.

Detajl menze v merilu 1:10.

Menza in stopnice naj bi bile iz enotnega kamna, obdanega z elipsasto pozlačeno kovinsko mrežo, dopolnjeno z motivi angelov. Iz razpoložljivega materiala je razvidno, da gre za izvirno in arhitekturno močno umetniško zamisel. Postavlja se vprašanje, zakaj ni bila ideja uresničena.

Po besedah domačina je bila izvedba predraga, zato je krajani niso bili sposobni izvesti. Ko pa sem prebiral kronologijo obnove cerkve, sem prišel do zanimivih podatkov. Oltar je bil izdelan v kamniti izvedbi leta 1950 po načrtih kamnoseka Kunaverja. Načrti mojstra Plečnika pa imajo datum 1. maj 1951 – leto dni za tem, ko je bil oltar že narejen.

Morebitna možnost napake v datumih je skoraj neverjetna, ker se datumi večkrat ponavljajo. Sledi preprost zaključek. Po stari navadi arhitektov je tudi mojster Plečnik mudil z izdelavo projektov. Podjetni kamnosek ga je prehitel za eno leto in izdelal kljub temu drag kamniti oltar, vendar z dosti skromnejšo umetniško vrednostjo. Pridnost in neučakanost župnika, kamnoseka in faranov je pripomogla, da se danes Šebrelje ne morejo ponašati z izvrstnim

umetniškim delom našega največjega mojstra. Kot velikokrat se tudi v tem primeru pokaže, da je za boljšo kakovost včasih vredno malo počakati in dodati še kak dinar. Kljub temu – načrti so odkriti in ohranjeni. Prepričan sem, da bo nekoč oltar tudi izveden, čeprav brez prefinjene končne poteze avtorja.

Velik gospod Zaprjek!
 Oskolih sem se ter vam narisal oltar. Bi bi se dal
 postopoma dopolniti. Kamnarsko delo pa takoj
 naročiti. Mislim je samo ene vrste kamen.
 Nihakor se ne čutite vezani, da bi mi ga enkrat spri-
 nite. Daste v izvršitev. Mislim pa da bi bil ta
 oltar v vsem pripraven, ekonomičen in dostojen
 posrečil k temu novo tupo. Oltar kot tak obkrožja
 kovina: pozlačena. Seve ne spraviš zlatom mreža.
 Skrasena z angelci iz dobrega dela. Sv. Jurij mogoče
 bi bil freskoslikan na vrhu zadnje stene. To bi bilo
 v kakor se da taka stvar opisati. Poramezost je
 treba risati v naravni velikosti. Ob približ. Zavar
 pridete v Šubljano mogla bi se o daljšem porazgo-
 variti. Prišle ste so Lepoje v dveh izvodi
 Sprejmite, prosim, moj najlepši pozdrav.

Franj Ši   v imenu Plečnika

Plečnikovo pismo šebreljskemu župniku glede oltarja v cerkvi sv. Jurija.

PETER BEVK, GRADBENI MOJSTER

V Cerknem pri Petru na Roji, h. š. 29, kasneje 149, se je 22. febr. 1854 rodil sin Peter, ki je za časa svojega življenja postal za kraj, kot je Cerkno, znamenit zidarski mojster, gradbenik. Gradbeno šolo je dokončal v Ljubljani. Umril je v Cerknem, 13. decembra 1931.

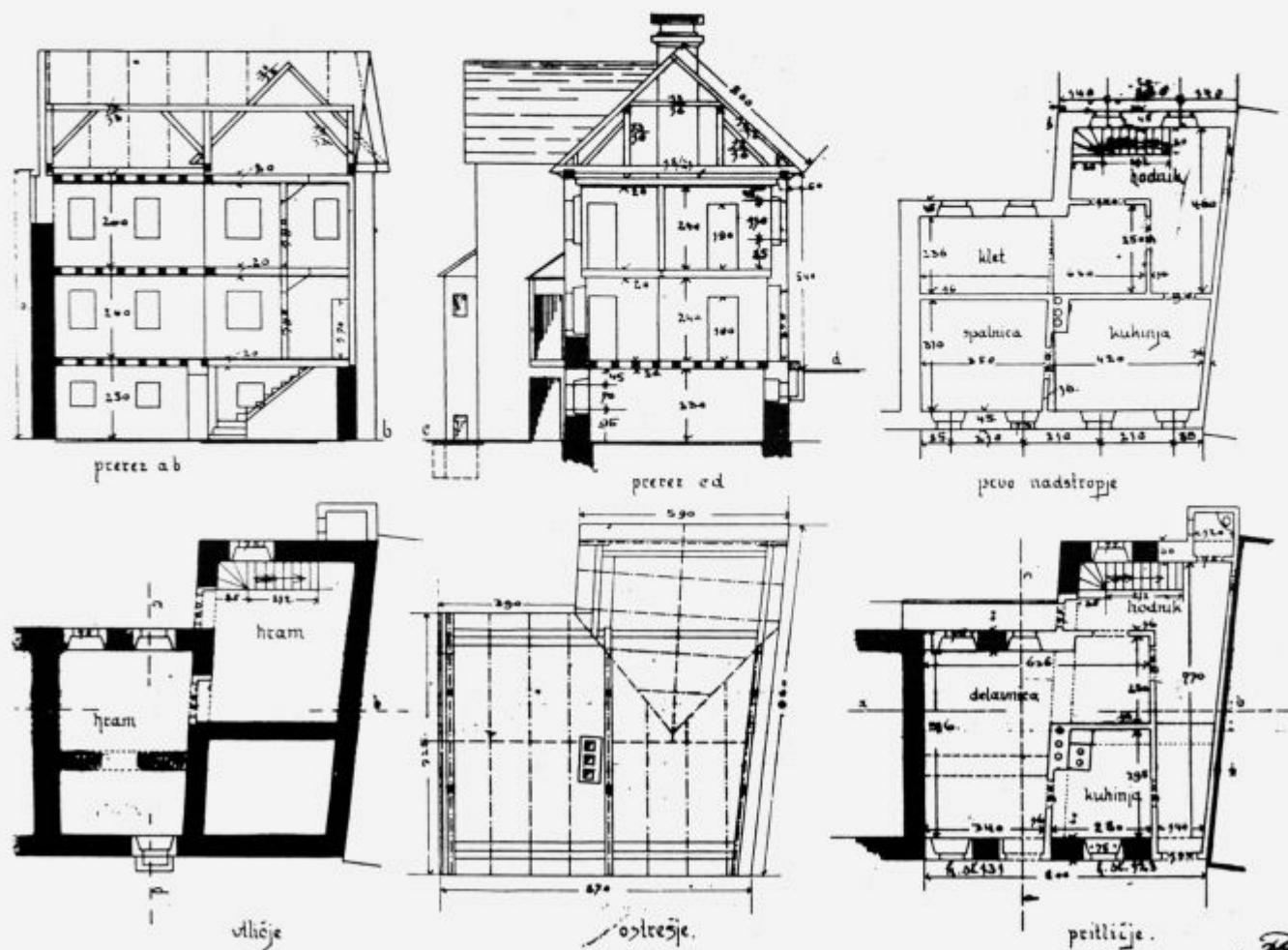
Po ustnem izročilu izvemo, da je Bevk v letih 1882–1884 vodil gradnjo cerkve sv. Miklavža v Bohinjski Bistrici. Izočilo pravi, da se je med gradnjo porušil zvonik. Po načrtu bi bil vhod v cerkev pod oboki zvonika, in sicer s treh strani. Zvonik naj bi bil grajen na dveh stebrih. Te so zidali iz premalo žgane opeke, ki pritiska teže ni vzdržala. Nekdo, kot pravi ustno izročilo, je sicer opazil razpoke v opeki in jih zamazal, ni pa obvestil graditeljev in zgodila se je nesreča. Takrat tudi še niso preizkušali trdnosti materiala, kot to

delajo dandanes. Ob nesreči je več ljudi izgubilo življenje, med drugimi tudi farni kaplan Jeralo.

Petra Bevka pogosto srečamo pri dopolnilnih delih pri cerkvi sv. Ane v Cerknem. To zasledimo v župnijski kroniki iz let 1893–1906. On je načrtoval in gradil zakristijo pri cerkvi, stopnišča pred oltarji, tlak v cerkvi, vhode iz zakristije v cerkev, stopnišče izpod zvonika na kor itd.

Izdelaoval je načrte za hiše v Cerknem in okolici. Med bolj znamenite gradnje štejemo: Gospodarski dom v Cerknem (1903), hiše v Logu, na Kladju, pri Zgagu v Davči. V Cerknem je naredil hišo Andreja Čelika-Koščevo, leta 1909 pa iz dveh hiš (to je hiša, ki je nosila številko 131 in drugo številko 123) eno Jerneju Rojcu, sedaj Mesarjeva, v Jerebovi ulici št. 3. Naredil je tudi načrt za Čargovo hišo, vendar dela ni več izvajal sam.

V Idriji je njegovo delo hotel DIDIČ, kasneje NANOS. Čeravno idrijski viri navajajo Jožeta Kacina kot gradbenega mojstra, je to

Načrt

za prizidanje hiš št. 121
in št. 123, v eno samo
hišo Jerneja Rojca v
Cerknem.

Cerkno 29/09.

Bevk.

vprašljivo, kar nam dokazuje ta podrobnost: Miha Močnik iz Cerknega se je pri Didiču učil tapetniške obrti. Spominja se, da ga je nekoč gospodar vprašal, če pozna gradbenega mojstra Petra Bevka. Miha mu je potrdil in rekel, da sta soseda. Didič je naročil vajencu, naj reče Bevku, ki da je vodil gradnjo njegovega hotela, naj mu posodi načrt, da bodo iz njega razbrali, kod poteka kanalizacija, ki se je zamašila. Gradbenik P. Bevke je načrt po M. Močniku izročil Didiču. Hotel DIDIČ je bil dograjen in svečano odprt 14. avgusta 1910. leta.

V Žireh je leta 1910 dokončal mogočno župno cerkev. Kako je tam delo potekalo, poročajo v ŽIROVSKEM OBČASNIKU (krajevnem glasilu), kjer je objavljena tudi fotografija cerkve med gradnjo.

Rojstna hiša (desno) gradbenika Petra Bevka, okrog 1910

Gostilna v Logu (Mlakar, Dol. Novaki)

Peter Bevka mlajši – profesor risanja

V Šebreljah je njegovo delo šola, narejena v letih 1913–1914, v Otaležu pa je župnišče, narejeno po njegovih načrtih.

Kot podjetnik je zaposloval več delavcev, tako zidarjev kot tesarjev in krovcev. Prevezal je naročila tudi od Rudnika živega srebra v Idriji. Izučil je celo vrsto strokovnjakov s področja gradbeništva: tesarje, krovce, zidarje, ki so se specializirali za okrasna dela, kot so razni simsi (štukature) na fasadah, portalih, oknih itd.

Ko listamo po zapisnikih starešinskih sej občine Cerkno iz let 1900–1908, zasledimo o Petru Bevku vrsto podatkov in izvemo, s čim vsem se je ukvarjal. Županstvo ga je pogosto imenovalo v razne komisije, kjer je bilo treba kakšno delo ocenjevati, nadzorovati, izmeriti itd. Srečamo ga kot cenilca občinskih zemljišč, pri

trasiranju kmečkih vaških kolovozov, izdelovanju načrtov za vodovode (npr. Zakriž, Cerkno), mostove itd.

Njegov delovodja je bil Jernej Lapajna – Burjev iz Jagršč. Znani delavci pa so bili: stari Hramšar, stari Blek, Galeška oče in sin, Masornik, Koritn Peter iz Planine, Ograjnski Miha, njegov sin Jernej in drugi. Ti so bili kasneje glavni nosilci tovrstnih del na Cerkljanskem in drugod, posebno v času med obema vojnama, njihovi nasledniki pa tudi še med zadnjo vojno in po njej.

Pri delu na Jemčevem hlevu v Davči, 1906–1907

Za kopiranje načrtov je uporabljal tehniko – moč sončne vsetlobe. Ustno izročilo ve povedati, da je P. Bevk leta 1906 za časa krajevnih volitev kandidiral na eni od list. Volitve so potekale ravno v času, ko je gradil Jemčevo štalo v Davči. Kot kandidat se je hotel izkazati svojim volilcem tako, da je plačal vsem delavcem dnevnice in kosilo pri Jošku v Cerknem, samo da so ga šli volit. Ali je bil izvoljen ali ne, tega nam ustno izročilo ne pove.

Ko sam, zaradi starosti, ni mogel več opravljati gradbenih del, je načrte še vedno izdeloval. Tako je na primer v tem času izdelal načrt za Čargovo hišo.

31. julija 1890 se je očetu Petru Bevku rodil sin Peter, ki je postal profesor risanja. Osnovno šolo je obiskoval v Cerknem. Vpisal se je v risarsko šolo v Pragi. Tam je opravil izpit in postal profesor risanja. V prostem času je slikal portrete, kot nam kaže njegova fotografija iz tega časa.

Komaj je opravil profesuro, je izbruhnila prva svetovna vojna in vpoklican je bil na rusko fronto. Kot oficir je vodil soborce v napad na ruske okope. Z dvignjeno sabljo je kazal smer napada in v nekem trenutku mu je rafal odsekal roko. Očividci, sobojevniki, so povedali, da je zakričal: »Z menoj je konec!« Takoj za tem ga je pokosil drug rafal.

VIRI:

Dekanijska kronika; ustno izročilo; Žirovski Občasnik; pismo gospe učiteljice Štefke Jazbar; zapisnik starejšinskega sveta občine Cerkno iz leta 1900–1908; fotografsko gradivo Muzeja Cerkno.

MARIJAN BERIČIČ

JUBILEJNO SREČANJE V AUMETZU OB 10-LETNICI POBRATENJA

Na pot smo se odpravili v četrtek, 5. septembra 1991 zvečer. Člani mešanega pevskega zbora »Ivan Rijavec«, delegacija krajevne skupnosti in nekaj sorodnikov oz. zakoncev.

Začetek poti je bil kljub pozni uri ves v pričakovanju srečanja in medsebojnega spoznavanja. Vojko nas je kot vodja skupine stalno obveščal o vsem potrebnem. V Ljubljani se nam je pridružil še Ivan Cimerman – urednik Rodne grude in že smo na novem mejnem prehodu, ki nam obudi spomin na vojno in napore osamosvajanja. S sosedo takoj vzpostavlja stik. Božičeva je prijeten sogovornik. Odpravlja se na obisk k sorodnikom in že sva v premlevanju preteklosti in težkega življenja. Sčasoma nas le premaga spanec in vsak se po svoje prilagaja neudobni legi in možnosti, ki jo daje avtobus. Nov dan nas le počasi oživi. Lepo vreme in novo okolje vzbujata vse večjo radovednost.

Večji postanek je v Ulmu, kjer si ogledamo znamenitosti srednjeveške in nove arhitekture ter znano katedralo, v kateri zbor zapoje pesem iz svojega bogatega repertoarja renesančnih pesmi. Čudovita akustika in uglašenost zbora zapustita edinstveni užitek. Na poti proti meji s Francijo me vse bolj prevzema arhitektura krajev in posameznih objektov, vezana na značilni rdečkasti peščenjak, ki so ga znali v preteklosti tako umetelno obdelati in uporabiti. Tudi v Franciji se nadaljuje ta idilika, saj se čuti določena povezanost, ki pa je bila v preteklosti vedno sporna in usodna za ta dva naroda. Ustavljamo se le za minutko ali dve, da se malo podpremo. Vojko skrbi, da je za vsakega poskrbljeno in pridno odpira hladilnik.

Vzdušje je sproščeno in polno pričakovanj. Med nami je veliko takih, ki se bodo prvič srečali s pobratanim mestom. Sam se odpravljam drugič po 10 letih. Z nami je Helena Poljanec, ki se je rodila tu in ima velike zasluge za inštrukcijo in razvoj klekljanja v Aumetzu. Na poti opravlja tudi neljubo delo prevajalca. Počasi se približujemo Aumetzu in ko zagledamo stolp cerkve in ohišje izvoznega jaška, smo vsi do kraja vznemirjeni.

Pred občinsko hišo je pravi živ žav, saj nas pričakuje kar cela množica znanih obrazov. Pozdravljanju ni ne konca ne kraja. Malo v zadregi so le tisti, ki so prvič tu, pa se hitro spoznajo s svojimi gostitelji, ki nas bodo vse dni spremljali in gostili na svojih domovih. Največ je seveda slovenskih družin, pa mešanih zakonov in Italijanov, Francozov in drugih. Sam sem ponovno gost župana Weilerja, ki je po rodu Nемеc in je poročen z Monique italijanskega rodu.

V občinski dvorani je pripravljen mali sprejem ob kozarcu dobrega vina. To priliko smo izkoristili za kratek obojestranski pozdrav. S predstavniki občine smo se na hitro sporazumeli o programu bivanja, ki ga je pripravilo slovensko delavsko društvo. Seveda to kratko srečanje in druženje s starimi prijatelji ni obšlo niti ubrano petje. Večer smo prebili pri gostiteljih. Ob dobro založeni mizi smo vsak po svoje oživljali spomine. Pred desetimi

leti so bili trije Weilerjevi otroci še zelo majhni. Danes pa ima ena hči otroka, druga ga pričakuje, edino najmlajši Nikol še hodi v šolo in se še prešerno ukvarja z igro. Moja francoščina je dokaj siromašna, vendar se s pomočjo italijanščine in rokami kar dobro sporazumevamo.

V soboto so pevski zbori že navsezgodaj začeli vaditi v koncertni dvorani, kjer se je pred 10 leti opravil ceremonial pobratenja ob polni dvorani, ki sprejme okrog 2000 gostov. Takrat so v zabavnem delu sodelovali Mito Trefalt in Dvanajsto nadstropje, s Šifrerjem na čelu. Prvič smo se takrat srečali z razposajenimi »Račkami«, ki smo jih dobesedno prenesli kot prvi v Slovenijo.

Svečanost ob praznovanju 10-letnice pobratenja mest Idrije in Aumetza (Foto: Ivan Cimerman)

Zanimivo je, da je prav pesem botrovala pobratenju. Na enem izmed mnogih nastopov slovenskega pevskega zbora iz Aumetza, med drugim tudi v Sp. Idriji, je prišlo do zamisli, da bi se lahko pobratili. Izseljenska matica je veliko pripomogla k rednejšim stikom in pripravi postopkov.

Drugi dan smo se ob 10. uri začeli zbirati pred občino. Prihajalo je vse več ljudi in gostov iz pobratenih krajev Aumetza. Ob spremeljavi koračnic smo se odpravili na slovesno otvoritev ulice Idrija. Svečano vzdušje je na povorki popestrila tradicionalno uniformirana lokalna skupina gasilcev in žandarmerije s sekirami in zastavo.

Župan Weiler je opozoril na pomen poimenovanja ulice. S table sem dokaj nespretno snel francosko zastavo in tako poskrbel za splošno veselje prisotnih. Isto se je ponovilo tudi pri drugi tabli na koncu prelepe ulice v novem delu mesta. Župan je ob tej priliki dejal, da sedaj Idrija ne bo nikdar več zbrisana z zemljevida tega mesta. Vsi zanosni smo se odpravili pred občinsko stavbo, kjer smo položili šopek cvetja na spomenik padlim domačinom v prvi in drugi svetovni vojni ob igranju Marsaljeze. Takrat in vse dni

kasneje smo lahko občutili, kolikšno pieteto gojijo do svoje preteklosti. Francozi so ponosni na svoj odpor proti Nemcem in niti na misel ne pride nikomur, da bi poskušal razvrednotiti to preteklost. Ponovno smo se odpravili v občinsko dvorano, kjer sem na kratko opredelil deset let pobratenja. Podelili smo si poklone, primerne za tako svečanost. Za njihovo aktivno podporo pri osamosvajanju (saj so pismeno zahtevali od svoje vlade priznanje Republike Slovenije) smo jim poklonili slovensko zastavo, kaseto in knjigo o 10-dnevni vojni. Pevski zbor je zapel našo himno ob razgrnjeni zastavi, ki je romala po celi dvorani in smo se z njo skupno ovokovečili tudi pred občino. Ob čaši dobrega vina smo se pozdravili tudi s tistimi znanci, ki so prišli na slovesnost iz bližnje in daljne okolice, nekateri celo iz Belgije. Kako prijetno je bilo poslušati stare Idrijčane, Godovičane in druge Slovence med francosko govorico, pa italijanščino in poljščino.

Dobrodošlico je izrekel tudi predsednik Slovenskega delavskega društva Toni Pišlar in oba predsednika pevskih zborov.

Kot predstavnik KS Idrija sta vseskozi aktivno sodelovala tudi tajnik KS Julij Pavšič in Peter Lapajne, zadolžena za stike s pobratanim mestom. Na tem svečanem srečanju smo se vsi prisotni v dvorani podpisali v posebno spominsko knjigo.

Da bi z nami podoživeli teh 10 let, vam posredujem dobesedni zapis pozdravnega govora:

»Spoštovane gospe in gospodje, dragi prijatelji!

Letos mineva 10 let od pobratenja med rudarskima mestoma Aumetzom in Idrijo.

Še danes mi je živo pred očmi ves veličasten ceremonial, ki smo ga skupno pripravili prav v vašem dragem mestu Aumetz. Verjetno se je takrat marsikdo spraševal, če bodo spletene vezi vzdržale, če se bo dvoje sorodnih in dokaj oddaljenih mest res lahko tako navezalo, kot je pozneje dokazalo teh 10 let bratenja.

Vsi smo bili ambasadorji novega spoznanja, da bodo samo tako oblikovani stiki vnašali nove odnose med deželami, ki bodo hkrati bogatili vsakega posameznika.

Ni slučaj, da smo takrat vnesli v moto pobratenja verz našega najpomembnejšega pesnika, ki danes predstavlja tudi himno naše nove samostojne republike, »žive naj vsi narodi, ki hrepene dočakat dan, da koder sonce hodi prepir iz sveta bo pregan, da rojak prost bo vsak, ne vrag, le sosed bo mejak.«

Vež med našimi ekonomskimi izseljenci in ostalimi občani se je razvila v čvrsto medsebojno povezavo, ki se je iz leta v leto poglobljala, tako da ima danes naše pobratenje že tako močne korenine, da jih nič več ne more spodrezati.

Že takrat smo skupno z vami iskali nov način vezi, ki ni poznal strankarskih opredelitev posameznikov, ampak medčloveške stike, ki iščejo samo pot do naših src in medčloveških odnosov. Veliko je ljudi z obeh strani, ki zaslužijo priznanje, da smo dosegli to, kar danes predstavlja naše pobratenje.

Prav gotovo pa ne moremo obiti pokojnega župana g. Carrara, ki je z izrednim poslušom za novi čas postal skupaj s sodelavci eden glavnih pobudnikov pobratenja in razvijanja prijateljskih stikov.

Danes smo vsi akterji takratnega pobratenja za 10 let starejši, vendar se počutimo mladostni ob spoznanju, da je mogoče premagovati meje in krajšati razdalje med narodi in ljudmi. Medsebojna srečanja so obogatila te odnose, pa če se nanašajo na športnike, pevske zборе, godbi na pihala, klekljarice, upokoјence, pa posameznike in družine, ki so v obeh smereh navezovale pristrčne stike. Veličastno je bilo srečanje tudi lansko leto, ko smo skupaj praznovali 500 letnico rudnika in mesta Idrija.

Znana resnica pa je, da spoznaš sočloveka vedno le v stiski. Ponosni smo na vas, da ste nas v času osamosvajanja podprli in nam namenili vso podporo pri pravici, da vsak narod samostojno odloča o svoji usodi, ne glede na strankarsko opredeljenost posameznika.

Idrijska ulica v Aumetzu (Foto: Ivan Cimerman)

Danes se vam v imenu Idrijčanov in Slovencev zahvaljujemo za vašo podporo v težkem času 10-dnevne vojne in drugih pritiskov.

Ne glede na trenutno zaostrene odnose v Jugoslaviji in še ponekod v svetu pa mora nazadnje le prevladati spoznanje, da mora priti v medsebojnih odnosih do spoštovanja različnosti in človeškega dostojanstva. Svet postaja vse manjši in vse več problemov se zgrinja nanj.

Z našim pobratenjem smo doprinesli svoj delček k premagovanju pregrad med narodi in državami.

V prepričanju, da se bodo ti stiki še poglobili, vzklikam – naj živi pobratenje med našima mestoma!!

Dovolite mi, da na koncu izkoristim ta trenutek še za to, da se z enominutnim molkom poklonimo spominu g. Carrara, Brusa in vseh, ki so nas v tem času zapustili. Slava njihovemu spominu!«

Po kosilu pri gostiteljih se je del naše skupine odpravil na ogled Maginotove linije. Sledovi te mogočne linije so vidni povsod v okolici Aumetza. Posamezne bunkerje so odkupili tudi domačini, ki imajo v njih preurejene kleti. Eno takih z zemljiščem je odkupil tudi

Toni Pišlar, ki ima dobro urejeno klet in malo kmetijsko dejavnost. Ustavili smo se v Fermontu, kjer je del najbolj ohranjenih utrdb. Mogočne utrdbe so se spuščale globoko v notranjost do 40 m, kjer je železnica povezovala več kilometrov obsežno območje utrdbe, ki so skupaj predstavljale več 100 km utrjene francoske meje. Ogledali smo si mogočno dvigalo, ki nas spusti na spodnjo etažo. Na poti do osrednje utrdbe smo si ogledali: spalnice, kuhinje, skladišča, cisterno za vodo, za gorivo, ventilacijski sistem, odvod za odplake, bolnico, štabne prostore, lastno elektrarno in še in še. S posebnimi dvigali smo se povzpeli do samih kupol s topovi. Premična kupola s topovi še sedaj deluje. Imeli so cel sistem opazovalnic za koordiniran napad. Na osnovi podatkov so izračunali koordinate in jih na enostaven način prenesli v vsa topovska gnezda, od koder so hitrostrelni topovi streljali po sovražniku. Prav na tem območju je prišlo do edinega obstreljevanja utrdb. Celo dopoldne so Nemci z rušilnimi topovi usmerjali strele prav na eno točko in prebili utrdbo, ne da bi za to vedeli. Do večera so Francozi to luknjo že zabetonirali. Imeli so enega mrtvega, ki ima poseben spomenik v utrdbi, medtem ko so Nemci utrpeli 80 mrtvih. Opustili so napad in zaobšli utrdbe, ki tako niso prišle do izraza. V prehodih je tudi muzejska zbirka opreme, fotografij in shema gradnje utrdb. Podzemna železnica še zmeraj vozi. Zanimiva je tudi usmeritev žarnic, ki so vedno usmerjale k izhodu. Ves sistem je bil tako zavarovan, da sploh ni bilo mogoče zastrupiti vodo ali zrak. Taka utrdba bi lahko v času vojne sprejela do 2000 vojakov.

Zvečer smo se zbrali v koncertni dvorani, ki se je počasi polnila do zadnjega mesta. Če se ne motim, sta Cigale in Pišlar kar sama naslikala ogromno ozadje odra s panoramo mesta Aumetz.

Večer je bil posvečen 20-letnici pevskega zbora slovenskega društva. Nastopil je moški pevski zbor, ženski pevski zbor, zbor upokoјenk in mešani pevski zbor, v katerem sodelujejo tudi Italijani in Francozi. Župan je pevovodji Andreju Pišlarju podelil posebno plaketo občine za zasluge pri utrjevanju kulturnih vezi in dolgoletnemu delu z zborom. Petje je bilo ubrano in na visokem nivoju. Peli so tako slovensko kot francosko, italijansko, rusko in makedonsko pesem. Nato je nastopil naš mešani pevski zbor »Ivan Rijavec«, ki ga vodi Stanka Močnik. Izbor pesmi je bil enkraten, tako da je dvorana dobesedno skandirala. Vojko Božič se je kot predsednik zbora našim zdomcem zahvalil za povabilo, njihovemu zboru pa čestital ob 20-letnici delovanja. Poklonil jim je lepo ukvirjeno čipko na rdečem žamet. Naš zbor pa je prejel njihovo značilno plastiko simbol Aumetza – odlito v železu.

Prireditvev je vseskozi uspešno povezoval član zbora, ki je tudi drugače zelo aktiven v slovenskem društvu. Ivan Tolmajner je poskrbel, da so imeli poslušalci vedno tudi primeren prevod. Sledil je še skupni nastop vseh zborov, kar je delovalo mogočno in enkratno kot v lanskem letu na dvorišču idrijskega gradu. Stanka si je prislužila za enkratno vodenje čudovito košaro cvetja. Navdušenje ni bilo ne konca ne kraja in se je vlekel še skozi ves večer v sproščeni zabavi in plesu. Ob tem mi je prišlo na misel, kako prav je bilo, ko smo si zastavili cilj, da se čimveč različnih ljudi in skupin izmenjava in srečuje vsako leto ter tako gradi mostove pobratenja.

Ob igrivih domislicah, petju in plesu smo zaključili prečudovit večer.

V nedeljo je naš pevski zbor nastopil v aumeški cerkvi v času slovenske maše, pri kateri je sodeloval tudi Franci Kavčič, župnik iz Spodnje Idrije, sicer član pevskega zbora. Delegacija krajevne skupnosti pa se je na pokopališču s šopkom cvetja poklonila spomenu na pokojnega župana Tulia Carrara, ki je po težki bolezni prežgodaj umrl.

Spominjam se, kako je pripovedoval o svoji vlogi priseljenca in težki poti uveljavljanja. Na tej poti ga je spodbujala in mu stala ob strani žena Anica, doma iz Slovenskih Konjic. Tako kot on so se morali v tem okolju dokazovati vsi tujci. Tujci, ki so kot rudarji prihajali sem po košček kruha in nov dom zase in svojo družino. Samo s prizadevnostjo in poštenostjo so se uveljavili in si ustvarili ugled tako, da so jim zaupali celo najvišje funkcije vse do mesta župana. Eno prvih ustanovljenih društev je bilo prav slovensko delavsko društvo, ki je odkupilo staro hišo, jo preuredilo in danes predstavlja čudovito shajališče, ne le Slovencev, ampak vseh, ki kakorkoli sodelujejo z društvom. Tukaj so za to svečanost razstavili slike in fotografije ter čipke vseh velikosti in zahtevnosti. Pri roki je tudi majhna samopostrežna klet. Slovenci so ponosni na svoje delo in ugled, ki so si ga pridobili. Društvo bo leta 1996 praznovalo že svojo 70-letnico obstoja.

Ob pogledu naprej pa postanejo malo zagrenjeni, saj delijo usodo rudnikov cele Lorene, kjer začasno delujeta le še dva. Druge industrije skoraj ni, razen obrti in trgovine. Otroci se odpravljajo daleč na študije in po zaposlitev. Kdor dobi zaposlitev v bližini, je srečen. Od tu njihova zaskrbljenost nad usodo njihove bogate dediščine, ki je ne bo imel kdo negovati in razvijati. Upajmo, da bo nov čas le prinesel tudi novo življenje v to okolje, da se bo ohranilo to, kar je bilo doslej ustvarjenega. Ob pogledu na plodna in obdelana polja pa se Ivan Cimerman ne more in ne more vživeti v to skrb za prihodnost, ki jo vidi prav v kmetijstvu, ki naj omogoči vsem prebivalcem varno bodočnost. Še nekaj simboličnega je v lepem parku pred občino. Opazil sem veliko posajenih lip, pa me je zanimalo, če je to v kakšni zvezi s slovenskimi doseljenci. Dobil sem odgovor, da je lipa prav tako pomemben simbol za Francoze kot za Slovence.

Po revoluciji so po vsej Franciji posadili lipo kot simbol svobode in od takrat jo gojijo kot nekaj dragocenega.

Kljub majhnosti je občinska uprava z zavzetim delom dobro organizirana in opremljena. Uveljavili so neposredne stike z ljudmi, ki v stiski iščejo pomoč na občini. Trudijo se, da bi uspešno reševali socialne in komunalne probleme. Pobrateni so še z drugimi mesti, ki so njihovim občanom zlasti v drugi svetovni vojni nudili gostoljubnost in pomoč, saj je to območje spadalo pod III. rajh. Ob tej priliki je bila delegacija KS povabljena na sprejem h g. tajniku sosednje občine Audun le Tiche. Informirali smo jih o naših naporih za osamosvojitvev in poteku vojne.

Popoldne so nekateri odšli na izlet po dolini Moselle in si ogledali mesto Luxemburg, ki je v bližini in kamor so prodajali tudi železovo rudo iz Aumetza. Sam sem si že pred 10 leti ogledal tako rudarski

muzej kot mesto, zato sem si šel z županom ogledat poseben skupni muzej rudnikov železa vse Lorene v Neufchefe, katerega sestavni del je tudi muzej rudnika iz Aumetza. Ob vhodu dograjujejo posebno restavracijo in prostore za muzejsko zbirko. Računajo, da bodo tako svojo preteklost posredovali turistom ter si tako

Samo še spomenik preteklosti; Aumetz (Foto: Ivan Cimerman)

zagotovili del turističnih kapacitet. Muzej se razprostira po urejenih rovih, v katerih je na nazoren način prikazan način odkopavanja in transporta rude od vsega začetka do danes.

V označenih odkopih je videti tudi moderno opremo in ob vsakem primerku nove tehnologije je natančno pojasnjen način uporabe. Na koncu so že taki stroji, ki jih je pri nas uporabljalo le malo

rudnikov (kot na primer uranov rudnik v Žirovskem vrhu). Verjetno ne bi bilo odveč, ko bi se za obisk odločili tudi predstavniki idrijskega muzeja in rudnika, ki načrtujejo predstavitev zgodovine rudnika v jami, ki je še bolj pestra in zanimiva kot njihova. Samo kot posebnost naj omenim, da so na vseh pomembnih križiščih občine Aumetz razstavljeni lično pobarvani jamski vozički, polni zemlje in lepega cvetja. Stebri za transport rude po žičnici so kot izredni pomniki preteklega obdobja.

V tem mestu ima župan Weiler tudi svojo privatno dejavnost, opremljeno z najsodobnejšo opremo.

Poln vtisov sem se zvečer odpravil na obisk k Cigaletu, ki ima prijetno hišico v sosesčini. Zbrala se nas je kar prijetna družčina, tako kot se to dogaja tudi v drugih domovih, kjer smo gostje. Enkrat smo na obisku pri enih, drugič pri drugih in obratno. Ob prijetnem kramljanju smo si ogledali kaseto z lanskega srečanja, ki jo je posnel Cigale, ki ima tudi zelo zanimivo zbirko oljnih slik.

Svoj atelje ima na podstrešju, in je poln slik, portretov in pejsažev. Tako kot njega slikanje navdušuje tudi njegovega brata. Njihovi predniki so iz Godoviča in oba govorita še pravi, izvorni dialekt. Mogoče bi bilo prav, da bi enkrat prikazali njihova dela doma, tako kot to počnejo že več let čipkarice, ki jih vodi Helena Sodi-Cigale. Helena vsako leto sodeluje na idrijskem čipkarskem festivalu, le lani se je temu odpovedala zaradi vojne v Sloveniji.

V ponedeljek smo se odpravili na piknik, ki ga je slovensko društvo pripravilo na svojem zemljišču v bližini mesta Aumetz. Tu je bila med vojno posebna štabna opazovalnica, povezana s sistemom obrambne Maginotove linije. To zemljišče je z objekti vred odkupilo slovensko društvo in ga s prostovoljnimi delom preuredilo v čudovit park, podoben stari Mejci. Zemljišče se je sicer za nekaj metrov pogreznilo zaradi rudarjenja, vendar so vse obnovili in preuredili. Pomagali smo pripraviti montažne mize in klopi ter prostor za peko na žaru. Dobrodošlico nam je izrekel predsednik društva Toni Pišlar. Ob lepem sončnem vremenu je postajalo vzdušje vse bolj prisrčno in sproščeno. Ko smo se dodobra podprli, je sledila pesem. Marija z možem in Franci so s harmonikami ustvarili čudovit ambient. Marija Petkovšek je prava Idrijčanka, rojena je bila za gradom. Polna je življenja in skupaj z možem sta si ustvarila družino in lep dom. Spominjam se, da je že okrog leta 1956 nastopala v Idriji pri Didiču. Ob pobratenju so gostili Andreja Šiferja in kar mislite si, kako je bilo vse muzikalično. Tudi o Francu Jakiju je treba povedati, da je navdušen pevec in harmonikar. Zlasti njegova mehka dolenjščina te vsega prevzame. Zelo je občutljiv za čistost jezika in ker imamo Idrijčani toliko značilnih spakedrank, nas venomer opozarja: »To pa ni slovenska beseda!« Tudi nasploh je precej čustven. Ko se zapoje pesem »Kje je moj mili dom«, mu vedno polzijo solze. Omeniti moram tudi Magdo, ki je bila zaposlena na Čipki, pa jo je Clod izmamil iz tega okolja. Sedaj sta srečno poročena v Aumetzu. Zanimivo je, da je Clodova mati, po rodu iz Godoviča, videla malo Magdo še v zibki in pribila, da bo to bodoča žena njenega sina. Pa recite, da se usoda ne poigrava z ljudmi.

Ob zabavi, igri in pogovoru je dan tako hitro mineval, da smo kar pozabili, da imamo v programu še ogled društvenih prostorov in razstave fotografij.

Nekaj časa smo bili zavzeti s podpisovanjem na okrasne krožnike v spomin na srečanje. Zvečer se je razlegalo petje, izpeljali smo podelitev spominskih krožnikov in veliko hudomušnih scen. Slovenskemu društvu smo prav tako podelili kaseto in knjigo naših vojnih dogodkov pri osamosvajanju. Šele pozno v noč smo se razšli.

V torek zjutraj smo se le počasi prebujali. Odpravil sem se na ogled mesta in občine obenem, ki šteje nekaj več kot 2000 občanov. Dan je bil sončen, ulice pa v glavnem prazne. Ob srečanju z domačini smo se vedno pozdravili, kar je tukaj povsem naravno. Pri znanih ljudeh je sledil razgovor, povabilo na dom in obvezna čaša domačega.

Ob odhodu iz Aumetza (Foto: Ivan Cimerman)

Župan Weiler je ta dan sam pripravil čudovito kosilo, na katerem se nas je zbralo celo omizje gostov in domačih. Kar prehitro je prišel čas za ogled Verduna. Poznalo se je, da smo že malo opustili disciplino in se le počasi zbirali pred občino. Končno smo se odpravili. Vodili so nas gostitelji, ki dodobra poznajo zgodovino. Ustavili smo se pred trdnjavo, ki je dominirala nad celotnim Verdunom. Celo območje je ponovno zaraščeno, vendar ni dovoljena nobena aktivnost, saj je vsak meter zemljišča posejan z bombnimi lijaki, v katerih so še zmeraj neeksplozirane granate.

Kraj v bližini, ki je še ohranil ime, nima pa nobene hiše več, ima simbolično še zmeraj voljenega župana. Na trdnjavi je spominska plošča, ki je posvečena golobu pismonoši. Le-ta je bil zadnja možnost obkoljene posadke, da sporoči svoj brezupni položaj. Golob je srečno prešel bojno črto in tako pomagal rešiti obkoljeno posadko. Odpeljali smo se do spominskega muzeja verdunske bitke v Douamont. Stavba je moderno zasnovana. V sredi je ponazoritev dejanske bitke v naravnih razmerjih, okrog pa urejen prikaz opreme, orožja, fotografij in dokumentov boja. Na pomembnejših mestih so TV ekrani, ki prikazujejo posnetke bojev, delovanja bolnic, zaledja in vsega, kar se je dogajalo. Vzdušje je prav

srljivo, saj je bila to v bistvu klavnica. Generali so pošiljali v boj vedno nove čete, ki pa so se gibale le na omejenem prostoru in padale ena za drugo. Prav tako kot francosko je prikazano tudi trpljenje nemških vojakov. Samo ena izmed razstavljenih granat pri vходу ima 1600 kg. Na francoski strani so se bojevali tudi vojaki iz kolonij pa zavezniki, proti koncu vojne tudi Američani.

Od tu smo se odpeljali še do zelo estetsko urejenega pokopališča padlih. Na dominantni točki je kostnica v obliki ogromnega izstrelka s katedralo. Vse je zgrajeno iz klesanega kamna. Tu so vklesana imena poznanih padlih vojakov. V spodnjih prostorih pa je na tisoče kosti neznanih vojakov, vidnih skozi steklene line. Mogočno deluje tudi katedrala, ki je vezana na te prostore. Pevci so tu zapeli Gallusovo pesem in čudovito se je zljila z okoljem, ki tako presunljivo deluje na človeka. Tudi na pokopališču, ki se spušča ob kostnici v dolino, so urejeni grobovi v obliki križev, ki vsak nosi ime, priimek in čin vojaka ter letnico rojstva in smrti. Na vsakem grobu je zasajena vrtnica, kar daje enkratni vtis. V peklu na Verdunu je padlo čez 400.000 Francozov, prav toliko Nemcev in več tisoč Američanov. Grobovi muslimanov, ki so se borili na strani Francije, imajo simboliziran turban in so obrnjeni proti vzhodu.

Po zapeti Gallusovi pesmi se je Stanki približal domačin in jo povprašal, od kod poznajo Gallusa. Ko se je z vsem seznanil, je zboru ponudil aranžma v Doamontu, če bi se kdaj za to odločili, in sicer v katerikoli katedrali. Ob poti smo si ogledali še okop bajonetov, kjer so rov s pobitimi vojaki kar zagrebli, tako, da so iz gomile moleli le bajoneti. Polni vtisov smo se vrnili in se pripravili na poslovilni večer v občinski dvorani.

Tu smo se gostiteljem zahvalili za vse gostoljubje in si obljubili večno zvestobo. Posredno se je zahvalil zboru tudi slovenski župnik, ki je sporočil, da se je prvič zgodilo, da je pevski zbor iz Idrije pel v cerkvi.

Nikakor pa ne smemo pozabiti tudi neutrudnih organizatorjev, kot je Arlette z možem in Bruno, ki so izredna opora županu pri njegovem delu. V teh dneh smo se še bolj zblížali, saj smo si zaupali svoje življenjske zgodbe.

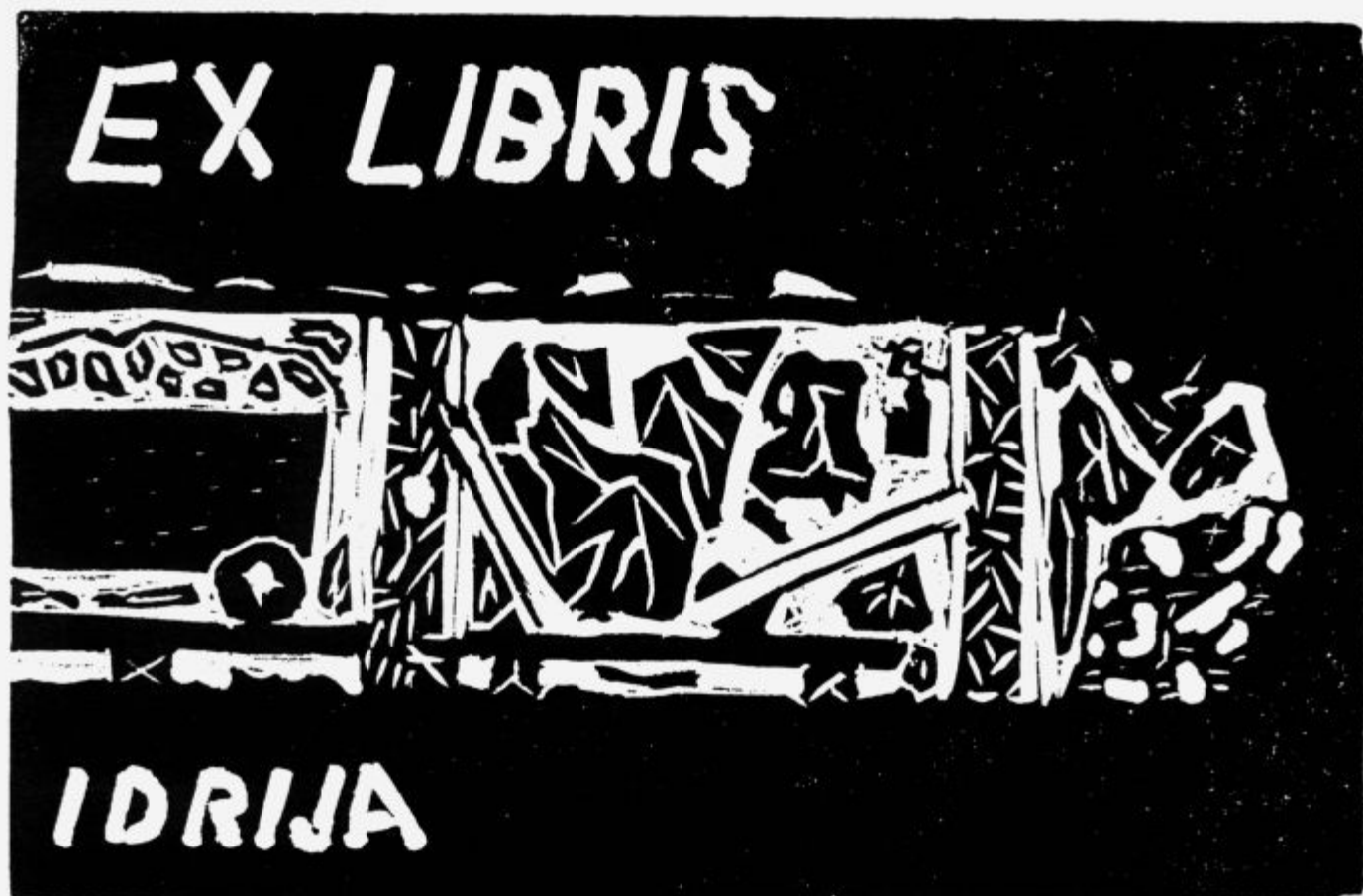
Pozno v noč smo rajali in peli, kot bi hoteli odmakniti tisti neizbežni trenutek, ko se bo treba posloviti.

V sredo smo se utrujeni zbrali zjutraj pred občino, kjer smo se vsevprek poslavljali s solznimi očmi in kar nismo se mogli odtrgati od starih in novih prijateljev. Gostitelji so poskrbeli za popotnico, ki jo je prevzel Vojko. Končno je sledil še zadnji pozdrav in kot nalašč je tudi nebo potočilo nekaj kapelj, kot bi jokalo skupaj z nami. Prizadeti, vendar srečni smo še zadnjič gledali obrise cerkvenega stolpa in rudniškega izvoznega jaška, ki so se počasi zgubljali v daljavi. Ivan Cimerman si je za moto zapisa s tega srečanja izbral »Idrija je že v Evropi« in vso pot nazaj oblikoval teme. Ves čas si je pridno beležil vse dogodke, snemal razgovore in fotografiral. Nazaj grede smo se ustavili še v Strasbourgu in si ogledali znamenito katedralo, grajeno iz znanega rdečega peščenjaka. Njeno zgodovino nam je že v avtobusu nazorno prikazala Zdenka Šturm. Tudi tu je zbor zapel renesančno pesem in vzbudil zanimanje mnogih obiskovalcev. Vračali smo se čez Švico in si mimogrede ogledali še Basel s prečudovitim jezerom in pokritim mostom (kot altona), z majhnimi trgovinicami na njem. Čez Ticino smo prišli v Italijo in nato čez Milano v Udine in Gorico. Oba voznika sta nas varno zapeljala na to dolgo pot in se vključevala v kolektiv ves čas našega druženja.

Med potjo smo si ogledali še kaseto s srečanja, ki jo je uspešno posnel Bojan Furlan. Vmes nas je Vojko gostil s popotnico, da nihče ni bil ne žejen ne lačen.

Še skok čez mejo in že smo bili doma. Razšli smo se utrujeni, vendar bogatejši za spoznanje, da je čudovito delček sebe pustiti med prijatelji, ki te z odprto dlanjo sprejmejo kot svojega.

EKSLIBRIS

linorez,

IZTOK DANEU, 7. r., 1990/91, OŠ Idrija

IVAN TURK

DIVJE BABE I

Kratek pregled izsledkov izkopavanj

Slovenija je poleg sosednje Hrvaške najbolj raziskana paleolitska regija v bivši Jugoslaviji. Med zadnjimi odkritimi najdišči so trenutno najbolj pomembne Divje babe pri Cerknem, kjer potekajo sistemska izkopavanja od leta 1980 naprej.

Divje babe I (v bližini je še ena jama z arheološko oznako Divje babe II) ležijo v predgorju apneniških Julijskih Alp na nadmorski višini 450 m nad globoko zarezano dolino reke Idrijce. Za okolico je značilno, da je geološko in geomorfološko zelo razgibana. Do jame in naprej še segajo vplivi mediteranske klime z obilnimi padavinami. V današnjem rastlinstvu in živalstvu je, zaradi bližine Julijskih Alp in oblike terena, tudi nekaj alpskih prvin. Te so bile še bolj poudarjene v najbolj mrzlih odsekih zadnje ledene dobe (ok. 115.000 do 15.000 let pred sedanostjo). To je med drugim razvidno iz občasno bolj pogostih alpskih elementov, ki so zastopani med ostanki mlajšepleistocenske favne (svizci, gamsi, kozorogi) in flore (alpska drežica, sončece) v Divjih babah. Najdišče je bilo v času ledenodobnih vrhuncev (predvsem ok. 70.000 in 20.000 let pred sedanostjo) v neposredni bližini lokalnih alpskih ledenikov. Zato je prišlo do nekaterih stratigrafsko omejenih periglacialnih pojavov v jamskih sedimentih, predvsem do gubanja in drsenja zaradi zmrzovanja in taljenja močno namočenih plasti. Lahko pa so bila tudi obdobja, ko je bila jama tako suha, da se je močno povečalo mehansko razpadanje kostnih ostankov, kar je danes značilno za hiperaridne predele. V zgornjih plasteh so kosti namreč dobesedno zmlete v zelo majhne odlomke.

Podobno kot za večino slovenskih jamskih paleolitskih najdišč je tudi za Divje babe I značilna močna sedimentacija. Ta je bila za razliko od večine drugih še zelo hitra in bolj ali manj neprekinjena, kar je bilo pogojeno z dolomitno kamninsko osnovo. Celotna debelina do sedaj ugotovljenih plasti je zato 12 m. Vendar je to še vedno malo v primerjavi z idealno sedimentacijo brez prekinitev in erozije, ki bi samo za zadnjo ledeno dobo (t. i. würmsko poledenitev v Alpah) lahko znašala ok. 100 m ali 1 m na 1000 let. Naši sedimenti so sestavljeni skoraj izključno iz grušča v peščeno-

meljasti osnovi. Oboje, grušč in osnova, sta avtohtonega (domačega) izvora, kar pomeni, da sta nastala s krušenjem jamskih sten in stropa ter z nadaljnjim mehanskim razpadanjem in drobljenjem grušča. Močno alohtono (tujo) sestavino predstavljajo bioklastični sedimenti (predvsem kostni odlomki različnih velikosti) in fosfati v obliki različnih fosfatnih skupkov. Meje med plastmi so zabrisane, razen v primerih, ko so bile posamezne plasti močno diagenetsko preoblikovane. Ves raziskani profil obsega kronostratigrafsko zgodnji in predvsem srednji del zadnje ledene dobe (na osnovi radiokarbonskih AMS datacij, narejenih v Kanadi). Najmlajše plasti, ki so v jami delno zasigane in prekrte s stalagmitno skorjo in ki jim sledi še vzročno nepojasnjeno izredno dolgo obdobje brez gruščnatih sedimentov, ki traja vse do danes, so dobro datirane z aurignacijskimi koščeni konicami in z radiokarbonsko metodo v čas ok. 35.300 -+ 700 let pred sedanostjo. Bolj problematične so datacije globljih plasti, v katerih smo ugotovili več stratificiranih amorfnih kulturnih horizontov, ki tipološko in tehnološko v celoti pripadajo srednjemu paleolitiku, kronostratigrafsko pa večina ustreza prehodu iz srednjega v mlajši paleolitik. Poleg že narejenih radiokarbonskih AMS datacij, ki so vse na meji zmožljivosti ¹⁴C metode, so v teku še Th/U (torij/uran) datacije (prav tako v Kanadi), ki bodo verjetno dale boljše kronološke rezultate. Vse datacije delamo na oglju, kosteh in na zobeh, tako da jih lahko križno preverjamo.

Podrobnejša analiza srednjepaleolitskega (moustérienskega) kompleksa še ni bila narejena zaradi problematičnosti orodnih tipov in skromnih tehnoloških podatkov. Surovinska osnova za kamnite izdelke je bila skoraj izključno lokalnega izvora in zato slabe do povprečne kakovosti. To je nedvomno močno vplivalo na izdelavo, obliko in pogostnost uporabe orodij. Kljub slabim surovinam so bila iz njih vseeno narejena nekatera dovršena orodja, med njimi tudi zelo majhna, vendar kot je sprva kazalo ne v jami, kjer skoraj ni bilo jeder in je bilo zelo malo neobdelanih ali neuporabljenih odtitkov. Šele novejša raziskava v notranjosti jame so dale dokaze za izdelovanje in popravilo kamenih orodij v jami. Veliko orodij nosi sledove pogoste uporabe, v posameznih primerih celo popravila. Za celoten kameni inventar Divjih bab zaenkrat ni dobrih primerjav, niti v Sloveniji niti v sosednjih pokrajinah, saj podobne zbirke niso nikjer prav obsežne.

Divje babe so tudi zelo pomembno paleontološko najdišče, v katerem absolutno prevladuje jamski medved. Tudi ostanki drugih zveri so zelo številni v primerjavi z najdbami nezverske favne. Med zvermi izstopajo nekateri izumrli eksotični primerki, kot sta npr. jamski lev in leopard. V zadnjih letih smo našli tudi veliko fosilnih ostankov drobnih sesalcev, ki so zelo dobri paleoekološki pokazatelji. Dodati je treba še redke fosilne ostanke ptic, rib, polžkov in školjk. Pri natančnem delu postane najdišče prava zakladnica minulega življenja v dolini Idrije.

Glavnino paleontoloških najdb predstavljajo stotisoči fosilni ostanki jamskega medveda, ki so brez reda razmetani po vsej jami. Divje babe so služile neprekinjeno več kot 10.000 let za brlog in za »porodnišnico« te izumrli vrsti. Zato med najdbami močno prevladujejo mladi in novorojeni primerki nad odraslimi in zelo starimi. To smo prvič ugotovili prav v Divjih babah, potem ko smo začeli zelo natančno pregledovati vse usedline. Za najdišče kot celoto so značilne velike izgube in skrajna razbitost vseh skeletnih delov, kar pripisujem delovanju zveri in mehanskemu razpadanju. V času najpogostejše prisotnosti jamskega medveda so jamo največkrat obiskali tudi paleolitski lovci in nabiralci. To dokazujejo ostanki številnih stratificiranih kurišč in ob njih več sto kamenih izdelkov. Vendar ni znamenj, da so paleolitski ljudje (neandertalci) kakor koli vplivali na kopičenje okostnih delov jamskega medveda (npr. z lovom) ali spreminjali njihovo naravno podobo (npr. z razbijanjem in premeščanjem posameznih kosti). Vrezi, ki nastanejo pri razkosavanju plena, se pojavljajo enkrat na 100.000 primerov. Tudi ostanki t. i. lovnih živali (npr. jelenov, kozorogov ipd.) so zelo redki. Zato se v konkretnem primeru ne strinjam z domnevo lova na jamskega medveda in z razlago najdišča kot temu namenjene lovske postojanke. Vzroki za občasno in ponavljajočo se poselitev jame z neandertalci ostajajo še naprej zaviti v tančico skrivnosti. Namige za ustrežnejše rešitve bi dobili z zahtevno analizo mikrobrabe orodij in s skeletnimi najdbami neandertalcev, ki bi bile pika na »i« vseh naših prizadevanj in prizadevanj celotne paleolitske stroke.

Iz velikega števila poginulih jamskih medvedov (izkopavanja 1980–86 so ugotovila najmanj 652 medvedov ali nekaj več kot enega na m³ usedlin) in njihovih skeletnih ostankov, ki smo jih odkopali že več tisoč kilogramov, so se nabrale velike količine fosfatov, ki so ponekod prepojili in zlepili cele plasti ter tako odigrali pomembno vlogo pri nastanku sedimentov. Vplivali so tudi na sestavo zrn gruščnatih usedlin, ki običajno služi za določevanje preteklih klimatskih razmer.

Kompleksno sliko o najdišču dopolnjujejo podatki o takratnem rastlinstvu, ki smo jih dobili na osnovi raziskav fosilnega peloda in lesnega oglja. Divje babe I so tako prvo slovensko paleolitsko najdišče z objavljenim pelodnim diagramom. Na njegovi osnovi smo ugotovili zanimivo povezavo med pogostnostjo ostankov jamskega medveda in pelodom nekaterih žužkocvetk, ki so še danes priljubljena medvedja hrana. Iz tega lahko sledi, da jamski medved ni v jami samo prezimoval, temveč se je v njej občasno zadrževal tudi poleti. Pelod žužkocvetk je lahko prišel v jamo samo z medvedjimi (in-ali človeškimi) iztrebki.

Nadaljnja izkopavanja v Divjih babah I s spiranjem vseh usedlin, ki so v teku od leta 1990 dalje in so nam jih omogočili številni sponzorji, med njimi tudi Zidgrad Idrija, Elektronadzornišvo Cerkno, Avtoprevoz Tolmin in predvsem Elektrodistribucija Tolmin, bodo po pričakovanju dala nove in kakovostnejše rezultate kot prva, tehnološko slabše opremljena akcija v osemdesetih letih. Za tiste, ki se bodo vprašali, čemu tako dolgotrajna (in draga) izkopavanja, pa naj povem, da drugod kopljejo podobna najdišča še dalj z večjimi sredstvi in z več strokovnega potenciala, kot ga premoremo v Sloveniji.

LITERATURA:

- DIRJEC, J. in I. TURK in A. ŠERCELJ 1990, Reka pri Cerknem. Divje babe I – Varstvo spomenikov 32, 147–148.
- DIRJEC, J. in I. TURK 1991, Reka pri Cerknem. Divje babe I – Varstvo spomenikov 33, 191–192.
- JOSIPOVIČ, D. 1990, Ivan Turk et al., Paleolitsko najdišče Divje babe I v dolini Idrije – zatočišče neandertalcev. (Ocena). – Zgodovinski časopis 44, 97–300.
- NELSON, D. E. 1991, A new method for carbon isotopic analysis of protein. – Science 251, 552–554.
- PETRU, S. 1989, Kulturna vsebina v srednjepaleolitskih jamskih postajah Slovenije. – Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 17, 11–24.
- ŠERCELJ, A. in M. CULIBERG 1991, Paleontološke in antrakotomske raziskave sedimentov iz paleolitske postaje Divje babe I. – Razprave 4. razr. SAZU 32, 129–152.
- TURK, I. 1989, Izotopske metode datiranja nekoč in danes. – Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 17, 11–24.
- TURK, I. 1990, Divje babe ob Idriji. Arheološka izkopavanja. – Delo (Sobotna priloga), 30. junija, str. 28.
- TURK, I. 1991, Odgovor na oceno Paleolitsko najdišče Divje babe I v dolini Idrije – zatočišče neandertalcev. – Zgodovinski časopis 45/1, 147–149.
- TURK, I. 1991, Divje babe. Novo paleolitsko najdišče v Sloveniji. – Iskra. Glasilo Iskre 1991, šte. 3, 14.
- TURK, I., J. DIRJEC, A. ŠMIDOVNIK 1990, Divje babe I – Poskus uporabe statistične analize množičnih živalskih ostankov v paleolitski arheologiji. II. Razbite dolge mozgovne kosti jamskega medveda. Arheološki vestnik 41, 25–42.
- TURK, I. in J. DIRJEC 1991, Divje babe I – Poskus uporabe statistične analize množičnih živalskih ostankov v paleolitski arheologiji. III. Kostni fragmenti. – Arheološki vestnik 42, 5–22.

KARMEN PODOBNIK

MLADINSKI RAZISKOVALNI TABOR IDRIJA '92

Odkar človek biva, vpliva na svoje okolje in ga spreminja – seveda ne zmeraj tako, da bi to bilo v korist njemu ali okolju. Vse večja izraba omejenega prostora bo nekega dne gotovo pokazala, kje so meje razvoja. Ko te meje prestopamo, to pomeni, da brezobzirno črpamo dragocene, nenadomestljive surovine in da bomo v prihodnje prisiljeni živeti brez njih. Takšna ogroženost pomeni izziv, kajti današnje okolje je pretežno svet visoko racionalizirane indu-

strijsko – tehnične proizvodnje, ki določa način našega življenja. Premalo pa se seveda še zavedamo, da veljajo enaka merila tudi za kmetijsko proizvodnjo. Prav zato smo na letošnjem, že osmem mladinskem raziskovalnem taboru izbrali temo »pedologija«.

Z namenom, da se čim bolj seznanimo z ekološkim problemom kmetijskih površin, smo izbrali nekaj osnovnih kemijskih in bioloških analiz, s katerimi smo dobili jasnejšo podobo o travnatih in obdelovalnih površinah v najožji okolici Idrije.

Mladi raziskovalci pri delu (Foto: K. Podobnik)

Tekstura ima velik vpliv na fizikalne lastnosti tal. Ti delci se pogosto povezujejo na različne načine v bolj komplicirane sestavljene skupke, strukturne agregate. Ti so različnih velikosti, prav tako različnih oblik. Struktura tal pove povezanost v manjše ali večje delce. Ločimo štiri osnovna strukturna stanja:

- brezstrukturno
- nestrukturno
- koherentno
- agregatno stanje

Poleg tega ločimo še tri osnovne oblike:

- sferična (mrvičasta, grudičasta, oreskasta)
- poliedrična
- prizmatična (prizmatična, stebričasta)

Ugodna struktura nam zagotavlja dobre fizikalne lastnosti tal. Poznamo obstojne in neobstojne strukturne agregate, slednji pri vlaženju razpadejo. Prav tako se struktura poruši, kadar izčrpamo iz tal organsko snov, kar preprečimo z organskim gnojenjem in zelenimi podori. Vzorcju, prelitemu z deionizirano vodo, lahko po desetih minutah določimo obstojnost strukturnih agregatov.

Ločimo šest stopenj:

- strukturni agregati so v glavnem nerazpadli
- razpadlo je manj kot 50% strukturnih agregatov

- razpadlo je 50% strukturnih agregatov
- večina agregatov razpade
- razpadejo vsi agregati, nastane suspenzija.

Prvi trije razredi predstavljajo dobro, drugi trije pa slabo obstojno strukturo.

Količino organske snovi določamo na podlagi spremembe teže vzorca. Vzorec prsti sušimo čez noč na 100 °C, ki ga po ohladitvi ponovno tehtamo in žarimo, da zgorijo vse organske snovi, katerih delež izračunamo.

Pedogenetski procesi, ki potekajo iz dneva v dan, povzročajo izpiranje CaCO_3 in Ca^{2+} iz tal. Prst postaja kislja, slednje pa ima negativne učinke na tla in kulture, rastoče na njih. Spremeni se vodni režim in fizikalne lastnosti. Posledice so opazne na rastlinah. V takšnem okolju začno razpadati minerali glin, sprošča se aluminijev ion, s čimer se povečuje kislost tal. Z apnenjem tla nevtraliziramo. Ločimo dve vrsti kislosti:

- Aktivno kislost določa koncentracija vodikovih ionov. Pri merjenju prst prelijemo z deionizirano vodo.
- Potencialno kislost določajo vodikovi ioni v talni raztopini, kakor tudi vodikovi ioni, ki so adsorptivno vezani. Pri merjenju prst prelijemo z raztopino KCl, ki ima funkcijo, da izmenja v prsti vodikove ione s kalijevimi. Na ta način se v raztopini povečuje koncentracija oksonijevih ionov. Zaradi te reakcije so običajno starejše prsti tudi bolj kisle. Na kisljih kamninah (gnajsi, glinasti skrilarci, kremenovi peski) nastanejo kislja tla, saj v matični osnovi ni veliko baz in še te se v procesu preperevanja pogosto izperejo. Na bazičnih in karbonatnih kamninah (peridotidi, laporji, flis) pa nastanejo nevtralne do bazične prsti. V Sloveniji se v večini primerov giblje reakcija tal med 3 in 8 pH, s čimer se ujemajo tudi naši rezultati.

S sedimentacijo, ki je proces usedanja trdnih snovi v raztopini, lahko določimo teksturni razred prsti. Pri naših vzorcih smo določili štiri različne frakcije, in sicer grobi pesek, grobi melj, fini melj in glino.

Z živimi bitji, ki žive v prsti in na njej, se ukvarja posebna veja pedobiologija. S Tullgrenovim in vodnim lijem lahko ulovimo živalce, ki se nahajajo v vzorcih. S pomočjo lupe in mikroskopa določene živalske vrste so:

1. Poddeblo: mehkužci – Mollusca
Razred: polži – Gastropoda
Podrazred: pljučar
Vrsta: spiralna
2. Deblo: mnogočlenarji
Poddeblo: členonožci
Razred: žuželke
Nadred: pražuželke
Red: skakači
3. Deblo: mnogočlenarji
Poddeblo: členonožci – Arthropoda
Red: pajkovci – Arachnoidea
Rod: zametna pršica – Trombidium

4. Deblo: načlenarji – Aeria
Poddeblo: valjasti črvi – Aschelminthes
Razred: gliste – Nematodes
5. Deblo: mnogočlenarji – Polymeria
Razred: enakokrilci – Homoptera
Red: Cicadina
6. Deblo: mnogočlenarji – Polymeria
Poddeblo: členonožci – Arthropoda
Razred: žuželke – Insecta
Red: enakokrilci – Homoptera
Družina: listne uši – Aphididae
7. Deblo: mnogočlenarji
Poddeblo: členonožci
Razred: žuželke
Podrazred: krilate žuželke
Red: kljunaste žuželke
Družina: stenice
8. Deblo: mnogočlenarji – Polymeria
Poddeblo: členonožci – Arthropoda
Razred: žuželke – Insecta
Red: kozokrilci – Hymenoptera
Družina: mravlje – Formicidae
9. Razred: stonoge – Myriapoda
Podrazred: strige – Chilopoda
Vrsta: navadna striga – Lithobius forficatus

Mladinskega raziskovalnega tabora Idrija 1992, ki je potekal od 21. do 26. junija 1992, se je udeležilo dvajset srednješolcev iz slovenskih gimnazij. Obširneje nas o opravljenem delu seznanja bilten.

IGOR ŠEBENIK

RAZISKOVALNI NALOGI DIJAKOV GIMNAZIJE IDRIJA O KOLIČINI PADAVIN NA HIDROMETEOROLOŠKI PADAVINSKI POSTAJI V IDRIJI

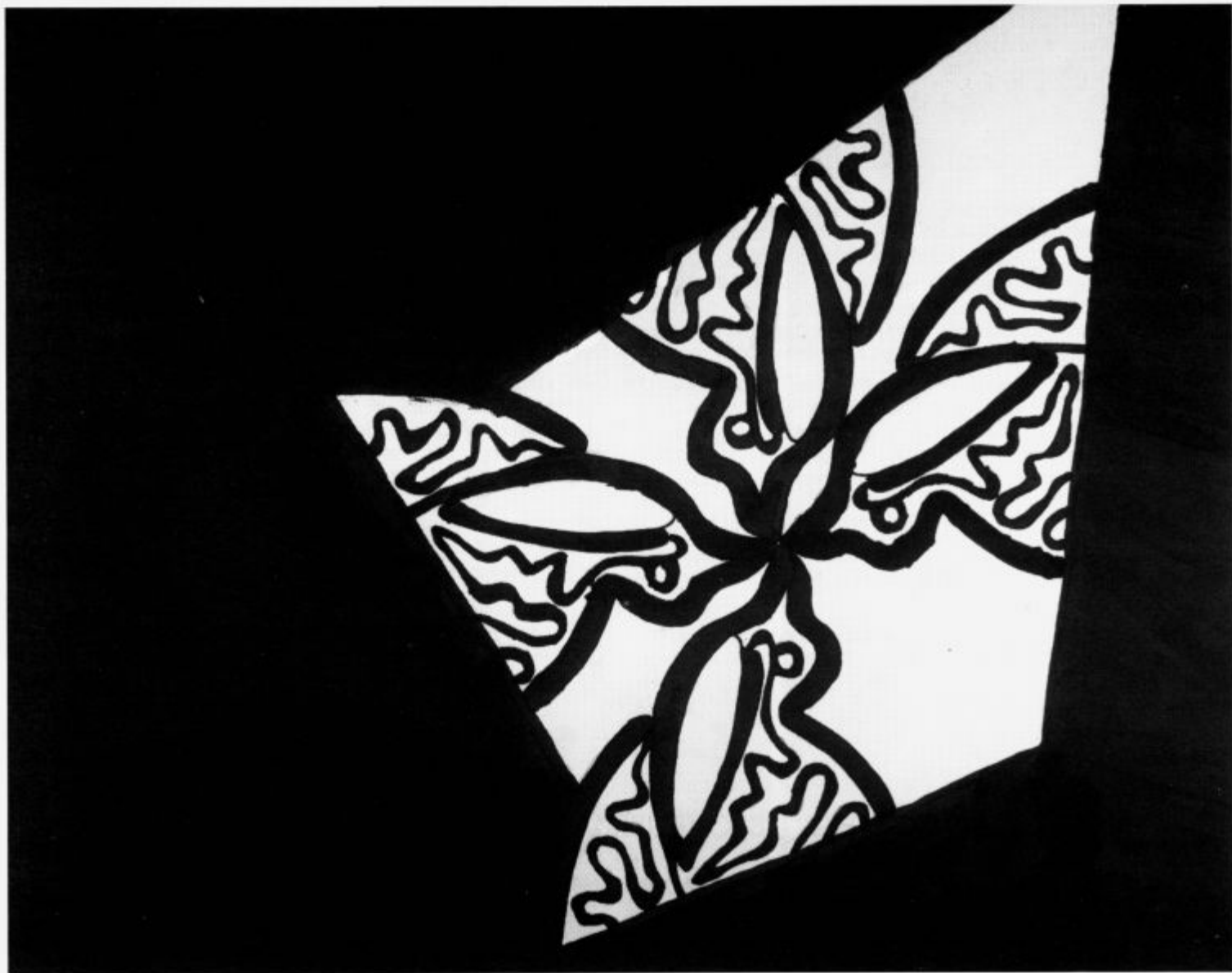
V šolskih letih 1990/91 in 1991/92 sta se dve skupini dijakov idrijske gimnazije v okviru šolskega raziskovalnega dela lotili statistične obdelave podatkov o padavinah v razdobju od leta 1961 do 1990. Pobuda za tovrstno raziskovalno delo je prišla s strani ravnatelja gimnazije in kasnejših mentorjev, naključje pa je, da je bilo ravno konec desetletja, tako da smo dobili reprezentativne podatke za okrogla časovna obdobja. Prvo leto so se dela lotili trije dijaki iz Cerknega: Gregor Kandare, Borut Močnik in Tomaž Seljak, drugo leto pa Idričana Matjaž Terpin in Rado Miklavčič. Delo je potekalo pod mentorstvom prof. Tatjane Pivk in Igorja Šebenika.

V š. l. 1990/91 je bilo prvo pomembno delo ureditev podatkov. Uredili smo jih v datoteko na osebem računalniku. Zaprtili smo

Republiški hidrometeorološki zavod v Ljubljani za podatke na računalniškem mediju-disketi. Podatki o padavinah so javno dobro, tako da samih podatkov ni potrebno plačati, plačajo se le stroški ureditve v računalniško datoteko, ki pa so minimalni. Na razpolago smo imeli še kopije Poročil padavinske postaje Idrija. Ob primerjanju obeh podatkov smo ugotovili, da so slednji zanesljivejši in sledil je dolgotrajen vnos podatkov v računalnik. Zbirka podatkov je sestavljena iz stolpča vsakodnevne meritve količine padavin. Za 30-letne podatke ima stolpič 10957 vrstic. Zakaj prav taka doba? Mednarodna meteorološka organizacija priporoča 30-letna obdobja kot osnovna obdobja za klimatološke primerjave. Dijaki so nato s pomočjo računalniškega programa, ki so ga sami izdelali, izračunali nekaj značilnih parametrov za 30-letno obdobje 1961-90. Povprečna letna vsota padavin v Idriji za to obdobje je 2223 l/m^2 padavin; najbolj namočeno je bilo leto 1965: 3117 l/m^2 , najbolj suho pa leto 1971 z le 1380 l/m^2 padavin. Primerjava s prejšnjim 30-letnim obdobjem (1951-80) pokaže, da se je povprečna letna količina padavin le neznatno povečala. Skozi leto pa so v zadnjem desetletju nastale naslednje spremembe: zmanjšanje padavin sredi februarja, povečanje konec marca (torej več suhih zim in izrazitejša prva pomladanska deževja), izrazitejši običajni junijski višek padavin, avgustovskega minimuma ni več, jeseni še vedno ostane izrazit višek novembra, s tem, da so se jesenske skupne količine padavin nekoliko zmanjšale. Še beseda dve o merjenju padavin: padavine se zbirajo v povsem vodoravno postavljeno kovinsko posodo vrhnje površine 200 cm^2 ali več. Vrednosti se odčitavajo vsako jutro ob 7h in ne velja običajen dan od 00h do 24h. Kadar sneži ali pada toča je treba počakati, da se raztopi na sobni temperaturi in se izmeri stolpec raztopljene vode.

Naloga je bila med boljšimi in je bila nagrajena na republiškem srečanju mladih raziskovalcev v Ljubljani junija 1991.

Drugo leto sta dijaka začela z boljše izhodiščne točke, saj sta imela že pripravljene podatke. Lotila sta se bolj zapletenih nalog. Ob prvem pregledu grafov mesečnih vrednosti padavin smo predvidevali, da gre za periodiko pojavljanja. Dijaka sta izdelala računalniški program, ki jima je pomagal pri preizkušanju hipoteze. Rezultat je bil negativen, saj izrazite periodike nismo ugotovili. Tudi razni statistični pokazatelji (primerjava z normalnimi distribucijami elementov, standardna deviacija) so pokazali, da gre za dokaj nepravilna zaporedja. Pri reševanju opisanega problema so bile izdelane tudi bolj zapletene rešitve pri programiranju in izrisu grafov z računalnikom. V drugem delu naloge smo primerjali spreminjanje količine padavin na posamezni datum med tremi zadnjimi desetletji. Naredila se je hierarhična tipizacija teh sprememb, ugotavljala zastopanost posameznih tipov sprememb. Analiza je pokazala sicer manj otipljive, vendar tudi presenetljive rezultate, ki si jih ni bilo možno preprosto razlagati. Videlo se je, da povprečja na daljšo dobo (npr. leto) lahko povsem zakrijejo spremembe med posameznimi dnevi in da so lahko razlike med temi dvema nivoji pogleda v podatke precejšnje. Dijaka sta za nalogo prav tako prejela nagrado na republiškem srečanju mladih raziskovalcev junija 1992. Tudi mentorji izrekamo javno pohvalo dijaku za izjemno prizadevnost pri njegovem raziskovalnem delu na idrijski gimnaziji. Želimo jim veliko uspeha pri nadaljevanju študija.

ČIPKA – SLOVENSKA ORNAMENTIKA

tuš,
URŠKA KOSMAČ, 8. r., 1990/91, OŠ Cerkno

JOŽE JANEŽ**ZARES PREBRANE PESMI****Andrej Lutman: Na prepihu. Založba Lipa, Koper, 1991. (Zbirka Rob)**

Končno spet bredem v rimanja znamenj... v rede... sadim teze. Ponavadi začenjam ponoči, pisati, ljubiti, in samo začenjam, potem utrujen padem. Pesem kot njiva krompirja, vrsta za vrsto, saj je vseeno, orač ali pesnik. Prispodobе iz narave, da!, take kot »da so še veje iste«, še pri urbanih pesnikih, celo pri pesnikih čiste fikcije. Vaje ja, ven greš in ležeš med njimi, odmikaš jih z rokami, rameni, paziš na oči. Retorično vprašanje: »Se branim?«. Odgovor: »Le vadim.« Ujemi ga! In še eden, jasen, glasen: »Ve se: vase!« Neverjetno preprosto. Potrebujete vprašanje? Nato pesem, samo temelj naslovu, da se laže dvigne.

Vsak dan bolj nem. Dobro, samo verz, pa vendar, ali ni to kot vsak dan starejši. Seveda, z vsako lažjo, z vsako zatajivijo beseda manj, nemost več, še ena kaplja v bokal ne-zrelosti, še ura stran od časa zrelosti, korak v stran.

Šest tvojih dlani, ljubezen. Ljubezen, samo ljubezen, nežnost in ljubezen, in strah in želja, ti, tvoj.

Dobro, zdaj se za trenutek lahko ustavim, noč je. In pogledam v slučajno Frančičevo besedilo, Frančič antipod, no ja, kamorkoli pogledaš spet Frančič, Primorske novice, Nova revija, Fontana, Literatura, zaslužek pa za pol plače snažilke brez ene noge. Jamranje. Zveza s poezijo. Zveza L., F.? Z vsako zatajivijo beseda manj? Pogrezam se v svet, ki se grmadi name. Pesniško dopolnilo: grmadim se na svet, ki se pogreza vame. Tenis. Samota se mota vame, preveč preprosto mar ne? Vendar zares, v samoti rečeš »slišal sem«.

In.nato prelom.

Večer, noč in dan, jutro, leto. Postmodernizem? Romantika, slovenske večernice.

Sile sluha. Ta se lepo izteče, z idrijsko frazo »leže v jarkih«. Zvarek visoke in nizke poezije, kje že to piše? Na zavihku, brez podpisa.

Ta reportaža se mi sproti sesuva, kot to veliko veselje, ki veseljaško zavpije »juhej! rujne juhe.« in nadaljuje v smrtni padec »In nemo tonemo, ..., kot tli vojna v kotlih.«

Omeniti velja tudi kvadrofonijo K očetu, Za mater, Na očima! Poj! Pastorek moj, ki pravzaprav stoji sama zase, »izločena iz konstatacij o življenju in konfiguracij iger z jezikom, kolikor je taka delitev po postmoderni skušnji in teoretski zaslombi sploh še smiselna«.

Ki se konča z žalostno absurdnim ukazom »Tako jokat!«. Ni zapleteno, a v tesni zvezi s stalnim vračanjem k ljubezni, nežni (Bliže sva si in obleživa. Leživa, o! blaženost blazin.), grobijansko izraženi (Dala si! in to na tešče), zares grobi v potrebi po iskrenosti (Ne odpuščaj! ... Laskam ti, ko te med obrvi sunem: členki pesti so sprijeti od krvi. ... Z razlitimi me zrkli zreš, da vem, kdaj v nama še ljubezen tli).

Na strani 30 je seveda čista pornografija, ki s poezijo nima nobene zveze, gotovo da ne, idrijska gostilniška fraza. Toplo priporočljivo.

V vibah vsemirja.

Dame in gospodje, Andrej Lutman: največje uspešnice, ne pa poetična brezizhodnost.

JOŽE JANEŽ**KRISTALNE MREŽE
ALI PLAST ZA PLASTJO****Jožek Štucin: Meglene nitke. Založba Lipa, Koper, 1991. (Zbirka Rob)**

Ne gre za meglene nitke, za tkanje, vezenje čustvenih čipk, temveč za jasne, čiste kristalne mreže (življenja?; pa že!). Za nekaj, kar je, kar je od vekomaj, kar je lahko samo kristal. Štucin vztrajno lušči s tega skritega – kar pa, kako enostavno, je, obstaja in kot tako je popolnoma enoznačno, samo takšno – meglene zastorje, z natančnostjo znanstvenika. Seveda nikoli ne bo odkrito do konca, za zastorom se razgrinja na vse strani v neskončnost – spet rečem:

jasne, čiste kristalne mreže, ki se odkrivajo počasi (*plast za plastjo*) – ki se drugače sploh ne da zapisati. »Iz cvetoče vrbe ob poti hladno polzi / tišina zrelosti« ali pa »Zadaj so čisti nič, / svilene sanje. /« se drugače sploh ne da zapisati. Stvar je taka, enoznačna do nezmožnosti ubesedenja, ko ostane samo še goli »To je to.« To so razumski »čisti spoji, kjer/ je vse stekleno in prosojno, kjer je/ vse dokončno umirjeno in fino izrisano./«

Mikroskopiranje nečesa – kot je nekdo zapisal na zavihku knjige, zvokov in glasov, ki jih ne moremo popolnoma definirati, jih pa zaznavamo. Štucin ne definira, samo neskončno ostro in natančno zapisuje. Definicija (spoznanje) šele pride, zdaj je čas natančnega beleženja. Neke vrste »mislno zrcalo« na »durih duše«.

Želite pomene besed, smisel stavkov? Vse še pride. Kakšen je ta svet, abstrakten, matematičen, metafizičen (ibid)? Gotovo tudi čisto zemeljski »pod napeto kožo«, a da pri tem ni jasno ali so »erotične lasnice nežnosti« zunaj ali znotraj, pred ali za pesnikovim pogledom – objektivom iz besed. Vse stvarno »kot kakšen nori angel sestopi v prah« abstraktnega, kjer se »metastaze zvokov režijo v parterju«. »Nekje zunaj (le kje?)« sicer so »trave«, »mesec« in tiste hladne »zimske ribe«, a le kot »razdražene vile, / ovite v saten samostalnika./«

Težko branje, gotovo. Enovito od začetka do konca. Katarze ni, pa tudi pričakovanja niso spletena. Morajo pesmi nastajati v srcu? Haiku hajka: dvajset pesniških kristalov. Za nekoga lepih samih na sebi, za drugega hladnih. Potrebuje oblika tudi nož in solzo?

JOŽE JANEŽ

NIKOLI NI PREPOZNO ZA VETER, NENADOMA VES TIH

Dorica Tominec: *Vezenje v samoti. Samozaložba. Črni Vrh, 1992.* (Spremna beseda France Filipčič, Jože Šmit. Oblikovanje Igor Resnik. Pesmi uredil Jože Šmit. Naklada 300 izvodov. Izid zbirke sta omogočila Mlinotest iz Ajdovščine in Krajevna skupnost Črn Vrh.)

Važna so sredstva, s katerimi dosežemo cilj in ne cilj sam. Povsod, in v literaturi, sredici bivanja. Torej jezikovna sredstva, metaforika, simbolika, trdnost zgradbe.

Bi morala biti sodobna poezija ravno urbana? Kot da je v mestu edino mogoče spoznati intuitivno pot v prihodnost? Nam mesto pomaga soočiti se same s sabo? Delitev na urbano in ruralno poezijo ni umestna, ostaja samo: čim bolj se približati resnici, s čim bolj samosvojimi, sebi lastnimi izraznimi sredstvi.

Nekatere knjige so nezadržno simpatične, kot nekatere ženske, kjer ti ni mar napak, ki jih takoj opaziš, da bi jih kar tako imel ob sebi in v roki in si kar nekaj predstavljal, nekaj najlepšega, se zasanjal, si zamišljal v njih zlate skrivnosti, kar slepo zaljubljeno ne ozirajoč se na resničnost (*Sanjam / zelene trate, / vrtnice ob poteh,

/ pšenico, / zlate klase. / Sanjam, / da te najdem spet./« »Veje / gole veje / v meglenem jutru / gole tihe veje / brez ptic./«), ki je že naslednji trenutek lahko porazno razočarajoča (*... težko je materi / sami jokati.../«).

Da, čarovnija sanj, in neznosnost resničnosti. Zdaj v tej poletni vročini se zbuja ob štirih jutraj, zunaj je še noč in si mislim, kaj je pravzaprav več vredno, trenutki romantične toplote, ki vzbujajo upanje, ali hlad in prisila resnice?

Ženskam, ki jih občudujemo, nikoli ne povemo vsega. Zato se pravzaprav in skoraj ne upam pisati o knjigi sami.

JOŽE JANEŽ

MLIN NA VETER IN DEVET IDRIJSKIH KROGOV

Sandi Sitar, prijatelj Idrije in sodelavec Idrijskih razgledov, je v 39. in 40. številki (junij in julij 1992) literarne revije Prešernove družbe Srce in oko, v seriji svojih člankov, posvečenih predvsem tehniški zgodovini Slovencev, objavil dva zanimiva zapisa o Idriji in njeni okolici. V prvem, Balada o vetrnem mlinu, je zabeležil enega redkih vetrnih mlinov v Sloveniji. Mlin je postavil Filip Vihtelič (1892–1944) na Mali Gori pri Zadlogu in je deloval od konca dvajsetih let do konca druge svetovne vojne. Pravzaprav sta bila dva, prvega je graditelj v letih 1939–41 zamenjal z novim, tehnično bolj dovršenim. Vetrne mline bi bilo vredno preučiti in jih kolikor mogoče dokumentirati za prihodnost, zaključuje Sitar, mi pa se nadejamo, da bomo o mlinu z Male Gore lahko objavili kaj tudi v Idrijskih razgledih.

Devet idrijskih krogov je prav posebna zgodba o živem srebru v vseh njegovih dimenzijah, od kozmične do atomske, v katere je vpeto tudi mesto Idrija. Devet idrijskih krogov: vesoljski, planetarni, kontinentalni, slovenski, regijski, urbani, rudniški, kontejnerski in atomski. Kako je doživel Idrijo Scopoli? Je njegov pogled v idrijsko globel mogoče primerjati z dantejevskim modelom pekla? Je mogoče Dantejev geometrični model Božanske komedije – tri krat trije krogi – prenesti v Idrijo? Bi želeli ob vstopu v mesto zagledati izreden spomenik, model atoma živega srebra? Je tloris mesta zvezda, ženski lik ali krog? Naj bi bil idrijski hotel zgrajen v obliki klasične knapovske hiše, idrijski spomenik pa živosrebrni termometer, opremljen s certifikatom?

Devet idrijskih krogov po S. Sitarju

ČAS – NAŠ GOSPODAR

lepljenka,

BERNARDA TUŠAR, 8.r., 1990/91, OŠ Cerkno

BRANKO GANTAR

GROSSGLOCKNER '91

Kdo, kje, zakaj – težko je dobiti točne odgovore!

Verjetno je najbližje resnici, da sta glavna krivca za to zamisel Vladimir (imenujmo ga kar Lado) in Bojan.

Kdaj? Težko ugotovljivo, vendar bo kar držalo, da nekje v začetku 1991. leta.

Zakaj? Da bi dokazali sebi in drugim, da smo, kar smo. To je vendar jasno, mar ne!?

Tako se je počasi pričela oblikovati skupina. V dneh, ki so sledili, se je preoblikovala, dopolnjevala, zmanjševala, dokler ni bila postavljena dokončna zasedba.

V končni izbor smo prišli:

Andrej Grah – najmlajši, star 27 let, naturaliziran Cerkljan,

Andrej Albreht – malo starejši, star okrog 33 let, doma v Idriji,

Bojan Pelhan zdravnik – star okrog 37 let, doma v Grilčevi,

Mirko Mažgon, kolesarski humorist – star tudi okrog 37 let in doma na Koreji Pr'Far,

Lado Babič, največji in najtežji, star okrog 43 let in doma »Za klanca« v Idriji,

Stojan Kacin, ta ram ta bel ta prav beciklist, tudi star okrog 43 let in doma na Koreji Pr'Far,

Branko Gantar, ta ram ta bel ta star beciklist, star že kar 57 let in prav tako doma na Koreji Pr'Far.

Ko smo bili zmenjeni, kdo vse gre, smo staknili glave in se dogovorili še, kako in kam gremo.

Kako, je bilo takoj jasno. S kolesi vendar!

Kam, pa je bilo jasno takoj zatem. Na Grossglockner vendar!!

Sedemo, počepnemo, pišemo, rišemo, računamo in ugotovimo, da bo treba kar korajžno brcati pedala, da bomo zmogli nekako 1000 km dolgo pot, pa še kakšen klanček se bo vmes pojavil. Ko pa še Lado vrže naše predpostavke v računalnik in mu ta vrne grafikone z neverjetnimi »špicami«, pomislimo, da smo si izbrali pot preko ameriških Andov.

Potolaži nas bolj pozoren ogled podatkov in ugotovimo, da bomo morali premagati le nekaj malo več kot 1000 m visokih prelazov in samo enega, ki bo meril preko 2500 m nad morjem.

Za tak podvig, ugotavljamo, bo premalo samo naša moč in urejeno kolo. Zato je sklenjeno, da mora z nami tudi dober kombi, ki bo reševal iz zadrege. Prevzel bo breme dodatne opreme, hrane, rezervnih delov in še tisoč raznih stvari bo prevažal.

Lado se ponovno izkaže kot organizator in že imamo dober kombi. Tudi šoferja je kmalu dobil. To je bradati Borut Hvalec. Poleg tega, da je poklicni psiholog in bi nas spravil k pameti, če bi med potjo podivjali, je prevzel tudi naloge varuha dragocenih deviz, izvidnika, intendanta in sploh organizatorja našega dobrega počutja po opravljeni dnevni etapi.

Ekspedicija ne bi bila popolna, če ne bi vso zadevo tudi primerno dokumentirali.

Za to se je našla rešitev v osebi video in avdio reporterja Radia Cerkno – Božana Verbiča. Skrbel bo za video spominske posnetke našega podviga in za intervjuje za radio Cerkno.

Tako se moramo njemu zahvaliti, da sedaj obstaja avdio kaset, ki je v oddaji Radia Cerkno vzbudila veliko zanimanja in še lepša enourna video kaset, ki tudi z nezmanjšanim zanimanjem kroži po Idriji in okolici.

Za statično foto dokumentacijo pa sem prostovoljno skrbel najstarejši kolesar – penzionist. Z nahrbtnikom in aparatom v njem sem prekolesaril skoraj 1000 km po lepih krajih Slovenije, Avstrije, Nemčije in Italije na tej edinstveni kolo-turneji in posnel za štiri filme slikovnega materiala.

Vabimo vas, da si skupaj ogledamo nekaj utrinkov te zanimive poti, imenovane »Grossglockner '91«.

OPOMBA:

Fotografije sta posnela Branko Gantar in Mirko Mažgon

Poziranje 4. avgusta 1991 ob 7. uri zjutraj, tik pred startom na dolgo, naporno in negotovo pot.

Video snemalec je Božan, od leve pa stojijo Stojan, Bojan, Mirko, Brane, Andrej Grah in Andrej Albreht ter Lado.

Prvi počitek je na Kladju, na višini 787 m. Tu nas presenetita Bevkova mama in ata s kavo, pecivom in celo litrom močnega – za vsak slučaj!!

Zajtrk si bogato privoščimo, da bo dovolj moči v nogah. To je že drugi dan kolesarjenja po zemlji avstrijski – nekoč slovenski.

Tako pogumno vozimo skozi štajerski Judenburg. Za meščane smo kar atrakcija z napisi SLOVENIJA na čeladah.

Ni boljšega kuharja od Stojana, posebno če so makaroni v loncu. Na hitro postavljena kuhinja v hrenovem zavetju na judenburškem polju – tik pred mestom – znano po revolucionarnem uporih slovenskih vojakov maja 1918. leta.

Mladi Andrej takole šprinta proti 1278 m visokemu Hohentauern prelazu. Na ta lepi prelaz priredimo pravo dirko. Zmagovalec je seveda Stojan.

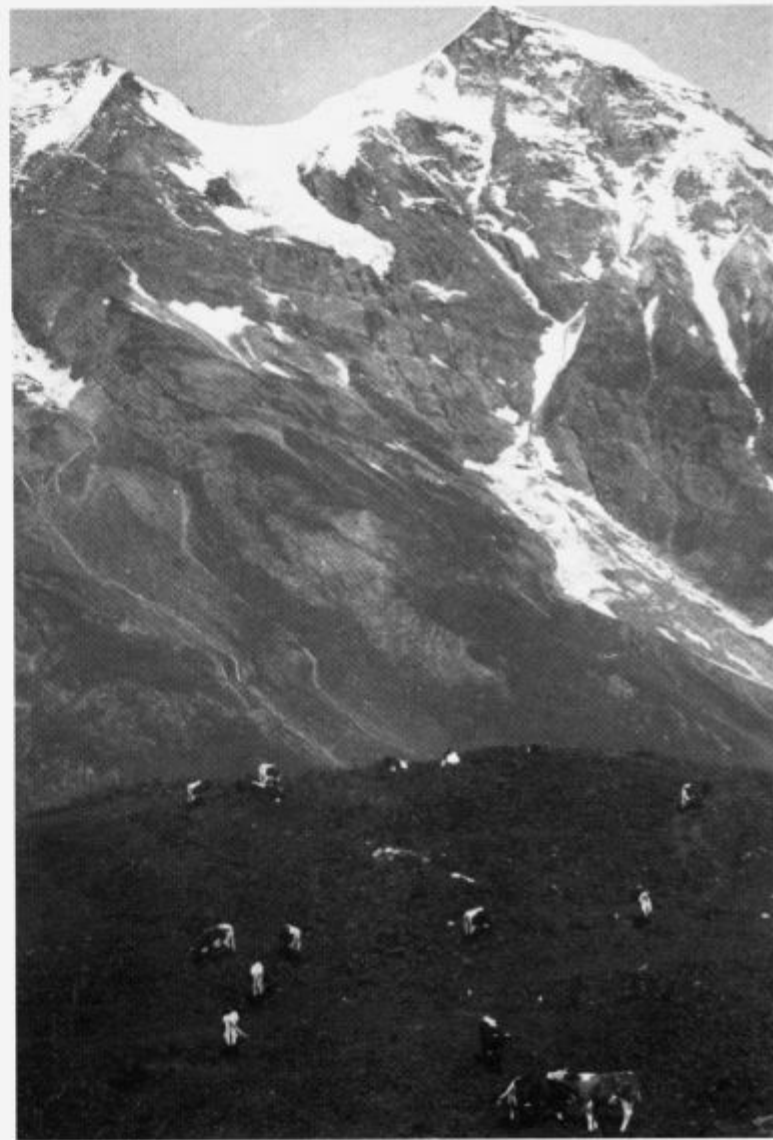
Tretji dan, že globoko na avstrijskem ozemlju si po izdatnem kosilu privoščimo »razkošje v travi« in osvežilno kopanje v velikem jezeru Wolfgangsee na višini ca. 450 m.

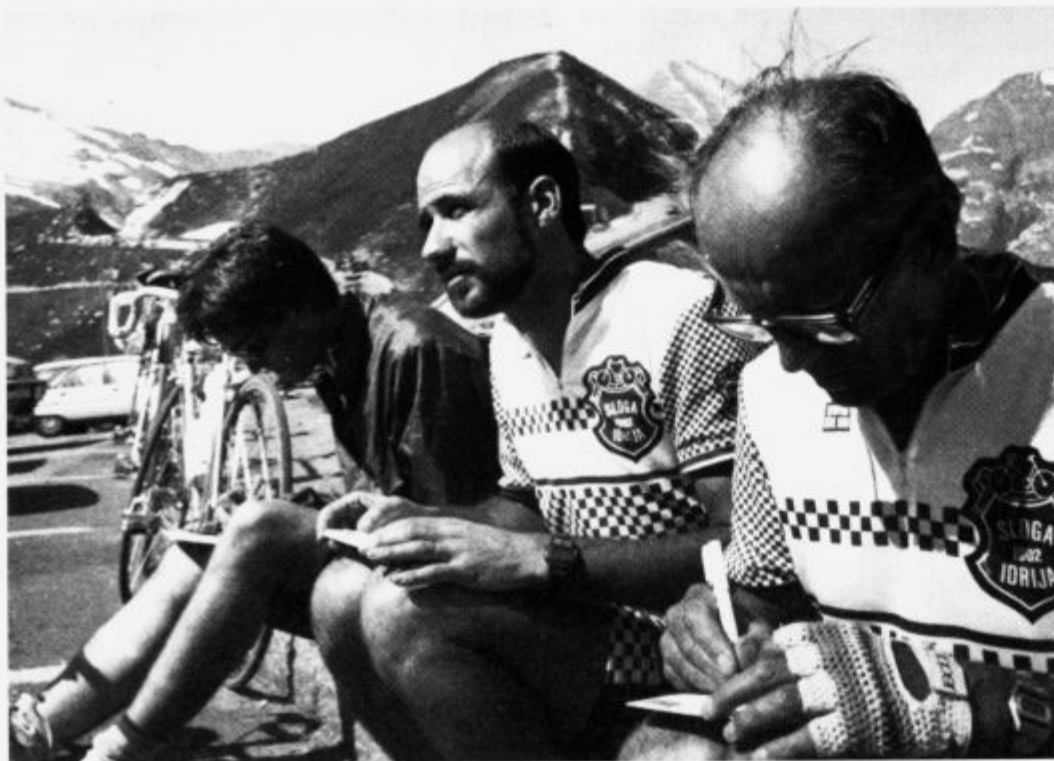

Po doživetju Salzburga, velikem razočaranju v Bruck a. d. G. se prične prelepa, toda naporna pot – kalvarija – proti našemu cilju – prelazu pod Grossglocknerjem. Tu, na višini 2000 m, je le še 3 km do prelaza, za nami pa že 30 km hudega garanja.

Pogled na idilično pokrajino, ki je tako lepa in drugačna od naše, domače.

Tako ali drugače vsi pripijamo do prve višinske točke, prostranega razgledišča – Füscher Törl na višini 2414 m. Utrujeni in zadovoljni naredimo zgodovinski posnetek, nato pa korajžno še okrog znane razgledne špice do druge višinske točke – 2448 m in že se prešerno vrisajoč zapodimo v kratko in vetrovno dolino.

Brez pozdravnih kartic s take višine seveda ne gre. Le komu moram še pisati, razmišlja Mirko?

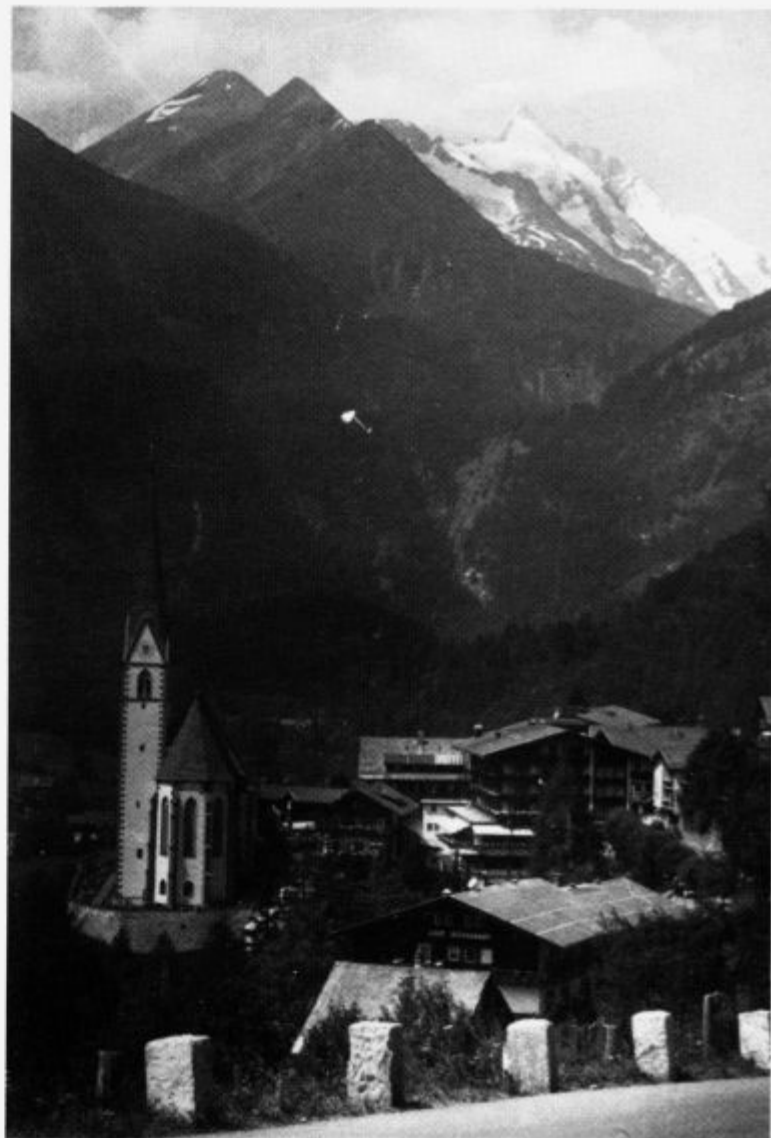
Zdaj smo pa res dosegli našo najvišjo točko. Smo na 2503 m visokem prelazu Hochtör. Ali bo šlo sedaj res samo navzdol?

Kako je svet majhen! Idrijsčana pa res dobiš povsod. Tik pred spustom proti Heiligenblutu doživimo prijetno srečanje z dr. Jerebom in arh. Anico Kovačičevo. Kako prav so prišli njihovi osvežilni napitki in sadje!

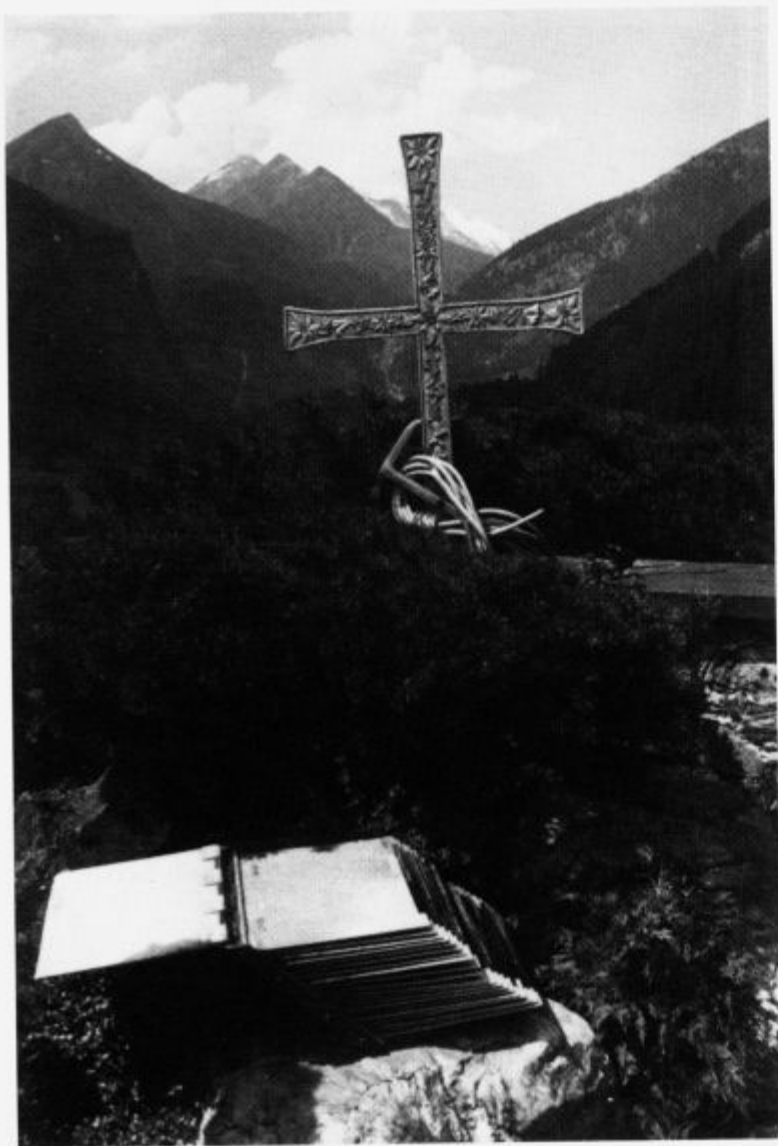
Po lepem in vratolomnem spustu proti jugu končno le zagledamo najvišji vrh Avstrije – 3798 m visoki Grossglockner. Kako blizu in kako daleč smo mu bili!

Človek kar ne more mimo takega razgleda, ne da bi si ga vtisnil v spomin. Zavore so škripale, gume cvilile, a splačalo se je! Vasica Heiligenblut na višini 1288 m z mogočnim Grossglocknerjem v ozadju.

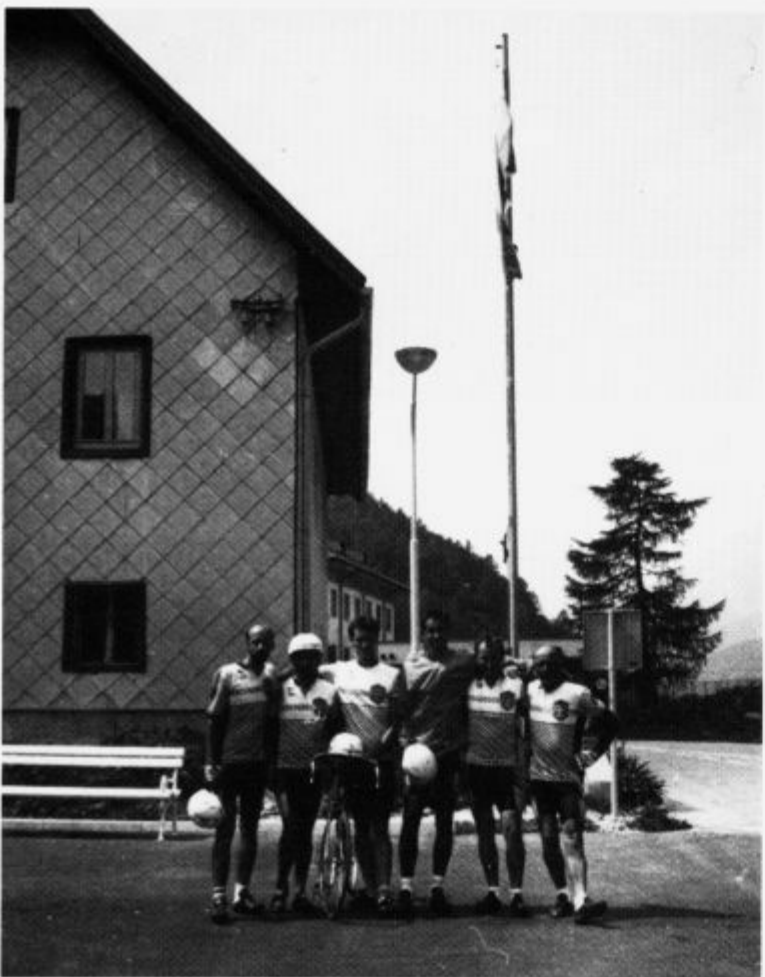
Na pokopališču v Heiligenblutu je kovinska knjiga, v kateri je vtisnjeno nemalo imen, tudi slovenskih alpinistov in planincev, ponesrečenih v stelah Grossglocknerja.

Naš zadnji in najboljši zajtrk v Avstriji v Spittalu ob Dravi. Toliko je vsega, da je ostalo nekaj še »za damu«.

Premagujemo kilometre zadnje najdaljše etape proti domu. Zadaj nam pohlevno sledi naš kombi, Božan pa snema naše obnašanje na cesti.

V okrnjeni sestavi naredimo še zgodovinski posnetek, zopet na naših tleh, na 1156m visokem Predelu, našem zadnjem tisočaku na tem lepem kolesarskem potepanju.

Za konec pa še nekaj osnovnih tehničnih podatkov.

Kolesarjenje je trajalo 6 dni, na dan smo prevozili okrog 160 km, skupno pa nekaj manj kot 1000 km s povprečno hitrostjo preko 26 km/h.

Nezgode na vseh 6000 km (za nas vse) nismo imeli nobene, gumi defekta tudi ne, zamenjati smo morali le eno gonilko – zaradi tovarniške napake.

Edino in na žalost največjo nevšečnost smo doživeli v mestecu Bruck, tik pred vzponom na Grossglockner, ko so neznanzi ponoči ukradli Ladovo kolo.

Velika in glavna želja, priti s kolesom čez prelaz Grossglockner, se mu ni uresničila, nemočen in razočaran nas je opazoval iz kombija.

Ostane mi še prijetna dolžnost, da se še enkrat zahvalimo za razumevanje in pomoč našim sponzorjem, ki so nam pomagali, da smo na ta način doživeli in spoznali košček sveta. Ti so bili:

- ETĀ Cerklno
- MLINOTEST Ajdovščina
- LJUBLJANSKE MLEKARNE
- KRKA Novo mesto
- KOLEKTOR Idrija
- ČUK ELIO – Gorica (I)
- MAGAZIN PUB, Idrija
- Delikatesa TUŠAR, Idrija
- Trgovina KZ Idrija.

dr. ANGELO VIVIAN 31. 12. 1942–20. 9. 1991

Med ljudmi, ki so jih rodile idrijske matere in jih je tok življenja vodil po širnem svetu, kjer so uspeli in bili bolj poznani kot v sami Idriji, je nedvomno sodil tudi dr. Angelo Vivian.

V Idriji ga razen sorodstva ni poznalo mnogo ljudi. Rojen je bil 31. 12. 1942, kot prvi sin Idrijčanke Silvestre Velikajne iz mestnega predela 'Grapa' in karabinerja Feliceja Vivian v kraju Coll'Isarco (Cossenpass) na Brenerju, kamor je družino vodila očetova služba. Osnovno šolo je obiskoval v okolici Mantove, srednjo šolo, gimnazijo in klasični licej pa v San Miniato v Toscani, kjer se je družina ustalila. Maturiral je prav tu leta 1962. Po začetnih tečajih teologije v San Miniato in Firencah se je leta 1964 vpisal na teološko fakulteto v Ljubljani, kjer je leta 1967 diplomiral in leta 1970 doktoriral iz teologije. V teh letih bivanja v Ljubljani se je izoblikovala njegova ljubezen do Slovenije kot domovine njegove matere in ljubezen do gobarstva. Večkrat je izjavljal, da bo njegovo zadnje državljanstvo slovensko. Po študiju v Ljubljani se je vrnil v San Miniato, kjer je 29. 6. 1967 imel prvo mašo. V letih 1967 do 1973 je bil docent biblijske hebrejščine v Firencah. Po krajšem vmesnem študiju v Rimu je leta 1974 drugič, tokrat iz hebrejščine, doktoriral v Firencah. V letih 1975 do 1977 je opravil dva krajša postdoktorska študija v Jeruzalemu in v Ljubljani. Od leta 1977 do 1986 je poučeval hebrejščino na univerzi v Pisi, od leta 1982 naprej hebrejščino in primerjalne semitske jezike. Od poletja 1986 do prezgodnje smrti je poučeval hebrejščino na univerzi v Kölnu v Nemčiji in bil tu tudi direktor Inštituta za židovstvo Martin Buber. V Italiji je za njim ostala funkcija tajnika Italijanske nacionalne zveze za študij židovstva. Poleg sorodnikov je zapustil tudi vrsto prijateljev v Sloveniji. Ves čas po študiju teologije je opravljal vrsto funkcij v cerkvenem življenju. Nenadna smrt ga je doletela 20. 9. 1991 na študijski ekskurziji v Krakovu na Poljskem.

Zapustil nas je velik, priznan mož, dober človek in tudi ambasador slovenstva, kar je z znanjem vrste jezikov, izjemno perfektno tudi slovenščine, in svojo dobro srčnostjo, z lahkoto dosegal. Žal ga je smrt prekinila veliko prezgodaj, sredi velikih načrtov in entuziazma. Poleg lepih spominov nas bodo nanj še vedno vezale tudi njegove številne knjige in članki.

Igor Šebenik

MUZEJSKI VEČERI 1992–1993

Krajinski park Zgornja Idrijca

Pogovor za okroglo mizo

Beautiful British Columbia

mag. Joško Bavcon, biolog, Inštitut za biologijo Univerze v Ljubljani

Čarovniški procesi na Slovenskem

dr. Vinko Rajšp, zgodovinar, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SAZU Ljubljana

Fotografija iz zraka – Slovenija

Jože Hanc, fotograf iz Ljubljane

Naravne znamenitosti Posočja

Danijel Rojšek, profesor geografije, samostojni konservator za naravno dediščino iz Nove Gorice

Novosti pri zapiranju idrijskega rudnika

dr. Uroš Bajželj, dipl. ing. rudarstva, Rudarski inštitut Ljubljana

mag. Marko Cigale, geolog, Rudnik živega srebra Idrija

dr. Jože Čar, geolog, Rudnik živega srebra Idrija

Idrijska kamšt se ne podira več!

Samo Bevk, zgodovinar, Mestni muzej Idrija

V TEJ ŠTEVILKI SODELUJEJO:

mag. **JOŽE BAVCON**, biolog-botanik na Inštitutu za biologijo Univerze v Ljubljani

MARIJAN BERIČIČ, upokojeni direktor Čipke iz Idrije

SAMO BEVK, zgodovinar, ravnatelj Mestnega muzeja Idrija

MILAN BOŽIČ, dipl. ing. arhitekture, predsednik Izvršnega sveta Skupščine občine Idrija

MILAN CVELBAR, dipl. oec., ravnatelj Gimnazije Jurija Vege Idrija

dr. **JOŽE ČAR**, geolog, vodja Razvojno-raziskovalnega sektorja Rudnika živega srebra Idrija in predavatelj na Oddelku za geologijo FNT v Ljubljani

BRANKO GANTAR, kemijski tehnik v pokoju, fotograf in rekreacijski kolesar, Sp. Idrija

dr. MILAN HLADNIK, matematik, izredni profesor na Oddelku za matematiko in mehaniko FNT v Ljubljani

JOŽE JANEŽ, geolog, Razvojno-raziskovalni sektor Rudnika živega srebra Idrija

EDELMAN JURINČIČ, učitelj, pisatelj in publicist iz Kopra

BARBARA KACIN-GRACNER, pedagoški tehnik, sodelavka Radia Cerklje, pesnica iz Sp. Idrije

BRANKO KALAN, zgodovinar, profesor na Gimnaziji Jurija Vege v Idriji

JANEZ KAVČIČ, zgodovinar in umetnostni zgodovinar, kustos Mestnega muzeja Idrija

LIDIJA KLEINDIENST, slavist, profesorica na Gimnaziji Jurija Vege v Idriji

BRANKO KOROŠEC, zgodovinar in kartograf, Ljubljana

NAŠKO KRIŽNAR, etnolog, Avdiovizualni laboratorij ZRC, SAZU, Ljubljana

KARMEN PODOBNIK, kemijski tehnik, Gimnazija Jurija Vege Idrija

VIKTOR PREZELJ, upokojenec iz Cerklje

dr. IVAN SVETLIK, sociolog na Inštitutu za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede in predstojnik Centra za proučevanje družbene blaginje

IGOR ŠEBENIK, geograf, Inštitut za geografijo v Ljubljani

ANICA ŠTUCIN, zgodovinarica v pokojju iz Cerklje

RAFKO TERPIN, akademski slikar, učitelj likovnega pouka na osnovni šoli v Cerkljem

IVAN TURK, arheolog, Inštitut za arheologijo ZRC, SAZU, Ljubljana

IZ PRIHODNIH ŠTEVILK

O NAŠIH POMEMBNIH LJUDEH

Janez Kavčič: *Prispevek dr. Jožeta Pfeiferja idrijskemu zgodovinopisju*

RAZLIČNI PRISPEVKI

Ivana Leskovec: *Franc Peternelj – fotograf*

Jože Čar, Jože Pfeifer: *Iz Scopolijevih del o idrijskem rudniku (prevod in komentar)*

Miha Naglič: *Kako čez grič? K zgodovini odnosov med Idrijo in Žirni*

Marija Stanonik: *Medkrajevni odnošaji*

Darko Viler: *Občno konsumno društvo v Idriji*

Janez Podobnik: *Idrijsko-cerkljanska regija*

Filip Šemrl: *Črni Vrh v sliki*

NARAVNE ZNAMENITOSTI

Jože Bavcon, Rafko Terpin: *O rastiščih naših mesojedk*

Mateja Goleš: *Koralni grebeni na Cerkljanskem*

KULTURNI SPOMENIKI

Obnova idrijskega gradu

Rudniški stroji

EKOLOGIJA

Vesna Lupšina: *Odlagališče radioaktivnih odpadkov v Zavratcu*

ŠPORT

Filip Šemrl: *Šport na Idrijskem*

LITERATURA

Franc Kopač: *Prgišče pesmi*

Franc Temelj: *Kje so tiste stezice*

Jože Peternej-Mavsar: *Krtar in Dolinci*

Matevž Pečelin: *Srk*

INTERVJU

Sonja Rutar: *Pogovor z neznanim znancem*

LIKOVNE PRILOGE

Predstavljajo se žirovski umetniki

Opomba:

Naslovi so delovni.

Ekologija	97
Jože Čar	
Idrijske ekološke zadrege	97
Jože Janež	
PCB in motnost v kraškem izviru Podroteja	99
Jože Čar	
Rudniški žgalniški ostanki in radioaktivnost	106
* * *	
Literatura	113
Barbara Kacin-Gračner	
Pesmi	114
Edelman Jurinčič	
Istrska pripoved	122
* * *	
Zapisi	132
Milan Božič	
Neuresničen Plečnikov oltar v Šebreljah	132
Viktor Prezelj	
Peter Bevk, gradbeni mojster	134
Marijan Beričič	
Jubilejno srečanje v Aumetzu ob 10-letnici pobratenja	136
* * *	
Raziskave	145
Ivan Turk	
Divje babe I (1980–1991)	145
Karmen Podobnik	
Mladinski raziskovalni tabor Idrija '92	146
Igor Šebenik	
Raziskovalni nalogi dijakov Gimnazije Idrija o količini padavin na hidrometeorološki padavinski postaji v Idriji	148
* * *	
Predstavitve	151
Jože Janež	
Zares prebrane pesmi	151
Jože Janež	
Kristalne mreže ali plast za plastjo	151
Jože Janež	
Nikoli ni prepozno za veter, nenadoma ves tih	152
Jože Janež	
Mlin na veter in devet idrijskih krogov	152
* * *	
Šport	155
Branko Gantar	
Grossglockner '91	155
* * *	
In memoriam	165
Dr. Angelo Vivian	165

Informacije	166
Muzejski večeri 1992–1993	166
V tej številki sodelujejo	166
Iz prihodnjih števil	167

* * *

Likovne priloge so delo učencev Osnovne šole Cerčno in Idrija.